

ИНСТИТУТИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚИ АМИТ

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД:343.2/.7(575.3)

ТКБ:67.408(5Тад)

Қ-57

**ҚОДИРЗОДА БАХТИЁР БОБОМУРОД
БАНИЗОМДАРОРӢ ВА ТАСНИФИ МЕЪЁРҲОИ ҚОНУНГУЗОРИИ
ЧИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МАСАЛАҲОИ НАЗАРИЯ
ВА АМАЛИЯ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи
ихтисоси 5.5.8. Ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи иҷрои ҷазои
ҷиноятӣ**

**Мушовири илмӣ:
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор Назарзода А.Қ.**

Душанбе – 2026

МУНДАРИЧА

НОМГЀИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТЀ.....	3-4
МУҚАДДИМА.....	5-25
БОБИ 1. АСОСҶОИ НАЗАРИВИИ ТАҶҚИҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ	
ҶИНОЯТЀ.....	26-71
1.1. Матншиносии қонунгузории ҷиноятЀ: таҳлил ва концепсияи сохторЀ	
ва забонЀ.....	26-43
1.2. Сарчашмаҳои умумии ҳуқуқи ҷиноятЀ.....	43-56
1.3. Сарчашмаҳои иҷтимоии Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятЀ.....	56-71
БОБИ 2. ВАЗИФАҶО ВА СОХТОРИ МЕЪЁРҶОИ ҚОНУНИ	
ҶИНОЯТЀ.....	72-116
2.1. Вазифаҳои қонунгузории ҷиноятЀ: муносибати низомнок ва дурнамон	
тақмили КҶ ҚТ.....	72-100
2.2. Сохтори меъёри ҳуқуқЀ-ҷиноятЀ дар қонунгузории ҷиноятЀ.....	100-116
БОБИ 3. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ НИЗОМНОКСОЗИИ	
ИНСТИТУТҶОИ ҚИСМИ УМУМИИ ҚОНУНИ ҶИНОЯТИИ	
ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	117-155
3.1. Низоми институтҳои Қисми умумии қонуни ҷиноятЀ: таҳлили	
категориявЀ ва сохторЀ.....	117-135
3.2. Асосҳои концептуалии сохтори Қисми умумии қонуни ҷиноятии	
Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	136-155
БОБИ 4. МАФҶУМИ КАТЕГОРИЯҶОИ ҶИНОЯТ ВА МЕЪЁРҶОИ БА	
КАТЕГОРИЯҶО ҶУДО НАМУДАНИ ҶИНОЯТҶО.....	156-208
4.1. Категорияҳои ҷиноят дар низоми қонуни ҷиноятЀ: мафҳум, меъёрҳо	
ва аҳаммияти ҳуқуқЀ.....	156-182
4.2. Таҳлили муқоисавии таснифи ҷиноятҳо дар низомии қонунгузории	
ҷиноятии давлатҳои хориҷ.....	182-208
БОБИ 5. МОДЕЛИ НАЗАРИЯВИИ ТАРКИБИ ҶИНОЯТ.....	209-274

5.1. Мафҳум ва сохтори таркиби ҷиноят аз нуқтаи назари мавқеи «нормативистӣ» ба фаҳмиши таркиби ҷиноят.....	209-226
5.2. Мафҳум ва сохтори таркиби ҷиноят аз нуқтаи назари мавқеи «объективистӣ» оид ба фаҳмиши таркиби ҷиноят.....	226-239
5.3. Таносуби мавқеи «нормативистӣ» ва «объективистӣ» нисбат ба мафҳум ва аҳамияти таркиби ҷиноят.....	239-255
5.4. Намудҳои таркиби ҷиноят.....	255-274
БОБИ 6. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ НИЗОМӢ-СОХТОРИИ ҚИСМИ МАХСУСИ КОДЕКСИ ҶИНОЯТӢ.....	274-232
6.1.Таҳлили низоми-сохтори Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ: методологияи сохтор, унсурҳо ва омилҳои таҷаккул.....	274-294
6.2. Институтҳои Қисми махсуси қонунгузори ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	294-323
ХУЛОСА.....	324-335
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ.....	336-339
РӢҲАТИ АДАБИӢТ (МАӢҲАЗҲО).....	340-380
ФЕӢРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАӢАИ ИЛМИӢ.....	380-383

НОМГЎЙИ ИХТИСОРАҲО ВА (Ё) АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ

ҚТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

КҚ – Кодекси ҷиноятӣ

КҚ ҚТ – Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон

ИҶШС – Иттиҳоди Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистӣ

АМО ҚТ – Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

СММ – Созмони Милали Муттаҳид

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Муствақил

ВМКБ – Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон

СХШ – Созишномаи ҳамкории Шанхай

СААД – Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ

ВКД ҚТ – Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон

СМИТ ВКД ҚТ – Сармаркази иттилооти-таҳлилии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ғ. – ғайра

с. – сол

с. – саҳифа

С. – саҳифа

қ. – қисм

қ.қ. – қисмҳо

б. – банд

б.б. – бандҳо

м. – модда

м.м. – моддаҳо

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Қонунгузории ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низомноксозӣ ва тасниф ниёз дорад ва доираи масъалаҳое, ки дар ин самт ба миён меоянд, хеле васеъ мебошад. Аммо дар миёни онҳо сохтори муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, ки ин соҳаро ташкил медиҳанд, яъне сохтори дохилӣ ва таркиби зоҳирии онҳо, мавқеи марказӣ дорад. Масъалаҳои мазкур ҳам барои рушди доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҳам барои тақмили амалияи қонунгузорӣ ва ҳуқуқатбиқкунӣ аҳамияти муҳим доранд.

Қонунгузори ҷиноятӣ соҳаи мустақили низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳар як соҳа барои танзими муносибатҳои муайяни ҷамъиятӣ ва давлатӣ хизмат мекунад ва воситаҳои ҳуқуқии махсуси ҳудро дорад. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998 қабул шуда 01 сентяри ҳамон сол ба қувваи қонуни гирифт. Қонунгузории мазкур бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои байналмилалии эътирофнамудаи ҚТ мутобиқат мекунад. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» санаи 28 декабри соли 2023 қайд карда шуд, ки «Қонунгузорӣ бояд пайваста тақмил дода шавад ва ҳамқадами ислоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бошад. Аз ин рӯ, аъзои Маҷлиси миллий ва вакилони Маҷлиси намояндагон бояд тамоми саъю кӯшиши ҳудро ба ин самт равона созанд. Зимнан, хотирнишон менамоем, ки дастоварду пешравии то имрӯз ноилшудаи кишвар натиҷаи қонунҳои таҳия ва қабулкардаи парламенти мамлакат мебошад» [5]. Дар ин замина, ба низомдарории меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣ бояд ҳамчун раванди доимӣ ва мақсаднок баррасӣ гардад, ки ба талаботи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии марҳилаи муосири рушди ҷомеа ҷавобгӯ бошад.

Мустақил будани ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун соҳаи алоҳидаи ҳуқуқ аз мазмуни меъёрҳое, ки онро ташкил медиҳанд, баръало аён мегардад. Дар ин ҷо предмети махсуси танзим амал мекунад, яъне кирдорҳое, ки барои ҷамъият

хавфнок эътироф шуда, боиси ба миён омадани ҷавобгариҳои ҷиноятӣ мегарданд. Ба ин, инчунин, усули манъкунандаи ҳоси ин соҳа илова мешавад, ки тавассути он санксияҳо ва чораҳои маҷбуркунии давлатӣ ифода меёбанд.

Ягонагии дохилии қонунгузори ҷиноятӣ бо он исбот мешавад, ки меъёрҳои он танҳо маҷмӯи муқаррароти пароканда набуда, балки низоми мантиқан бо ҳам пайваست мебошанд. Ин меъёрҳо бо самти умумии ҳуқуқӣ, ҳадафҳои ҳифзи манфиатҳои муҳими ҷамъиятӣ ва таъмини қонуниятро адолат муттаҳид гардидаанд. Алоқамандии онҳо ва сохтори дохилиашон низоми ягонаи ба танзимдориҳои ҳуқуқӣ- ҷиноятиро ташаккул медиҳанд, ки онро устуворӣ ва сохтори мантиқии дохилӣ фарқ месозад.

Дар концепсияи Сиёсати ҳуқуқии ҷумҳурии тоҷикистон барои солҳои 2018-2028, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «б» феврали соли 2018, №1005 тасдиқ шудааст зикр карда мешавад, ки «Дар замонҳои муосир қонунгузориҳои ҷиноятӣ ба сифати яке аз воситаҳои муҳими танзимсозандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ баромад намуда, манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлатро аз таъовузиҳои ҷинояткорона ҳифз менамояд. Ҷаҳонишавӣ, ба вуқӯъ омадани шаклҳои нави ҷинояткорӣ, аз қабилҳои терроризм, экстремизм, коррупсия, гардиши ғайриқонунии маводи нашъаовар ва киберҷиноятҳо аз давлат талаб менамояд, ки қонунгузориҳои ҷиноятиро давра ба давра тақмил диҳад» [4].

Дар шароити муосир қонунгузориҳои ҷиноятӣ ҳамчун воситаи муҳими танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ нақши калидӣ мебозад ва ба ҳифзи манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат равона гардидааст. Бо дарназардошти равандҳои ҷаҳонишавӣ ва пайдоиши шаклҳои нави ҷинояткорӣ, зарурати ба низом даровардани меъёрҳои ҷиноятӣ ва таснифи дақиқи онҳо бештар мегардад. Пеш аз ҳама, ба низомдориҳои меъёрҳои қонунгузориҳои ҷиноятӣ бояд бо дарназардошти намудҳои нави ҷиноятҳо, аз қабилҳои терроризм, экстремизм, коррупсия, ҷиноятҳои марбут ба маводи нашъаовар ва киберҷиноятҳо амалӣ гардад. Ин раванд талаб мекунад, ки меъёрҳо аз рӯи самт, объекти ҳифз ва дараҷаи хавфнокӣ ба гурӯҳҳо ҷудо карда шаванд.

Низоми қонунгузории ҷиноятӣ ба таври анъанавӣ аз ду ҷузъи сохтории бо ҳам пайванд иборат аст -Қисми умумӣ ва Қисми махсус. Онҳо дар чунин шакл зиёда аз якуним аср расман эътироф ва истифода мешаванд. Ҳар яке аз ин қисмҳо вазифаҳои махсуси ҳудро дар танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ - ҷиноятӣ иҷро мекунад ва дар умум маҷмӯи ягонаи муқаррароти меъёриро, ки аз лиҳози дохилӣ мувофиқ ва ҳамоҳанг мебошанд, ташкил медиҳанд

Дар адабиёти илмӣ дар даҳсолаҳои охир пайваста таъкид шудааст, ки тағйирот ва иловаҳои аз ҳад зиёд ба қонунгузории ҷиноятӣ мувофиқати онро суст мекунанд, зиддиятҳои дохилро ба вуҷуд меоранд ва аз принципҳои асосии қонунгузорӣ дур мешаванд. Чунин падидаҳо боиси тафсири норавшани меъёрҳои ҳуқуқӣ мегарданд ва татбиқи яхелаи онҳоро бозмедоранд. Дар ин робита, олимони бештар зарурати навсозии концептуалии қонунгузории ҷиноятиро, аз ҷумла таҳияи лоиҳаи нав ё қабули санади навро пешниҳод мекунанд.

Бо вуҷуди ин, чунин ташаббусҳо набояд саросемавор амалӣ карда шаванд. Онҳо бояд ба заминаи ҷиддии илмӣ таъя намоянд, ки дар асоси тасаввури амиқ ва асоснок дар бораи низоми муносиби қонунгузории ҷиноятӣ ташаккул ёфтааст. Ислоҳоте, ки ба асосҳои сохтории ҳуқуқи ҷиноятӣ дахл мекунад, бе концепсияи ягонаи илмӣ ғайриимкон мебошад. Чунин концепсия бояд як қатор масъалаҳои муҳимро равшан созад: меъёрҳо аз рӯи кадом принципҳо ба низом дароварда ва тасниф карда мешаванд, сохтори институтсионалии онҳо чӣ гуна аст, онҳо дар дохили ҳуди соҳа бо ҳам чӣ гуна робита доранд ва бо дигар низомҳои ҳуқуқӣ чӣ гуна ҳамоҳанг мегарданд. Ҳамчунин муҳим аст муайян карда шавад, ки қонун муқаррароти ҳудро дар кадом шаклҳо ифода мекунад ва то чӣ андоза ин шаклҳо ба воқеиятҳои муносири иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ ҷавобгӯ мебошанд.

Аз ҳамин ҷо таваҷҷуҳи махсус ба меъёрҳои ҳар ду қисми қонуни ҷиноятӣ ба миён меояд, зеро маҳз онҳо пояи асосии ин соҳаи ҳуқуқро ташкил медиҳанд. Ин меъёрҳо асосҳои ҷавобгаврии ҷиноятиро муайян намуда, ҳудуди ҷазоро барои кирдорҳои ба ҷамъият хавфнок муқаррар мекунанд. Аз он ки ин меъёрҳо то чӣ андоза дуруст ба низом дароварда ва ба категорияҳо ҷудо шудаанд, бевосита

вобаста аст, ки қонун то кадом андоза аз ҷиҳати дохилӣ мувофиқ, устувор ва қодир ба воқуниши саривақтӣ ба таҳдидҳои криминологӣ хоҳад буд.

Якпорчагии дохилии қонунгузорию ҷиноятии Тоҷикистон ва самаранокии амалии он, пеш аз ҳама, аз он вобаста аст, ки муқаррароти Қисми махсус то чӣ андоза дақиқ буда, бо муқаррароти Қисми умумӣ ва инчунин бо меъёрҳои соҳаҳои ҳамҷавори ҳуқуқ аз лиҳози мантиқӣ мувофиқ ва пайвастаанд. Аз ҳамин ҳолат амалӣ гардидани вазифаҳои пешгирикунанда ва тарбиявии ҳуқуқи ҷиноятӣ низ вобастагӣ дорад.

Дарки воқеъ ва аз ҷиҳати илмӣ асосноки он, ки қонунгузорию ҷиноятии кишвар чӣ гуна ба низом дароварда ва тасниф карда мешавад, инчунин таҳияи принципҳо ва меъёрҳои ҷунин ғаёлият, яке аз вазифаҳои асосии назарияи муосири ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон, ин яке аз вазифаҳои мураккабтарин низ мебошад. Бояд зикр намуд, ки номуайянӣ, номувофиқатӣ ва камбудии мавҷудаи қонун дар бисёр ҳолатҳо аз он сарчашма мегиранд, ки сохтори дохилии он ба таври кофӣ қоркард нашудааст ва то ҳол муносибати ягонаву пайдарпай ба низомдарории меъёрҳо ташаккул наёфтааст. Ин ҳолат, пеш аз ҳама, ба сифати танзими ҳуқуқӣ таъсир расонида, дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ мушкилоти ҷиддӣ ба вуҷуд меорад.

Дар ҷунин шароит, таҳияи маҷмӯи омилҳои муассир, ки имкон медиҳад навоариҳои пешниҳодшудаи қонунгузорию ҷиноятӣ аз нигоҳи мувофиқати онҳо бо низоми қонунгузорию мавҷуда арзёбӣ карда шаванд, махсусан муҳим аст. Ҷунин механизм бояд тасдиқи қарорҳои нави ҳуқуқиро аз нигоҳи мувофиқати онҳо, мутобиқат ба принципҳои муқарраршуда ва риояи меъёрҳои банизомдарории меъёрҳои қонунгузорию ҷиноятӣ таъмин намояд.

Доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки ҳамчун асоси назариявӣ ва методологӣ хизмат мекунад, метавонад ҳамчун ҷунин воситаи универсалӣ хизмат кунад. Татбиқи он на танҳо имкон медиҳад, ки сатҳи эътибори илмии тағйироти пешниҳодшударо муайян кунад, балки оқибатҳои татбиқи онҳоро низ пешгӯӣ кунад ва мушкилотҳо ва хатарҳои эҳтимолиро муайян кунад. Дар ниҳоят, ин ба

рушди низоми қонунгузории ҷиноии ҳамаҷониба, мувофиқ ва самаранок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Аҳамияти мавзӯи банизомдарори ва таснифоти қонунгузории ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз як қатор омилҳои назариявӣ ва амалӣ вобаста ба ҳолат ва рушди қонунии ҳуқуқи ҷиноятӣ муайян карда мешавад. Дар шароити тағйироти динамикии қонунгузорӣ ва муносибатҳои мураккаби иҷтимоӣ, таъмини мувофиқати дохилӣ ва тартиби мантикии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ махсусан муҳим аст. Набудани банизомдарори ва таснифот дар қонунгузорӣ, мавҷудияти камбудӣҳо ва ихтилофотҳои норавшании амалияҳои татбиқи ҳуқуқ, зарурати таҳлили амиқи илмӣ равандҳои банизомдарори ва таснифоти меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро нишон медиҳанд.

Аҳамияти таҳқиқот инчунин аз зарурати таҳияи консепсияи кулӣ барои батанзимдарори қонунгузории ҷиноятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки устуворӣ, пешгӯишавандагӣ ва самаранокӣ онро таъмин мекунад, муайян карда мешавад. Сифати банизомдарори мустақиман ба якраңгии татбиқи меъёрҳо, риояи принципи қонуният ва сатҳи ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои шахс таъсир мерасонад.

Ғайр аз ин, дар шароити имрӯза аҳамияти назарияи илмӣ асоснокшуда ба таҳия ва татбиқи навоариҳои қонунгузори ҷиноятӣ меафзояд. Набудани меъёрҳои равшан барои банизомдарори метавонад боиси парокандагии қонунгузорӣ ва коҳиши потенциали танзимкунандаи он гардад. Аз ин рӯ, омӯзиши ин мавзӯ ба таҳияи дастурҳои методологии зарурӣ барои беҳтар кардани фаъолияти қонунгузорӣ мусоидат мекунад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар илми ҳуқуқшиносии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор аз олимони ватанӣ таҳқиқотҳои худро ба омӯзиши масъалаҳои умумии банизомдарорӣ ва таснифи меъёрҳои қонунгузории ҷиноятии ҷумҳурии тоҷикистон бахшидаанд, аз ҷумла У.А. Азизов [314], З.А. Камолов [335], Н.А. Қудратов [344], А.К. Назаров [274], Ф.А. Мирзоахмедов [270], Э.Б. Миралиев [350], Ш.Л. Холиқзода [175] ва дигаронро метавон номбар намуд.

Масъалаҳои вобаста ба банизомдарорӣ ва таснифи меъёрҳои конунгузории ҷиноятӣ ҳамчунин дар асарҳои муҳаққиқони хориҷӣ, аз ҷумла Жалинский А.Э. [38], Жук М.С. [40], Злобин Г.А. [227], Иванчин А.В. [330], Кадников Н.Г. [50], Козлов А.П. [59], Крутликов Л.Л. [69], Крылова Н.Е. [70], Кудрявцев Ю.В. [77], Кузнецова Н.Ф. [77], Лопашенко Н.А. [85], Малиновский А.А. [88], Мальцев В.В. [93], Маркунцов С.А. [267], Марогулова И.Л. [347], Марцев А.И. [97], Маршакова Н.Н. [348], Наумов А.В. [102], Никифоров Б.С. [104], Новоселов Г.П. [353], Панько К.К. [355], Пикуров Н.И. [115], Пионтковский А.А. [285], Познышев С.В. [117], Пудовочкин Ю.Е. [125], Разгильдиев Б.Т. [359], Рарог А.И. [288], Решетникова Д.В. [290], Романов А.К. [131], Ромашов Р.А. [293], Тимохин С.Ю. [364], Тихонова С.С. [142], Трайнин А.Н. [143], Филимонов В.Д. [271], Чистяков А.А. [368], Яценко Б.В. [186], ва дигарон баррасӣ шудааст.

Бо ин вучуд, бояд зикр кард, ки то ҳол аз ҷониби на муҳаққиқони ватанӣ ва на хориҷӣ таҳқиқоти ҳамаҷонибаи банизомдарорӣ ва таснифи меъёрҳои конунгузории ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода нашудааст. Аз ин рӯ, таҳқиқгарони тоҷик танҳо ба баъзе ҷанбаҳои алоҳидаи мавзуи мавриди баррасӣ таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд. Бо дарназардошти сатҳи кофӣ омӯхта нашудани масъала ва аҳаммияти баланди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллиф кӯшиш намудааст, ки онро бо таъки ба талаботи амалияи ҳуқуқтатбиқнамоӣ ва дастовардҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ муосир ба таври амиқ ва пайдарпай таҳлил намояд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи «консепсияи Сиёсати ҳуқуқии ҷумҳурии тоҷикистон барои солҳои 2018-2028», ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005 тасдиқ шудааст, «Барномаи давлатии муқовимат ба ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, №265 тасдиқ шудааст, иҷро гардида, ҳамзамон мутабиқи нақшаи корҳои илмӣ таҳқиқотӣ шӯбаи

масоили мубрами илмҳои ҳуқуқии конституционии институти давлат ва ҳуқуқӣ АМИТ таҳия шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи ин таҳқиқот омӯзиши ҳамачонибаи ҷанбаҳои назариявӣ ва системавӣ-сохтории қонунгузории ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таъкид ба муайян кардани қонуниятҳо дар сохтори меъёрҳои Қисмҳои умумӣ ва махсуси Кодекси ҷиноятӣ, таҳлили таснифоти ҷиноятҳо ва унсурҳои ҷиноятҳо, инчунин ташаккули моделҳои концептуалӣ барои банизомдарории онҳо мебошад, ки барои баланд бардоштани самаранокии танзими ҳуқуқӣ ва таъмини риояи қатъии қонуният дар амалияи татбиқи қонунгузории ҷиноятӣ равона шудаанд.

Вазифаҳои таҳқиқот. Бо мақсади ноил шудан ба мақсади гузошташуда, ҳал намудани вазифаҳои зерин зарур буд:

- муқарар кардани матни қонунгузории ҷиноятӣ ва таҳлили концепсияи сохторӣ ва забонии қонунгузории ҷиноятӣ;
- муайян намудани сарчашмаҳои умумии қонунгузории ҷиноятӣ;
- муайян кардани сарчашмаҳои иҷтимоии Қисми махсуси қонунгузории ҷиноятӣ;
- таҳлили вазифаҳои қонунгузории ҷиноятӣ;
- муқарар намудани дурнамои такмили КҶ ҚТ;
- таҳлили намудани сохтори меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дар қонунгузории ҷиноятӣ;
- таҳқиқи низоми институтҳои Қисми умумии қонуни ҷиноятӣ: таҳлили категориявӣ ва сохторӣ;
- муқарар намудани асосҳои концептуалии сохтори Қисми умумии қонуни ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- таҳлили категорияҳои ҷиноят дар низоми қонуни ҷиноятӣ;
- таҳлили муқоисавии таснифи ҷиноятҳо дар низоми қонунгузории ҷиноятии давлатҳои хориҷ;

- таҳқиқи мафҳум ва сохтори таркиби ҷиноят аз нуктаи назари мавқеи «нормативистӣ»;
- таҳқиқи мафҳум ва сохтори таркиби ҷиноят аз нуктаи назари мавқеи «объективистӣ»;
- муаян намудани таносуби мавқеи «нормативистӣ» ва «объективистӣ» нисбат ба мафҳум ва аҳамияти таркиби ҷиноят
- таҳқиқи намудҳои таркиби ҷиноят;
- таҳлили низомӣ-сохтории Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ;
- таҳқиқи институтҳои Қисми махсуси қонунгузории ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Объекти таҳқиқотро муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ҳолати кунунӣ ва дурнамои рушди низоми қонунгузории ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ро муаян карда, меъёрҳои ҳукукии Қисмҳои умумӣ ва махсуси Кодекси ҷиноятӣ, системаи категорияҳои ҷиноятҳо ва унсурҳои ҷиноятҳое, ки ҳифзи шахсият, ҷомеа ва давлат, инчунин таъмини волоияти қонун ва амнияти ҷамъиятиро танзим мекунанд.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот низоми меъёрҳои қонунгузории ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки Қисмҳои умумӣ ва махсуси Кодекси ҷиноятӣ, инчунин институтҳои таснифоти ҷиноятҳо ва сохтори унсурҳои ҷиноятро дар бар мегирад, ки механизмҳои амали ҳуқуқӣ ва кирдорҳои ба ҷамъият хавфнокро муайян мекунанд. Мавзӯи таҳқиқот хусусиятҳои сохторӣ ва концептуалии сохтори меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, систематизатсияи категорияҳои ҷиноятҳо ва унсурҳои ҷиноятҳо ва усулҳои татбиқи самараноки онҳо мебошад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Бо мақсади омӯзиши низомнок, ҳамаҷониба ва мукаммали банизомдарорӣ ва таснифи меъёрҳои қонунгузории ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар раванди таҳқиқот маълумоти омории марбут ба солҳои 2010-2023 истифода шудааст. Давраи таҳияи диссертатсия бошад, солҳои 2021-2026-ро дар бар мегирад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқотро муқаррароти асосии концепсияҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология, инчунин қорҳои илмие ташкил медиҳанд, ки бевосита ба объекти таҳқиқот марбутанд ва ба соҳаҳои назарияи умумии ҳуқуқ, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи иҷроӣ ҷазо, дахлдоранд. Ҳамчунин маводи конференсия ва семинарҳои илмӣ-амалӣ, ки ба масъалаҳои мавриди таҳлили муаллиф бахшида шудаанд, мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор гирифтанд.

Дар қараёни омодаسازی ин қори илмӣ диссертатсионӣ, муаллиф аз қорҳои илмӣ олимони қоричӣ ва ватанӣ ба таври васеъ истифода намудааст, аз ҷумла аз осори У.А. Азизов, Н.Б. Азимов, З.А. Қамолов, Н.А. Қудратов, А.Қ. Назаров, А.И. Сафарзода, Т.Ш. Шарипов, Жалинский А.Э., Жук М.С., Злобин Г.А., Иванчин А.В., Кадников Н.Г., Козлов А.П., Кругликов Л.Л., Крылова Н.Е., Кудрявцев Ю. В., Кузнецова Н.Ф., Лопашенко Н.А., Малиновский А.А., Мальцев В.В., Маркунцов С.А., Марогулова И.Л., Марцев А.И., Маршакова Н.Н., Наумов А.В., Никифоров Б.С., Новоселов Г.П., Панько К.К., Пикуров Н.И., Пионтковский А.А., Познышев С.В., Пудовочкин Ю.Е., Разгильдиев Б.Т., Рарог А.И., Решетникова Д.В., Романов А.К., Ромашов Р.А., Смирнов В. Г., Тимохин С.Ю., Тихонова С.С., Трайнин А.Н., Филимонов В.Д., Чистяков А.А., Яценко Б.В., Яни П.С. ва дигарон.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асосҳои методологии таҳқиқотро усулҳои умумии илмӣ (таҳлил, диалектика) ва усулҳои махсуси илмӣ (муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, мантиқӣ-расмӣ ва омӯрӣ) ташкил медиҳанд, ки ба омӯзиши ҳамаҷониба ва асосноки масъалаҳои мавриди баррасӣ муқоидат мекунанд.

Ҳулосаҳо ва пешниҳодҳои назариявие, ки дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ ба даст омадаанд, масъалаҳои муқаррамо инъикос менамоянд, ки бо синну соли шахсе, ки ҷиноят содир қардааст, иртиботдоранд ва ба талабот ва меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, муқофияи ҷиноятӣ, қриминалистика, криминология ва психология қурра муқобил мебошанд.

Заминаҳои эмпирикӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ бар таҳлили амики амалияи татбиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби мақомоти судӣ асос меёбад. Дар раванди таҳқиқот 250 ҳукмҳо, ки қувваи қонунӣ гирифтаанд ва аз ҷониби судҳои вилояти Халон, Суғд, ш.Душанбе бароварда шудаанд, мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд.

Илова бар ин, таҳқиқот ба оморҳои расмӣ мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, аз ҷумла Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати корҳои дохилӣ, таъя мекунад. Ҳамчунин маълумотҳои оморӣ солҳои 2010-2026, ки аз ҷониби Сармаркази иттилоотӣ-таҳлили ВКД ҚТ пешниҳод шудаанд, инчунин маводҳои бойгонии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки омӯзиши низомноки асосҳои назариявӣ ва методологии қонунгузории ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ кишвар ба таври мустақил анҷом дода нашуда буд. Таҳқиқоти мазкур, моҳиятан, нахустин кӯшиши ҷиддӣ дар ин самт ба ҳисоб меравад ва аҳамияти асосии он низ дар ҳамин зоҳир мегардад. Дар натиҷаи таҳқиқот муайян карда шуд, ки дар заминаи сохтори меъёрҳои Қисми умумӣ ва Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ кадом қонуният ва мантиқи дохилӣ ҷой дорад. Аммо масъала танҳо бо ин маҳдуд намешавад. Робитаҳое, ки ин меъёрҳоро бо ҳам мепайванданд, яъне робитаҳои категориявӣ, сохторӣ ва функционалӣ, дар таҳқиқот ба таври ҷудогона не, балки дар доираи масъалаи васеътар баррасӣ шудаанд: ҳуқуқ чӣ гуна ба таъмини адолати иҷтимоӣ хизмат мекунад ва манфиатҳои ҷомеаро ҳифз менамояд. Маҳз ҳамин ҷиҳат яке аз натиҷаҳои муҳимтарини таҳқиқот ба шумор меравад.

Дар қор, инчунин модели ягонаи концептуалӣ пешниҳод гардидааст. Ин модел ҳам таснифи категорияҳои ҷиноятҳо ва ҳам таснифи таркибҳои ҷиноятро фаро гирифта, ҳамзамон ба мавқеҳои «нормативистӣ» ва «объективистӣ» таъя мекунад. Ба воситаи чунин ҳамоҳангсозӣ унсурҳои таркиби ҷиноят ҳамчун низоми ягона дарк гардида, дақиқии бандубасти

ҳукукии кирдорҳо баланд мегардад. Дар натиҷа, татбиқи ҳуқуқ хусусияти бештар якхела пайдо мекунад, доираи тафсири ҳуқуқ субъективӣ маҳдуд мешавад ва пешгӯишавандагии қарорҳои судӣ меафзояд, ки барои амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ аҳамияти муҳим дорад.

Муқаррароти назариявии низомӣ-сохторӣ пешниҳод гардидаанд, ки ҳадафи онҳо ба низом даровардан ва такмил додани Қисми махсуси қонунгузорию ҷиноятӣ мебошад. Дар доираи онҳо методикаи махсус низ пешбинӣ шудааст, ки имконият медиҳад сохтори меъёрҳо таҳлил гардида, унсурҳо ва омилҳои муайян карда шаванд, ки институтҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ ҷиноятӣ аз онҳо ташаккул меёбанд.

Маҳз ҳамин натиҷаҳо заминаи аз ҷиҳати илмӣ асоснокро фароҳам меоранд, ки бе он масъалаи муосирсозии қонунгузорию ҷиноятӣ, баланд бардоштани аҳамияти иҷтимоии он ва самараноктар гардонидани танзими намудҳои мушаххаси ҷиноятҳо ғайриимкон мебошад. Ҳамзамон, дар таҳқиқот тавсияҳо оид ба такмили Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ асоснок карда шудаанд. Ин тавсияҳо ба мутобиқ намудани қонунгузорию ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба стандартҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ равона гардидаанд.

Бори аввал усули низомнокии таҳлили робитаи байни Қисмҳои умумӣ ва махсуси Кодекси ҷиноятӣ пешниҳод карда мешавад, ки аз ҷумла баррасии категорияҳо, унсурҳо ва институтҳои қонунгузорию ҷиноятӣ ҳамчун сохтори ягонро дар бар мегирад. Ин имкон медиҳад, ки тасвири куллии танзими ҳуқуқӣ эҷод карда шавад, оқибатҳои тағйироти қонунгузорӣ пешгӯӣ карда шаванд ва тавсияҳо барои беҳтар кардани сиёсати ҳуқуқӣ ҷиноятӣ таҳия карда шаванд.

Нуктаҳо, ки барои ҳимоя пешниҳод мешаванд.

1. Таҳқиқи сарчашмаҳои ташаккулдиҳандаи меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ҷузъи асосии назарияи умумии сарчашмаҳои ҳуқуқӣ соҳавӣ ба ҳисоб меравад. Аз нигоҳи методологӣ, сарчашмаҳои Қисми умумӣ ва Қисми махсуси ҳуқуқӣ ҷиноятӣ ҳамчун маҷмӯи ягонаи омилҳо амал мекунанд, ки ҳам заминаи

умумии пайдоиши меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ҳам шартӣ будани ҷудокунии онҳо ба ду қисм вучуд дорад. Бо вучуди ин, таҳлили мустақили сарчашмаҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ асоснок мебошад, зеро маҳз он хусусиятҳои хоси соҳаро пурра инъикос мекунад ва муҳтавои асосии меъёрҳоро дарбар мегирад.

Сарчашмаҳои иҷтимоии ҳуқуқи ҷиноятӣ метавонанд шаклҳои гуногун дошта бошанд:

Доктриналӣ – арзёбиҳои илмӣ ва концептуалӣ, ки асосҳои меъёрҳои ҳуқуқиро таҳлил мекунад;

Ҷамъиятӣ-сиёсӣ – арзёбиҳои ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва сиёсӣ, ки таъсир ба танзими муносибатҳои ҷамъиятиро нишон медиҳанд;

Сиёсӣ-ҳуқуқӣ – санадҳои стратегия ва концепсияҳои давлатӣ ва байналмилалӣ, ки таҳдидҳо ва хатарҳоро арзёбӣ мекунад;

Ҳуқуқӣ – қонунҳо, шартномаҳои байналмилалӣ ва санадҳои меъёрии соҳавӣ, ки татбиқи меъёрҳои ҷиноятиро таъмин мекунад.

Зарур аст, ки сарчашмаҳои иҷтимоӣ ба таври систематикӣ, бо ҷудо кардани қисми диспозитсия ва қисми санксионӣ таҳлил карда шаванд, то хусусиятҳои хоси меъёрҳои ҷиноятӣ равшан гарданд. Ҷорӣ кардани шаклҳои ифодаи нави сарчашмаҳо зарур аст, ки категорияи «шаклҳои ифодаи сарчашмаҳои иҷтимоии ҳуқуқи ҷиноятӣ» ҳамчун ҷузъи алоҳидаи таҳқиқоти илмӣ қабул карда шавад, то муносибати байни воқеияти иҷтимоӣ ва қонунгузорӣ равшантар таҳлил гардад.

2. Зинабандии институтҳо ва пайдарҳамии мантиқии онҳо дар асоси омилҳои зерин роҳандози карда шавад:

1). Сохтори оптималии Қисми умумӣ бояд аз рӯи принципи «аз умумӣ ба махсус», «аз ягона ба сершумор», «аз қоидаҳои умумӣ ба истисноҳо» ташкил карда шавад. Мутобиқи ин, пайдарҳамии зерини институтҳо мақсаднок ба назар мерасад:

– институти мафҳум ва категорияҳои ҷиноят, бо дарбаргирии субинститути ҳолатҳои, ки ҳавфнокии ҷамъиятии кирдорро истисно мекунад;

– институти шахсоне, ки ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашида мешаванд;

– гуноҳ, бо дарбаргирии субинститути ҳолатҳое, ки гунаҳгорино истисно мекунанд;

- ҷинояти нотаом;
- сершумории ҷиноятҳо;
- шарикӣ дар ҷиноят;
- ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон.

2). Номгӯии ҷораҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дар сурате шакли дигар пайдо мекунад, ки он аз ҷораи ибтидоӣ ба ҷораҳои ҳосилавӣ тартиб дода шавад. Ҷораи аввалиндараҷа ҳамоно ҷазо мебошад. Ба он, пеш аз ҳама, ҷораҳои наздиканд, ки барои иваз намудани ҷазо пешбинӣ шудаанд; дуюм, ҷораҳои, ки ҳамзамон бо ҷазо таъйин мегарданд; сеюм, маҳдудиятҳои ҳуқуқие, ки бо шартан маҳкум намудан ё шартан пеш аз муҳлат озод кардан аз адои ҷазо алоқаманд мебошанд. Аммо озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва озод намудан аз ҷазо ба ин номгӯй дохил намешаванд, зеро ҳеҷ яке аз онҳо ҷораи мустақили алоҳидаро ташкил намедихад. Ҳар ду институт, дар асл, шаклҳои амалӣ гардидани ҷавобгарии ҷиноятӣ ба ҳисоб мераванд.

3). Институтҳо ба институтҳои асосӣ ва зеринститутҳо ҷудо мешаванд:

А) Институтҳои асосӣ- сохтори мантиқии категорияҳоро ташкил медиҳанд (масалан, институти мафҳуми ҷиноят, институти ҷавобгарии ҷиноятӣ).

Б) Субинститутҳо - мазмуни институтҳои асосиро мушаххас ва муфассал мегардонанд (масалан, ҳолатҳои, ки ҷиноятӣ будани кирдор ё гунаҳгорино истисно мекунанд, ҷораҳои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, меъёрҳои оид ба ҷавобгарии ноболиғон).

В) Институтҳои байнисоҳай (авф ва баҳшиши ҷазо) - бояд ҳамчун гурӯҳи алоҳида берун аз сохтори КҶ ҚТ ҷудо карда шаванд ё дар доираи қонунгузории байнисоҳай танзим гарданд.

3. Категорияи ҷиноят ҳамчун асоси низомдарории меъёрҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки ҷиноятҳо вобаста ба дараҷаи вазнинии онҳо ва санксияҳои намунавӣ ба тартиб

дароварда шаванд. Ҳамзамон, он ба таъмини ягонагии амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ мусоидат менамояд.

Моддаи 18 КҶ ҚТ танҳо як модели категориябандии ҷиноятҳоро муқаррар мекунад: аз рӯи хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ, ки тавассути санксияи намунавӣ ифода меёбад, дар ҳоле ки меъёри иловагӣ шакли гуноҳ мебошад. Бо вучуди ин, мавқеи амалкунандаи қонунгузор ҳамаи омилҳои ба хавфнокии ҷамъиятӣ таъсиррасонандаро аз ҷумла объекти ҷиноят, вазнинии оқибатҳо, муташаккилона будани кирдор ва ё мунтазамии содир намудани ҷиноятро пурра ба назар намегирад.

Хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят тавассути ду ҷанба зоҳир мегардад - хусусият ва дараҷа. Хусусият тавсифи сифатии ҷиноят буда, аломатҳои объективӣ ва субъективии хоси онро инъикос мекунад, дар ҳоле ки дараҷа нишондиҳандаи миқдории хавфнокии ҷамъиятӣ мебошад. Шакли гуноҳ ҳамчун меъёри иловагӣ баромад намуда, ба дараҷаи хавфнокӣ таъсир мерасонад, аммо наметавонад асоси мустақили категориябандӣ гардад.

Навгони таҳқиқоти мазкур дар таҳияи модели фарогири категориябандии ҷиноятҳо ифода меёбад, ки унсурҳои объективӣ ва субъективии таркиби ҷиноятро дар бар мегирад ва ҳамзамон ба хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ, ки тавассути санксияи намунавӣ ифода меёбад, аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад. Нақши шакли гуноҳ ҳамчун меъёри иловагӣ, на асосӣ, дақиқтар муайян карда шудааст, ки ин имкон медиҳад дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ бе тағйири сунъии таъкид ба омилҳои субъективӣ арзёбӣ гардад.

Ҳамзамон меъёрҳои иловагӣ пешниҳод гардидаанд, ки муташаккилона будани кирдорҳо, вазнинии оқибатҳо, объекти таҷовуз ва мунтазамии содир намудани ҷиноятҳоро ба назар мегиранд. Ин ҳолат фарқгузори дақиқтари ҷавобгари ҷиноятиро таъмин намуда, таҳдидҳои воқеии иҷтимоиро бештар инъикос мекунад. Модели пешниҳодшуда бори аввал хусусиятҳои мазмунии ҷиноятҳоро бо баҳодиҳии қонунгузори санксияҳо муттаҳид менамояд ва барои ҳамоҳангсозии муносибат ба категориябандии ҷиноятҳо бо таҷрибаи

байналмилалӣ, инчунин баланд бардоштани самаранокии ҳуқуктатбиқкунӣ дар шароити қонунгузории муосири ҷинойтӣ замина фароҳам меорад.

4. Аз нуқтаи назари назарияи нормативистӣ, таркиби ҷинойтро ҳамчун сохтори ҳуқуқии аз тарафи қонунгузор муқарраршуда мебошад, ки барои ба низом даровардани аломатҳои кирдор хизмат намуда, бандубасти ҳуқуқии онро таъмин мекунад, мумкинаст эътироф кард. Бо назардошти мавқеи нормативистӣ таркиби ҷинойтро ҳамчун модели иттилоотӣ баррасӣ карда ҳамаи унсурҳои заруриро барои ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ кашидани шахс муайян карда мешавад. Ин сохтор бояд унсурҳои зеринро дар худ муттаҳид кунад:

– аломатҳои объективии кирдор - ҳаракат ё беҳаракатии шахс, оқибатҳои кирдор, робитаи сабабӣ, тарз ва шароити содир намудани ҷинойт;

– аломатҳои субъективӣ - гуноҳ, ангежа ва мақсади кирдор, ки муносибати рӯҳии шахсро ба кирдори содиршуда инъикос мекунад;

– субъект ва объекти ҷинойт - шахси мушаххасе, ки нисбат ба ӯ меъёрҳои ҳуқуқи ҷинойтӣ татбиқ мешаванд, ва муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ба онҳо таъовуз равона шудааст;

– ҳавфнокии ҷамъиятӣ - ҳамчун категорияе, ки манъ будани кирдорро инъикос мекунад, ҳарчанд масъалаи ворид намудани он ба тарафи объективии таркиби ҷинойт то ҳол дар илми ҳуқуқи ҷинойтӣ баҳснок боқӣ мемонад.

Дар фаҳмиши нормативистӣ таркиби ҷинойт бо ҳуди ҷинойт баробар нест, балки ҳамчун воситаи тавсиф ва таҳлили ҳуқуқии он хизмат мекунад. Дар доираи нормативизм таркиби ҷинойт тавассути диспозитсияи моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷинойтӣ ва унсурҳои Қисми умумии он муайян карда шуда, модели ягона ва аз тарафи қонунгузор асоснокшуда барои фаъолияти ҳуқуктатбиқкунӣ ба вучуд оварда мешавад.

5. Таҳлили таносуби мавқеи нормативистӣ ва мавқеи объективистӣ нишон медиҳад, ки дар шароити муосири низоми ҳуқуқии ҚТ мавқеи объективистӣ мувофиқтар ба назар мерасад. Бартарии ин мавқеъ дар он аст, ки баҳодихии кирдор бо дарназардошти аломатҳои расмӣ-моддӣ анҷом дода мешавад, ки ҳам дар КҶ ҚТ мустаҳкам гардидаанд ва ҳам дар воқеияти амалии

ҳаёт зоҳир мешаванд. Чунин мавқеъ таркиби ҷинойтро ҳамчун сохтори ягонаи бо ҳавфнокии ҷамъиятӣ алоқаманд баррасӣ намуда, имкон намедиҳад ҳавфнокии ҷамъиятии ҳоси ҳар як ҷинойт нодида гирифта шавад. Ин ҳолат ба муқаррароти м.11 КҶ ҚТ, ки тибқи он таркиби ҷинойт асоси ҷавобгарии ҷинойтӣ мебошад, мутобиқат мекунад.

Қорӣ намудани чунин тавзеҳ ё такмили фаҳмиши назариявии таркиби ҷинойт аҳамияти муҳим дорад, зеро он имкон медиҳад зиддиятҳои мавҷуда, ки ба бандубасти кирдорҳои қамаҳамият вобастаанд, бартараф гардида, эҳтимоли ҳамогиҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ кам гардад. Чунин мавқеъ ба баланд гардидани дақиқии бандубасти ҳуқуқи ҷинойтӣ, риояи принсипи қонуният ва таҳкими адолат ҳангоми таъини ҷазо мусоидат мекунад.

6. Сохтори Кодекси ҷинойтӣ тасодуфӣ нест. Он, ҳамон тавре ки мазмунӣ моддаҳои алоҳидаро низ муайян мекунад, зеро таъсири маҷмӯи омилҳо ташаккул меёбад: афзалиятҳои конституционӣ, шароити иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ, вазъи криминогенӣ ва, дар ниҳоят, уҳдадорӣҳои байналмилалӣ давлат. Аммо масъала, албатта, танҳо бо ин маҳдуд намешавад. Техникаи қонунгузорӣ ва доктринаи илмӣ низ нақши муҳим ва, ба назари мо, на камтар аз дигар омилҳо доранд. Маҳз аз онҳо то андозаи зиёд вобаста аст, ки Қисми махсус то чӣ ҳад низомнок ва аз ҷиҳати мантиқӣ дуруст сохта мешавад.

Самтҳои мушкilotи қонунгузорию муосири ҷинойтӣ:

– зиёд шудани шумораи моддаҳо ва пайдоиши санксияҳои бенизом татбиқи меъёрҳоро мушкил мегардонад;

– дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ вобаста ба ҷинойтҳое, ки бо преюдитсияи маъмурӣ алоқаманданд, зиддиятҳо вучуд доранд;

– тағйироти зуд-зуд дар баъзе моддаҳо метавонад ягонагии низомии кодексро ҳалалдор созад;

– набудани муттаҳидсозии қофӣи санксияҳо ва принципҳои мушаххаси мурағаб сохтани ҷазоҳо ба пешгӯишавандагӣ ва адолати татбиқи қонун таъсири манфӣ мерасонад.

Тамоюлҳои муосир нишон медиҳанд, ки бидуни ислоҳоти мукаммали қонунгузори ҷиноятӣ кӯшишҳои тағйир додани унсурҳои алоҳидаи сохтори Қисми махсус метавонанд ба ноустувории меъёрӣ ва душвор гардидани татбиқи қонун оварда расонанд.

7. Марҳилаҳои сӯиқасди ҷиноятро бодарназардошти татбиқи қонунгузори ҷиноятӣ дар амалияи тафтиши ба чунин гуруҳҳои тақсим кардан мумкин аст: а) қасдан фароҳам овардани шароит барои содир кардани ҷиноят; б) иҷрои воқеии кирдори ба ҷамъият хавфнок.

Ин тақсимбандӣ имкон медиҳад, ки ҷиноятҳо аз рӯи дараҷаи анҷомёбӣ ба таври низомнок тасниф карда шаванд.

Таснифоти ҷиноятҳои нотаом тайёри ба ҷиноят, сӯиқасди нотаом, сӯиқасди хотимаёфта ва ҷинояти хотимаёфтaro дар бар мегирад, ки тафриқаи ҷавобгарии ҷиноятиро вобаста ба дараҷаи иҷрои нияти ҷиноятӣ бо назардошти хусусиятҳои объективӣ ва субъективии ҳар як марҳила таъмин мекунад.

Ҷазодихии ҷиноятҳои нотаом мақсаднок аст, ки дар моддаи алоҳидаи Кодекси ҷиноятӣ мустақам карда шавад. Дар он андоза ё муҳлати ҷазо бояд мутаносибан ба дараҷаи анҷомёбии ҷиноят муайян гардад. Аз ҷумла, барои тайёри ба ҷиноят ҷазо набояд аз ҷорӣ ҷазое, ки барои ҷинояти анҷомёфта пешбинӣ шудааст, зиёд бошад; барои сӯиқасди нотаом – на бештар аз нисфи ҷунин ҷазо; барои сӯиқасди тамомшуда – на бештар аз сеяки он. Чунин тарз имкон медиҳад, ки байни вазнинии кирдори содиршуда ва ҷазои таъйиншаванда мутобиқати низомнок таъмин карда шавад.

8. Қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи сохтори иерархии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад, ки шартҳои татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ, оқибатҳои содир кардани кирдорҳои мушаххаси ба ҷамъият хавфнок ва ҷазоҳои мушахасро муқаррар меkunанд.

Баланд бардоштани мувофиқат ва самаранокии Қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути ба низом даровардани меъёрҳои он бо таъя ба аломатҳои объективии ҷиноятҳо имконпазир мебошад. Дар ин робита, мақсаднок аст, ки таркибҳои ҷиноят вобаста ба дараҷаи хавфнокии

ҷамъиятии онҳо: аз кирдорҳои нисбатан хавфнок ба кирдорҳои хавфнокиашон камтар, бо мустаҳкам намудани чунин тартиб дар низоми моддаҳои дахлдор ҷойгир карда шаванд.

Моделҳои назариявии тақмили Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд бо риояи меъёрҳои конституционӣ, иҷтимоӣ, ва байналмилалӣ, робитаи генетикии байни Қисмҳои умумӣ ва махсусро ба назар гирад ва инчунин якҷоя кардани якҷанд ҷиноятҳои мустақилро дар як модда истисно кунад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот барои амиқтар ва низомнокии фаҳмиши сохтор ва принципҳои қонунгузори ҷиноятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Таҳлили Қисмҳои умумӣ ва махсуси Кодекси ҷиноятӣ робитаҳои сохторӣ ва категориявии дохилии онҳоро ошкор кард, ки ба фаҳмиши амиқтари моҳияти танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ мусоидат мекунад. Моделҳои концептуалии таҳияшудаи категорияҳои ҷиноят ва унсурҳои ҷиноят, ки дурнамои «меъёрӣ» ва «объективистӣ»-ро муттаҳид мекунанд, равишҳои навро барои фаҳмиши назариявии унсурҳои ҷиноят мекушоянд ва ба мо имкон медиҳанд, ки онро ҳамчун як падидаи мураккаби ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ баррасӣ кунем.

Ғайр аз ин, таҳқиқот усулҳои системавӣ ва сохториро барои таҳлили институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ пешниҳод мекунад, воситаи ягонаи методологиро барои омӯзиши Қисмҳои умумӣ ва махсуси Кодекс эҷод мекунад ва замина барои сохтани моделҳои ҳамаҷонибаи илмӣ танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ мегузорад. Таҳлили ҳамаҷонибаи муқоисавии ҳуқуқии таснифоти ҷиноятҳо имкон медиҳад, ки намунаҳои амалиявиро карда шавад ва онҳоро барои тақмили қонунгузори ҷиноятӣ милли мутобик сохта ва бо ин васила ба рушди ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун як соҳаи мустақил мусоидат карда шавад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар татбиқи эҳтимолии натиҷаҳои он барои тақмили Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус дар равшан кардани сохтори муқаррароти он ва таҳияи таснифоти дақиқтари ҷиноятҳо ва унсурҳои ҷиноят, ки бо ин васила баланд бардоштани самаранокии мақомоти

ҳифзи ҳуқуқ мебошад. Моделҳои концептуалӣ ва равишҳои системавӣ-сохторӣ метавонанд аз ҷониби қонунгузoron, судяҳо, прокурорҳо ва дигар мутахассисони ҳуқуқи ҷиноятӣ барои таснифи дақиқтари амалҳо ва асоснок кардани ҷораҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ истифода шаванд.

Тавсияҳои пешниҳодшуда барои мутобиқсозии қонунгузории миллий бо стандартҳои байналмилалӣ ба таҳкими волоияти қонун, ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон ва таъмини муносибатҳои устувортари ҷамъиятӣ мусоидат меkunанд. Ғайр аз ин, методологияи таҳлили робитаи байни Қисмҳои умумӣ ва махсуси Кодекс барои раvанди таълим ва таҳқиқоти илмӣ, аз ҷумла омӯзиши донишҷӯёни факултаҳои ҳуқуқшиносӣ ва гузаронидани тадқиқоти амалӣ дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ аҳамияти калон дорад, ки истифодаи амалии натиҷаҳои тадқиқотро ҳам дар илм ва ҳам дар фаъолияти касбии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ таъмин мекунад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо истифода усулҳои илмӣ ва таҳлили қонунгузории ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки усулҳои назариявӣ ва эмпирикӣ ва санҷиши систематикӣ натиҷаҳоро тавассути таҳлили муқоисавии ҳуқуқӣ муттаҳид мекунад, таъмин карда мешавад. Дар рафти таҳқиқот усулҳои таҳлили сохторӣ ва системавӣ, гурӯҳбандӣ ва моделсозии концептуалӣ истифода шуданд, ки имкон доданд, ки қонуниятҳои дохилӣ дар сохтори муқаррароти Қисмҳои умумӣ ва махсуси Кодекси ҷиноятӣ, инчунин таснифи ҷиноятҳо ва унсурҳои ҷиноятҳо муайян карда шаванд.

Таваҷҷӯҳи махсус ба санҷиши мутобиқати натиҷаҳои бадастоварда бо қонунгузории амалкунанда ва стандартҳои байналмилалӣи ҳуқуқи ҷиноятӣ, инчунин муқоисаи натиҷаҳо бо татбиқи судии қонунгузории ҷиноятӣ равона карда шуд. Таҳлили ҳамаҷонибаи матнҳои санадҳои меъёрӣ, сохтори мантиқӣ ва семантикӣ онҳо ва динамикаи ҳуқуқӣ объективӣ ва эътиборнокии қонуниятҳои муайяншударо тасдиқ кард.

Эътимоднокии натиҷаҳо инчунин бо истифодаи равиши муқоисавии ҳуқуқӣ, ки таҳлили қонунгузории ҷиноятӣ ва муайян кардани принципҳои

умумии таснифи ҷиноятҳо, унсурҳои онҳо ва сохтори институтсионалии қонунгузори ҷиноятиро дар бар мегирифт, дастгирӣ карда мешавад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмун таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 5.5.8. Ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 сентябри соли 2025, №10 тасдиқ шудааст, пурра мутобиқат доранд.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот бо омилҳои зерин муайян мегардад: Саҳми шахсии докторант дар таҳияи мустақилонаи асосҳои назариявӣ ва методологии қор, аз ҷумла таҳияи ҳадаф, вазифаҳо, объект ва мавзӯи таҳқиқот, инчунин муайян кардани самт ва сохтори рисола, равшан аст. Докторант дар таҳлили қонунгузори ҷиноятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолона иштирок карда, таҳлили системавӣ-сохторӣ ва категориявии муқаррароти Қисмҳои умумӣ ва махсуси Кодекси ҷиноятӣ, инчунин омӯзиши муқоисавии таснифоти ҷиноятҳо дар низоми қонунгузори ҷиноятӣ, ки имкон дод қонуниятҳои он муайян карда шаванд, анҷом дод.

Саҳми махсуси муаллиф дар таҳияи модели концептуалии муттаҳидшудаи категорияҳои ҷиноят ва унсурҳои ҷиноятҳо мебошад. Докторант инчунин усулҳои системавӣ-сохториро барои таҳлили муассисаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ пешниҳод кард, ки имкон медиҳанд, ки Қисмҳои умумӣ ва махсуси Кодекс ҳамчун як системаи ба ҳам алоқаманд ва кулӣ баррасӣ карда шаванд ва қонуниятҳои дохилии онҳо муайян карда шаванд.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Ҷанбаҳои гуногуни таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шакли мақолаҳо ва маърузаҳо дар конференсияҳо ва семинарҳои илмӣ-амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ пешниҳод шудаанд:

А) байналмилалӣ:

– Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ назариявӣ бахшида ба таҷлили Рӯзи байналмилалии ҳуқуқи инсон, 80-уми солгарди таъсисёбии СММ, эълон гардидани солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва

иноватсия” ва қабул гардидани қатъномаи СММ зери унвони “Нақши зехни сунъӣ дар фароҳам овардани имконоти навин барои рушди устувор дар Осиёи марказӣ” маъруза дар мавзуи «Гуруҳбандии институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ» (ш. Душанбе, 5-уми декабри соли 2025).

– Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Муқовимат ба экстремизму терроризм дар шароити нави тағйирпазирии ҷомеа» маъруза дар мавзуи «Масъалаҳои сарчашмаҳои иҷтимоии қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ» (ш. Душанбе, 3-майи соли 2025).

– Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии «Илм ва амалияи ҳуқуқ», бахшида ба Рӯзи илми тоҷик ва гиромидошти хотираи профессори фахрии Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, Арбоби шоистаи илми Федератсияи Россия, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Р.С. Мулукаев. Маъруза дар мавзӯи «Фаъолияти маъмурӣ-юрисдиксионӣ: мафҳум ва муҳтаво» (ш. Душанбе, 18 апрели соли 2025).

Б) ҷумҳуриявӣ:

Конференсияи амалӣ-ҷумҳуриявӣ дар мавзуи “Вазъият ва дурнамои амнияти иттилоат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” маъруза дар мавзуи «Принсипҳои мантиқии ба гуруҳҳо тақсими кардани ҷиноятҳо» (ш. Душанбе, 13-14-уми июни соли 2025).

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқоти пешниҳодшуда дар як монография 21 мақолаи илмӣ, ки аз ҷониби муаллиф нашр шудаанд, инъикос ёфтаанд, ки аз онҳо 17-тояш дар нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Сохтори диссертатсия ба мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот пурра мувофиқат мекунад. Диссертатсия аз муқаддима, шаш боб, ки аз онзда ҷарағина иборат аст, хулоса, тавсияҳо, рӯйхати адабиёт ва замимаҳо таркиб ёфтааст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 383 саҳифаро ташкил медиҳад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИВИИ ТАҲҚИҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ЧИНОЯТӢ

1.1. Матншиносии қонунгузории чиноятӣ: таҳлил ва концепсияи сохторӣ ва забонӣ

Дар назарияи ҳуқуқ муносибати устувор нисбат ба забони ҳуқуқӣ ҳамчун воситаи ифодаи хаттии ҳуқуқ ташаккул ёфтааст. Якчанд насли ҳуқуқшиносон ба таври анъанавӣ чунин меҳисобанд, ки «махз забон воситаи интиқоли иттилоот дар бораи муҳтавои меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад» [357, с. 170], забони қонун ягона шакли мавҷудияти ҳуқуқ аст, ҳуқуқ наметавонад бе забон вучуд дошта бошад, «бе забон ҳуқуқ вучуд дошта наметавонад» [133, с. 286]. Муносибати мазкур ба таври возеҳ дар номгӯи нашрияҳои муосир инъикос гардидааст, ба монанди: «Забони қонун» (1990), «Забони ҳуқуқ» (1997), «Забон ва услуби санадҳои қонунгузорӣ» (2003), «Забон ва ҳуқуқ» (2004, 2005), «Забони қонуни чиноятӣ ва фаҳмиши он» (2009). [184, с. 189]

Дар фаъолияти ҳуқуқӣ забон пеш аз ҳама ҳамчун воситаи расонидани мазмуни меъёрҳои чиноятӣ истифода мешавад. Ҳуқуқшинос ҳангоми таҳлил ва татбиқи қонун бо матни санадҳои меъёри рӯ ба рӯ мегардад, на бо забон ҳамчун объекти мустақили омӯзиши забоншиносӣ. Аз ҳамин ҷиҳат, мафҳумҳои «забони қонун», «забони ҳуқуқ» ва «забони қонунгузорӣ» одатан ба шакли махсуси баёни хаттӣ ишора мекунанд, ки дар он фикр бо дақиқӣ, расмӣ, пайдарҳамӣ ва истилоҳоти ҳуқуқӣ ифода меёбад. Аз ин рӯй, истилоҳҳои мазкур ба маънои мушаххаси «забони қонунгузорӣ», «забони ҳуқуқи чиноятӣ» ё «забони қонуни чиноятӣ» истифода намегарданд, зеро дар воқеият ҳуқуқ дар асоси забони табиӣ ифода меёбад, на дар асоси забони махсуси қонунгузорӣ.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ низ асосан масъалаҳои забонӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд, на масъалаҳои сирф забонӣ. Муаллифони тамоми таҳқиқотҳо хусусиятҳои забонҳои меъёрии ҳуқуқиро мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор медиҳанд. Ин ҳолат дар таваҷҷуҳи пайвастаи муҳаққиқон ба зарурати равшанӣ, соддагӣ ва саҳеҳияти забони қонун, пешгирии зиёдатӣ ва камбудии

суханронӣ дар забонҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин риояи талаботи қонунгузор вобаста ба мутобикати забони санадҳои қонунгузорӣ ба меъёрҳои дақиқият, возеҳият ва пуррагии ҳуқуқӣ ба таври возеҳ таҷассум мегардад.

Дар адабиёти ҳуқуқи ҷиноятӣ тавсифи забони қонуни ҷиноятӣ ноғузир бо баррасии хусусиятҳои забони қонунгузорӣ алоқаманд мебошад. Ба шумори аломатҳои умумӣ ва махсуси забони меъёрии ҳуқуқӣ А.И.Бойко дақиқӣ, беғаразӣ, соддагӣ ва дастрас буданро дохил менамояд. Ҷолиб аст, ки дар таҳқиқоти дигари марбут ба забони қонуни ҷиноятӣ муаллифон бештар на ҳуди забонро, балки масъалаҳои пуррагӣ, саҳеҳӣ, равшанӣ ва соддагии ифодаи меъёрҳои ҳуқуқиро мавриди баррасӣ қарор медиҳанд. Ҳамзамон зикр мегардад, ки аксар вақт «тавсифи аломатҳои таркиби ҷиноят дар забони қонун ба таври нокифоя равшан, нофаҳмо, дорои маъноҳои гуногун ё печида ифода мегардад» [20, с. 308].

Б.В.Волженкин таъкид менамояд, ки «амалӣ кардани принципи қонуният, пеш аз ҳама, тақозо мекунад, ки аломатҳои объективӣ ва субъективии ҷиноят дар забони қонун бо тарзи ҳарчи равшантар ва дақиқтар тавсиф шаванд, ки имкони тафсириҳои мухталифро ба вуҷуд наоранд. Бигзор забони қонун дар баъзе мавридҳо душворфаҳм ё вазнин бошад ва аз ҷиҳати услуб на он қадар зебо, ки интизор меравад, вале муҳимтар аз ҳама, он бояд комилан возеҳ ва барои шахсе, ки метавонад ҷиноят содир кунад, ва ҳам барои шахси мансабдоре, ки қонуни ҷиноятиро татбиқ мекунад, фаҳмо бошад» [207, с. 9-12].

Ҷолиби диққат аст, ки маҳз он олимони соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки: «тарафдори боло бурдани сатҳи возеҳият ва равшании Кодекси ҷиноятӣ мебошанд, ба таҳқиқи хосият, хусусият ва сифати забони қонунгузорӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир менамоянд, ҳарчанд амалан суҳан дар бораи забони ҳуди қонуни ҷиноятӣ меравад» [245, с. 144-150].

Дар адабиёти ҳуқуқии солҳои 1990-ум қайд мегардад, ки: «мушкилоти марбут ба забони қонун, дар воқеъ, ба таври кофӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифта, дар илми ҳуқуқшиносӣ то андозае беаҳамият мондааст.

Муаллифони асари дастаҷамъонаи «Забони қонун» (1990) дар муқаддимаи китоби худ таъкид менамоянд, ки онҳо кӯшиш намудаанд, то ба омӯзиши мушкилоти забони қонун аз мавқеи илмӣ-назариявӣ наздик шуда, асосҳои назариявии услуби қонунгузориро ҳамчун услуби мустақили нутқи адабӣ баён кунанд» [184, с. 189]. Бо вучуди ин, муаллифон ба таҳлили аломатҳои хоси забонҳои қонунгузорӣ ворид нашудаанд: «зеро таваҷҷуҳи асосиро ба масъалаҳои забонӣ равона сохта, ҳамчун маҷмуи воҳидҳои забони қонунгузорӣ бо мазмуни дақиқи луғавӣ баррасӣ шудаанд.

Дар солҳои охир забонҳои меъёрии ҳуқуқӣ мавриди таваҷҷуҳи намоёндагони назарияи умумии ҳуқуқ, мутахассисони техникаи ҳуқуқӣ, техникаи қонунгузорӣ ва монографияҳо қарор гирифтаанд. Ҳамзамон олимони филологҳои дар ҳамкорӣ бо ҳуқуқшиносон самти нави илмӣ - «юрислингвистика» (лингвоюристика)–ро ташаккул дода истодаанд» [182, с. 721]. Обьекти таҳқиқоти юрислингвистика ва лингвоюристика муносибатҳои мутақобилаи забон ва қонун мебошад: агар муносибати забон нисбат ба қонунро юрислингвистика мавриди таҳқиқ қарор диҳад, пас муносибати қонун нисбат ба забон мавзӯи омӯзиши лингвоюристика ба ҳисоб меравад. Ҳамин тавр, масъалаҳои ҳуқуқии забон предмети омӯзиши юрислингвистика буда, масъалаҳои забонии ҳуқуқ дар маркази таваҷҷуҳи лингвоюристика қарор доранд.

Дар адабиёти муосири ҳуқуқӣ кушишҳо барои тағйири самти таваҷҷуҳи муҳаққиқон аз масъалаи «забони қонун» ба «забони қонун» ба назар мерасанд. Дар адабиёти марбут ба техникаи ҳуқуқӣ ба таври асоснок зикр мешавад, ки донишмандони хусусиятҳои забони қонун барои фаъолияти ҳуқуқшинос танҳо масъалаи назариявӣ нест. Меъёрҳо, тартиби танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ҳуди институтҳои ҳуқуқӣ маҳз тавассути забони қонун ифода меёбанд; бинобар ин, бе дарки дурусти он татбиқи саҳеҳи ҳуқуқ низ душвор мегардад [20, с. 308].

Дар ин робита Т.Я. Хабриева ва ҳамкасбони ӯ қайд менамоянд, ки забонҳои меъёрии ҳуқуқӣ назар ба ҳуди санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки

тавассути онҳо ифода ёфтаанд, хеле камтар омӯхта шудаанд. Дар ҳақиқат, байни ҳаҷми таҳқиқоти назариявии забонҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ номуносибӣ ба андозае зиёд аст, ки муайян намудани дараҷаи дақиқи он имконнопазир мебошад. Бештари таҳқиқоте, ки расман ба омӯзиши забони санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бахшида шудаанд, танҳо ифодаҳои ҷудогонае дар бораи аҳаммияти иҷтимоию ҳуқуқии забони қонунро дарбар мегиранд ва дар амал ба ҷои таҳқиқи ҳудӣ забон хусусиятҳои забонии санадҳои меъёрӣ ва ҳуҷҷатҳои ҳуқуқиро, аз ҷумла асосҳои грамматикӣ онҳоро мавриди омӯзиш қарор медиҳанд [100, с. 544].

Таҳқиқотҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ, ки ба техникаи қонунгузорӣ бахшида шудаанд, аз нигоҳи методологӣ пайрави назарияҳои умумии ҳуқуқ мебошанд: ба ҷои забони қонуни ҷиноятӣ таваҷҷуҳи асосӣ ба воситаҳои забонӣ, яъне калимаҳо, ибораҳо, сохторҳои грамматикӣ устувор ва қоидаҳои истифодаи онҳо дар забонҳои қонунҳои ҷиноятӣ дода мешавад. Дар аини ҳол, усули забонии баён намудани меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ аз ҷониби тарафдорони ҷунин мавқеъ, ҳамчун техникаи берунии қонунгузорӣ баррасӣ мегардад. Аммо истифодаи забон дар низоми амалии ҳуқуқи ҷиноятӣ предмети таҳқиқоти юрислингвистӣ мебошад, на предмети техникаи берунии қонунгузорӣ. Техникаи берунии қонунгузорӣ бевосита бо забонҳои меъёрии ҳуқуқи ҷиноятӣ кор мекунад, бинобар ин ҳар муаллифе, ки ба таҳлили унсурҳои техникаи қонунгузорӣ ё усули забонии ифодаи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ муроҷиат мекунад, маҷбур аст, ки бо забонҳои меъёрӣ ё қисматҳои алоҳидаи онҳо сарукор дошта бошад, на бо воҳидҳои сохтори забонӣ.

Шакли ифодаи хаттии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, бар ҳилофи ақидаи Н.Л. Радаева, ҷумла набуда, балки маҳз забони меъёрӣ мебошад [358, с. 29]. Бо вучуди ин, равиши забонӣ дар қорҳои диссертатсионӣ вобаста ба ҳуқуқи ҷиноятӣ дар замони муосир хусусияти васеъ касб кардааст. Муаллифони соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ мафҳумҳои ноҷӯрро бо ҳам пайванд медиҳанд: лингвистика ва бандубасти ҷиноятҳо, асосҳои лингвистӣ ва меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ [288, с. 93-100]. Дар баробари ин, муаллифон мафҳумҳои «забон» ва «забони» қонуни

чиноятиро аз ҳам чудо намекунад ва дар натиҷа падидаҳои забонӣ ва забониро, ки дар Кодекси чиноятӣ мавҷуданд, бо ҳам омехта менамоянд.

Дар натиҷа, дар қорҳои илмие, ки ба «забони қонуни чиноятӣ» бахшида шудаанд, умуман на масъалаҳои забонӣ (истилоҳҳо, низоми истилоҳотӣ ва сохторҳои синтаксисӣ), балки масъалаҳои забонии қонунгузорӣ (хусусияти сарлавҳаҳо, талаботи қонунгузорӣ ба забон, услуби санадҳо, сохтани забонҳои меъёрӣ ва тарзи тафсири онҳо) мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Ҳатто дар таҳқиқоте, ки расман ба хусусиятҳои лингвистии меъёрҳои ҳуқуқи чиноятӣ бахшида шудаанд (ки аз ном ва муҳтавои онҳо бармеояд), аксаран на ҳуди масъалаҳои забонӣ, балки камбудӣҳо ва нуқсонҳои забонҳои меъёрӣ, хусусиятҳои забонии ифодаҳои меъёрҳои ҳуқуқи чиноятӣ, эзоҳҳо ва сарлавҳаҳо таҳқиқ мешаванд.

Дар баъзе таҳқиқот техникаи қонунгузорӣ бештар аз ҷиҳати забонӣ шарҳ дода шуда, қариб бо воситаҳои ифодаи забон баробар доништа мешавад. Дар чунин равиш усулҳои техникаи ҳуқуқӣ асосан ба қоидаҳои лингвистии таҳияи матни санади меъёрӣ маҳдуд мегарданд. Аз ҷумла, И.В. Табарин бар он назар аст, ки усулҳои ҳуқуқӣ-забонӣ пеш аз ҳама тартиби дуруст интиҳоб намудан, пайвасти қардан ва ҷой додани калимаҳоро дар матни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва дигар шаклҳои ифодаи меъёрҳои ҳуқуқӣ муайян мекунад. А.Э. Жалинский ва ҳаммуаллифони ӯ дуруст қайд менамоянд, ки «агар аз мантиқи И.В. Табарин пайравӣ кунем, пас барои фаъолияти қонунгузорӣ дониши махсуси ҳуқуқӣ умуман лозим нест ва танҳо доништани забони русӣ кифоя аст» [197, с. 245]. Ин «тамоюли лингвистӣ», ки А.Э. Жалинский ба он ишора мекунад, ки: «Асос медиҳад, ки «андешаҳои Табарин»-ро ҳамчун соддагардони оддии мафҳумҳои техникӣ-ҳуқуқӣ, аз ҷумла дар соҳаи қонунгузори чиноятӣ арзёбӣ намоем ва асари калони ин «мухлиси филология ва забоншиносӣ»-ро ба жанри публицистӣ нисбат диҳем, ки нуқсонҳои илми ҳуқуқиро ба шакли таҳрифшуда инъикос мекунад» [365, с. 19].

Предмети таҳқиқи забоншиносии ҳуқуқи чиноятиро заминаҳои назариявӣ, асосҳои методологӣ ва ҷанбаҳои амалии он ташкил медиҳанд. Ба

онҳо аломатҳои забони қонуни ҷиноятӣ, сарлавҳаҳои қисмҳои сохтори Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инъикоси объективонаи иродаи қонунгузор, тақмили забонҳои меъёрӣ, ҳамбастагӣ, мақсаднокӣ ва амалӣ будани онҳо, техникаи қонунгузорӣ ва забони қонунгузорӣ ҳамчун сохторҳои назариявии бо ҳам алоқаманд ва ҳамдигарро пурракунанда, муқарраротҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун забонҳои меъёрӣ, сохтори ташкилӣ ва хусусиятҳои таркибӣ-графикӣ онҳо, талаботҳои забони қонуни ҷиноятӣ, масъалаҳои сифати қонунгузори ҷиноятӣ вобаста ба салоҳияти қабулкунадагон ва мавҷудияти сатҳи концептуалӣ дар забони меъёрӣ, таъбиқи амалии муқарраротҳои концептуалии забоншиносии қонунгузорӣ дар қонунгузори ҷиноятӣ ва ҳуқуқи ҷиноятӣ дохил мешаванд.

Мақсади забоншиносии қонунгузорӣ амалӣ намудани имкониятҳои мебошад, ки муносибати забоншиносиро дар сохтани қонуни ҷиноятӣ ва тафсири он барои қонунгузор ва ҳуқуқтаъбиқкунамандаро фароҳам меорад.

Дар доираи забоншиносии қонунгузори ҷиноятӣ як қатор масъалаҳои ҷойдоранд, ки то ҳол баҳссталаб буда, ба таҳлилу ҳалли илмӣ ниёздоранд. Ба онҳо, аз ҷумла, инҳо дохил мешаванд:

- сохтани моделҳои маърифатӣ, ки имконият медиҳанд забони қонуни ҷиноятӣ, таркиби дохилии он ва тарзи ифодаи меъёрҳо дар шакли назариявӣ нишон дода шаванд;

- санҷидан ва ба матнҳои мушаххас таъбиқ намудани моделҳои назариявии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, то ки онҳо ба талаботи забоншиносии қонунгузорӣ ҷавобгӯ бошанд;

- истифода бурдани натиҷаҳои таҳлили забоншиносии қонунгузорӣ ҳангоми таҳияи матнҳои меъерие, ки барои фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ дар соҳаи қонунгузори ҷиноятӣ мувофиқ мебошанд.

- тафсири муқарраротҳои ҳуқуқӣ - ҷиноятӣ, ки барои ошкор ва дарки ду сатҳи забони меъёрӣ: сатҳи созанда ва сатҳи амиқ (концептуалӣ) мусоидат менамояд;

– таҳияи алгоритми амалҳои забоншиносии қонунгузорӣ барои шарҳдиҳандагон, ки тафсири қонуни ҷиноятиро дар асоси тақсимои сохтори муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ таъмин мекунад;

– тақмил додани сохтори забонии қонуни ҷиноятӣ бо назардошти категорияҳои тақсимои амалии забон, аз ҷумла аломатҳои мавзӯӣ ва тавсифии забонии муқарраротҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ;

– пешниҳод намудани шаклҳои нави таҳрир барои он меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки матни онҳо аз ҷиҳати сохтор, таркиб ва тарзи баён ба талаботи забони қонуни ҷиноятӣ пурра мувофиқат намекунад;

– ошкор ва тавсифи забоншиносии қонунгузорӣ барои дуруст ва саҳеҳ бандубаст намудани таркибҳои ҷиноятҳое, ки ба аломатҳои таснифоти мавҷуда дохил намешаванд;

– тавсифи забоншиносии қонунгузории хусусиятҳои сохтори номгузориҳои фаслҳо, бобҳо ва моддаҳо, намудҳои гуногуни эзоҳҳо ва дигар унсурҳои забонии қонуни ҷиноятӣ барои қонунгардонидани ниёзҳои назария ва амалӣ;

– ба ҷаъолияти воқеии қонунҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ ворид намудани донишҳои назариявии забоншиносии қонунгузорӣ, то ки онҳо дар фарҳанги ҳуқуқии таҳиягарони қонуни ҷиноятӣ, муҳаққиқон ва кормандони амалия истифодаи самаранок пайдо кунанд.

Таҳқиқоти пешниҳодшуда равшан месозад, ки дар фазои илми ҳуқуқшиносии ҷиноятӣ муносибат ба забон ва забони қонун тағйир ёфта, таваҷҷуҳи муҳаққиқон аз «забони ҳуқуқ» ба «забони ҳуқуқ» ва, махсусан, ба забоншиносии (текстологияи) қонунгузории ҷиноятӣ равона гардидааст. Дар назария ва амалияи ҳуқуқ, истифодаи забон ҳамчун воситаи асосии ифода ва интиқоли мазмуни ҳуқуқӣ танҳо як ҷанба буда, муҳимтар аз ҳама, ташаққули забони ҳуқуқӣ бо риояи талаботи дақиқият, возеҳият, соддагӣ ва саҳеҳият аст.

Забоншиносии қонунгузорӣ дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ имрӯз танҳо ҳамчун самти ҷудогонаи таҳқиқотӣ арзёбӣ намешавад. Аҳамияти он пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки тавассути таҳлили забонии меъёрҳои ҷиноятӣ

метавон матни қонунро дақиқтар, равшантар ва барои татбиқ мувофиқтар сохт. Чунин равиш ба таҳияи муқаррароти босифати ҳуқуқӣ, фаҳмиши ягонаи мазмуни қонун ва кам гардидани эҳтимоли тафсирҳои ғалат мусоидат мекунад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар қорҳои илмӣ-амалӣ масъалаҳои забонӣ ва забонӣ омехта шудаанд, аммо дар асл бояд бо назардошти тафовути байни забон ва забон, таҳқиқоти дақиқ ва сохторбандишуда анҷом дода шаванд.

Илова бар ин, рушди самти юрислингвистика ва лингвоюрисдика ҳамчун соҳаҳои байнифанӣ, имкон фароҳам меорад, ки робитаи мутақобилаи қонун ва забон ба таври амиқтар омӯхта шавад. Махсусан дар шароити кунунии ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки талабот ба сифати забонҳои меъёрӣ меафзояд, истифодаи дастовардҳои забоншиносӣ метавонад ба тақмили қонунгузорӣ ва беҳтар гардидани татбиқи он мусоидат намояд.

Бо дарназардошти ин ҳама, метавон хулоса кард, ки забоншиносии қонунгузориҳои ҷиноятӣ ҳамчун як соҳаи алоҳида ва муҳим дар илми ҳуқуқ ба таври ғайрӣ ташаккул ёфта истодааст ва он бояд на фақат воситаи таҳлили шакли қонун, балки заминаи методологии таҳия ва татбиқи самараноки он бошад.

Дар ин замина, яке аз вазифаҳои асосии забоншиносии қонунгузорӣ – фароҳам овардани заминаи илмӣ барои таҳияи моделҳои концептуалӣ ва когнитивии забони қонуни ҷиноятӣ мебошад, ки тавонад иродаи қонунгузорро дақиқ, возеҳ ва амалӣ инъикос намояд. Муайян кардани сохтор, унсурҳо ва хусусиятҳои забони санадҳои қонунгузориҳои ҷиноятӣ имконият медиҳад, ки на танҳо сатҳи фаҳмопазирии онҳо баланд бардошта шавад, балки татбиқи одилонаи онҳо дар амалия таъмин гардад.

Дар натиҷаи таҳлили илмӣ муосир, чунин муносибат ба забони қонуни ҷиноятӣ ҳамчун падидаи мураккаби назариявӣ ва амалӣ ташаккул ёфтааст, ки ҳамзамон воситаи ҳуқуқии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ва объекте барои тафсири ҳуқуқӣ мебошад. Дар ин росто, забоншиносии қонунгузорӣ на танҳо

ба тарзи баён, балки ба мухтавои ҳуқуқӣ, мантиқ ва тартиби ҷойгиркунии муқарраротҳо, инчунин ба воситаҳои забонии ифодаи онҳо аҳамият медиҳад.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти забоншиносии ҳуқуқи ҷиноятӣ бояд ҳамчун самти афзалиятноки таҳаввулотии илми ҳуқуқӣ пазируфта шавад. Он на танҳо барои таҳияи қонунҳои беҳтару муассиртар, балки барои баланд бардоштани сифати ҷаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ мусоидат менамояд. Бо истифода аз дастовардҳои ин соҳа, метавон ба таъсиси қонунгузориҳои ҷиноятӣ дақиқ, возеҳ ва қобили татбиқи самаранок дар ҷомеа ноил гардид.

Матншиносии қонунгузориҳои ҷиноятӣ

Асосҳои методологии матншиносии қонунгузорӣ бо пояҳои назариявии он робитаи бевосита доранд, ки дар ҷараёни омӯзиши масъалаҳои матншиносии қонунгузорӣ дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ташаккул ёфтаанд. Ин асосҳо мустақиман ба қонунгузориҳои ҷиноятӣ, қонунҳое, ки ба Кодекси ҷиноятӣ амалкунанда тағйиру иловаҳо ворид намудаанд, инчунин ба санадҳои тафсирии қонуни ҷиноятӣ, ки аз ҷониби Суди Олӣ нашр мегарданд, алоқаманданд.

Ба назари мо, қонун, техникаи қонунгузорӣ, матншиносии қонунгузорӣ ва усулҳои таҳқиқи онҳо зухуротҳои дорои табиати гуногун буда, дар марҳилаҳои мухталифи таърихӣ зухур кардаанд. Р. Иеринг дуруст таъкид менамуд, ки «техникаи ҳуқуқ бо пайдоиши илми ҳуқуқ ба вучуд наомадааст» [46, с. 130]. Дар замонҳои хеле пеш аз ташаккули илм, фарҳанги ҳуқуқӣ ва тасаввурот дар бораи адолат вазифаи сохторҳои назариявӣ ва техникаи қонунгузориро иҷро мекарданд. Дар ин робита, бо андешае, ки «лаҳзаи пайдоиши техникаи қонунгузориро замони эҷоди қонунҳои хаттӣ шумурдан мумкин аст» розӣ будан мушкул аст. Аз замони пайдоиши қонунҳои хаттӣ асрҳо сипарӣ шуданд, то илми ҳуқуқ ташаккул ёфт ва техникаи қонунгузорӣ ҳамчун натиҷаи дарки назариявии усул ва воситаҳои эҷоди санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, бахусус қонунҳои ҷиноятӣ ба вучуд омад. Аввалин қонунҳои маълум на дар руи коғаз, балки дар тахтаҳои гилин дар Бобули қадим (масалан, Кодекси Хаммурапи, тақрибан соли 1750 пеш аз милод) ва дар папирус дар

Миср (кадимтарин папирусои бокимонда ба охири асрҳои 24-23 пеш аз милод тааллуқ доранд) навишта шудаанд. Қоғаз ба маънои муосир баъдтар пайдо шуд ва аввалин қонунҳое, ки дар маводи бештар шинос навишта шудаанд, Кодекси Драко дар Афина (тақрибан соли 621 пеш аз милод), ва қонунҳои дувоздаҳ чадвал дар Рум ки дар лавҳаҳои чӯбӣ ё дигар маводи дастрас навишта шуда буданд.

Техникаи қонунгузорӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ бо дарки қонунгузори ҷиноятӣ, пайдоиш ва паҳншавии позитивизми ҳуқуқӣ дар таърихи навин иртиботи зич дорад, ки хусусиятҳои фарқкунандаи он на танҳо техника ва технологияҳои саноатӣ, балки ташаккули парадигмаҳои техникӣ-гуманитарии тафаккур буданд. Дар доираи фаҳмиши нав қонуни ҷиноятӣ ҳамчун маҳсули ҷаҳлияти технологӣ дар механизми қонунгузорӣ фаҳмида мешавад. Воситаҳо ва роҳҳои бартараф намудани нуқсонҳои қонун дар доираи ин фаҳмиш шакли техникаи қонунгузориро гирифтанд.

Матншиносии қонунгузорӣ, ки мавриди таҳқиқаш матни қонуни ҷиноятӣ мебошад, аз ибтидо на танҳо ба ошкорсозӣ, низомсозӣ ва бартараф намудани нуқсонҳои қонуни ҷиноятӣ, балки ба омӯзиши хусусиятҳои матнҳои меъёрие, ки дар шакли санадҳои хаттӣ, аз ҷумла ёдгориҳои ҳуқуқӣ мавҷуданд, равона шудааст. Тибқи мавқеи матншиносии қонунгузорӣ матни меъёрӣ воқеияти аввал ва асосӣ маҳсуб мешавад, ки пажӯҳишгар бо он саруқор дорад. Аз нуқтаи назари фалсафӣ-методологӣ, «дар ҷое ки матн вуҷуд надорад, дар он ҷо объекти таҳқиқ ва тафаккур низ ҷой надорад».

М. Бахтин ба таври одилона таъкид мекунад, ки «ҳадафҳои таҳқиқот ҳарчӣ бошанд ҳам, нуқтаи оғози таҳқиқ танҳо матн буда метавонад» [200, с. 122-151]. Чунин фаҳмишро дар таҳқиқоти гуманитарӣ дигар муаллифон низ ҷонибдорӣ мекунанд.

Аз нуқтаи назари матншиносии қонунгузорӣ, матни қонуни ҷиноятӣ сабти муқаррароти ҳуқуқӣ мебошад, ки сохтори графӣ шартӣ маҳсус дорад ва шакли қатъиян муайяншударо доро буда, барои ҳуқуқатбиқкунанда ва дигар истифодабарандагон имкони дарк ва истифода аз муқаррароти

хукукӣ-чиноятиро фароҳам меорад. Принципи асосии матншиносӣ дар он аст, ки матн ифодаи моддии мақсади қонун мебошад. Ин ба маъное аст, ки қонунгузор ҳангоми эҷоди қонуни чиноятӣ дар матни меъёрӣ иродаи қонунгузорино инъикос менамояд ва ҳукуқшинос дар истифодаи қонуни чиноятӣ маводи меъёрии дар матн сабтшударо истифода бурда, тамоми шароитро барои муайян кардани маънои аслии муқаррароти ҳукукӣ-чиноятӣ доро мебошад. Қонуни чиноятӣ ва меъёрҳои он танҳо тавассути матн ифода меёбанд. Аз ин рӯ, ҳар гуна фаҳмиш дар бораи онҳо ба матни хаттӣ ё шифохӣ таъия мекунад, ки барои муайян, шарҳ ва амалӣ сохтани иродаи қонунгузор равона шудааст.

Аз нуқтаи назари матншиносии қонунгузорӣ, Кодекси чиноятӣ амалкунанда ҳамчун як курси махсуси таълимӣ баромад мекунад, зеро матни қонуни чиноятӣ меъёрҳоеро муқаррар менамояд, ки муносибатҳои воқеан мавҷуди ҳукукӣ-чиноятиро танзим менамояд, дар ҳоле ки Кодексҳои чиноятӣ ҚШС Тоҷикистон-и солҳои 1935, 1961 ва дигар қонунҳои пештар амалкунанда ҳамчун матнҳои ёдгории ҳисоб мешаванд, ки алоқаи худро бо омилҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ, ки сабаби таъия, қабул ва татбиқи амалии онҳо буданд, аз даст додаанд.

Аз нуқтаи назари матншиносии қонунгузорӣ муҳимтарин масъала концепсияи дусатҳагии сохтори матнҳои меъёрӣ мебошад, ки аз ҷониби муаллиф пешниҳод шудааст. Мутаххассисон дуруст таъкид менамоянд, ки «матн як сохтори мураккаби маҷмӯиест, ки дар баробари сатҳи зоҳирии худ, дорои сатҳи амиқи маъноӣ низ мебошад» [145, с. 136]. Дар ин ҳолат сохтори сатҳӣ ҳамчун шакле баррасӣ мешавад, ки сохтори амикро таҷассум мекунад. Дар зери сохтори амиқи матн мақсадҳо ва танзими амалии муаллиф фаҳмида мешаванд. Аҳамияти методологии ин концепсия дар он аст, ки матнҳои меъёрӣ дар муқаррароти ҳукукӣ-чиноятӣ бояд бо назардошти сохтори умумии матн, яъне бо дарназардошти мавҷудияти ду сатҳ: сатҳи зоҳирӣ ва сатҳи амиқи мақсаднок таъия ва тафсир карда шаванд.

Омӯзиши усулҳои таҳлили сохтори матнҳои меъёрӣ дар омешиш бо равишҳои матнмехварӣ ва коммуникативӣ шароитро барои пайдоиш, рушд ва ташаккули матншиносии қонунгузорӣ, татбиқи муваффақонаи он дар ғайристандартҳои қонунгузорӣ, тафсири ва ҳуқуқтатбиқкунанда фароҳам меорад. Бар хилофи равишҳои маҳдуди забонӣ, намунаи матншиносии қонунгузорӣ аз лиҳози методологӣ самараноктар маҳсуб мешавад, зеро он бар маҷмӯи равишҳо, усулҳо ва методҳои муосир асос ёфтааст, ки истифодаи онҳо метавонад дар ояндаи наздик қонунгузорию ҷиноятӣ ва таҷрибаи татбиқи онро ба сатҳи баланди самаранокӣ барорад.

«Мавҷуд будани шакли матнӣ ва ифодаи муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дар матни қонуни ҷиноятӣ, сарфи назар аз гуногунӣ ва дар баъзе ҳолатҳо ғайристандартӣ ва набудани сохтори устувори дохилӣ, ба муҳаққиқон имкон дод, ки дар сохтори матнҳои меъёрӣ унсурҳои сохториро ҷудо намоянд, ки дар ҳоли ҳозир ҳамчун аломатҳои инструменталӣ, меъёрҳо, номгӯйҳо баррасӣ мешаванд ва номгузори худро дошта, ҳангоми таҳия ва тафсири муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ истифода мегарданд» [177, с. 413].

Қобили зикр аст, ки муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, ки хусусияти эъломиявӣ доранд. Зеро чунин муқаррарот, ки мақсадҳо ва вазифаҳои қонуни ҷиноятӣ, инчунин асосҳои ҳуқуқӣ ва идеологии онро ифода мекунанд, аз ҷиҳати матнӣ ба таври ҷиддӣ аз ҳам фарқ мекунанд. Ин фарқият ба сохтори дохилии принципҳои ҳуқуқӣ низ дахл дорад. Номувофиқии муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, ки принципҳои меъёрии қонунгузорию ҷиноятиро муқаррар мекунанд, баръало буда ва ин ҳолат сабаби он гардидааст, ки то имрӯз кӯшиши муайян кардан ва таҳлили унсурҳои сохтори матнҳое, ки дар онҳо принципҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ оварда шудаанд, камтар ба назар мерасад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ баъзан матнҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятиро бо сохторҳои ҳуқуқӣ монанд мекунанд. Ба андешаи мо, омешиш додани муқаррароти зикршудаи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ бо сохторҳои ҳуқуқӣ дуруст нест, зеро ҳар як сохтори ҳуқуқӣ намунаи назариявии идеалӣ буда, мавриди омӯзиши доктрина қарор мегирад. Дар ҳоле ки муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ

дар матни қонуни ҷиноятӣ таҷассум ёфта, дастурҳои ҳуқуқии ҳатмиро ташкил медиҳанд. М.Л. Давидова дуруст қайд менамояд, ки «муқаррароти меъёрӣ-ҳуқуқӣ мустақиман дар матни қонун ҷойгир буда, унсурҳои асосии онро ташкил медиҳанд» [31, с. 318]. «Моҳияти тағйиротҳои қонунгузориро зарур аст бо истифода аз дастовардҳои матншиносии қонунгузорӣ ва бо дарназардошти нишонаҳои матни меъёрӣ, аз қабili пайвастагӣ ва ягонагӣ мавриди таҳлил қарор дод. Ҳуқукатбиққунанда ва ҳар як истифодабаранда ҳангоми дарки матни қонунгузорӣ, пеш аз ҳама, ба пайвастагии дохилии он таъя менамояд» [87, с. 192]. Ин хусусияти ҷудонопазири матни қонунгузорӣ таваҷҷуҳи мустақими истифодабарандаи оддиро ҷалб намекунад, зеро истифодабарандаи қонун бештар ба муҳтавои иттилоотие, ки қонунгузор дар матни меъёрӣ ҷой додааст, таваҷҷӯҳ зоҳир мекунад. Дар натиҷа, маҳз пайвастагӣ имкон медиҳад, ки муҳтавои қонунгузорӣ дар ягонагӣ азхуд ва дарк гардад. Ягонагии матни қонунгузорӣ, дар навбати худ, бо ирода ва нияти қонунгузор алоқаманд буда, дар шакли меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки барои татбиқи амалӣ пешбинӣ шудаанд, таҷассум меёбад.

Пайвастагии матни муқаррароти ҳуқуқӣ - ҷиноятӣ кафолати дурусти дарк карданро таъмин намекунад, зеро ягонагии матни меъёрӣ, ба далели доро будани хусусияти концептуалӣ, танҳо қисман дар ҳуди матн таҷассум меёбад. Аз ин рӯй, дар адабиёт таъкид мегардад, ки танҳо аз пайвастагии матн, на ҳамеша муҳтаво ва маънои воқеии он дида мешавад [87, с. 192]. Бояд зикр кард, ки дарки ягонагӣ (муҳтаво)-и муқарраротҳои ҳуқуқӣ – ҷиноятӣ на танҳо ба шарофати мавҷудияти пайвастагӣ, балки инчунин бо роҳи дарёфти концептуалии матнҳои меъёрӣ амалӣ мегардад.

Аз таҳлили сохти муқаррароти ҳуқуқии ҷиноятӣ бармеояд, ки қонунгузор матни меъёрро ҳамеша як хел намесозад. Вобаста ба мақсади меъёр, ӯ метавонад масъалаи асосиро дар маркази матн гузорад ё онро дар миёни нишонаҳои тавсифӣ ҷой диҳад. Бо ин роҳ диққати хонанда бештар ба ҳамон аломате равона мешавад, ки барои фаҳмиш ва татбиқи меъёр аҳамияти асосӣ дорад. Бо дарназардошти он, ки мавқеи қавӣ на танҳо оғози баён, балки анҷоми

он низ ба ҳисоб меравад, барои қонунгузор монеае нест, ки мавзӯро дар мавқеи охири матн ҷой диҳад. Навъи чунин сохи матн дар қ. 1 м. 23 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой дорад, ки дар он синни фарорасии ҷавобгарии ҷиноятӣ зикр шудааст. Ин муқаррарот аз қисми тавсифӣ – «ба ҷавобгарии ҷиноятӣ шахсе кашида мешавад» оғоз ёфта, бо мавзӯ – «дар вақти содир намудани ҷиноят ба синни шонздаҳсолагӣ расидааст» анҷом меёбад.

Дар қисми 1 моддаи 23 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунгузор махсус маънои асосиро ба мавзӯ, яъне ба синни фарорасии ҷавобгарии ҷиноятӣ равона месозад. Ин қор бо он роҳ сурат мегирад, ки мавзӯ дар охири матни меъёрӣ ҷой дода мешавад. Муқаррароти мазкур чунин садо медиҳад: «Ҷавобгарии ҷиноятиро ба ӯҳда дорад шахсе, ки то лаҳзаи содир кардани ҷиноят ба синни шонздаҳсолагӣ расидааст». Сарлавҳаи модда - «Синну соле, ки аз он ҷавобгарии ҷиноятӣ фаро мерасад» - низ ҳамин маъниро ифода мекунад ва дарқро таъвият мебахшад. Маҳз ҷойгиршавии мавзӯ дар охири матн боиси он мегардад, ки унвон ва матн бо ҳам муқоисашаванда бошанд. Агар матн ба шакли дигар сохта мешуд, унвон ва мазмуни асосӣ ба тақрор табдил меёфтанд.

Моддаи 26 Кодекси ҷиноятӣ низ сохтори монанд дорад. Номгузори он чунин аст: Дар моддаи «Ҷавобгарии ҷиноятӣ шахсоне, ки дар ҳолати мастӣ ҷиноят содир намудаанд» унвони меъёр бо мафҳуми «ҷавобгарии ҷиноятӣ» оғоз мешавад, аммо мазмуни он бо ифодаи «аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда намешавад» ҷамъбаст мегардад. Ибораи «шахсоне, ки ҷиноятро дар ҳолати мастӣ содир кардаанд» дар номи модда дар мавқеи охир ҷой гирифтааст, аммо дар матн дар ибтидо меояд. Бо ин роҳ қонунгузор байни ном ва мазмуни меъёрӣ як навъ «оинасозӣ»-ро ба вуҷуд меорад, ки боиси муттаҳид ва ягонагии маъно мегардад.

Муносибати матнэҷодкунии қонунгузор вобаста ба муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ имкон медиҳад, ки дар матнҳои мушаххаси меъёрӣ ду унсур ҷудо карда шаванд: мавзӯ (нишонаҳои мавзӯӣ) ва нисонаҳои тавсифӣ. Ин унсурҳо ҳамчун қисмҳои сохтори бо ҳам пайваста дар матн амал мекунанд. Аз ҷиҳати

методологӣ муҳим аст, ки мавзӯ ва нишонаҳои тавсифӣ ба категорияҳои матн тааллуқ дошта бошанд, на ба низоми забон. Ин маъноӣ онро дорад, ки берун аз матн, аз ҷумла матни қонунгузорӣ, ҷудо кардани унсурҳое, ки интиқолдиҳандаи иттилооти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ мебошанд, имконнопазир аст. Дар ҳуди низоми забон воҳиде, ки ба матн монанд аст, ҷумла мебошад. Аммо, агар дар матн метавон қисмҳои маъноиро ҷудо кард, дар ҷумла танҳо тақсимои грамматикӣ мавҷуд аст, ки унсурҳои асосиаш мубтадо (субъект) ва хабар мебошанд.

Дар адабиёти тоинқилобӣ муаллифони китобҳои дарсӣ байни таркиби умумӣ ва махсуси ҷиноят фарқ мегузоштанд. Дар китобҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ давраи шӯравӣ низ ин фарқгузорӣ нигоҳ дошта мешуд: таркиби умумӣ нишонаҳое дошт, ки барои ҳар гуна ҷиноят хос буданд (масалан, барои диверсия, бандитизм, дуздӣ ё қуштор), дар ҳоле ки таркиби махсус танҳо ба навъи муайяни ҷиноят дахл дошт.

А.Н. Трайнин бо чунин ҷудокунии таркиб розӣ набуд. Ӯ бар он назар буд, ки: «таркиби ҷиноят ҳамеша воқеӣ ва мушаххас аст. Ба андешаи ӯ, истилоҳи «умумӣ» ё «абстрактӣ» танҳо маъноӣ мафҳум ё консепсияи умумии таркиби ҷиноятро дорад, на он ки як навъи алоҳидаи таркиб бошад. Чунон ки ҳуди ҷиноят метавонад дар шакли умумӣ ҳамчун кирдори барои ҷомеа хавфнок, зиддиқонунӣ ва гунаҳгоруна муайян карда шавад ва дар шакли мушаххас - ҳамчун қуштор ё дуздӣ, ҳамин тавр таркиби ҷиноят низ метавонад дар шакли умумӣ ҳамчун маҷмӯи унсурҳои кирдори ҷиноятӣ ва дар шакли мушаххас - ҳамчун маҷмӯи унсурҳои дуздӣ, қуштор ва ғ. ифода гардад» [144, с. 388].

Матнҳои меъёрӣ, ки шакли ҳаттии баёнанд, қонунан ҳамчун схемаҳои мавқеӣ сохта мешаванд ва ба мавзӯи умумисозии назариявӣ мувофиқат мекунанд. Дар мавриди мо чунин умумисозии назариявӣ таркиби ҷиноят (унсурҳо ва нишонаҳои он) мебошад [112, с. 270].

Дар таркиби мушаххаси ҷиноят, ҳамон тавр ки дар ҳар гуна тавсифи ҳаттии мушаххас, қонунгузор категорияҳои дорои аҳамияти ҳуқуқӣ-ҷиноятиро

дар ҳамон маҷмӯа ва тартиб чой медиҳад, ки нишонаҳои ҷинояти муайянро тавсиф мекунанд, масалан, дуздӣ, ғоратгарӣ ё роҳзанӣ.

Ин маҷмӯа ва тартиби нишонаҳо дар матнӣ меёри (дар мавриди мо - дар диспозитсияҳои моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ ифода мегарданд. Масалан, диспозитсияи қисми 1 моддаи 244 КҶ ҚТ «дуздӣ, яъне тасарруфи нисбонии молу мулки ғайр» метавонад чунин схема дошта бошад: мавзӯ - «дуздӣ»; нишонаҳои тавсифӣ - тарз (нисбонӣ), ҳаракат (тасарруф), предмет (молу мулки ғайр).

Дар диспозитсияи ҷинояти «роҳзанӣ» таркиби матн сода нест: он аз чанд унсур ба ҳам алоқаманд иборат аст. Аввал ҳуди мавзӯ – «роҳзанӣ» меояд, баъдан аломатҳои тавсифӣ оварда мешаванд: ҳаракат дар шакли ҳуҷум, мақсади тасарруфи молу мулки ғайр, тарзи содиршавӣ бо истифодаи зӯроварии ҳавфнок ва объектҳои таҷовуз ҳаёт ё саломатӣ.

Таҳлили анҷомдодашуда нишон медиҳад, ки дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ тадриҷан як самти мустақил ташаккул меёбад ва мустақам мегардад - текстологияи қонунгузорӣ. Ин самт диққатро ба забони қонуни ҷиноятӣ дар маъноии маҳдудии лингвистӣ, балки ба табиат ва сохтори матнӣ-меъриии муқаррарот равона месозад.

Дар давоми муддати тӯлонӣ омехта шудани мафҳумҳои «забон» ва «матн» монанд мешуд, ки моҳияти қонуни ҷиноятӣ ҳамчун падидаи матнӣ дуруст ва амиқ фаҳмида шавад. Ба ҷои таҳлили матн ҳамчун воҳиди муқаммалӣ коммуникативӣ, таваҷҷуҳ бештар ба унсурҳои алоҳидаи забонӣ - ибораҳо, сохторҳои синтаксисӣ ва хусусиятҳои грамматикӣ равона мешуд.

Матншиносии қонунгузорӣ ин маҳдудиятро бартараф намуда, таҳлили мураккаби меъерҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятиро пешниҳод мекунад. Дар доираи он матн ҳамчун ифодаи ҳаттии иродаи қонунгузор дида мешавад, ки дорои ҳам сохтори сатҳӣ ва ҳам сатҳи амиқ (консептуалӣ) мебошад. Чунин муносибат имкон медиҳад, ки унсурҳои мавзӯӣ ва тавсифии меъерҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ҷудо карда шаванд ва моҳият ва ҳадафи онҳо дуруст дарк гардад.

Вазифаи асосии матншиносии қонунгузорӣ - таъмин намудани сифат, фаҳмӣ ва самаранокии матни қонуни ҷиноятӣ ҳамчун воситаи танзими ҳуқуқӣ мебошад. Барои ин зарур аст, ки моделҳои маърифатӣ ва матнӣ таҳия шаванд, унсурҳои сохтори меъёрҳо тақмил дода шаванд ва усулҳои маънидоднамоӣ ба вуҷуд оварда шаванд, ки на танҳо ҷиҳатҳои расмӣ, балки маъноӣ асливу концептуалии матнҳои меъёриро низ ба назар гиранд.

Ҳамин тариқ, матншиносии қонунгузорӣ як равиши байниманбаъӣ ва аз лиҳози методологӣ пурмазмунро ташкил медиҳад, ки имконият медиҳад табиати қонуни ҷиноятӣ ҳамчун матн амиқтар фаҳмида шавад ва сифати ҷаъолияти қонунсозӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ дар соҳаи ҷиноятӣ баланд бардошта шавад.

Хулоса:

Таҳқиқоти мазкур нишон дод, ки забон ва забони қонуни ҷиноятӣ дар назария ва амалияи ҳуқуқ на танҳо воситаи асосии ифода ва интиқоли меъёрҳои ҳуқуқӣ, балки объект ва субъектҳои назариявии таҳқиқот маҳсуб мешаванд. Муносибати анъанавӣ ба забон ҳамчун воситаи интиқоли иттилоот дар бораи мазмуни ҳуқуқи ҷиноятӣ асоси назариявӣ барои таҳқиқи забоншиносии қонунгузори ҷиноятӣ мебошад. Бо вуҷуди ин, таҳлилҳои амалӣ ва адабиёти муосир нишон доданд, ки таваҷҷуҳи муҳаққиқон асосан ба масъалаҳои забонии қонунгузорӣ – саҳеҳӣ, равшанӣ, дақиқият ва соддагии баён – равона шудааст, на ба забон ҳамчун падидаи умумӣ.

Ҳамин тариқ, забони қонуни ҷиноятӣ бояд: возеҳ ва дақиқ бошад, то барои шахсоне, ки қонунро татбиқ мекунанд ё ҳуқуқвайронкунандагон фаҳмо бошад; бо риояи талаботи услубӣ, грамматикӣ ва сохторӣ таҳия шавад; ва ҳамчун заминаи назариявӣ ва амалӣ барои таҳияи муқарраротҳои ҳуқуқӣ хизмат намояд. Ин равиш имкон медиҳад, ки сатҳи фаҳмопазирии санадҳои қонуни ҷиноятӣ баланд бардошта шуда, татбиқи одилонаи онҳо дар амалия таъмин гардад.

Дар натиҷа, забоншиносии қонуни ҷиноятӣ ҳамчун соҳаи илмӣ ва амалӣ, ки ба таҳияи моделҳои концептуалӣ ва когнитивии забони қонуни ҷиноятӣ,

ташаккули воситаҳои баёни дақиқ ва возеҳ ва баланд бардоштани сатҳи одилона ва самараноки татбиқи қонун равона шудааст, ҳамчун равияи афзалиятноки таҳаввулоти илми ҳуқуқ ва таҳияи қонунҳои муассир пазируфта мешавад. Ин самт имконият медиҳад, ки қонунҳои ҷиноятӣ дар амал фаҳмо, дақиқ ва татбиқи онҳо дар ҷомеа самаранок гардад, ки ба таҳкими ҳуқуқу адолат ва танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсири муассир мерасонад.

Таҳқиқоти амалкардаи мо оид ба матншиносии қонунгузории ҷиноятӣ нишон дод, ки матн ҳамчун воҳиди асосии қонуни ҷиноятӣ на танҳо воситаи ифода ва интиқоли меъёрҳои ҳуқуқӣ, балки объект ва субъекти таҳқиқи назариявӣ мебошад. Асосҳои методологии матншиносии қонунгузорӣ, ки дар раванди таҳқиқи қонунҳои ҷиноятӣ ва санадҳои тафсири ба даст оварда шудаанд, имконият медиҳанд, ки матни қонуни ҷиноятӣ ҳамчун падидаи мураккаби ду сатҳ – сатҳи зоҳирӣ ва сатҳи амиқ (консептуалӣ) – фаҳмида шавад. Дар натиҷа, матншиносии қонунгузорӣ ҳамчун соҳаи илмӣ ва амалӣ имконият медиҳад, ки қонуни ҷиноятӣ ҳамчун падидаи матнӣ амиқ фаҳмида шуда, сифати таҳияи қонунҳо ва татбиқи онҳо дар амалия баланд бардошта шавад.

1.2. Сарчашмаҳои умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ яке аз масалаҳои баҳснок иборат аз он аст, ки оё Кодекси ҷиноятӣ сарчашмаи ягонаи ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад ё не? Дар байни олимони оид ба ин масъала ду назарияи мухолиф вучуд дорад. Масалан, Н.А. Лопашенко чунин мешуморад, ки «қонуни ҷиноятӣ сарчашмаи ягонаи ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад ва ҳамаи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ танҳо дар он мавҷуданд» [84, с. 224]. Баръакси ин назар, В.П. Коняхин таъкид мекунад, ки фикри пурра кодификатсияшудаи қонунгузории ҷиноятӣ танҳо дар яке аз маъноҳои мафҳуми «қонунгузорӣ» ҳақиқат дорад ва дар умум, чунин тасаввур бештар як ҳаёли ҳуқуқист [65, с. 248].

Бисёре аз коршиносони муосир мавҷудияти сарчашмаҳои гуногуни расмӣ ҳуқуқи ҷиноятиро эътироф мекунанд ва бояд гуфт, ки ин назар аслан на ҳаст, зеро хусусияти дорои сарчашмаҳои гуногун будани ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳанӯз аз миёнаҳои асри XIX эътироф шуда буд.

Мо мавқеи ҳуқуқшиносонро дастгирӣ мекунад, ки танҳо бо қонунгузориҳои ҷиноятӣ маҳдуд нашуда, мавҷудияти низомӣ сарчашмаҳои гуногуни соҳавӣ ҳуқуқи ҷиноятиро қабул мекунанд. Аммо мо зарур мешуморем, ки ба ин баҳсҳои идомадошта баъзе дақиқсозӣ ворид намоем, ки аз як тараф возеҳу равшан ҳастанд, вале аз тарафи дигар, иштирокчиёни баҳс ба онҳо аҳамияти кофӣ намедиханд ва ҳамин ҳолат боиси идомаи баҳсҳое мешавад, ки аллакай метавонистанд анҷом ёфта бошанд.

Тавре ки Ю.Е. Пудовочкин ба таври дуруст қайд мекунад, ин ақидае, ки дар назари аввал равшан менамояд, дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ аҳамияти кофӣ пайдо накардааст. Ба назар мерасад, ки дар назарияи мазкур тамоми меъёрҳо ҳамчун баробарарзиш баррасӣ мешаванд ва қўшиши тасниф намудани онҳо дида намешавад [125, с. 237]. Бо вучуди ин, Н.И. Пикуров ба таври дуруст таъкид менамояд, ки: «Ҳангоми баҳс дар бораи мавҷудияти сарчашмаҳои гуногуни ҳуқуқи ҷиноятӣ, бояд фарқи байни сарчашмаҳои манъкунии ҷиноятӣ ва сарчашмаҳои оқибатҳои ҳуқуқӣ- ҷиноятӣ, ҳамчунин сарчашмаҳои меъёрҳое, ки масъалаҳои алоҳидаи ҳуқуқи ҷиноятиро танзим мекунанд ва сарчашмаҳои меъёрҳое, ки аломатҳои бланкетии таркиби ҷиноятро мушаххас менамоянд, муайян карда шавад» [114, с. 288].

Манъкунии ҳуқуқӣ- ҷиноятӣ ва оқибатҳои ҷиноят танҳо тавассути қонуни ҷиноятӣ муайян карда мешаванд, зеро ин ҳолат бевосита дар Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст. Масъалаҳои алоҳидаи ҳуқуқи ҷиноятӣ метавонанд аз ҷониби меъёрҳои Конститутсия ва ҳуқуқи байналмилалӣ низ танзим шаванд. Вале дар мавриди мушаххас намудани аломатҳои бланкетии таркиби ҷиноят, сарчашмаҳои ҷунин меъёрҳо метавонанд аз ҳама гуна соҳаҳои ҳуқуқ гирифта шаванд.

Муқаррароти Қисми махсуси ҳуқуки ҷиноятӣ асосҳои татбиқи чораҳои маҷбуркунии ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ва ҳуди ин чораҳоро нисбат ба шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, дар бар мегиранд. Ба ин тартиб, чунин меъёрҳо бевосита ҷавобгарии ҷиноятиро пешбинӣ менамоянд. Дар баробари ин, таърифи умумии ягонагии сарчашмаи ҳуқуки ҷиноятӣ дақиқсозӣ ва коркарди иловагиро талаб мекунад.

Масъалаи аввал ба принципи кодификатсияи пурраи меъёрҳо, ки манъкуноҳои ҷиноятиро муқаррар мекунанд, дахл дорад. Тавре маълум аст, дар таърихи қонунгузориҳои ватанӣ давраҳо вучуд доштанд, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ ҳамзамон тавассути чандин қонунҳои алоҳида танзим мешуд. Дар баъзе кишварҳои хориҷӣ, ғайр аз кодекси ҷиноятӣ, қонунҳои махсуси ҷиноятӣ мавҷуданд ё худ манъкуноҳои ҷиноятӣ ба қонунҳои соҳавӣ дохил мешаванд. Ин усул ба сохтори давлатдорӣ, анъанаҳои таърихӣ ва фарҳанги ҳуқуқии кишварҳо вобаста аст, вале ба ин масъала дар ин маврид амиқ намеравем.

Бо вучуди ин, зарур аст, ки ба тамоюлҳои муосир ва андешаҳои илмӣ тавачҷуҳ намоем. Олимони борҳо пешниҳод намудаанд, ки криминализатсия намудани баъзе қирдорҳо берун аз доираи Кодекси ҷиноятӣ тавассути қонунҳои алоҳида амалӣ шавад. Масалан, Т.В. Кленова пешниҳод менамояд, ки: «Ба ҷои илова қардани боби нав ба Кодекси ҷиноятӣ дар бораи ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодӣ, қонуни алоҳидае қабул карда шавад, ки чунин ҷиноятҳоро танзим кунад» [339, с. 387]. А.А. Толкаченко ва Н.А. Петухов зикр менамоянд, ки: «Зарурияти таҳия ва қабули қонуни алоҳидаро дар бораи ҷавобгарӣ барои ҷиноятҳои ҳарбӣ, яъне Кодекси ҳарбӣ-ҷиноятиро таъкид мекунанд. Инчунин метавон масъалаи қабули қонунҳои мустиқилро баррасӣ намуд, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои ҷиноятҳо ба муқобили сулҳ ва амнияти инсоният, терроризм ва дигар ҷиноятҳои махсус танзим намоянд» [281, с. 56-62].

Андешаи фарқгузориӣ ва ғайримутамарказгардонии қонунгузориҳои ҷиноятиро Н.И. Пикуров дастгирӣ менамояд, ки: «имкони ворид қардани санксияҳои ҷиноятиро ба қонунҳои алоҳидаи соҳавӣ, ки муносибатҳои ҷамъиятии мушаххасро танзим мекунанд, эътироф менамояд, ба шарте ки онҳо

бо Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ танзим шаванд. Дар ин ҳолат, ҷавобгарӣ барои ҷиноятҳои «анъанавӣ» бояд дар доираи Кодекси ҷиноятӣ боқӣ монад» [282, с. 184-187].

Бо ин ҳама, масъалаи асосӣ дар он аст, ки чунин пешниҳодҳо то кадом андоза бо сиёсати ҳукуки давлат ва самти рушди ҳукуки ҷиноятӣ созгор мебошанд ва дар амал чӣ натиҷа дода метавонанд. Дар айни замон далелҳои қоне мавҷуд нестанд, ки зарурати қабули шумораи зиёди қонунҳои алоҳидаро барои танзими ҷавобгариҳои ҷиноятӣ вобаста ба намудҳои ҷиноят исбот кунанд. Ҷорӣ кардани чунин низом бо мушкилоти объективии ҳукуқтатбиқнамоӣ ва фаъолияти қонунгузорӣ алоқаманд аст, аз ҷумла бо мувофиқати меъёрҳои қонунҳои гуногун ва зарурати риоя кардани принсипи конституционӣ, ки мувофиқи он ҳукуки ҷиноятӣ танҳо дар сатҳи қонунгузорӣ танзим мешавад ва имкон намедихад, ки меъёрҳои ҷиноятӣ ба қонунҳои соҳаҳои идоракунии муштарак ворид шаванд.

Масъалаи дигари муҳим нақши қонунҳоест, ки тағйироту иловаҳоро ба Кодекси ҷиноятӣ ворид мекунанд ва мавқеи онҳоро дар низоми сарчашмаҳои расмии Қисми махсуси ҳукуки ҷиноятӣ муайян мекунанд. О.Н. Бибик бар ин назар аст, ки: «Чунин қонунҳо метавонанд ҳамчун сарчашмаҳои ҳуқуқ танҳо дар ҳолати доштани қувваи бозғашт эътироф шаванд, вале арзиши мустақил надоранд» [17, с. 240]. Ю.Е. Пудовочкин баръакс, таъкид менамояд, ки: «ин қонунҳо аслан сарчашмаи мустақил нестанд» [125, с. 237]. К.В. Ображиев мавқеи мобайнӣ дорад ва чунин мешуморад, ки: «ин гуна қонунҳо метавонанд сарчашмаҳои ҳукуки ҷиноятӣ бошанд, аммо ҳислати мустақил надоранд» [106, с. 502].

Мушкилӣ дар он аст, ки гарчанде чунин қонунҳо хусусияти ҳукуқӣ-ҷиноятӣ дошта бошанд ҳам, онҳо имкониятҳои мустақили танзимкунанда надоранд.

Боз як мавзӯи муҳим масъалаи имконияти эҷоди якчанд қонунҳое мебошад, ки ҷавобгариҳои ҷиноятиро вобаста ба дараҷаи хавфнокии иҷамъиятии кирдорҳо танзим менамоянд. Гарчанде ин масъала таърихи тӯлонӣ дорад,

солҳои охир аз нав аҳамияти хоса пайдо кардааст. Сабаби ин таҳаввулот рушди амалияи Суди Аврупоии ҳуқуқи инсон ва қабули таълимот оид ба ягонагии табиати ҷиноятҳо ва ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ мебошад. Аз ҷумла, Л.В. Головки таъкид мекунад, ки: «ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ соҳаи мустақили ҳуқуқ набуда, балки як ҷузъи ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад. Ӯ пешниҳод мекунад, ки бояд аз концепсияе, ки мувофиқи он ҳуқуқи ҷиноятӣ бояд танҳо дар доираи Кодекси ҷиноятӣ бошад даст кашида, ва якҷанд кодексҳо, мисли Кодекс дар бораи ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ қабул намуд» [212, с. 46-51].

Дар баробари ин, дар адабиёти илмӣ андешаи ҷорӣ намудани категорияи «кирдори ҷиноятӣ» низ рушд карда истодааст. Ҳарчанд ин мафҳум ҳанӯз таърифи ҷануби надорад, олимони В.П. Коняхин [241, с. 6-9] ва М.С. Жук зарурати қабули кодекси алоҳидаро барои танзими ин намуди ҳуқуқвайронкуниҳо пешниҳод намудаанд. Ба назар мерасад, ки далелҳои пешниҳоднамудаи онҳо қобили таваҷҷуҳ мебошанд, зеро воқеан миёни ҷиноят, рафтори ҷиноятӣ ва ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ тафовутҳои муҳим вучуд доранд. Аз ин рӯ, зарурати қабули санади меъёрие, ки манъкуниҳоро барои кирдорҳои наҷандон ҳавфнок танзим мекунад, возеҳ аст.

Масъалаи охирин ва муҳимтарини дигар вобаста ба тасдиқи он аст, ки Кодекси ҷиноятӣ ягона сарчашмаи меъёрҳои ҳуқуқии қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад. Ин масъаларо бояд дар робита ба принсипи қонуният баррасӣ кард, ки тибқи он ҷиноят будан ва сазовори ҷазо будани кирдор танҳо тавассути Кодекси ҷиноятӣ муайян карда мешавад. Аммо дар ин ҷо як тазод ба миён меояд: аз як тараф, ҷиноят будани кирдор наметавонад ба ғайр аз Кодекси ҷиноятӣ муайян шавад, аз тарафи дигар, Кодекси ҷиноятӣ наметавонад ҳамаи паҳлӯҳои мураккаби ҷиноят будани кирдори мушаххасро фаро гирад. Ҳалли ин мушкил бо мафҳуми «муайянии ҳуқуқӣ» алоқаманд аст, ки он ҳамчун меъёри муҳим барои муайян кардани сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ эътироф шудааст.

Бо вучуди ин, маълум аст, ки дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ таҳияи ҷуни меъёрҳои, ки аз ҳар ҷиҳат пурра ва муфассал бошанд ва зарурати тафсиру

маънидоднамоиро пурра истисно кунанд, ғайриимкон мебошад. Чуноне ки А.В. Дёмин ба таври одилона қайд кардааст, ки: «талашҳо барои таъмини муайянии комили шаклӣ ногузир ба нокомӣ дучор мешаванд. Ин ҳолат на танҳо ба хусусиятҳои техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ дар таҳияи меъёрҳои ҷиноятӣ, балки ҳамчунин ба робитаҳои объективии байни сарчашмаҳои мухталифи ҳуқуқӣ, инчунин ҳамкориҳои мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ дар ҷараёни танзими ҳуқуқӣ ва татбиқи қонун вобаста аст» [216, с. 155-156].

Муайянии ҳуқуқӣ маънои онро надорад, ки дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ аз меъёрҳои бланкетӣ истифода бурда нашавад. Баъзе мафҳумҳо ва истилоҳҳо танҳо бо мурочиат ба санадҳои дигари ҳуқуқӣ равшан мегарданд. Агар дар фаҳмиши меъёр норавшанӣ ба вучуд ояд, онро бо роҳи тафсири низомӣ ва бо назардошти ҷойи ҳар меъёр дар сохтори умумии ҳуқуқ бартараф кардан мумкин аст.

Аз ҳамин нигоҳ, дар масъалаи сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ чунин андеша ба миён меояд, ки на танҳо худ қонуни ҷиноятӣ, балки он санадҳое низ аҳамият доранд, ки дар диспозитсияи моддаҳои Қисми махсус ба онҳо ишора мешавад ё суд ҳангоми татбиқи қонун ба онҳо така мекунад.

Дар робита ба сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ду андешаи асосӣ вучуд дорад. Аз рӯи назари А.Э. Жалинский, сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамаи санадҳое дар бар мегиранд, ки дорои иттилооти аҳамияти ҳуқуқӣ- ҷиноятӣ дошта мебошанд [223, с. 697]. Назари дигар, ки аз ҷониби Н.И. Пикуров пешниҳод шудааст, ки сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ танҳо он ҳуҷҷатҳое ҳастанд, ки аломатҳои таркиби ҷиноятро дар худ ифода менамоянд [114, с. 288].

Бо вучуди ин, ҳарду андешаи пешниҳодшуда ба арзёбии интиқодӣ ниёз доранд. Аввалан, матнҳое, ки маълумоти марбут ба Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятиро дар бар мегиранд, метавонанд аз лиҳози хусусияти худ ба таври ҷиддӣ фарқ кунанд, ки муттаҳид сохтани онҳоро дар як низоми ягонаи сарчашмаҳои расмӣ мушкил мегардонад. Дуввум, сарфи назар аз он, ки кадом

намуди диспозитсия дар конуни ҷиноятӣ истифода мешавад, аломатҳои таркиби ҷиноят бояд ҳатман дар ҳуди конун зикр гарданд.

«Санадҳои дигар танҳо метавонанд ин аломатҳоро шарҳ диҳанд, дақиқ кунанд ё мушаххастар гардонанд. Шартҳои муҳими фарқ кардани сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷудо кардани мафҳумҳои «аломати таркиби ҷиноят» ва «мазмунӣ аломати таркиби ҷиноят» мебошад, ки онро В.Н. Кудрявцев низ қайд кардааст» [73, с. 301].

Масъала аз он ҷиҳат боз ҳам мураккабтар мегардад, ки баъзе мутахассисон ҳангоми васеъ шарҳ додани низомӣ сарчашмаҳои расмӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ, аз ҷумла Қисми махсуси он, аксар вақт онро сода нишон дода, танҳо ҳамчун як «номгӯӣ умумӣ» пешниҳод мекунанд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд гардидааст, ки дар ҳуқуқшиносӣ бештар муносибате қабул шудааст, ки сарчашмаҳои ҳуқуқӣ танҳо номбар карда мешаванд. Ин ба равиши ташаккулёфтаи ҳуқуқи римӣ шабоҳат дорад, ки дар он шакл ва муҳтавои сарчашмаҳои ҳуқуқӣ ҷудо намешуданд. Дар он давра эътирофи санаде ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ бештар ба он вобаста буд, ки онро кӣ қабул кардааст, на он ки шакли санад чӣ гуна аст. Ҳарчанд дар назарияи муносири ҳуқуқ шакл ва мазмунӣ сарчашмаҳо ҷудо карда мешаванд, дар амалия то ҳол пайвастагии тасаввуроти пешина дар бораи сарчашмаҳои ҳуқуқ боқӣ мондааст.

Чунин пайванд, аз як нигоҳ, асос дорад, аммо аз нигоҳи дигар, доираи омӯзиши сарчашмаҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятиро маҳдуд месозад. Дар натиҷа таваҷҷуҳи муҳаққиқон бештар ба муносибатҳои тобеияти байни сарчашмаҳои гуногуни ҳуқуқ равона мегардад. Албатта, муайян кардани иерархияи онҳо муҳим аст, вале ин кор бояд бо таҳлили робитаҳои ҳамохангсозандаи байни сарчашмаҳо пурра карда шавад, то муносибати низомнок ба масъала дуруст нигоҳ дошта шавад.

Е.И. Майорова пешниҳод мекунад, ки сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар ду маънӣ – маҳдуд ва васеъ баррасӣ шаванд [376]. Дар маънои маҳдуд танҳо Кодекси ҷиноятӣ ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи ҷиноятӣ эътироф мегардад, ки ҳамаи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро дар худ ҷамъ кардааст. Дар маънои васеъ

бошад, ба ғайр аз Кодекси ҷиноятӣ, Конститутсия ва меъёрҳои байналмилалӣ низ ҳамчун сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ метавонанд баромад кунанд. Б.Д. Бахмадов низ ба ин нукта ишора мекунад, ки бархе сарчашмаҳо на ҳамчун асоси мустақил, балки ба сифати воситаи иловагӣ, шарҳдиҳанда ё тавсиявӣ истифода мешаванд. Дар назарияи ҳуқуқ чунин ҷудокунӣ маъмул аст, ки сарчашмаҳо ба гурӯҳҳои ибтидоӣ ва дуюмдараҷа тақсим карда шаванд. Г.Б. Евстигнеева таъкид мекунад, ки: «сарчашмаҳои ибтидоӣ санадҳои мебошанд, ки меъёрҳои асосиро дар бар мегиранд, вале сарчашмаҳои дуввумдараҷа онҳое ҳастанд, ки ин меъёрҳоро шарҳ медиҳанд ё мушаххас месозанд» [327, с. 24].

Фарқгузориҳои пешниҳодшуда қобили қабул аст, вале он ба таври кофӣ бо асосҳои назариявӣ тасдиқ нагардидааст. Аз ин рӯ, зарурати мувофиқгардонии концепсияи қонуни ҷиноятӣ ҳамчун сарчашмаи ягонаи Қисми махсус бо ақидаи вучуд доштани сарчашмаҳои гуногуни ин соҳа ба миён меояд. Асоси назариявии чунин ҳалли масъала аз ҷудо кардани сохтори «манъкуниҳои ҳуқуқӣ- ҷиноятӣ» ва «таркиби ҷиноят», инчунин ҷудо кардани равандҳои эҷод, мушаххаскунӣ ва маънидодкунии ҳуқуқ иборат мебошад.

Манъи ҳуқуқӣ - ҷиноятӣ ҳамчун муҳокима дар бораи ҷиноят ва сазовори ҷазо будани намуди мушаххаси кирдори барои ҷомеа хавфнок, ки аз ҷиҳати сохтор ба муқаррароти қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ мувофиқ аст, бояд танҳо дар доираи ҳудуди қонуни ҷиноятӣ ифода ёбад. Моддаи Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ дар ин замина муқаррароти «муассис» ё «ибтидоӣ» мебошад, ки иродаи давлатро дар мавриди таъқиб ва ҷазо додани кирдори мушаххас ифода мекунад.

Дар амалияи ҳуқуқӣ меъёрҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ асосан тавассути мафҳуми «таркиби ҷиноят» татбиқ мегарданд. Ин мафҳум ҳамзамон нақши кафолати ҳуқуқу озодиҳои инсонро дорад. Ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷораҳои маҷбуркунии ҷиноятӣ танҳо нисбат ба кирдоре татбиқ шуда метавонанд, ки дар он ҳамаи аломатҳои зарурии таркиби ҷиноят мавҷуд бошанд.

Муқаррароти Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ ҳамаи аломатҳои таркиби ҷиноятро ифода менамояд, ки ин ба хусусиятҳои низомии ҳуди қонун ва ягонагии он бо дигар муқаррароти ҳуқуқӣ вобаста мебошад. Набудани яке аз аломатҳои таркиби ҷиноят чунин муқарраротро амалан татбиқнопазир мекунад. Вазъияти идеалӣ аз нуктаи назари муайянии ҳуқуқӣ он аст, ки ҳамаи аломатҳои таркиби ҷиноят бевосита дар ҳуди Кодекси ҷиноятӣ зикр шаванд.

Мазмуни аломатҳои таркиби ҷиноят бо ду роҳ равшан карда мешавад: аз як тараф, тавассути мушаххасгардонӣ ва аз тарафи дигар, бо роҳи маънидодкунии ҳуқуқ. Ин ду раванд ба ҳам наздик бошанд ҳам, аз ҷиҳати назариявӣ хусусияти яқсон надоранд. Мувофиқи ақидаи В.В. Ершов, маънидодкунии ҳуқуқ ин: «шарҳи меъёру принципҳои мавҷудаи ҳуқуқ барои танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, дар ҳоле ки мушаххасгардонӣ раванди таҳияи меъёрҳои бештар муфассал дар ҷараёни қонунгузорӣ мебошад» [220, с. 19-20]. Масъалаи таносуби ин ду раванд то ҳол баҳсталаб аст, вале мавқеи маъмултарин дар он аст, ки ин равандҳо аз рӯи субъектҳои амалкунанда ва дараҷаи меъёрӣ аз якдигар фарқ меkunанд.

Ҳамин тариқ, сарчашмаҳои дуввумдараҷаи ҳуқуқи ҷиноятиро метавон ба ду гуруҳ тақсим кард: сарчашмаҳои мушаххаскунӣ ва сарчашмаҳои маънидодсозии муқаррароти ҳуқуқӣ. Мушаххасгардонӣ аз ҷониби мақомоти дорои ваколати эҷоди санадҳои меъёрӣ амалӣ мегардад, маънидодсозӣ бошад, аз ҷониби мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда анҷом дода мешавад. На ҳамаи санадҳои, ки метавонанд мазмуни аломатҳои таркиби ҷиноятро мушаххас кунанд, ҳамчун сарчашмаи расмӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳисоб мешаванд. Масалан, санадҳои ғайри ҳуқуқи ҷиноятӣ, ба монанди Қоидаҳои ҳаракати роҳ ё Кодекси маданӣ, меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро эҷод намеkunанд, балки танҳо барои маънидодсозии онҳо истифода мешаванд. Ин санадҳо ҳамчун сарчашмаҳои моддӣ тафсир ҳисоб мешаванд, на сарчашмаҳои расмӣ мушаххасгардони муқаррароти ҳуқуқи ҷиноятӣ.

Меъёрҳои вобаста ба таъиноти мақсаднок ва тарзи таҳияи санадҳо имкон медиҳанд, ки ба доираи сарчашмаҳои расмӣ танҳо ҳамон санадҳои меъёрӣ

дохил карда шаванд, ки бевосита барои татбиқи қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд. Чунин санадҳо, маъмулан, аз ҷониби мақомоти қонунгузор қабул карда мешаванд. Мақомоти қонунгузор, дар навбати худ, ваколатҳои конституционӣ барои мушаххасгардонии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро дорад, аммо ин мушаххасгардони бояд ҳатман дар шакли қонун ифода шавад.

Санадҳои ҳукумат низ метавонанд сарчашми мушаххасгардонии меъёрҳои ҷиноятӣ бошанд. Аммо, гарчанде ин санадҳо метавонанд қисми раванди меъёрэҷодкунӣ бошанд, онҳо наметавонанд аломатҳои таркиби ҷиноятро тағйир диҳанд, балки танҳо онҳоро дақиқтар ва пурратар мекунанд.

Қарорҳои Пленуми Суди Олӣ низ унсури муҳими низоми сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошанд. Дар адабиёти илмӣ баҳсҳо вобаста ба эътирофи онҳо ҳамчун сарчашмаи расмӣ вучуд доранд, зеро аксаран онҳо ҳамчун санадҳои маънидодкунанда арзёбӣ мегарданд, на ҳамчун санади меъёрӣ. Пленуми Суди Олӣ метавонад оид ба масъалаҳои амалияи судӣ тавзеҳот диҳад, ки ин ҳолат масъалаеро ба вучуд меорад: оё ин тавзеҳот ҳамчун санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ эътироф мешаванд ё онҳо танҳо санадҳои маънидодкунандаи ҳуқуқ мебошанд.

Мутахассисоне, ки бо назарияи умумии ҳуқуқ сарукор доранд, табиати қарорҳои Пленуми Суди Олиро ба тарзҳои гуногун шарҳ медиҳанд, ки ин ба назари онҳо вобаста ба равандҳои ҳуқуқэҷодкунӣ ва нақши мушаххасгардонӣ ва маънидодсозӣ дар раванди ҳуқуқтатбиқномаӣ вобаста аст. Масалан, М.Н. Марченко қарорҳои Пленумро ҳамчун санадҳои меъёрӣ эътироф мекунад, В.В. Чура онҳоро ҳамчун санадҳои маънидодкунии меъёрии судӣ баррасӣ менамояд, Н.Н. Вопленко бошад, қарорҳои мазкурро ҳамчун санадҳои мушаххасгардонии ҳуқуқтатбиқномаӣ шуморида баён медорад, ки: «Ин ихтилоф дар назари муҳаққиқон ба тафовути муносибатҳо нисбат ба фаҳмиши мушаххасгардонии ҳуқуқ ва имконпазирии татбиқи он дар сатҳи ҳуқуқтатбиқномаӣ ва инчунин ба масъалаи ҳатмӣ будани маънидодкунии ҳуқуқ вобаста мебошад» [208, с. 166-178].

Ҳангоми таҳлили мақоми қарорҳои Пленуми Суди Олӣ қайд кардани чанд ҷиҳат муҳим аст:

а) ин санадҳо бо вазъиятҳои мушаххаси татбиқи ҳуқуқ маҳдуд набуда, хусусияти умумӣ доранд; б) ҳамчун санадҳои мақомоти давлатии ҳокимият, онҳо хусусияти меъёрӣ дошта, иҷрояшон ҳатмӣ мебошад; в) ҳарчанд ин қарорҳо қонун ба ҳисоб намераванд, вале онҳо наметавонанд ҷиноят будан ва сазовори ҷазо будани кирдорҳоро муқаррар намоянд.

Ҳамин тариқ, қарорҳои Пленуми Суди Олиро метавон ҳамчун сарчашмаи расмии мушаххасгардонии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ арзёбӣ кард, ки хусусияти зерқонунӣ дошта, барои татбиқ дар ҳолатҳои абстрактӣ ҳатмӣ мебошанд.

Бо назардошти ин хусусиятҳо, фарқи санадҳои мушаххасгардонӣ аз санадҳои маънидодкунии ҳуқуқро чунин фаҳмидан мумкин аст: санади мушаххасгардонӣ одатан барои доираи васеи ҳолатҳо пешбинӣ шуда, иҷрои он ҳатмӣ мебошад. Санади маънидодкунанда бошад, метавонад танҳо ба як ҳолати муайян дахл дошта, на ҳамеша хусусияти ҳатмии умумӣ дошта бошад.

Санадҳои маънидодкунандае, ки мақоми ҳуқуқэҷодкунӣ надоранд, метавонанд ба ду намуд тақсим шаванд: маънидодкунии расмӣ ва ғайрирасмӣ. Маънидодкунии ғайрирасмӣ метавонад сарчашмаҳои доктриналӣ, аз қабيلي мақолаҳои илмӣ, шарҳҳои ҳуқуқӣ ва монографияҳо дар бар гирад, ки гарчанде хусусияти ҳатмӣ надоранд, метавонанд ба амалияи ҳуқуқтатбиқнамоӣ таъсир расонанд.

Назария дар навбати худ, на танҳо зарурати ворид кардани тағйиротро ба қонунгузорӣ асоснок мекунад, балки мазмуни меъёрҳои амалкунандаро шарҳ дода, дар раванди маънидодкунии қонун нақши муҳим мебозад. Дар амалияи судӣ баъзан ба ишораҳо ба муқаррароти назариявиро дучор шудан мумкин аст.

Воқеан, иқтибосҳо ба сарчашмаҳои доктриналӣ дар санадҳои судӣ бисёр вақт хусусияти расмӣ ё рамзӣ доранд. Онҳо на ҳамеша ҳамчун асоси асосноки қабули қарор хизмат мекунанд, балки бештар таҷрибаҳои мавҷударо инъикос

менамоянд ва одатан номҳои муаллифони назарияҳоро мушаххас зикр намекунад. Бо вуҷуди ин, чунин вазъият аҳамияти таълимоти илмиро дар раванди маънидодкунии ҳуқуқи ҷиноятӣ таъкид мекунад, ҳатто агар нақши он хусусияти дуввумдараҷа дошта бошад ҳам.

Дар мавриди сарчашмаҳои маънидодкунии ғайрирасмӣ бошад, саҳми онҳо дар амалияи ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқнамоӣ назаррас аст, ҳарчанд ин санадҳо эътибори расмӣ ҳуқуқӣ надоранд.

Ҳамин тавр, дар низоми ҳуқуқӣ сарчашмаҳои расмӣ ва ҳатмӣ маънидодкунии қонуни ҷиноятӣ қарорҳои Пленуми Суди Олӣ боқӣ мемонанд, дар ҳоле ки дигар санадҳо, ба монанди таъинотҳои коллегияҳои судӣ ё ҳуҷҷатҳои мақомоти давлатӣ, танҳо хусусияти тавсиявӣ ё ғайрирасмӣ доранд.

Хулосаҳо оид ба таҳқиқоти сарчашмаҳои расмӣ Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ муносибати мантиқӣ ва низомнокро дар таҳлили сарчашмаҳои меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ инъикос мекунад.

1) Сарчашмаҳои расмӣ як навъи ягона нестанд. Онҳо шаклҳои гуногуни ифодаи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро дар бар мегиранд ва ҳар кадом аз рӯйи мазмун, мақоми қабулкунанда ва ҷойи худ дар раванди танзими ҳуқуқӣ фарқ мекунад. Ин ҳолат имкон медиҳад, ки муносибатҳои гуногун ба ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқнамоӣ дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ба инобат гирифта шаванд.

2) Кодекси ҷиноятӣ сарчашмаи асосии муқаррар намудани меъёрҳое мебошад, ки ҷиноят будан ва сазовори ҷазо будани кирдорҳоро бо назардошти асосҳои конститусионӣ танзим мекунад.

3) Сохторҳои гуногуни манъкуниҳои ҳуқуқӣ ва «таркиби ҷиноят» барои дарки дурусти сохтори ҳуқуқи ҷиноятӣ аҳамияти калон дорад. Он имкон медиҳад, ки сарчашмаҳое, ки вазифаи муқаррар кардани манъкуниҳо, мушаххасгардонӣ ва маънидодсозии онҳоро доранд, ба таври дақиқтар фарқ карда шаванд. Ин инчунин аҳамияти сарчашмаҳоеро таъкид менамояд, ки барои мушаххас кардан ва маънидодкардани аломатҳои таркиби ҷиноят равона шудаанд.

4) Таснифи сарчашмаҳои маънидодкунӣ ба расмӣ ва ғайрирасмӣ вобаста ба хусусияти ҳатмии онҳо масъалаи муҳим аст. Андешаҳое, ки тибқи он сарчашмаҳои расмӣ маънидодсозӣ метавонанд сарчашмаи моддии ташаккули муқаррароти ҳуқуқӣ- ҷиноятӣ бошанд, мавқеи пешқадам буда, рушди низоми ҳуқуқиро ба самти танзими мувофиқтар ва фарогиртари меъёрҳои ҳуқуқӣ инъикос менамояд.

Хулоса.

Масъалаи сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, махсусан вақте сухан дар бораи Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ меравад, ҳанӯз ҳам баҳснок аст. Олимон дар ин маврид як хел назар надоранд: баъзеҳо танҳо Кодекси ҷиноятиро сарчашмаи асосӣ ва ягона мешуморанд, баъзеи дигар бошанд, бар онанд, ки дар ин соҳа чанд сарчашмаи ҳуқуқӣ амал карда метавонад. Таҳлили маводи илмӣ нишон медиҳад, ки Кодекси ҷиноятӣ асоси муқарраркунии манъкуниҳои ҷиноятӣ ва аломатҳои таркиби ҷиноят мебошад, аммо наметавонад ҳамаи паҳлӯҳои мураккаби муносибатҳои ҷиноятиро фаро гирад.

Дар амалия ва назарияи муосир сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд:

1. Сарчашмаҳои ибтидоӣ – қонунҳое, ки аломатҳои таркиби ҷиноят ва манъкуниҳои ҳуқуқиро мустақиман муайян мекунанд (аз ҷумла Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ).
2. Сарчашмаҳои дуввумдараҷа – санадҳое, ки вазифаи мушаххасгардонӣ ё маънидодсозии меъёрҳоро доранд (масалан, қарорҳои Пленуми Суди Олӣ), ки хусусияти ҳатмӣ ё тавсиявӣ доранд.

Таҳлили назариявӣ ва амалии сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ нишон медиҳад, ки:

- фарқгузорӣ байни манъкуниҳои ҳуқуқӣ ва аломатҳои таркиби ҷиноят муҳим буда, асоси системаи ҳуқуқи ҷиноятиро ташкил мекунад;
- мушаххасгардонӣ ва маънидодкунии ҳуқуқ раванди ҷудогона дошта, аз нигоҳи субъектҳо ва мақсади татбиқ фарқ мекунанд;

- Кодекси ҷиноятӣ сарчашмаи асосии ҳукуки ҷиноятӣ боқӣ мемонад, дар ҳоле ки дигар санадҳо нақши шарҳдиҳӣ ва танзимкунандаро иҷро мекунанд;
- таснифи сарчашмаҳои маънидодкунанда ба расмӣ ва ғайрирасмӣ таҳлили муассири низоми ҳукуки ҷиноятиро таъмин мекунад.

Аз ин рӯ, назарияи муосир сарчашмаҳои ҳукуки ҷиноятиро ҳамчун маҷмӯи ҷамоҳангшудаи санадҳои ибтидоӣ ва дуввумдараҷа таҳлил менамояд, ки ин муносибати мантиқӣ ва низомнокро дар таҳқиқи Қисми махсуси ҳукуки ҷиноятӣ таъмин мекунад ва ба татбиқи дурусти қонунгузорӣ ва кафолатҳои ҳукуку озодиҳои инсон замина фароҳам меорад.

1.3. Сарчашмаҳои иҷтимоии Қисми махсуси ҳукуки ҷиноятӣ

Таҳқиқ ва таҳлили сарчашмаҳои ташаккулдиҳандаи меъёрҳои ҳукукӣ-ҷиноятӣ ҷузъи ногустастании назарияи умумии сарчашмаҳои ҳукуки соҳавӣ мебошад. Қисми умумӣ ва Қисми махсуси ҳукуки ҷиноятӣ аз ҳам ҷудо ба вуҷуд намеоянд; ҳар ду ба як заминаи умумии ҳукукӣ таъя мекунанд. Ҷудо шудани онҳо бештар барои тартиб додани ҳуди қонун ва осон кардани истифодаи он зарур аст. Аммо дар доираи ин таҳқиқот Қисми махсусро алоҳида баррасӣ кардан лозим меояд, зеро маҳз дар ҳамин қисм дида мешавад, ки кадом кирдор ҷиноят доништа мешавад, кадом муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳифз мегарданд ва меъёрҳои ҷиноятӣ дар амал чӣ гуна мазмун пайдо мекунанд.

«Масъалаи сарчашмаҳои иҷтимоии қисми махсуси ҳукуки ҷиноятӣ ҳамчун мавзӯи алоҳида то имрӯз дар адабиёти илмӣ муфасссал таҳқиқ карда нашудааст, вале новобаста аз ин муҳаққиқон ҳангоми таҳлили масъалаҳои муносибати байни қисматҳои ҳукуки ҷиноятӣ ҳамеша ба он ишора мекарданд. Дар ин соҳа микдори муайяни таҷрибаи илмӣ ҷамъ карда шудааст, ки умумият ва минбаъд инкишоф доданро талаб мекунад» [191, с. 193-212].

Мавриди зикр аст, ки: «Дар асарҳои илмӣ бо истилоҳоти гуногун масъалаҳои иҷтимоии қонунгузори ҷиноятӣ, аз ҷумла масъалаҳои марбут ба қисми махсуси он бештар мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Сарфи назар аз

шарти будани ҳар яке аз ин истилоҳот, бояд эътироф кард, ки ҳар як истилоҳ таваҷҷуҳи худро ба ҷанбаҳои инфиродии ин масъала равона намуда, самтҳои тадқиқоти минбаъдaro пешакӣ муайян мекунад» [318, с. 19]. Бо ҳамин далел, бо вучуди шабоҳати консепсияҳои илмӣ, ҳамохангсозӣ ва таҳлили муқоисавии онҳо вазифаи нисбатан душвор ба ҳисоб меравад.

Масалан, О.Н. Бибик мафҳуми «сарчашмаҳои иҷтимоии ҳуқуқи ҷиноятӣ»-ро истифода намуда, дар доираи он ҳам падидаҳои, ки: «боиси ба вучуд омадани меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ мегарданд ва ҳам омилҳои, ки мазмуни ин меъёрҳоро ҳангоми ҳуқуқатбиқнамоӣ муайян мекунанд, мефаҳмад» [318, с. 19]. Дар навбати худ, Н.И. Пикуров бошад, гарчанде ин нуктарo на ҳама вақт ба таври ошкоро баён мекунад, омилҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо менамояд: «аз як тараф онҳое, ки сабаби пайдоиши меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ мегарданд ва аз тарафи дигар, онҳое, ки замина ва шароити фаъолияти ин меъёрҳоро фароҳам меоранд. Ё истилоҳи «инфрасохтори ҳуқуқи ҷиноятӣ»-ро истифода мебарад, ки маҷмуи меъёрҳои иҷтимоӣ, институтҳо ва падидаҳои гуногунро ифода намуда, муҳити татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро ташкил медиҳанд. Таркиби ин мафҳум на танҳо бо падидаҳои иҷтимоӣ, балки бо омилҳои ҳуқуқӣ, ки ба ғайр аз соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷойгир шудаанд, низ иртибот дорад» [115, с. 219].

Ҷудо намудани чунин омилҳо барои ҳуқуқи ҷиноятӣ муҳим аст. Зеро шароите, ки боиси пайдо шудани меъёрҳои ҷиноятӣ мегардад, ва шароите, ки ҳангоми татбиқи онҳо ба миён меояд, гарчанде ба ҳам вобаста бошанд ҳам, як вазифарo иҷро намекунанд. Баъзе омилҳо ба ташаккули ҳуди меёр таъсир мерасонанд, қисми дигар бошад, барои амалӣ шудани он дар ҳаёти ҳуқуқӣ замина фароҳам меорад. Дар айнӣ вақт, ин ду раванд аз ҳам пурра ҷудо нестанд: баъзан як омили мушаххас ҳам сабаби пайдоиши меёр мегардад ва ҳам баъдтар шартҳои татбиқи амалии он мешавад. Дар давраҳои таърихи ин омилҳо хусусиятҳои худро афзун намуда мавҷеи худро мустаҳкам мекунанд.

Таҳқиқи масъалаи маънидодсозии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ вобаста ба муайян кардани асоси фаҳмидани мазмуни меъёрҳо мебошад, ки он бояд ё дар

контексти омилҳои ҳамроҳкунандаи татбиқ, ё дар натиҷаи шароитҳои, ки сабаби пайдоиш ва ташаккули онҳо гаштаанд, таҳлил гардад. Дар ҳамин замина, як масъалаи дигаре низ муҳим аст, ки оё шароити таърихӣ рушди меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ метавонанд маънои онҳоро дар марҳалаи амалишавии ҳозира мушаххас созанд ва то чӣ андоза тағйирёбии шароитҳои иҷтимоии таърихӣ метавонанд маънои қонуни ҷиноятиро таҳаввул диҳанд. Ин масъалаҳо дар ин таҳқиқот ба таври муфасссал баррасӣ намешаванд. Аммо ҳуди фарқ гузоштан миёни онҳо нишон медиҳад, ки сарчашмаҳои иҷтимоии қонуни ҷиноятӣ як падидаи яқхела нестанд. Онҳо бо ҳам алоқаманданд, вале мазмун ва нақши ҳар кадом фарқ мекунад. Аз ин рӯ, дар ин ҷо истифодаи мафҳуми «сарчашма» мувофиқтар аст, зеро сухан дар бораи омилҳои меравад, ки ба пайдоиш ва шаклирии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ таъсир мерасонанд, на дар бораи «инфрасохтор» ба маънои васеи он.

Яке аз масъалаҳои асосии ҳангоми маънидодкунии истилоҳот иборат аз он аст, ки ба таври бевосита ба шенасоии асл ва маънои сарчашмаи иҷтимоии Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ таъсиргузор аст. Дар адабиёти илмӣ бештар он равиши методологӣ бартарӣ дорад, ки вобастагии иҷтимоии равандҳои криминализатсияро ҳамчун асоси ташаккули меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ шарҳ медиҳад. Дар ин равиш асосан он омилҳои иҷтимоӣ баррасӣ мешаванд, ки зарурати дар қонун пешбинӣ шудани таркибҳои ҷиноятро ба миён меоранд. Г.А. Злобин низ асосҳои криминализатсияро бо равандҳои моддӣ ва маънавии ҳаёти ҷомеа алоқаманд дониста, чунин таъкид мекунад: «Рушди ин равандҳо зарурати объективии ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ арзишҳои муайянро ба вучуд меорад. Ба андешаи ӯ, маҳз дар натиҷаи чунин равандҳо эҳтиёҷи воқеии иҷтимоӣ барои қабули навгониҳои қонунгузориҳои ҷиноятӣ ташаккул меёбад» [228, с. 54-62].

Чунин андешаро А.В. Грошев низ ҷонибдорӣ намуда баён медорад, ки: «Асосҳои криминализатсия тамоми зухуроти иҷтимоиро, ки ба ҳастии ҷамъиятӣ ва шуури ҷамъиятӣ иртибот доранд, дарбар мегиранд. Албатта, дар таҳқиқотҳои марбут ба равандҳои криминализатсия, истилоҳи «сарчашмаҳои

ичтимой» одатан истифода намешавад, вале омилҳое, ки таъсир ба ин равандҳо мерасонанд, асосан ҳамонҳо мебошанд, ки дар тадқиқотҳои дигар ҳамчун сарчашмаҳои иҷтимоӣ муайян шудаанд» [213, с. 54-58].

Муносибати дигар дар доираи концепсияи С.А. Маркунцов ифода ёфтааст, ки дар таҳлили худ байни «манъи ҳуқуқи ҷиноятӣ» ва «таркиби ҷиноят» фарқ мегузорад. Ба назари ӯ, таркиби ҷиноят бештар махсули фаҳмиши илмӣ мебошад, дар ҳоле ки манъи ҳуқуқи ҷиноятӣ дар ҳуди қонун ҷой мегирад ва онро қонунгузор мустақиман муқаррар мекунад. Ба андешаи Маркунцов: «Дар асоси як манъ метавон якчанд таркиби ҷиноятиро ташаккул дод. Маркунцов ҳамчунин манъи ҳуқуқи ҷиноятиро ҳамчун муқаррароти меъёрӣ-ҳуқуқии асосӣ арзёбӣ мекунад, ки аз мафҳуми меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ фарқ дорад. Дар тафсири ӯ, меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ аз ду муқаррарот иборат аст: муқаррароти манъкунанда ва таъини ҷазо барои вайрон кардани чунин манъкунӣ. Бо вучуди ин, Маркунцов истилоҳи «сарчашмаҳои иҷтимоӣ»-ро нисбати манъкунӣҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ қобили қабул намешуморад ва ба ҷои он истифодаи истилоҳи «асосҳои манъкунӣҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ»-ро пешниҳод менамояд» [266, с. 100-109; 267, с. 477-478; 346, с. 550].

Назари муқобилро Ю.Е. Пудовочкин ибраз менамояд, ки: «Бар он ақида аст, ки хориҷ кардани ҷазодиҳӣ аз муҳтавои манъи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ имконнопазир мебошад, зеро кирдор наметавонад бе муқаррар намудани санксия дар қонуни ҷиноятӣ манъ гардад» [195, с. 3-16]. Бо ин тартиб, Ю.Е. Пудовочкин манъи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва меъёри ҳуқуқи ҷиноятиро бо ҳамдигар ҳамсон медонад ва таъкид менамояд, ки мутобиқати иҷтимоии манъ бояд на танҳо ҷараёни таъсис ва муқаррар кардани онро, балки инчунин муайян кардани ҷазоро барои содир намудани кирдори манъшуда низ фаро гирад. Ба ҳамин мавқеъ Н.Т. Идрисов низ така намуда чунин баён медорад, ки: «Манъи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ танҳо дар сурате воқеият дорад, ки риояи ҳатмии он бо таҳдиди ҷазо барои ҳуқуқвайронкунӣ таъмин гардида бошад» [230, с. 131-135].

Ҳамин тавр, масъалаи дарки моҳияти манъи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва вобастагии иҷтимоии он дар адабиёти илмӣ ҳанӯз мавриди баҳсҳо боқӣ

мемонад. Ин ҳолат бо фарқиятҳои мавҷуда дар маънидоди мафҳумҳое чун «криминализатсия» ва «пенализатсия» иртибот дорад. Дар ин замина як гурӯҳ муаллифони криминализатсияро танҳо бо муқаррар намудани ҷиноят будани кирдор маҳдуд мекунанд. Гурӯҳи дигар онро дар маънои васеътар шарҳ дода, масъалаҳои ҷазодиҳии кирдорро низ ба он шомил менамоянд.

Ҳангоми омӯзиши омилҳои иҷтимоие, ки ба манъи ҳуқуқи ҷиноятӣ таъсир мерасонанд, криминализатсия ва пенализатсияро пурра аз ҳам ҷудо кардан дуруст нест. Ин равандро бо ҳам пайванд доранд ва бояд дар як низоми ягонаи омилҳои ба ҳам вобаста баррасӣ шаванд. Бо вучуди ин, барои таҳқиқоти илмӣ муҳим аст, ки миёни сарчашмаҳои қисми диспозитивии меёр ва сарчашмаҳои санксияи он фарқи дақиқ гузошта шавад.

Аз ҷумла, асосҳои иҷтимоӣ ва криминологии криминализатсияи кирдорҳо диспозитсияи манъи ҳуқуқӣ-ҷиноятиро ташкил медиҳанд. Ин асосҳо омилҳои иҷтимоиро, ба монанди зухуротҳои манфӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеа фаро мегиранд. Санксияи меёри ҷиноятӣ танҳо аз вазъи иҷтимоӣ ё криминологӣ барнамеояд. Ҳангоми муайян шудани он, самти сиёсати ҷиноятии давлат ва назарҳои дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ пазируфташуда низ нақш доранд. Ҳамин тариқ, сарчашмаҳои иҷтимоии қисми санксионии муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ бештар хусусияти сиёсии онро инъикос менамоянд.

Инчунин, бояд таъкид кард, ки таҳқиқоти омилҳои иҷтимоие, ки ба қонунгузориҳои ҷиноятӣ таъсир мерасонанд, набояд танҳо бо сарчашмаҳои расмӣ, ба монанди қарорҳои Пленуми Суди Олӣ ё амсолӣ судӣ маҳдуд карда шавад. Омилҳои иҷтимоӣ дар раванди таъсири худ ба қонунгузориҳои ҷиноятӣ ба он чизе табдил меёбанд, ки Н.И. Пикуров онро «инфрасохтори иҷтимоии ҳуқуқи ҷиноятӣ» номидааст. Ин инфрасохтор вазифаи ҳамохангсозӣ ва мушаххаснамоии муҳтавои меёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро иҷро менамояд, вале ҳуди онҳоро бевосита ба вучуд намеорад» [115, с. 219].

Дар вақти таҳлили ин бахш, муҳим аст, ки ба он таъкид шавад, ки кӯшишҳо барои муайян кардани фарқиятҳои асосӣ байни мафҳумҳои «асосҳо»

ва «сарчашмаҳо» аз ҷиҳати назариявӣ аҳамият доранд, аммо бояд таваҷҷӯҳи муҳаққиқон ба масъалаи асли кӯчонда нашавад. Дар охир, аз он ки кадом истилоҳ истифода мешавад, муҳаққиқон дар бораи як масъала омилҳое, ки таъсир ба мавҷудият, классификатсия ва муҳтавои муқарраротҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ мерасонанд назар мекунад. Мазмунӣ санксиҳои меъёри ҷиноятӣ танҳо бо шароити иҷтимоӣ ё криминологӣ муайян намешавад. Дар ташаккули он ҳам сиёсати ҷиноятӣ давлат ва ҳам мавқеъҳои қабулшудаи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ таъсир мегузоранд. Аз як тараф, назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ аллакай тасаввури умумиро дар бораи сарчашмаҳои иҷтимоии ҳуқуқи ҷиноятӣ, аз ҷумла сарчашмаҳои Қисми махсус, ташаккул дода, зарурати таҳқиқи онҳоро эътироф намудааст. Аммо аз тарафи дигар, дар масъалаҳои методология, истилоҳот ва муҳтавои ин сарчашмаҳо то кунун ягонагии андешаҳо ба вуҷуд наомадааст. Ҷой надоштани ҷунин ягонагӣ, дар навбати худ, дар гуногунрангии омилҳо ва зухуротҳои ҳаёти иҷтимоӣ, ки ҳамчун сарчашмаҳои иҷтимоии ҳуқуқи ҷиноятӣ арзёбӣ мегарданд, таҷассум ёфтааст.

Масалан, З.А. Незнамова, ҳангоми баррасии мафҳуми «сарчашмаҳои моддӣ» дар ҳуқуқи ҷиноятӣ, онҳоро ҳамчун нерӯҳое, ки қонунҳоро ташаккул медиҳанд, сарчашмаҳое, ки меъёрҳои ҳуқуқро таъмин месозанд, ва маводҳое, ки бар асоси онҳо қонунгузорӣ таҳия мегардад, муайян менамояд» [276, с. 168-174]. Ю.Е. Пудовочкин, бидуни муайян кардани марҳилаҳои таснифот, «ба манбаъҳои мухталифе, ки ба асарҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ таъсир мерасонанд, ишора мекунад, ки байни онҳо метавон асосҳои иҷтимоӣ-криминологӣ, этикӣ, байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ-таърихро ном бурд» [195, с. 3-16]. С.А. Маркунцов дар консепсияи ҳеш сарчашмаҳои иҷтимоӣ, ки омилҳои иҷтимоии психологӣ ва ахлоқию маънавиро дар бар мегиранд ва сарчашмаҳои давлатӣ-ҳокимиятӣ, ки дар миёни онҳо асосҳои фарҳангӣ-таърихӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва низомии ҳуқуқӣ бо аҳамияти махсус зикр мегарданд, муайян кардааст. О.Н. Бибик низ тақсими сарчашмаҳоро ба объективӣ ва субъективӣ пешниҳод менамояд. «Ба сарчашмаҳои объективӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ ва меъёрҳои

дигари иҷтимоии батанзимдароранда, ба сарчашмаҳои субъективӣ зухуроти равонӣ мансуб дониста мешавад» [318, с. 19].

Аммо чунин фарқиятҳои ҷиддӣ дар таснифи сарчашмаҳои иҷтимоии ҳуқуқи ҷиноятӣ қомилан асоснок ба назар намерасанд, ки эҳтимол аз сабаби қамтаҳқиқ будани ҳуди мафҳуми «сарчашмаи иҷтимоӣ» дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ба вуҷуд омадааст. Ба ибораи дигар, шиносоии омилҳое, ки нақши муҳим дар ташаккули маърифати иҷтимоӣ ва ҳокимияти давлатӣ доранд, ба назар мерасад, ки метавонад танҳо ба роҳи таҳлили бисёрҷабҳа ва дарк кардани равандҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ дуруст иҷро шавад. Дар ин замина, омилҳои фарҳангӣ ва динӣ ҳамчун сарчашмаҳои иҷтимоӣ на танҳо дар қорҷӯбаи объективӣ, балки дар маҷмӯъ, бо таъмини як назарияи интерактивӣ, ки аз омилҳои фарҳангӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоӣ вобаста аст, таҳхис карда шаванд. В.Н. Кудрявтсев «аҳамияти таҳқиқи равандҳои объективии иҷтимоиро барои фаъолияти қонунгузорӣ эътироф намуда, инчунин мушкилии гузаришро аз омилҳои умумии иҷтимоӣ ба меъёрҳои мушаххаси ҳуқуқӣ таъкид мекунад» [110, с. 303]. Аз нигоҳи В.В. Малтсев: «криминализатсия намудани рафтор на аз ҳуди равандҳои иҷтимоӣ, балки аз арзёбии иҷтимоии онҳо сарчашма мегирад. Ба ғайр аз ин, чунин арзёбии иҷтимоӣ бояд аз ҷониби институтҳои иҷтимоӣ шакли объективӣ гирад, ки марҳилаи зарурии пеш аз таъсиси меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ мебошад» [94, с. 484].

Аз ин ҷиҳат, дар ҷаҳорҷӯби назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ зарур аст ба таври амиқ дарк карда шавад, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ натиҷаи таъсири мустақими равандҳои иҷтимоӣ нестанд, балки дар натиҷаи арзёбӣ ва тафсири онҳо дар сатҳи шуури ҷамъиятӣ ташаккул меёбанд. Ҳуқуқи ҷиноятӣ муносибатҳои ҷамъиятиро ба таври одӣ танзим намекунад. Он вақте ба қор мебарояд, ки ин муносибатҳо зарар мебинанд ё зери ҳатар мемонанд. Аз ҳамин сабаб, меъёрҳои ҷиноятӣ пеш аз ҳама ҷазоро барои чунин қирдорҳо муайян мекунанд ва он соҳаҳои ҳаёти иҷтимоиро муҳофизат менамоянд, ки ба ҳимояи махсуси ҳуқуқӣ ниёз доранд.

Дар миёни зухуроти иҷтимоӣ ва меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ як марҳилаи байнинаҳодӣ ё «минтақаи буферӣ» вучуд дорад, ки аз арзёбии раванди иҷтимоӣ дар шуури ҷамъиятӣ ва таҳдидҳое, ки метавонанд рушди муқаррари ин равандҳоро халалдор кунанд, ташкил ёфтааст. Арзёбиҳои мазкур, ки дар шакли объективӣ ба вучуд меоянд, тавассути шаклҳои мушаххасе баён мешаванд, ки муносибатро миёни омилҳои иҷтимоӣ ва ҳукуки ҷиноятиро таъмин менамоянд. Маҳз чунин шаклҳоро бояд ҳамчун зухуроти сарчашмаҳои иҷтимоии ҳукуки ҷиноятӣ баррасӣ кард. Дар таҳқиқоти илмӣ чунин назар низ вучуд дорад, ки сарчашмаҳои иҷтимоии ҳукуки ҷиноятӣ танҳо ҳуди омилҳои иҷтимоиро нишон намедиханд. Онҳо бештар тарзи баҳодихии ҷомеа ва муҳити касбиро ба ин омилҳо ифода мекунанд.

Ин хулоса нишон медиҳад, ки барои таҳқиқи амиқи сарчашмаҳои меъёрҳои ҳукукӣ-ҷиноятӣ дар доираи Қисми махсуси ҳукуки ҷиноятӣ, бояд доираи тадқиқот танҳо ба шаклҳои объективии ифодаи онҳо маҳдуд нагардад. Дар ин ҷо бояд ба назар гирифт, ки баҳодихӣ ба чунин зухуроти иҷтимоӣ ҳамеша дар шакли муайян ифода меёбад. Маҳз ҳамин шаклҳои ифода имкон медиҳанд, ки мафҳуми «шаклҳои ифодаи сарчашмаҳои иҷтимоии ҳукуки ҷиноятӣ» ҳамчун категорияи илмӣ истифода шавад. Хусусияти онҳо дар он аст, ки робитаи байни вазъи воқеии иҷтимоӣ ва таҳияи меъёрҳои ҳукукиро нишон медиҳанд. Бо вучуди ин, ин категория ҳамчун падидаи мустақил ҳанӯз ба таври ҷудогона таҳқиқ нашудааст, гарчанде унсурҳои алоҳидаи онро дар қорҳои илмӣ марбут ба сарчашмаҳои иҷтимоии ҳукук дидан мумкин аст. Дар ин асарҳо, санадҳои расмӣ, мисли Конститутсия, созишномаҳои байналмилалӣ ва дигар санадҳои меъёрӣ, ки арзёбиҳои касбии равандҳои иҷтимоиро дар бар мегиранд, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Раванди пайдо шудани манъҳои ҳукуки ҷиноятиро метавон чунин нишон дод: аввал омилҳои иҷтимоӣ ба вучуд меоянд, баъд онҳо дар шуури ҷамъиятӣ инъикос меёбанд, сипас ин баҳодихӣҳо дар санадҳои ҳукукӣ ҷой мегиранд ва дар ниҳоят ба қонунгузорӣ ва меъёрҳои ҷиноятӣ таъсир мерасонанд. Бояд гуфт, ки ду марҳилаи аввал одатан берун аз доираи бевоситаи ҳукуки ҷиноятӣ

меистанд ва бештар дар илмҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ё равшаншиносӣ таҳлил мешаванд. Вале дар доираи таҳқиқоти ҳуқуқи ҷиноятӣ, диққат ба натиҷаҳои арзёбии омилҳои иҷтимоӣ ва таъсири онҳо ба ташаккули меъёрҳои ҳуқуқӣ равона мегардад.

Дар шароити муосир, вақти таҳлили меъёрҳои ҳуқуқӣ ва фаъолияти қонунгузорӣ, асосан санадҳои таҳлил мешаванд, ки арзёбиҳои илмӣ омилҳои иҷтимоиро дар бар мегиранд. Ин масъала аҳамияти муҳимм дорад, зеро криминализатсия намудани қирдор на ҳамеша бар асоси ниёзҳои объективӣ қомеа сурат мегирад, балки баъзан натиҷаи баҳогузори манфии ҷамъиятӣ мегардад, ки дар навбати худ метавонад боиси қабули меъёрҳои асоснок набудани қонунгузорӣ гардад.

Арзёбии илмӣ ва касбии равандро ва зухуроти иҷтимоӣ, ки воқуниши ҷиноятӣ-ҳуқуқиро талаб мекунад, ноғузир унсурҳои субъективиро дар бар мегирад. Дар раванди таҳқиқ ва арзёбии воқеияти иҷтимоӣ, идрок ва афзалиятҳои субъекти маърифатӣ ҳамеша дар шакли санадҳои ниҳой инъикос мешаванд. Аммо чунин хусусияти субъективӣ набояд ҳатман ҳамчун нуқсон фаҳмида шавад. Он бештар аз мураккабии ҳаёти иҷтимоӣ, гуногун будани баҳодиҳӣҳо ба он ва мавҷудияти назару мавқеъҳои мухталиф дар қомеа бармеояд.

Ҳамин гуногунфигурӣ ва гуногунбаҳои иҷтимоӣ барои пайдо кардани роҳҳои мувофиқ ва созишӣ замина фароҳам меорад, ки ин роҳу усулҳо метавонанд асоси қонунгузорӣ дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ шаванд.

Азбаски раванду ҳодисаҳои иҷтимоӣ аз ҷониби муҳаққиқон, мутахассисон ва ниҳодҳои гуногун яксон баҳогузори намешаванд, чунин арзёбиҳо дар ҳуҷҷатҳои гуногун ифода меёбанд. Барои мақсади ин таҳқиқот онҳоро метавон ба чор гурӯҳ ҷудо кард: а) доктриналӣ; б) ҷамъиятию сиёсӣ; в) сиёсӣ-ҳуқуқӣ; г) ҳуқуқӣ.

Шакли доктриналӣ ба он арзёбиҳое дахл дорад, ки дар қорҳои илмӣ баён мешаванд. Дар ин навъи арзёбӣ муҳаққиқон нишон медиҳанд, ки қаро зарурати қабули меъёри нави ҷиноятӣ ё тағйири меъёри амалкунанда ба миён меояд ва

чунин тағйирот то кадом андоза асоснок, мақсаднок ва самаранок буда метавонад.

Солҳои охир андешаҳо дар бораи зарурати таҳияи доктринаи миллии ҳукуки ҷинойтӣ бештар садо медиҳанд. Бо вучуди ин, доктринаи ҳукуки ҷинойтӣ ва шакли доктриналии ифодаи сарчашмаҳои иҷтимоии ҳукукро набояд як чиз донист. Доктрина бештар ҳамчун як таълимот, консепсияи илмӣ, низоми назарҳои илмӣ-сиёсӣ ё мавқеи расмӣ давлат фаҳмида мешавад.

Аломати асосии доктрина – эътирофи расмӣ он аз ҷониби мақомоти давлатӣ мебошад. Аммо, чунон ки А.К. Романов дуруст таъкид мекунад, эътирофи ҷамъиятии он ҳатмӣ нест [291, с. 142-234].

Дар доираи сарчашмаҳои иҷтимоии ҳукуки ҷинойтӣ, баъзан мафҳуми доктрина дуруст дарк намешавад. Агар низоми назарҳо ва арзёбиҳо аз ҷониби давлат эътироф ёбад, он ба ҳуҷҷати сиёсӣ-ҳукуқӣ табдил меёбад ва хусусияти расмӣ ва ҳатмӣ худро касб мекунад. Дар чунин ҳолат, шакли ифодаи сарчашмаи иҷтимоии ҳукуки ҷинойтӣ тағйир меёбад.

Мафҳуми доктринаро дурусттар аст ҳамчун маҷмуи назарҳои илмӣ ҳукуки ҷинойтӣ фаҳмид, ки масъалаҳои асосии ҷиноят ва ҷазоро шарҳ медиҳанд. Бо чунин фаҳмиш, доктрина шакли илмӣ баёни мушкilotи мавҷуда ва роҳҳои эҳтимолии ҳалли онҳо ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, сарчашмаҳои доктриналӣ худ меёри ҳукуки ҷинойтӣ нестанд; онҳо бештар баҳодихии воқеияти иҷтимоӣ аз нуқтаи назари ҳукуки ҷиноятиро ифода мекунанд.

Сарчашмаҳои доктринавӣ метавонанд на танҳо дар шакли асарҳои илмӣ (рисолаҳои илмӣ, монографияҳо, мақолаҳо), балки дар шакли матнҳои концептуалӣ-барномавӣ низ вучуд дошта бошанд, ки ғояҳои асосии танзими ҳукуки ҷиноятиро дар соҳаҳои гуногуни муносибатҳои ҷамъиятӣ ифода мекунанд. Масалан, ин гуна сарчашмаҳо метавонанд дар шакли Консепсияи такмили қонунгузориҳои ҷиноятӣ дар соҳаи иқтисодӣ ё ҳуҷҷатҳои дигари монанд пешниҳод шаванд.

Шакли чамъиятӣ-сиёсӣ ҳолатеро дар бар мегирад, ки баҳодихӣ ба воқеияти иҷтимоӣ дар оинномаҳо, барномаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои ташкилотҳои чамъиятӣ ё сиёсӣ қой мегирад. Воқеан, ин арзёбиҳо мантиқан дар доираи мақсадҳои ташкилотҳо барои арзёбии муносибатҳои чамъиятӣ ва сиёсӣ бо диққат ба таъсири онҳо дар ҷомеа нишон дода мешаванд.

Шакли сиёсӣ-ҳуқуқии ифодаи сарчашмаҳои иҷтимоии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ бошад, ба арзёбӣ ва танзими ҷиноятӣ ва ҳуқуқӣ дар ҷомеа дахл дорад. Ин баҳогузори дар ҳуҷҷатҳои расмии давлатӣ, ки самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, стратегияҳо ва консепсияҳои тасдиқшуда дар онҳо пешбинӣ шудааст, баён мегардад.

Арзёбӣҳое, ки дар чунин ҳуҷҷатҳо инъикос мешаванд, дар асл баъд аз марҳилаи арзёбиҳои доктринавӣ ва чамъиятӣ-сиёсӣ дар шакли санадҳои расмии дорои хусусияти меъёрӣ-сиёсӣ ба вуҷуд меоянд. Ҳарчанд таҳлил ва номбар кардани тамоми чунин ҳуҷҷатҳо метавонад миқдори зиёди саҳифаҳоро дар бар гирад, мо бар ин ақидаем, ки бояд чанд ҳуҷҷати муҳим ва калидӣ, ки аҳамияти махсус доранд, махсусан таъкид карда шаванд.

Ҳарчанде ки рӯйхати овардашударо намешавад ҳамчун маъруфи пурра дар дохили ҳамаи ҳуҷҷатҳои стратегӣ баррасӣ кард, вале ҳар яке аз онҳо метавонад бахшҳои мухталифҳо дар бар гирад, ки ба таҳлил ва арзёбии ҳатарҳо ва таҳдидҳои соҳаҳои гуногуни робитаҳои чамъиятӣ марбут мебошанд. Таҳдид ва ҳатарҳои мазкур метавонанд барои рушди ҷомеа монеа созанд ва эҳтимоли натиҷаҳои манфиро зиёд кунанд, ки барои муқобила бо онҳо воқуниш ва ҳимояи давлатии самаранок зарур аст. Аз ин рӯ, чунин арзёбиҳо метавонанд ҳамчун манбае барои таъйин кардани самтҳои рушди қонунгузори ҷиноятӣ хизмат кунанд. Ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ дар соҳаи сиёсӣ-ҳуқуқӣ нақши муҳим ва махсус доранд, ки намудҳои гуногун – аз ҷумла декларацияҳо, қарорҳо (резолусияҳо), тавсияҳо, стратегияҳо, барномаҳо ва инчунин маводи конфронсҳои мунтазами Созмони Милали Муттаҳид дар мавриди масъалаҳои пешгирии ҷинояткорӣ дар бар мегиранд. Дар чунин санадҳо арзёбии фарогири таҳдидҳо ва ҳатарҳои ҷаҳонӣ нисбат ба амнияти

давлат, ҷомеа, шахс ва арзишҳои башардӯстона ифода ёфтааст. Ин гуна баҳодихиҳо давлатҳоро ба он мерасонанд, ки қонунгузории дохилии худро, аз ҷумла қонунгузории ҷиноятиро, аз нав баррасӣ ва пурратар намоянд. Мақсад аз ин кор пешгирии хатарҳо, кам кардани оқибатҳои онҳо ва муқаррар намудани ҷавобгариӣ ҷиноятӣ барои шахсоне мебошад, ки қонунро вайрон меkunанд.

Шакли ҳуқуқии ифодаи сарчашмаҳои иҷтимоии меъёрҳои ҷиноятӣ дар он дида мешавад, ки қонун ё санади ҳуқуқӣ кадом таҳдидро ҳамчун кирдори ҷиноятӣ мешиносад ва кадом арзишҳоро зери ғимояи ҳуқуқи ҷиноятӣ қарор медиҳад. Ин сарчашмаҳоро аз рӯйи мазмун ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст.

Ба гурӯҳи дуюм шартномаҳои байналмилалӣ дохил мешаванд. Давлатҳо бо имзо ё тасдиқи чунин шартномаҳо уҳдадор мегарданд, ки баъзе кирдорҳои барои ҷомеа хавфнокро ҷиноят эътироф кунанд ё ба қонунгузории ҷиноятии худ тағйиру иловаҳои зарурӣ ворид намоянд. Ҳамин хусусиятҳо ин шартномаҳоро ҳамчун сарчашмаҳои эътиборноки ҳуқуқи ҷиноятӣ муаррифӣ менамояд.

Навбӣ сеюм бошад, санадҳои меъёрии соҳавӣ мебошанд, ки зарурати ҷиноят ҳисобидани кирдорҳои мушаххас ё муқаррар намудани ҷавобгариӣ ҷиноятиро барои содир кардани онҳо ифода меkunанд. Ҳарчанд чунин қонунҳо бевосита қонунҳои ҷиноятӣ ба ҳисоб намераванд, муқаррароти онҳо нияти қонунгузорро барои таъсиси меъёрҳои нави ҷиноятӣ ба таври возеҳ нишон медиҳанд. Ин мавқеъ сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятиро ба як мақоми махсус – «сарчашмаҳои генетикӣ» – гузоштааст, ки муҳаққиқ К.В. Ображиев низ онро таъкид кардааст. Ҳамаи шаклҳои ифодаи сарчашмаҳои меъёрҳои иҷтимоии ҳуқуқи ҷиноятӣ як маҷмӯи ягонаи арзёбии вазъияти қунунӣ ва дурнамои иҷтимоиро ташкил медиҳанд, ки имконият ва зарурияти татбиқи чораҳои муҳофизатии давлатӣро асоснок меkunад. Аммо ин сарчашмаҳо тамоми масъалаи ташаккули меъёри ҷиноятиро фаро намегиранд. Онҳо асосан нишон

медиханд, ки кадом кирдор бояд манъ карда шавад ва ба диспозитсияи меъёр ворид гардад.

Қисми санксия бошад, масъалаи дигар аст. Навъи ҷазо, андоза ва шакли он танҳо аз чунин сарчашмаҳо бароварда намешавад, зеро онҳо бештар барои асоснок кардани ҳуди манъи кирдор хизмат мекунанд. Ба ин далел, пешниҳод мешавад, ки дар санадҳои қонунгузорӣ, ки зарурати таъмини ҷавобгарӣ барои кирдорҳои муайянро пешбинӣ мекунанд, қонунгузор бояд аз нишон додани аниқ ва бевоситаи намуди ҷавобгарӣ ё таъкид кардани ҳатмии ҷавобгарию ҷиноятӣ худдорӣ кунад. Дар марҳилаи баҳогузорию муносибатҳои ҷамъиятӣ ва таҳдидҳо ба рушди дурусти онҳо, чунин ҳулосаҳо бармаҳал буда метавонанд. Барои тасдиқи чунин қарор зарурати асоснокунии иловагӣ бо дарназардошти омилҳои махсуси ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ вучуд дорад.

Консепсияи сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ бояд ҳамчун манбаи калидии иҷтимоии муайянкунандаи мазмуни дохилии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ баррасӣ гардад. Дар солҳои охир зарурати таҳия ва қабули чунин санади муҳимро намоёндагони ҷомеаи илмӣ ҳарчи бештар таъкид мекунанд. Тавре ки муҳаққиқ В.Ю. Левченко дуруст қайд намудааст: «криминализатсияи кирдор худ аз худ бартарӣ нест; ин тадбири маҷбурият, ки барои ҳифзи манфиатҳои муҳими ҷомеа аз манфиатҳои қамаҳамияттар даст кашиданро тақозо мекунад». Аз ин рӯ, криминализатсия танҳо дар ҳолатҳои мувофиқ аст, ки усулҳои дигари танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ғайриимкон ё бесамар бошанд.

Муайян кардани чунин ҳолатҳо танҳо бо таъкид ба консепсияи боэътимоди ҳуқуқи ҷиноятӣ имконпазир аст. Ин консепсия бояд асосҳои устувори фалсафӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва криминологӣ дошта бошад, то зарурати эътироф кардани баъзе кирдорҳо ҳамчун ҷиноят ё, баръакс, тарки онҳоро ҳамчун ҷиноят асоснок шавад. Инчунин, консепсия бояд ба таври равшан арзёбӣ кунад, ки чӣ гуна кирдорҳо барои ҷомеа хатарнок ҳастанд, то ки таҳияи намунаҳои дуруст барои санксияҳо дар қонунгузорию ҷиноятӣ имконпазир гардад.

Омӯзиши масъалаҳои марбут ба моҳияти сарчашмаҳои иҷтимоии ташаккули меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣ имкон медиҳад, ки чанд хулосаи назариявӣ ва илмӣ бароварда шавад.

Ин хулосаҳо барои рушди минбаъдаи назарияи сарчашмаҳои ҳукуки ҷиноятӣ ва дарки асосҳои иҷтимоии он мусоидат хоҳанд намуд.

Таъсири омилҳои иҷтимоӣ ба фаъолияти ҳукуки ҷиноятӣ имкон медиҳад, ки сарчашмаҳои иҷтимоии соҳа аз зерсохтори иҷтимоии меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ фарқ карда шаванд. Ба сарчашмаҳои иҷтимоӣ танҳо он омилҳое дохил мешаванд, ки ба пайдоиш ва мазмуни меъёрҳои манъкунандаи ҳукуки ҷиноятӣ бевосита таъсир мерасонанд.

Омилҳои иҷтимоие, ки мазмуни ҳукуки ҷиноятиро муайян меkunанд, ба он на бевосита, балки тавассути шуури ҷамъиятӣ таъсир мерасонанд.

Аз ин рӯ, сарчашмаҳои иҷтимоии ҳукуки ҷиноятӣ ҳамеша бо баҳодихии равандҳои муайяни ҷомеа алоқаманданд. Ин баҳодихӣ нишон медиҳад, ки то кадом андоза ҳифзи онҳо бо воситаҳои ҳукуки ҷиноятӣ зарур ва имконпазир аст.

Таълимоти соҳавӣ дар бораи сарчашмаҳои иҷтимоии ҳукуки ҷиноятӣ ҳуди омилҳои иҷтимоӣ (иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ғ.)-ро дар шакли бевосита дар бар намегирад, зеро мутахассисони ҳукуки ҷиноятӣ имконият ва салоҳияти кофиро барои таҳлили мустақими онҳо надоранд. Ба ҷои ин, онҳо танҳо робитаи байни ин омилҳо ва қонунгузории ҷиноятиро мавриди таҳлил қарор медиҳанд.

Арзёбии омилҳои иҷтимоие, ки меъёрҳои ҳукуки ҷиноятиро муайян меkunанд, шакли объективии ифода доранд. Аз ҳамин ҷо зарурати истифодаи мафҳуми «шакли ифодаи сарчашмаҳои иҷтимоӣ» ба миён меояд. Зери ин мафҳум чунин ҳуҷҷатҳо фаҳмида мешаванд, ки дар онҳо вазъи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҳатарҳои эҳтимоли ба рушди муътадили онҳо ва ниёз ба ҷимояи ҷиноятӣ-ҳукукӣ аз назари илмӣ ва касбӣ баҳогузори мегарданд.

Ин шаклҳо метавонанд доктриналӣ, ҷамъиятӣ-сиёсӣ, сиёсӣ-ҳукукӣ ва ҳукукӣ бошанд. Ҳамаи онҳо дар якҷоягӣ нишон медиҳанд, ки вазъи иҷтимоӣ

ва дурнамои он аз ҷониби субъектҳои гуногун чӣ гуна арзёбӣ мешавад ва то кадом андоза даҳолати муҳофизатии давлат зарур ё имконпазир аст.

Хулоса:

Таҳқиқи сарчашмаҳои ташаккулдиҳандаи меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ чузъи асосии назарияи умумии сарчашмаҳои ҳуқуқи соҳавӣ ба ҳисоб меравад. Қисми умумӣ ва Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ аз як заминаи умумӣ сарчашма мегиранд. Аз ҳамин сабаб, сарчашмаҳои онҳо низ ба ҳам пайванд доранд ва онҳоро пурра ҷудо аз якдигар ҷудо кардан дуруст нест. Ҷудо шудани ин ду қисм бештар ба тартиби дохилии ҳуқуқи ҷиноятӣ вобаста мебошад. Бо вуҷуди ин, таҳлили мустақили сарчашмаҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ асоснок мебошад, зеро маҳз он хусусиятҳои хоси соҳаро пурра инъикос мекунад ва муҳтавои асосии меъёрҳоро дарбар мегирад.

Мавзӯи сарчашмаҳои иҷтимоии Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ то ҳол дар адабиёти илмӣ пурра таҳқиқ нашудааст, гарчанде ки муҳаққиқон барои таҳлили муносибатҳои байни қисмҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ба онҳо ишора менамоянд. Дар ин соҳа таҷрибаи илмӣ ҷамъшуда вуҷуд дорад, ки талабгори таҳқиқоти минбаъд мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сарчашмаҳои иҷтимоӣ на танҳо омилҳои ба ташаккули меъёрҳои ҳуқуқӣ таъсиркунанда мебошанд, балки арзёбии ҷамъиятӣ ва касбии онҳо низ ба ташаккули меъёрҳо таъсир мерасонад.

Муҳимияти таҳқиқи сарчашмаҳо дар он аст, ки равандҳои пайдоиш ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ пайвастаанд ва аксар вақт як омил ҳамзамон сабаби пайдоиши меъёр ва шартҳои татбиқи он мешавад. Омӯзиши манъҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва равандҳои криминализатсия ва пенализатсия нишон медиҳад, ки онҳоро ҳамчун равандҳои ҳамкор ва муттаҳид бояд таҳлил намуд, гарчанде ки байни қисми диспозитсия ва қисми санксионӣ фарқиятҳои назариявӣ вуҷуд доранд.

Сарчашмаҳои иҷтимоии ҳуқуқи ҷиноятӣ якранг нестанд. Онҳо вобаста ба он ки аз ҷониби кӣ ва дар кадом шакл ифода меёбанд, ба чанд гурӯҳ ҷудо мешаванд:

Якум, шакли *доктриналі* мебошад. Дар ин ҷо сухан дар бораи арзёбиҳои илмӣ ва назариявие меравад, ки моҳият, асос ва зарурати меъёрҳои ҳукукиро шарҳ медиҳанд;

Дуюм, шакли *ҷамъиятӣ-сиёсӣ* аст. Он мавқеъ ва баҳодиҳии ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва сиёсиро дар бар мегирад, ки муносибати онҳоро ба танзими равандҳои иҷтимоӣ нишон медиҳад;

Сеюм, шакли *сиёсӣ-ҳуқуқӣ* ба санадҳои стратегӣ, консепсияҳо ва ҳуҷҷатҳои давлатӣ ё байналмилалӣ вобаста мебошад. Дар чунин санадҳо одатан таҳдидҳо, ҳатарҳо ва самтҳои асосии воқуниши ҳуқуқӣ арзёбӣ карда мешаванд;

Чорум, шакли *ҳуқуқӣ* мебошад. Ба он қонунҳо, шартномаҳои байналмилалӣ ва санадҳои меъёрии соҳавӣ дохил мешаванд, ки барои татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ асос ва тартиби заруриро фароҳам меоранд.

Ҳамин тариқ, сарчашмаҳои иҷтимоии ҳуқуқи ҷиноятӣ натиҷаи арзёбиҳои ҷамъиятӣ ва касбии раванди иҷтимоӣ мебошанд ва танҳо тавассути ин арзёбӣ ба меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ шакл медиҳанд. Омилҳои объективӣ ва субъективӣ дар ташаккули онҳо ҳамзамон нақши муҳим доранд.

Муайян намудани мақоми сарчашмаҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ: зарур аст, ки сарчашмаҳои иҷтимоӣ ба таври систематикӣ, бо ҷудо кардани қисми диспозитсия ва қисми санксионӣ таҳлил карда шаванд, то хусусиятҳои хоси меъёрҳои ҷиноятӣ равшан гарданд.

Таъкид ба омилҳои объективӣ ва субъективӣ: таҳқиқоти минбаъда бояд ҳам таъсири воқеияти иҷтимоӣ ва ҳам арзёбиҳои касбӣ ва ҷамъиятиро дар бар гирад, зеро ташаккули меъёрҳо натиҷаи ҳамоҳангии онҳо мебошад.

Таҳлили сарчашмаҳои ҳуқуқӣ бояд на танҳо санадҳои миллӣ, балки шартномаҳо ва тавсияҳои байналмилалиро низ дар бар гирад, ки барои мутобиқсозии меъёрҳои қонунгузорӣ ба стандартҳои ҷаҳонӣ аҳамият доранд.

Ҷорӣ кардани шаклҳои ифодаи нави сарчашмаҳо: зарур аст, ки категорияи «шаклҳои ифодаи сарчашмаҳои иҷтимоии ҳуқуқи ҷиноятӣ» ҳамчун

чузъи алоҳидаи таҳқиқоти илмӣ қабул карда шавад, то муносибати байни воқеияти иҷтимоӣ ва қонунгузорӣ равшантар таҳлил гардад.

Мутобиқсозии меъёрҳо бо арзёбиҳои объективӣ ва субъективӣ: қонунгузор бояд дар санадҳо ба таври равшан намуди ҷавобгарӣ ва таъсиррасонии меъёрҳоро нишон надихад, балки онро бо арзёбиҳои иҷтимоӣ ва касбӣ асоснок намояд.

Таҳлили комплексӣ ва бисёрҷабҳа: омилҳои иҷтимоӣ, сиёсатӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ бояд дар таҳқиқоти минбаъд ҳамчун маҷмӯи ҳамоханг таҳлил карда шаванд, то меъёрҳои ҷинойтӣ мутобиқ ба воқеияти ҷомеа ва таҳдидҳои он бошанд.

БОБИ 2. ВАЗИФАҲО ВА СОХТОРИ МЕЪЁРҲОИ ҚОНУНИ ЧИНОЯТӢ

2.1. Вазифаҳои қонунгузории ҷиноятӣ: муносибати низомнок ва дурнамои тақмили КЧ ҚТ

Хусусияти низомноки Кодекси ҷиноятӣ, инчунин мансуб будани он ба шумори сохторҳои ҳуқуқии ба таври сунъӣ ташаккулёфта, аз хусусияти мақсадноки ташаккули он шаҳодат медиҳад. Қисми мазкури қонуни ҷиноятӣ аз ибтидо ҳамчун маҷмуи мураттаби меъёрҳо таҳия гардидааст, ки барои ҳал намудани вазифаҳои мушаххаси танзими ҳуқуқӣ - ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст. Ин хусусият дар амалишавии вазифаҳо ва механизмҳои таъсиррасонии ҳуқуқии он ифода меёбад. Расидан ба ҳадафҳои гузошташуда аз он вобаста аст, ки унсурҳои Қисми махсус то чӣ андоза бо ҳам мувофиқанд, сохтори онҳо то қучо мантиқӣ аст ва робитаи байни онҳо чӣ қадар устувор нигоҳ дошта мешавад.

Дар ин замина, муносибати низомнок ба таҳлили падидаҳои ҳуқуқӣ аҳаммияти хос пайдо мекунад. Тавре ки Д.А. Керимов дуруст қайд намудааст, чунин муносибат таҳқиқоти илмиро ба ошкор намудани унсурҳои сохтории низоми ягона, хусусиятҳои мазмунӣ ва функционалии онҳо равона месозад. Чунин муносибат на танҳо муайян кардани унсурҳои алоҳидаи низом, балки ошкор намудани хусусиятҳои махсуси онҳо, инчунин таҳлили ҳамаҷонибаи робитаҳо, муносибатҳо ва вобастагии байни ин унсурҳоро тақозо менамояд. Илова бар ин, таҳлили низомнок на танҳо ҳуди низомро дар маҷмӯъ, балки ҷойи ҳар як унсури онро низ равшан мекунад. Бо ин роҳ муайян мешавад, ки ҳар унсур чӣ вазифа дорад, то кадом андоза муҳим аст ва таъсири он ба муҳити иҷтимоӣ чӣ гуна зоҳир мегардад.

Нисбат ба КЧ ҚТ, муносибати низомнок имкон медиҳад, ки: «он на ҳамчун маҷмуи механикии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, балки ҳамчун сохтори мураккаб ва бисёрсатҳа арзёбӣ гардад, ки дар доираи он ҳар як меъёр ҷойгоҳи муайян дошта, вазифаи мушаххаси танзимкунанда ва ҳифзкунандаро иҷро менамояд. Чунин фаҳмиш ба дарки амиқтари қонуниятҳои сохтори қонуни

чиноятӣ, ошкор намудани зиддиятҳои дохилӣ ва баланд бардоштани самаранокии татбики амалии он мусоидат менамояд» [53, с. 330].

Дар маънои умуминазариявӣ, функцияи низом ҳамчун шакли ифодаи фаъолият ва тарзи амалӣ намудани хусусиятҳои ба он хос дар ҳамкорӣ бо муҳити атроф арзёбӣ мегардад. Фаъолияти низом тавассути робитаҳои устувор ва зарурии байни унсурҳо зоҳир мешавад, ки дар онҳо тағйирёбии ҳолати баъзе унсурҳо боиси тағйироти мувофиқи дигар унсурҳо мегардад. Маҳз дар чараёни чунин робитаи мутақобила низом қобилияти худро барои таъсири мақсаднок ва ҳифзи ягонагии дохилӣ нишон медиҳад.

Амалисозии функцияҳои низом ба расидан ба ҳолати муайяни мақсаднок равона гардидааст, ки ҳамчун нуқтаи ниҳони мавҷудият ва рушди он баромад мекунад. Ин мақсад на танҳо натиҷаи дилхоҳи фаъолияти низом, балки таъиноти объективии онро инъикос менамояд. Барои ноил шудан ба он, низом маҷмуи усулҳо ва механизмҳои таъсиррасониро таҳия ва истифода менамояд, ки ҳаракати пайдарпайро ба сӯи натиҷаи пешбинишуда таъмин мекунанд.

Дар айни замон, расидан ба мақсади ниҳой хусусияти марҳилавии фаъолияти системаро пешбинӣ мекунад, ки он дар гузоштани вазифаҳои алоҳида ва ҳалли пайдарпайи онҳо зоҳир мегардад. Ин вазифаҳо натиҷаҳои мобайнии фаъолияти низом буда, дар раванди амалишавии он пайдарпай татбиқ мешаванд ва ба ноил гардидан ба мақсади умумӣ мусоидат менамоянд. Ҳамин тавр, мақсад ва вазифаҳо раддабандии ба ҳам алоқамандро ташкил медиҳанд, ки самт ва муҳтавои фаъолияти низомро муайян месозад.

Дар адабиёти илмӣ зимни арзёбии қонуни чиноятӣ таъкид мегардад, ки «самаранокии ҳар як низом аз қобилияти расидан ба мақсад вобаста аст» [253, с. 61-62], инчунин «мақсаднокӣ яке аз муҳимтарин хусусиятҳои низом мебошад» [251, с. 365]. Кодекси чиноятӣ ҳамчун низоми махсус сохташуда худ аз худ ба вуҷуд намеояд. Он аз оғоз барои расидан ба натиҷаи муайян тартиб дода мешавад. Яъне КҶ бо мақсади мушаххас шакл мегирад ва ин мақсад аз вазифаҳое бармеояд, ки иҷрои онҳо ба зиммаи он гузошта шудааст. Масалан: «Ҳ.Т.Ҳ. моҳи августи соли 2010 бо шахсе бо номи «Матлуба», ки дар асл

корманди ғайриштатии милитсия будааст, шинос шуда, ба дарёфт ва фурӯши маводи нашъадор розигӣ медиҳад. Баъдан ӯ бо шиносаш «Ғаффор» тамос гирифта, барои пайдо ва фурӯши маводи нашъадори навъи «афюн» миёнаравӣ мекунад.

Бо маслиҳати пешакӣ байни «Матлуба» ва «Ғаффор» шарт гузошта мешавад, ки 5 кг маводи нашъадор бо нархи муайян фурӯхта шавад. Рӯзи 23 августи соли 2010 Ҳайтова маводи нашъадорро аз «Ғаффор» гирифта, барои супоридан ба «Матлуба» мебарад. Ҳангоми расонидани мавод ва гирифтани маблағ (2000 доллари ИМА), кормандони милитсия ӯро дастгир мекунанд.

Ҳангоми кофтуков аз дасти ӯ 4466 грамм маводи нашъадори навъи «афюн» ёфта гирифта мешавад. Дар рафти тафтишот ва мувофиқаи судӣ Ҳайтова гуноҳи худро пурра эътироф намуда, изҳори пушаймонӣ мекунад» [378].

Ин ҳолат нишон медиҳад, ки Кодекси ҷиноятӣ на танҳо маҷмӯи қоидаҳои назариявӣ, балки як низоми мақсаднок мебошад, ки барои ҳалли чунин вазъиятҳои мушаххас пешбинӣ шудааст. Яъне меъёрҳои Кодекс пешакӣ барои ҳолатҳои гуногуни ҷиноятӣ пешбинӣ мешаванд. Ҳамин тартиб ба суд роҳ медиҳад, ки кирдори шахсро дуруст муайян кунад ва ҷазоero таъин намояд, ки ба он кирдор мувофиқ бошад.

Тавре ки М.В. Бавсун дуруст қайд менамояд, «тарҷанде қонунгузор мақсади танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятиро дар Кодекси ҷиноятӣ бевосита муқаррар намекунад, ин маънои онро надорад, ки онҳо вучуд надоранд. Самтҳои мақсаднок, новобаста аз камбудии қонун ва аз риоя ё риоя нашудани талаботи он, ҳамеша мавҷуданд, ки инро рад намудан душвор аст» [13, с. 172]. Мақсади қонуни ҷиноятиро муайян намуда истода, олим таъкид намудааст, ки бояд аз он чизе ба роҳбарӣ гирифта шавад, ки «...дар ҳуди он зикр шудааст. Ба назари мо, суҳан бояд дар бораи он вазифаҳое равад, ки қонунгузор дар қ. 1 м. 2 КҶ ҚТ нишон додааст, инчунин дар бораи он мақсадҳое, ки нисбат ба ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд (қ. 2 м. 46 КҶ ҚТ)».

С. Ю. Тимохин нуктаи назари муайян намудани мақсади қонуни ҷиноятиро тавассути мақсадҳои ҷазо ҷонибдорӣ намекунад ва қайд мекунад, ки «муайян кардани мақсадҳои ҳукуки ҷиноятӣ дар асоси мазмуни қисмҳои алоҳида ва унсурҳои низоми ҳукуқӣ-ҷиноятӣ, масалан тавассути мақсади ҷазо, аз ҷиҳати методологӣ нодуруст мебошад» [364, с. 18]. Ба назари С.Ю. Тимохин, мақсадҳои ҳукуки ҷиноятӣ байни худ яксон нестанд ва дар шакли зинавӣ ҷой мегиранд. Дар маркази ин низом як мақсади асосӣ меистад, ки дар марҳилаи имрӯза бо таъмини иҷрои уҳдадории конститутсионии давлат тавассути ҳукуки ҷиноятӣ алоқаманд мебошад [364, с. 18]. Муаллиф ин масъаларо аз нуқтаи назари муносибати ғайриқонуни шарҳ дода, ҳукуки ҷиноятиро ҳамчун шакли муайяни ғайриқонунии иҷтимоии муназзам ва институтсионалӣ баррасӣ мекунад. Эътирофи мақсаднокии меъёрҳои ҳукуқӣ-ҷиноятӣ бо консепсияи субъекти ягонаи ҳукуки ҷиноятӣ алоқаманд аст, ки нақши онро давлат иҷро менамояд [364, с. 18].

Тавре В.Г. Смирнов таъкид намудааст, ки: «Қонунгузориҳои ҷиноятӣ аз лиҳози табиати худ дорои хусусияти мақсаднок буда, пеш аз ҳама барои таъмини вазифаи ҳифзкунанда дар соҳаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар натиҷаи содир шудани ҷиноят ҳалалдор мегарданд, ташаккул меёбад. Таъиноти он танҳо ба муқаррар намудани манъкуниҳои ҳукуқӣ-ҷиноятӣ маҳдуд намешавад, балки ба фароҳам овардани шароити ҳукуқӣ барои барқарор ва нигоҳ доштани ғайриқонунии муътадили робитаҳои иҷтимоӣ, ки зери таъсиррасонии ғайриқонунӣ қарор гирифтаанд, равона шудааст. Дар ин самт, қонуни ҷиноятӣ ҳамчун танзимгари махсус баромад мекунад, ки вазифаи воқуниш ба вайроншавии аллакай ба амал омадаи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва кам намудани оқибатҳои манфии кирдори ҷинояткоронаро ба уҳда дорад. Тавассути низоми меъёрҳои ҳукуқӣ-ҷиноятӣ ҳифзи неъматҳои дорои аҳаммияти иҷтимоӣ, барқарорсозии тартиботи ҳукуқӣ ва устуворсозии равандҳои ҷамъиятӣ, ки дар натиҷаи ҷиноят зери хатар қарор гирифтаанд, таъмин мегардад. Бо ин тартиб, қонунгузориҳои ҷиноятӣ на танҳо ба пешгирӣ ва катъ намудани таҷовузҳои ғайриқонунӣ, балки ба нигоҳ доштани устуворӣ ва

таҷдиди муносибатҳои ҷамъиятӣ дар маҷмӯъ равона шудааст» [136, с. 188]. Масалан: «Ноболиғ Х.С. бо ҳамроҳии ноболиғи дигар – И., бо маслиҳати пешакӣ тасмим мегиранд, ки дуздӣ содир намоянд. Бо ин мақсад онҳо ба маҳаллаи Ваҳдат-1 рафта, вағони истиқоматиро мебинанд, ки дар он оилаи шаҳрванд Ш. зиндагӣ мекард. Он вақт дар дохили вагон танҳо писари ноболиғи соҳибхона ҳузур дошт. Онҳо ба назди вагон наздик шуда, бо фиреб ҳудро шиноси наздики соҳибхона муаррифӣ мекунанд, то боварии кӯдакро ба даст оранд. Баъдан ба дохили вагон ворид мешаванд. Барои амалӣ кардани нияти ҷиноятӣ, яке аз онҳо бо кӯдак шӯхӣ, бозӣ ва гӯштингирӣ карда, диққати ӯро ба худ ҷалб мекунанд. Дар ҳамин ҳол, шахси дигар аз фурсат истифода бурда, дохили вагонро кофтуков намуда, либос ва дигар ашёҳоро ба ҳар тараф партофта, пинҳонӣ як планшет ва ду телефони мобилиро мегирад.

Пас аз ба даст овардани ашё, онҳо ба кӯдак баҳона оварда, ки гӯё коре доранд, аз дохили вагон баромада, аз ҷойи ҳодиса дур мешаванд. Кӯдак аз дуздӣ дарҳол огоҳ намешавад, зеро диққаташ парешон карда шуда буд.

Баъди дур шудан аз ҷойи ҳодиса, онҳо ашёи дуздидаро байни худ тақсим мекунанд: планшет ба Х. мерасад, ду телефони мобилӣ бошад ба ҳамроҳаш. Ҳамин тавр, онҳо бо роҳи пинҳонӣ молу мулки дигаронро тасарруф намуда, ба ҷабрдида зарари моддӣ мерасонанд» [379].

Дар парвандаи ноболиғ Х.С. дида мешавад, ки ҷӣ гуна низоми меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дар амал татбиқ мегардад. Дар натиҷаи содир шудани дуздӣ, ҳуқуқи моликияти шаҳрванд Ш. поймол гардида, тартиботи ҳуқуқӣ ҳалалдор шудааст. Бо даҳолати мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва баррасии судӣ, ин ҳуқуқҳо ҳимоя гардида, гунаҳкор муайян ва ба ҷавобгарӣ кашида шуд.

Ҳамин тавр, ин мисол нишон медиҳад, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ дар амал на танҳо барои ҷазо додан, балки барои ҳифзи манфиатҳои ҷамъият, барқарор намудани ҳуқуқҳои поймолшуда ва таъмин намудани тартиботу суботи иҷтимоӣ хизмат мекунанд.

Таҳлили мавқеъҳои дар адабиёти илмӣ овардашуда имкон медиҳад, ки зарурати ба инобат гирифтани хусусияти субъективии мақсадҳои ҳуқуқи

чиноятӣ асоснок доништа шавад, зеро маҳз қонунгузор он субъектест, ки манъкуниҳои ҳуқуқӣ-чиноятиро расмӣ мегардонад ва ҳудуди таъсиррасонии ҳуқуқӣ-чиноятиро муайян мекунад. Аз ин нуқтаи назар, мақсадҳои ҳуқуқи чиноятиро танҳо ҳамчун падидаҳои объективии пешакӣ муқарраргардида баррасӣ кардан дуруст нест, зеро онҳо натиҷаи ирода ва интиҳоби афзалиятҳои сиёсати қонунгузор дар самти мубориза бо чинояткорӣ мебошанд.

Ҳамзамон, бо мавқеи С.Ю. Тимохин оид ба муайян намудани мақсади асосии ҳуқуқи чиноятӣ наметавон комилан розӣ шуд. Аз нигоҳи ӯ, чунин мақсад метавонад муқаррароти конституционӣ дар бораи арзиши олии доштани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд бошад. Аммо ба назари мо, ин гуна фаҳмиш ба модели амалкунандаи танзими ҳуқуқи чиноятӣ, ки дар Кодекси чиноятӣ пешбинӣ шудааст, пурра мувофиқат намекунад, зеро қонунгузор вазифаҳои қонуни чиноятиро васеътар муайян кардааст.

Бешубҳа, ҳуқуқи чиноятӣ барои ҳифзи шахсият ва ҳуқуқу озодиҳои кафолатдодашудаи он пешбинӣ шудааст, вале таъиноти функционалии он танҳо ба ин самт маҳдуд намегардад. Қонуни чиноятӣ ҳамзамон ба ҳифзи манфиатҳои ҳома ва давлат, ҳимояи асосҳои сохти конституционӣ, ҳифзи амнияти ҷамъиятӣ, сулҳ ва амнияти инсоният, инчунин ҳифзи саломатии аҳоли равона шудааст. Ин гуногунрангии объектҳои ҳифзшаванда аз хусусияти комплекси вазифаҳои ҳуқуқи чиноятӣ шаҳодат медиҳад ва имкон намедиҳад, ки самти мақсадноки он танҳо ба ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шахс маҳдуд карда шавад.

Илова бар ин, иддаои мавриди баррасӣ дар сохтор ва мазмуни Кодекси амалкунандаи чиноятӣ далели кофӣи эътимодбахш намеёбад. Агар қонунгузор воқеан ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро ҳамчун мақсади асосӣ ва афзалиятноки ҳуқуқи чиноятӣ мешуморид, ин ҳолат ногузир дар баҳогузориҳои дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии чиноятҳои дахлдор, инчунин дар хусусият ва вазнинии санксияҳо инъикос меёфт. Бо вучуди ин, таҳлили низоми КҶ нишон медиҳад, ки гарчанде шахсият аз лиҳози сохторӣ ҳамчун объекти дорони арзиши баландтари ҳифзи ҳуқуқӣ-чиноятӣ эътироф шудааст, дар амал

таваҷҷуҳи бештар ба таъмини амнияти давлат, ҳимояи асосҳои сохтори конституционӣ, амнияти ҷамъиятӣ, инчунин манфиатҳои сулҳ ва амнияти инсоният равона гардидааст.

Дар ин замина мавқеи А.И. Бойко асосноктар ба назар мерасад, ки: «Тибқи он ҳангоми муайян намудани мақсадҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ бояд аз самтгирии сиёсати ҷиноятӣ баромада, робитаи низомии ин падидаҳои ҳуқуқиро ба назар гирифт. Чунин муносибат имкон медиҳад, ки мақсадҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ на ба таври ҷудогона, балки дар доираи стратегияе, ки давлат дар соҳаи танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ амалӣ менамояд, баррасӣ карда шаванд. Ин ба дарки мукамалтар ва воқеъбинонаи мазмун ва таъиноти функционалии онҳо мусоидат мекунад» [19, с. 639].

Бо вучуди он ки дар адабиёти илмӣ баҳсҳо оид ба моҳият ва мазмуни сиёсати ҷиноятӣ то ҳол идома доранд, одатан ҳамчун яке аз самтҳои асосии таъсири он пешгирӣ, коҳиш ва муътадилсозии сатҳи ҷинояткорӣ, инчунин ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки зерини ҳимояи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ қарор доранд, арзёбӣ мегардад. Ин нишондиҳандаҳо самти амалии сиёсати ҷиноятӣ ва нақши онро дар низомии воситаҳои муқовимат ба ҷинояткорӣ инъикос мекунанд.

Бо ҷонибдорӣ аз ин мавқеъ, бояд қайд намуд, ки дар маънои маҳдуд татбиқи чунин фаъолият танҳо ба меъёрҳои қонунгузориҳои ҷиноятӣ таъна мекунад. «Маҳз қонуни ҷиноятӣ воситаи асосии расмӣ гардондани чораҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ буда, ҳуди криминализатсия ва декриминализатсия намудани кирдор, инчунин низомии санқсияҳоро муайян мекунад, ки тавассути онҳо ба ҳолати ҷинояткорӣ таъсир расонида шуда, ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятии дорои аҳаммияти иҷтимоӣ таъмин мегардад» [8, с. 143]. Қонунгузориҳои ҷиноятӣ ядроии сиёсати ҷиноятиро ташкил дода, бо адолат метавон онро сиёсати ҷиноятӣ дар маънои маҳдуд номид [32, с. 124; 320, с. 217; 209, с. 5-28]. Тавре ки Н. А. Лопашенко таъкид мекунад, ки: «Сиёсати ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ нисбат ба ҳуқуқи ҷиноятӣ дар аввал мебошад; он вазифаҳои дар назди ҳуқуқи ҷиноятӣ гузошташударо муайян мекунад ва

асосан тавассути қонунгузории ҷиноятӣ дар он таҷассум меёбад» [257, с. 64-71].

Ин муқаррароти назариявӣ дар он замина аҳаммияти махсус пайдо мекунад, ки Кодекси ҷиноятӣ бояд ҳамчун шакли ягона ва марказии ифодаи ҳуқуқи ҷиноятӣ баррасӣ гардад. Аз ин рӯ, қонуни ҷиноятӣ ядроии сиёсати ҷиноятӣ давлат мебошад. Ин ҳолат бештар дар Қисми махсуси Кодекс дида мешавад. Дар ҳамин қисм кирдорҳои ҷиноятӣ мушаххас гардида, номгӯи амалҳои оварда мешавад, ки барои ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат аҳаммияти махсус доранд. Маҳз дар ҳамин қисм механизми амалисозии сиёсати ҷиноятӣ тавассути муқаррар намудани манъқуниҳои мушаххаси ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ таҷассум меёбад.

Муносибати мутақобилаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва сиёсати ҷиноятӣ ба қонуниятҳои низомнокӣ итоат мекунад. Сиёсати ҷиноятӣ ҳамчун детерминанти берунаи ҳуқуқи ҷиноятӣ самти стратегии рушд ва фаъолияти онро муайян менамояд. Азбаски яке аз мақсадҳои калидии сиёсати ҷиноятӣ муқовимат ба ҷинояткорӣ мебошад, ҳамин тавр метавон мақсади қонуни ҷиноятӣ ва, аз ҷумла, низоми меъёрҳои Қисми махсуси Кодексро муайян кард. Дар аини замон бояд зикр намуд, ки дар доктринаи муосири ҳуқуқи ҷиноятӣ фарқгузориҳои мафҳумҳои «мақсад» ва «вазифа» на ҳамеша равшан аст: баъзан ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳамзамон ҳамчун мақсад ва ҳамчун вазифа шарҳ дода мешавад. Ин мавқеъ баҳснок аст, зеро аз ҷиҳати функционалӣ ва мантиқӣ ин категорияҳо якхела нестанд.

Бояд таъкид кард, ки қонунгузории ҷиноятӣ ҳамчун шакли мушаххаси мавҷудияти ҳуқуқи ҷиноятӣ наметавонад худ мақсади ниҳонии ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятӣ бошад. Ҳифз дар ин маврид вазифа, яъне натиҷаи мобайнии фаъолияти қонуни ҷиноятӣ мебошад. Мақсади воқеии қонунгузории ҷиноятӣ васеътар буда, дар муқовимат ба ҷинояткорӣ ва нигоҳ доштани тартиботи ҷамъиятӣ ифода меёбад. Азбаски Кодекси ҷиноятӣ ядроии сиёсати ҷиноятӣ давлат мебошад, маҳз тавассути он механизми амалӣ мегардад, ки

имкон медиҳад тавассути муқаррар намудани меъёрҳои танзимкунандаи кирдорҳои ҷиноятӣ ба ин мақсадҳо ноил гарданд.

Муайян кардани кирдорҳои ҷиноятӣ ва муносибатҳои, ки бояд ҳифз шаванд, ҳанӯз мақсади охирини сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ нест. Ин бештар марҳилаест, ки тавассути он қонун ба иҷрои вазифаҳои худ наздик мешавад. Ҳамин маънӣ дар қисми 2 моддаи 2 КҶ ҚТ низ омадааст: Кодекс асос ва принципҳои ҷавобгарии ҷиноятиро муайян мекунад, кирдорҳои хавфнок барои шахс, ҷомеа ва давлатро ҷиноят мешиносад ва барои онҳо ҷазо ё ҷораҳои дигари ҳуқуқи ҷиноятиро пешбинӣ менамояд. Аз ин рӯ, муқовимат ба ҷинояткорӣ вақте самаранок мешавад, ки ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятӣ бо роҳи муқаррар кардани манъкуниҳои ҷиноятӣ амалӣ гардад.

Ҳамин тавр, низоми КҶ аз ибтидо бо мақсади муқовимат ба ҷинояткорӣ ташаккул ёфтааст, ки ин ба вазифаи асосии қонуни ҷиноятӣ мутобикат намуда, таъиноти стратегии тамоми қонунгузориҳои ҷиноятиро инъикос менамояд. Дар ниҳоят, тавассути муқаррарсозии муназзами манъкуниҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ на танҳо ҳифзи неъматҳои алоҳидаи ҷамъиятӣ, балки амалисозии мақсади васеътар – нигоҳ доштани қонуният, амнияти ҷамъиятӣ ва суботи тартиботи иҷтимоӣ таъмин мегардад.

Моҳияти таҳлили мақсадҳои Кодекси ҷиноятӣ аз хусусиятҳои амалисозии вазифаҳо ва функцияҳои он бармеояд. Таҳқиқи нуктаҳои назари назариявӣ нишон медиҳад, ки: «Дар илм фаҳмиши функцияи ҳуқуқ ҳамчун самти муайяни таъсиррасонӣ ба муносибатҳои ҷамъиятии танзимшаванда васеъ паҳн шудааст. Аз ҷумла, ба андешаи С. С. Алексеев, функцияҳои ҳуқуқ самтҳои мушаххаси таъсиррасонии ҳуқуқӣ мебошанд, ки нақши ҳуқуқро дар ташкил ва танзими робитаҳои ҷамъиятӣ инъикос менамоянд» [9, с. 359]. В.Д. Филимонов қайд мекунад, ки «функцияҳои ҳуқуқ ин нақши иҷтимоист, ки он дар ташкил (танзим) намудани муносибатҳои ҷамъиятӣ иҷро мекунад ва бо самт ва усули танзими ҳуқуқӣ муайян мегардад» [171, с. 196]. Ф.Н. Фаткуллин функцияҳоро ҳамчун самтҳои асосии таъсири ҳуқуқ ба рушди ҷомеа шарҳ медиҳад. Ба андешаи ӯ, ин самтҳо аз моҳият, мақсад ва ҷойи ҳуқуқ дар ҳаёти

ичтимоӣ бармеоянд [168, с. 334]. М.И. Байтин бошад, функцияҳоро, зикр месозад, ки: «Самтҳо ва паҳлуҳои муҳимтарини таъсиррасонии ҳуқуқ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар онҳо табиати умумиинсонӣ ва иҷтимоии ҳуқуқ зоҳир мегардад мешуморад» [196, с. 4-16].

Бо мавқеи олимоне, ки таъкид менамоянд амалӣ гардидани функцияҳои ҳуқуқ бидуни иштироки давлат ва мақомоти он, инчунин бидуни истифодаи воситаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ғайриимкон аст, бояд розӣ шуд. Ба ибораи дигар, ҳуқуқ нерӯи танзимкунандаи худро на ба таври абстрактӣ, балки тавассути фаъолияти муташаккили сохторҳои давлатӣ, муқаррар намудани меёрҳо дар қонун ва татбиқи амалии онҳо зоҳир месозад.

Б.В. Шейдлин ба таври асоснок таъкид мекард, ки ба нақши танзимкунандаи ҳуқуқ ҳамаи шаклҳои таъсиррасонии ҳуқуқии давлат ба рафтор ва фаъолияти одамон мансуб доништа шаванд. Ӯ таъкид менамуд, ки: «Раванди амалишавии ҳуқуқ аз ҷанд марҳилаи ба ҳам вобаста иборат аст: аз лаҳзаи қабули санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ оғоз шуда, тавассути татбиқи расмии онҳо аз ҷониби мақомоти салоҳиятдор ва шахсони мансабдор идома меёбад ва бо таъмин намудани иҷрои меёрҳои ҳуқуқ дар муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқӣ анҷом меёбад. Ҳамзамон, дар ҳолатҳои муайян барои расидан ба мақсадҳои танзим қувваи маҷбуркунандаи дастгоҳи давлатӣ низ метавонад ҷалб гардад, ки самаранокии таъсиррасонии ҳуқуқӣ ва риояи меёрҳои муқарраршударо таъмин мекунад» [176, с. 140]. Ба андешаи С. А. Комаров, «функцияҳои ҳуқуқ метавонанд ҳамчун самтҳои калидии таъсиррасонии меъёрӣ-ҳуқуқии давлат ба муносибатҳои ҷамъиятӣ фаҳмида шаванд, ки муҳтавои иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва идеологии танзими инъикос менамоянд» [61, с. 314].

Мавқеҳои овардашуда яке аз тарзҳои функцияронии ҳуқуқ, яъне таъсиррасонӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ тавассути санадҳои меъёрии ҳуқуқиро инъикос мекунанд. Ин ҳолат ҳангоми муайян кардани функцияҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ бо назардошти он ки, мувофиқи муқаррароти

м. 1 КЧ ҚТ, маҳз ҳукуки ҷинойтӣ ҳамчун шакли ягонаи танзимнамоӣ дар ин соҳа баромад менамояд, аҳаммияти махсус пайдо мекунад.

Ин андешаҳо барои фаҳмидани функсияҳои ҳукук дар маънои умумӣ асос медиҳанд. Дар ҳамин замина баъдтар функсияҳои ҳукуки ҷинойтӣ низ муайян карда мешаванд. Фарқ танҳо дар он аст, ки ҳукуки ҷинойтӣ предмет ва тарзи таъсири худро дорад, бинобар ин функсияҳои он низ бо ҳамин хусусиятҳо ҷудо мешаванд. Масалан, С.Ю. Тимохин таърифи зеринро пешниҳод мекунад: функсияҳои ҳукуки ҷинойтӣ - ин «хусусиятҳои объективӣ, нисбатан устувор ва махсуси ин соҳаи ҳукук ҳамчун танзимгари ҳукукии муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки бо хусусиятҳои предмет ва усули танзими ҳукукӣ-ҷинойтӣ муайян шуда, имкони амалисозии вазифаҳои ҳукуки ҷинойтиро таъмин меkunанд» [364, с. 18]. Бо ин таъриф метавон розӣ шуд. Аммо пеш аз тавсифи функсияҳои ҳукуки ҷинойтӣ ва қонуни ҷинойтӣ зарур аст таносуби ин мафҳумро бо чунин падидаи ҳукукӣ чун вазифаҳои ҳукуки ҷинойтӣ дақиқ намоем.

Ба андешаи як қатор муҳаққиқон, вобастагии функсияҳои ҳукук аз вазифаҳои он чандин маротиба зоҳир мешавад: «Якум, вазифаҳо аксар вақт ҳуди мавҷудияти функсияҳоро муайян меkunанд; дуюм, онҳо мазмуни функсияҳоро муқаррар месозанд; сеюм, таъсири бештарро вазифаҳо ба шаклҳо ва усулҳои таъбиқи функсияҳо тавассути муайян намудани самтҳои мушаххаси таъсиррасонии ҳукукӣ мерасонанд» [128, с. 142]. Чунин нуқтаи назар афзалияти вазифаҳои ҳукукро нисбат ба функсияҳои он таъкид мекунад. Бо вучуди ин, андешаҳои дигар низ мавҷуданд. Масалан, Б. Т. Разгилдиев чунин меҳисобад, ки: «Вазифа наметавонад унсури муайянкунандаи функцияи ҳукук бошад; он танҳо метавонад зери таъсири функция ташаккул ёбад, зеро аз мавқеи функсияҳои ҳукук вазифа омили беруна маҳсуб мешавад. Ба андешаи ӯ, хусусияти дохилии ҳукук, яъне функцияи он унсури муайянкунанда мебошад» [129, с. 226]. М. П. Трофимова ин мавқеъро танқид намуда, ба хулоса меояд, ки: «Вазифа бештар категорияи субъективӣ аст: ҳар гуна ғайолият пеш аз оғоз гузоштани мақсад ва вазифаҳоро талаб мекунад. Дар ин замина,

қонунгузор нахуст соҳаи муайяни ҳуқуқро шакл медиҳад ва сипас вазифаҳои онро, гӯё аз хусусиятҳои моҳиятии он бароварда, муайян мекунад. Ба андешаи муҳаққиқ, чунин мавқеъ бо пайдарҳамии мантиқӣ ва сохтори дохилии танзими ҳуқуқӣ мувофиқат наменамоя» [366, с. 208].

Вазифаҳо ва функцияҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ одатан дар робитаи ногуфтаҳои баррасӣ мегарданд. Бархе муаллифон чунин мешуморанд, ки: «Мафҳуми «функцияҳои ҳуқуқ» вазифаҳо ва тарзҳои танзими муносибатҳои ҷамъиятиро дар худ ҷамъ намуда, дар ягонагӣ мақсадҳо ва усулҳои танзими онҳоро муайян мекунад, яъне дар маҷмӯъ предмет, вазифаҳо ва усули танзими инъикос менамояд» [136, с. 188]. Дигарон андеша доранд, ки «ҳар чӣ гуна мазмун ба ин мафҳумҳо дода шавад ҳам, онҳо бешубҳа бо предмети танзим ва усулҳои ин танзим, ки тавассути ҳуқуқи ҷиноятӣ амалӣ мегарданд, зич вобастаанд... вазифа чизест, ки аз берун ба иҷрокунанда дода мешавад; ҳуқуқ бошад худ онро ба шакли муайян медарорад [56, с. 146]. Он аз шароити моддии зиндагӣ ҳамчун падидаи объективӣ қонунӣ ба миён гузошта мешавад, ки бояд ҳал гардад. Функция бошад - нақшест, ки ҳуди ҳуқуқ иҷро мекунад. Мазмуни ин нақшро вазифаҳои ҳуқуқ муайян месозанд».

Дар ҳуқуқшиносӣ функция ва вазифа як маъно надоранд. Ҳуқуқи ҷиноятӣ ва қонунгузориҳои ҷиноятӣ ҳар кадом вазифа ва самти таъсири худро доранд. Фарқ гузоштан миёни онҳо барои он зарур аст, ки мазмуни ин мафҳумҳо ва тарзи амалӣ шудани онҳо дуруст фаҳмида шавад. Масалан, В. В. Малсев чунин мешуморад, ки функцияи қонунгузориҳои ҷиноятӣ мустақиман ба вазифаҳои он баробар нестанд, ҳатто агар онро танҳо ҳамчун нақши қонун баррасӣ намоем. Ғояи асосӣ дар он ифода меёбад, ки ҳам вазифаҳо ва ҳам функцияҳо аз ҷониби қонунгузор ба таври расмӣ муайян ва муқаррар карда мешаванд. Бо вуҷуди ин, мазмун ва самти онҳо худсарона нест, балки аз шароити воқеӣ ва объективӣ ҳаёти иҷтимоӣ, яъне аз ниёзҳо ва воқеияти мавҷудаи ҷомеа, сарчашма мегирад.

Ба ибораи дигар, конунгузор вазифа ва функсияхоро муайян мекунад, аммо онҳо дар асоси талабот ва шароити воқеии рушди ҷамъият ташаккул меёбанд.

Конун танҳо ҳамон функсияҳо ва вазифаҳоеро амалӣ месозад, ки конунгузор ба ӯ вогузор кардааст; дар ин ҳолат нақши иҷроқунанда - ҳоҳ мақомоти давлатӣ бошад, ҳоҳ шахси мансабдор ба ин муқаррарот тобеъ буда, ҳангоми татбиқи вазифаҳо ва иҷрои функсияҳои конунгузории ҷиноятӣ ба таври яхела маҳдуд мегардад. Ҳамзамон, функсияи конун ҳамчун хусусияти дохилии табиати он, ҳамчун зоҳиршавии хусусиятҳои объективии ба он ҳос фаҳмида мешавад, ки «ҳаёту ғайолияти» меёро дар заминаи иҷтимоӣ инъикос менамоянд. Он дар асоси омилҳои воқеияти иҷтимоӣ ташаккул ёфта, мазмун ва самти таъсиррасонии конунгузории ҷиноятиро муайян мекунад.

Баръакси функсия, вазифаи конунгузории ҷиноятӣ ҳамчун унсуре дарк мегардад, ки «аз берун» аз ҷониби конунгузор пешниҳод гардидааст. Он самтҳои мақсаднокро инъикос менамояд, ки аз берун муқаррар шуда, муайян месозанд, ки меёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ бояд ба кадом натиҷаҳо оварда расонанд. «Аммо вазифаҳо ҳамеша дар муносибатҳои беруна бо табиати дохилаи конун қарор дошта, дорои он дараҷаи аҳаммияти мустақил нестанд, ки ба функсияҳо ҳос мебошад. Функсия аз дохил ҳамчун натиҷаи робитаи мутақобилаи меёрҳои конунгузорӣ бо шароити воқеии иҷтимоӣ ташаккул меёбад, дар ҳоле ки вазифа ҳамчун воситаи амалисозии ин меёрҳо вучуд дошта, наметавонад моҳияти дохилии онҳоро муайян намояд» [262, с. 194-195].

Ҳар яке аз ин назарҳо асоси худро дорад. Бо вучуди ин, онҳо одатан функсияҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҷойи конун ва таъсири вазифаҳо ба ин раванд танҳо аз як ҷиҳат нишон медиҳанд. Дарки пурраи ин категорияҳо баррасии робитаи мутақобила ва боҳам таъсиррасони низомноки онҳоро тақозо мекунад, зеро функсияҳо, вазифаҳо ва мақсадҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ сохтори ягонаи динамикиро ташкил медиҳанд, ки дар он ҳар як унсур дигареро муайян ва ислоҳ намуда, мазмуни онҳоро ғанӣ мегардонад.

Ба назари мо, чанбаи калидӣ дар масъалаи таносуби вазифаҳо, функцияҳо ва мақсадҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ - ин робитаи пайваста ва вобастагии мутақобилаи онҳо мебошад. Вазифаҳоро метавон ҳамчун дастурҳои барномавии низом баррасӣ намуд, ки самтҳои рушд ва фаъолияти онро муайян месозанд. Вобаста ба он ки чӣ гуна натиҷаҳои мобайнии иҷрои ин вазифаҳо муайян ва амалӣ мегарданд, ҳаракати низом ба сӯи мақсади ниҳой ташаккул меёбад. Функцияҳо бошад, вектори амалии низом, маҷмӯи чорабиниҳои зарурӣ ва усулҳои мушаххаси амалисозии нақши ибтидоии қонунро муайян намуда, иҷрои таъиноти дохилии онро таъмин мекунанд.

Барои низоми қонуни ҷиноятӣ ин қонуният ба таври равшан зоҳир мегардад. Пеш аз ҳама, маълум аст, ки қонуни ҷиноятӣ ҳамчун ифодаи расмии мазмуни ҳуқуқи ҷиноятӣ ногузир функцияҳои онро иҷро менамояд. Дуюм, Кодекси ҷиноятӣ аз ҷониби қонунгузор на танҳо барои муқаррар намудани меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, балки барои низомсозӣ, ягонагӣ, мантиқи дохилӣ, мутобиқат ва ҳамоҳангии онҳо таҳия шудааст. Аз ин рӯ, Кодекси ҷиноятӣ низоми ҳам мазмунӣ ва ҳам мантиқӣ-шаклиро ташкил медиҳад, ки дар он меъёрҳои алоҳида ба таври мутақобила пайваст ва сохторбандӣ шудаанд, то ки ягонагии танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятиро таъмин намоянд.

Дар ин замина, вазифаи қонуни ҷиноятӣ ҳамчун шакли ҳуқуқи ҷиноятӣ бояд барасмиятдарорӣ ва низомсозии муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дониста шавад, ки татбиқи самараноки онҳоро таъмин намуда, ба амалисозии функцияҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар амалияи иҷтимоӣ мусоидат мекунад. «Мо қомилан мавқеи муҳаққиқонро ҷонибдорӣ менамоем, ки муқаррар намудани вазифаҳои қонуни ҷиноятӣ дастоварди муҳими андешаи ҳуқуқшиносии миллӣ ва нишонаи сатҳи баланди техникаи қонунҷодкунӣ мебошад. Ин мавқеи меъёрӣ имкон медиҳад, ки на танҳо самтҳои рушди ҳуқуқи ҷиноятӣ дақиқ муайян шаванд, балки механизмҳои низ фароҳам оварда шаванд, ки ягонагӣ ва ҳамоҳангии мантиқии тамоми танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятиро таъмин менамоянд» [127, с. 295]. Ғайр аз вазифаи барасмиятдарории муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, ки қаблан зикр гардид, қонунгузор мутобиқи қ.1 м.2 КҶ ҚТ вазифаҳои дигарро

низ муайян намудааст, ки ба ҳифзи неъматҳои калидии ҷамъиятӣ равона шудаанд. Ба ин доира ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, амнияти ҷамъиятӣ, саломатии аҳоли, муҳити зист, тартиботи ҷамъиятӣ, ахлоқ, моликият, сохти конституционӣ ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҷовузи ҷиноятӣ, инчунин таъмини сулҳ ва амнияти башарият дохил мешаванд. Илова бар ин, қонунгузориҳои ҷиноятӣ вазифаи пешгирии ҷиноятҳоро низ дар назди худ мегузорад, ки яке аз самтҳои бунёдии фаъолияти он ба ҳисоб меравад.

Бисёр муҳаққиқон бар онанд, ки ҳуқуқи ҷиноятӣ ва қонуни ҷиноятӣ асосан ду вазифаи бо ҳам пайванд доранд: ҳифзи неъмату манфиатҳои қонунии ҷомеа ва пешгирӣ намудани ҷиноятҳо. Ин мавқеъ қобили дастгирист, зеро хусусияти низомии танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятиро инъикос менамояд. Кодекси ҷиноятӣ бо муайян кардани асосу принципҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ, доираи кирдорҳои хавфнок барои шахс, ҷомеа ё давлат, инчунин намудҳои ҷазо ва ҷораҳои дигари ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ вазифаи ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятиро иҷро мекунад. Ҳамзамон, ташаккули манъкуниҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва татбиқи онҳо нисбат ба шахси ҷиноят содирнамуда ифодаи мушаххаси пешгирии умумӣ ва хусусӣ буда, ҳам таъсири пешгирикунанда ва ҳам таъсири сазодихандаи қонунро таъмин мекунад.

Бо вучуди он ки вазифаҳои қонуни ҷиноятӣ ба таври дақиқ дар қонун муқаррар шудаанд, як қатор муаллифон ба камбудии муайяни муқаррароти қ.1 м. 2 КҶ ҚТ ишора менамоянд. Аз ҷумла, нопурра будани номгӯи неъматҳои ҳифзшаванда ва мутобиқат надоштани он бо низомии Қисми махсуси Кодекс, ки дар он объектҳои ҳифзшаванда назар ба объектҳои дар Қисми умумӣ инъикосшуда бештар муайян гардидаанд, мавриди танқид қарор дода мешавад.

Бо дарназардошти ин, Қисми махсуси КҶ ҚТ вазифаҳои мушаххаси марбут ба ҳифзи доираи васеи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва манфиатҳоро муайян менамояд. Ба ин доира чанд самти асосӣ дохил мешавад. Пеш аз ҳама, қонун шахсият ва ҳуқуқҳои ӯро ҳимоя мекунад: ҳаёт, саломатӣ, озодӣ, шаъну

эътибор, дахлнопазирии чинсӣ, ҳукуку озодиҳои конституционӣ, инчунин оила ва ноболиғон.

Ҳамчунин моликият, фаъолияти иқтисодӣ ва манфиатҳои хизматӣ дар ташкилотҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳо зери Ҳимоя қарор мегиранд.

Қисми дигар ба амнияти ҷамъиятӣ ва тартибот вобаста аст. Дар ин ҷо суҳан дар бораи саломатии аҳоли, ахлоқи ҷамъиятӣ, амнияти нақлиётӣ, экологӣ, иттилоотӣ ва маълумоти компютерӣ меравад.

Ғайр аз ин, қонун асосҳои сохти конституционӣ, амнияти давлат, фаъолияти ҳокимияти давлатӣ, хизмати давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, адолати судӣ, тартиботи идоракунӣ ва хизмати ҳарбиро низ ҳифз мекунад.

Дар сатҳи васеътар бошад, ҳифзи сулҳ ва амнияти инсоният низ ба ҳамин низом дохил мешавад.

Ғайр аз ин, вазифаи Қисми махсус пешгирии содиршавии ҷиноятҳо нисбат ба объектҳои зикршуда, барасмиятдарории манъкуниҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва мушаххас намудани хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии кирдорҳо тавассути муқаррар намудани санксияҳо барои содир намудани онҳо мебошад.

Бояд таъкид кард, ки ҳарчанд Қисми махсуси Кодекс вазифаҳои хоси ҳудро амалӣ менамояд, миқёси онҳо наметавонад аз вазифаҳои тамоми қонуни ҷиноятӣ зиёд бошад, зеро он ҳамчун қисми низоми ягонаи танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ фаъолият мекунад. Дар сарчашмаҳои назариявӣ барои бартараф намудани номутобиқатиҳои низомӣ байни Қисми умумӣ ва Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ ҷораҳои муайян пешниҳод мешаванд. Аз ҷумла, Ю. Е. Пудовочкин ва С. С. Пирвагидов пешниҳод менамоянд, ки вазифаҳои қонуни ҷиноятӣ бо номгӯи ҳамма объектҳои ҳелии ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, бо истисноии хизмати ҳарбӣ ҳамчун намуди хизмати давлатӣ, пурра карда шаванд. Ғайр аз ин бояд дар вазифаҳои қонуни ҷиноятӣ инчунин ҳифзи дигар манфиатҳои шахсият, ҷомеа ва давлат мушаххас карда шавад.

Аммо, ба андешаи Н. А. Лопашенко: «Моҳияти баҳс на дар номбар кардани одии объектҳое мебошад, ки ба асоси фаслҳои Кодекс гузошта шудаанд, балки дар муайян намудани дақиқи он аст, ки кадом объектҳо бояд бо воситаҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ҳифз карда шаванд. Ин зарурати муносибати низомнокро нишон медиҳад, ки дар доираи он вазифаҳои Қисми махсус бо мақсадҳо ва функцияҳои умумии қонуни ҷиноятӣ ҳамоҳанг карда мешаванд ва муқаррар намудани объектҳои ҳифз бо назардошти аҳаммият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии таҷовузҳо сураат мегирад» [257, с. 64-71].

Ба назари мо, муайян ва фардисозии объектҳое, ки ба ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ниёз доранд, вазифаи хоси Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ мебошад. Дар айни замон, дар доираи Қисми умумии Кодекс бояд вазифаи умумии қонуни ҷиноятӣ яъне ҳифзи шахсият, ҷомеа, давлат, инчунин сулҳ ва амнияти инсоният аз таҷовузҳои хавфноки ҷамъиятӣ ва пешгирии ҷиноятҳо муқаррар гардад.

Тавсифи чунин вазифаи умумӣ имкон медиҳад, ки муқаррароти Қисми умумӣ ва Қисми махсуси Кодекс бе он ки принсипи қонуният ҳалалдор гардад ҳамоҳанг карда шаванд. Ҳатто дар таҳрири амалкунандаи қ. 1 м. 2 КҶ ҚТ, инчунин бо дарназардошти тағйироти пешниҳодшаванда, муқаррароти қ. 2 м.2 Кодекс аз қонунгузор талаб менамояд, ки аломатҳои таркиби ҷиноятҳоро муайян ва онҳоро ҷиноят эътироф намояд, ки мутобиқи м. 11 КҶ ҚТ асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад. Аз ин рӯ, вазифаи умумии қонуни ҷиноятӣ ҳамчун самти стратегии фаъолияти он баромад намуда, фаъолияти ҳамоҳанги тамоми унсурҳои ҳуқуқи ҷиноятиро таъмин менамояд.

Вазифаҳои қонун самти кори онро муайян мекунад. Аз ҳамин ҷо функцияҳои қонуни ҷиноятӣ ва Қисми махсуси он ба миён меоянд. Функсияро метавон ҳамчун амали воқеии низом фаҳмид: низом тавассути он вазифаҳои ҳудро иҷро мекунад ва ба мақсадҳои пешбинишуда мерасад. Аммо чунин низом танҳо дар дохили худ амал намекунад. Барои нигоҳ доштани устувории худ, он ҳам бо унсурҳои дохилӣ ва ҳам бо муҳити беруна робита дорад. Аз

ҳамин сабаб, дар таҳлили низомӣ одатан функцияҳои дохилӣ ва беруна чудо карда мешаванд.

Функцияҳои беруна нишон медиҳанд, ки низом ба муҳити атроф чӣ гуна ҷавоб медиҳад ва унсурҳои он бо омилҳои беруна чӣ гуна робита мекунад. Барои онҳо чанд хусусият хос аст: фаъолияти нисбатан устувор ва пайваста, доштани самти муайяни таъсир, робитаи дучониба бо муҳит ва равона будан ба натиҷаи мушаххас.

Функцияҳои дохилӣ бошад, бештар ба тартиби кори худ низом дахл доранд. Низом танҳо вақте метавонад ба муҳити беруна таъсир расонад, ки дар дохили худ ягонагӣ ва тавозун дошта бошад. Яъне унсурҳои он бояд бо ҳам мувофиқ амал кунанд ва дар доираи як маҷмуи ягона пайваст бошанд.

Дар қонуни ҷиноятӣ функцияҳои беруна пеш аз ҳама бо ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва пешгирии ҷиноятҳо алоқаманданд. Онҳо бо функцияҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ мувофиқ буда, таъсири мақсадноки қонунро ба муҳити иҷтимоӣ, яъне ба муносибатҳои ҷамъиятӣ нишон медиҳанд.

Яке аз чунин функцияҳо функцияи ҳифзкунанда мебошад. Мазмуни он дар ҳимояи муносибатҳои ҷамъиятӣ, неъматҳо, манфиатҳо, ҳуқуқ ва озодиҳо ифода меёбад. Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ин функция ҳамчун яке аз функцияҳои асосӣ эътироф шудааст. Дар назарияи умумии ҳуқуқ низ ҳуқуқи ҷиноятӣ одатан ҳамчун соҳаи дорои хусусияти ҳифзкунанда баррасӣ мешавад: меъёрҳои он ҳуқуқу уҳдадорҳои мустақил муқаррар намекунанд, балки чораҳои таъсиррасонии давлатиро нисбат ба ҳуқуқвайронкунандагон муайян намуда, вазифаи муҳофизатиро иҷро мекунанд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ таъкид мегардад, ки: «Кодекси ҷиноятӣ функцияҳои ҳифзкунанда ва пешгирикунандаро амалӣ менамояд. Онҳо тавассути муқаррар намудани асосҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ва принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, муайян намудани доираи амали қонуни ҷиноятӣ, муқаррар намудани мафҳуми ҷиноят, низоми ҷазо ва озод намудан аз он, криминализатсияи кирдорҳо ва муқаррар намудани чораҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ зоҳир мегарданд. Ҳамин тариқ, функцияҳои қонуни ҷиноятӣ

механизми асосии амалисозии вазифаҳо ва мақсадҳои он буда, танзими низомӣ ва мақсадноки муносибатҳои ҷамъиятӣ, пешгирии ҷиноятҳо ва ҳифзи манфиатҳои ҳаётан муҳими шахсият, ҷомеа ва давлатро таъмин менамоянд» [82, с. 611].

В.Д. Филимонов, ки функсияи ҳифзкунадаро дар як таҳқиқоти ҷудогона баррасӣ кардааст, онро вазифаи асосии иҷтимоии ин соҳаи ҳуқуқ мешуморад. Ба андешаи ӯ: «Функсияи ҳифзкунанда тавассути таъсири низомии ҳуқуқи ҷиноятӣ ба шахсият, ҷомеа ва давлат, бо истифода аз механизмҳои маҷбуркунӣ ва ҳавасмандкунӣ амалӣ мегардад. Қонун ба шахсоне, ки қобили содир намудани ҷиноятанд ё аллакай онро содир намудаанд, таъсир расонида, онҳоро ба рафтори қонунӣ водор месозад. Ҳамзамон, ҳуқуқи ҷиноятӣ шаклҳои рафтореро ҳавасманд мекунад, ки ба даст кашидан аз кирдорҳои ҷиноятӣ ва пешгирии оқибатҳои хавфноки онҳо мусоидат мекунанд. Ҳамин тавр, функсияи ҳифзкунанда унсурҳои сазодихӣ ва пешгирикунадаро муттаҳид намуда, низомии муассири ҳифзи манфиатҳои ҳаётан муҳими шахсият, ҷомеа ва давлатро ташкил медиҳад» [172, с. 252].

В.Д. Филимонов минбаъд таъкид мекунад, ки аз нигоҳи ҳуқуқӣ функсияи ҳифзкунандаи ҳуқуқи ҷиноятӣ дар амалӣ шудани вазифаҳои қонунгузориҳои ҷиноятӣ зоҳир мегардад. Ин вазифаҳо тавассути манъ кардани таҷовузҳои ҷиноятӣ, ҳавасманд намудани рафтори пешгирикунанда ва меъёрҳои иҷро мешаванд, ки тартиби татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазоро муайян мекунанд.

Ба назари мо, ин таъриф моҳияти функсияи ҳифзкунадаро ба таври нисбатан мукамал инъикос намуда, ҷанбаҳои пешгирикунанда ва сазодихандаи онро муттаҳид месозад.

Ба андешаи мо, пояи функсияи ҳифзкунандаи қонуни ҷиноятӣ Қисми махсуси КҶ ҚТ мебошад. Дар ҳақиқат, муқаррароти Қисми умумӣ худ аз худ имкони воқеии ҳифзи самараноки муносибатҳои мушаххаси ҷамъиятиро фароҳам намеоранд. Бе Қисми махсус, ки объектҳои ҳифз ва кирдорҳои

чиноятиро мушаххас месозад, объекти дақиқи ҳифз мавҷуд намебуд ва функцияи ҳифзкунанда хусусияти декларативӣ мегирифт.

Бо вучуди ин, набояд нақши Қисми умумии Кодекс кам арзёбӣ шавад. Муқаррароти концептуалии Қисми умумӣ, аз ҷумла асосҳои ҷавобгарии чиноятӣ, ҷазо, озодшавӣ аз он ва дигар институтҳои калидӣ, заминаи сохторӣ ва мантиқии амалӣ қонуни чиноятиро таъмин менамоянд. Бо вучуди ин, бидуни мушаххас намудани манъкуниҳо нисбат ба содир намудани кирдорҳои барои ҷомеа хавфнок, чунин муқаррарот хусусияти абстрактӣ касб намуда, аз таъсири воқеии амалӣ маҳрум мемонанд.

Дар қ. 1 м.2 КҚ ҚТ вазифаи умумии қонуни чиноятӣ нишон дода шудааст, вале маҳз дар Қисми махсус меъёрҳои муқаррар мегарданд, ки манъкуниҳои мушаххаси ҳуқуқӣ-чиноятиро муайян намуда, амалишавии функцияи ҳифзкунандаро таъмин мекунад. Ин меъёрҳо барои ҷудо кардани объектҳои ҳифз ва муайян намудани он хизмат мекунад, ки кадом муносибатҳои ҷамъиятӣ бояд аз таҷовузҳои чиноятӣ муҳофизат шаванд. Ин ҳолат бо вазифаҳои Қисми махсус пурра мувофиқ аст.

Бояд таъкид кард, ки функцияи ҳифзкунанда ба тамоми қонуни чиноятӣ хос аст, вале ҳифзи неъматҳои мушаххаси ҷамъиятӣ танҳо тавассути Қисми махсус амалӣ мегардад. Масалан, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шахс дар амал маҳз тавассути он меъёрҳои Қисми махсус таъмин мегардад, ки ба муҳофизати ҳаёт, саломатӣ, озодӣ, шаъну эътибор, озодии ҷинсӣ ва ҳуқуқи озодиҳои конституционӣ равона шудаанд.

Қисми махсуси КҚ ҚТ аломатҳои мушаххаси таркиби чиноятро муқаррар намуда, манъкуниҳои ҳуқуқӣ-чиноятиро ташаққул медиҳад, ки содиршавии чиноятҳоро пешгирӣ намуда, амалишавии воқеии функцияи ҳифзкунандаро таъмин мекунад. Худи мавҷудияти Қисми махсус зухуроти равшани пешгирии умумӣ мебошад, зеро қонун ба шахсони эҳтимоли ва воқеии ҳуқуқвайронкунанда таъсир расонида, онҳоро аз содир намудани чиноят бозмедорад.

Дар мавриди функцияи пешгирикунанда бояд зикр кард, ки дар доктринаи ҳукуки ҷиноятӣ вобаста ба мақоми мустақили он баҳсҳои гуногун вучуд доранд. Бо вучуди ин, ҳуди мавҷудияти он дар илм мавриди инкор қарор надорад. Ихтилоф асосан ба он вобаста аст, ки оё онро бояд ҳамчун функцияи ҷудогона баррасӣ намуд ё ҳамчун ҷанбаи функцияи ҳифзкунанда арзёбӣ кард.

Масалан, В.В. Похмелкин таъкид менамуд, ки: «Ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятии аз ҳама муҳим тавассути пешгирии содиршавии ҷиноятҳо ва барқарор намудани муносибатҳои вайроншуда амалӣ мегардад, ки ин омезиши ҷанбаҳои пешгирикунанда ва барқароркунандаи функцияи ҳифзкунандаро инъикос менамояд» [119, с. 175]. Мавқеи монандро В.Г. Смирнов низ ҷонибдорӣ намуда, қайд кардааст, ки: «амалисозии функцияи ташкилии ҳукуки ҷиноятӣ, мисли функцияи ҳифзкунанда, дар ниҳоят ба пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав равона шудааст» [136, с. 188].

Мо бо ин назар розӣ ҳастем. Муносибатҳои ҷамъиятиро самаранок ҳифз кардан душвор аст, агар ба гурӯҳҳои эҳтимолан хавфнок таъсири пешгирикунанда расонида нашавад ва нисбат ба шахсони ҷиноят содиркарда ҷораҳои ҷиноятӣ-ҳукуқӣ татбиқ нагарданд.

«Таъсири пешгирикунандаи Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ тавассути мушаххас намудани дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии кирдорҳо дар муқаррароти он амалӣ мегардад. Ин имкон медиҳад, ки ҳам вазифаҳои хусусӣ - пешгирии ҷиноятҳои алоҳида, ва ҳам мақсади умумии қонунгузориҳои ҷиноятӣ - пешгирии маҷмӯи тамоми кирдорҳои хавфнокии ҷамъиятӣ таъмин гардад. Аз ин рӯ, дар адабиёти ҳукуқӣ ба таври асоснок функцияи ҳифзкунанда-пешгирикунандаи ҳукуки ҷиноятӣ ҷудо карда мешавад» [85, с. 339].

Яке аз масъалаҳои баҳсӣ функцияи танзимкунандаи ҳукуки ҷиноятӣ мебошад. Дар бораи он миёни муҳаққиқон андешаҳои гуногун ҷой доранд. Аз ҷумла, В.Д. Филимонов нақши танзимкунандаи ҳукуки ҷиноятиро пурра рад карда, чунин менависад: «танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ на функция, балки тарзи амалисозии он мебошад, ки вобаста ба вазифаҳои дар назди қонунгузориҳои ҷиноятӣ гузошташуда метавонад ба натиҷаҳои гуногун равона

шавад» [172, с. 252]. Ин мавқеъро баъзе муҳаққиқони дигар низ ҷонибдорӣ менамоянд [211, с. 16-20].

Бо ин ҳама, дар баъзе сарчашмаҳо қонуни ҷинойтӣ ҳамчун дорои нақши танзимкунанда баррасӣ мешавад. Масалан, М.И. Ковалёв қайд мекунад, ки аз замони ба вуҷуд омадани манъи ҷинойтӣ-ҳуқуқӣ, он ҳамаи шахсонро водор месозад, ки аз рафтори муайяни зараровар ба муносибатҳои ҷамъиятӣ худдорӣ намоянд [56, с. 146]. Ба андешаи Б. С. Никифоров, «агар чунин ҳисоб карда шавад, ки ҳуқуқи ҷинойтӣ танҳо муносибатҳои ҷамъиятиро ҳифз менамояд, пас саволе ба миён меояд, ки кадом соҳаҳои ҳуқуқ муносибатҳои ҷамъиятиро, ки аз ҷониби ҳуқуқи ҷинойтӣ ҳифз мешаванд, масалан, ҳангоми одамкушӣ ва дигар ҷинойтҳо ба муқобили шахсият танзим меkunанд» [104, с. 229]. А. А. Чистяков, ки: «Механизми ҷавобгарии ҷинойтиро мавриди таҳқиқ қарор додааст, асоснок менамояд, ки ҳуди воқеаи табдил ёфтани муносибатҳои ҷамъиятӣ ба предмети ҳуқуқи ҷинойтӣ ҳангоми татбиқи маҳз функцияи танзимкунанда тавассути таъсири меъёрҳои қонуни ҷинойтӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ сураат мегирад» [368, с. 56]. Мавҷудияти функцияи танзимкунандаи ҳуқуқи ҷинойтиро, инчунин А.В. Наумов эътироф менамояд ва таъкид мекунад, ки: «Манъкуноҳои ҷинойтӣ ба шахрвандон уҳдадории худдорӣ намудан аз содир намудани ҷинойтро воғузур менамояд ва аз ин рӯ, ба танзими рафтори одамон дар ҷомеа равона гардидааст» [80, с. 767]. Ба назари А.И. Коробеев: «Ҷанбаи мазмунии функцияи танзимкунанда аз танзими муносибатҳои иборат аст, ки байни давлат ва шахрванд дар натиҷаи аз ҷониби охири содир намудани кирдорҳои барои ҷомеа хавфнок ба вуҷуд меоянд» [132, с. 602].

Муқаррароти ҳуқуқи ҷинойтӣ танҳо манъи содир кардани кирдорҳои муайянро дар бар намегиранд. Дар онҳо ҳамчунин уҳдадории давлат барои ба ҷавобгарӣ кашидани шахсони гунаҳгор ва истифодаи ҷораҳои маҷбуркунии давлатӣ пешбинӣ мешавад. «Ин меъёрҳо муносибатҳои ҷамъиятиро ташкил ва танзим намуда, иштирокчиёни онҳоро бо ҳуқуқи уҳдадориҳои мушаххас таъмин меkunанд, ки ин зухуроти функцияи танзимкунандаи ҳуқуқи ҷинойтӣ

мебошад. Дар айни замон, дуруст қайд мегардад, ки меъёрҳои дигар соҳаҳои ҳуқуқ ба иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсири мустақим намерасонанд, дар ҳоле ки меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ тавассути таҳдиди татбиқи санксияҳои саҳт нақши калидӣ мебозанд» [205, с. 120-127].

Амалӣ гардидани функсияи ҳифзкунандаи қонуни ҷиноятӣ тавассути Қисми махсуси Кодекс ба шарофати он таъмин мегардад, ки маҳз дар ҳамин қисм манъкуниҳои расмӣ содир намудани кирдорҳои мушаххаси ҳавфнок муқаррар шудаанд. Ғайр аз ин, Қисми махсус аломатҳои зарурии таркиби ҷиноят ва меъёрҳои бандубасти онро равшан мекунад, инчунин санксияҳоро пешбинӣ менамояд. Ҳамин чиз имкон медиҳад, ки дараҷаи ҳавфнокии ҷамъиятии кирдорҳо дақиқтар муайян гардад. Маҳз ҳамин меъёрҳо модели рафтори давлатро дар ҳолати вайрон шудани манъкуниҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ муайян намуда, таъсиррасонии низомнок ва мақсаднок ба ҳуқуқвайронкунандагони эҳтимолӣ ва воқеиро таъмин мекунад.

Ғайр аз функсияҳои ҳифзкунанда-пешгирикунанда ва танзимкунанда, дар ҳуқуқи ҷиноятӣ, инчунин функсияи тарбиявӣ ҷудо карда мешавад. Он ба ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва эҳтиром ба қонун дар шахрвандон равона шудааст. Бо вучуди ин, дар адабиёти ҳуқуқӣ нисбат ба мавҷудияти мустақили ин функсия мавқеъҳои зид низ баён шудаанд. Аз ҷумла, Н.А. Лопашенко қайд менамояд, ки: «Ҷудо кардани функсияи тарбиявӣ зарурати махсус надорад, зеро қонуни ҷиноятӣ мустақиман ба тарбияи шахс машғул намешавад ва вазифаи асосии он ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва пешгирии ҷиноятҳо мебошад» [85, с. 339].

Ҳамин тавр, функсияи тарбиявӣ, гарчанде дар илм эътироф шудааст, бештар хусусияти ғайримустақим дошта, тавассути механизмҳои ҳифзкунанда ва пешгирикунандаи қонунгузории ҷиноятӣ амалӣ мегардад, аз ҷумла тавассути муқаррар намудани манъкуниҳо ва санксияҳо, инчунин пешбинӣ намудани ҷазо ва ҷавобгариҳои ҷиноятӣ, ки дар Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ мустаҳкам шудаанд [3]. Дар мавриди функсияи тарбиявии ҳуқуқи ҷиноятӣ ва қонуни ҷиноятӣ, В. В. Малсев қайд менамояд, ки: «Маҳз ҳуқуқи ҷиноятӣ, шояд

бештар аз ҳар соҳаи дигари ҳуқуқ, ба шуури ҳуқукии ҷамъият ва ба ғояҳои адолате, ки дар ҷомеа мавҷуданд, таъяс мекунад. Бо вуҷуди ин, ба андешаи ӯ, ғайолияти тарбиявӣ набояд ҳамчун функцияи ҳуқуқи ҷиноятӣ баррасӣ шавад; агар ҷунин ғайолият вуҷуд дошта бошад, он ба қонуни ҷиноятӣ тааллуқ дорад, на ба соҳаи ҳуқуқ дар маҷмӯъ» [93, с. 531].

Ба назари мо, мувофиқ аст, ки функцияи тарбиявӣ ҳам нисбат ба ҳуқуқи ҷиноятӣ дар маҷмӯъ ва ҳам нисбат ба қонуни ҷиноятӣ ҷудо карда шавад. Ҳанӯз Л.И. Петражитский таъкид намуда буд, ки: «Ҳуқуқ ба шуури ғардӣ ва оммавии одамон таъсири устувор ва назаррас расонида, рафтори аз нигоҳи иҷтимоӣ қобили қабулро ҳавасманд намуда, зухуроти рафтори зиддиҷамъиятиро маҳдуд месозад» [113, с. 318]. Ҳуқуқи ҷиноятӣ тавассути қонуни ҷиноятӣ ифода меёбад. Аз ҳамин сабаб, маҳз қонуни ҷиноятӣ воситаи асосии таъсири тарбиявӣ ба ҷомеа ба шумор меравад. Дар айни замон, бояд ба назар гирифт, ки функцияи тарбиявӣ тавассути як қатор механизмҳо амалӣ мегардад: иттилоотонии шаҳрвандон дар бораи санадҳои меъёрии қабулшуда, ки дар нашрияҳои расмӣ интишор мешаванд; шарҳи сабабҳо ва ҳадафҳои қабули ин санадҳо, инҷунин мазмуни онҳо; огоҳ намудани аҳоли дар бораи оқибатҳои номатлубе, ки ҳангоми вайрон намудани меъёрҳо ба миён омада метавонанд; расонидани маълумот дар бораи натиҷаҳои татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ аз ҷониби судҳо, прокуратура ва дигар мақомоти ваколатдор.

Хусусияти махсуси амалисозии функцияи тарбиявӣ тавассути Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ дар он аст, ки муқаррароти он дар сатҳи мушаххас баён мешаванд. Бо шарофати ин, аксарияти шаҳрвандон метавонанд мазмуни меъёрҳо, самти амалии онҳо ва оқибатҳои риоя накардани манъкуниҳоро дарк намоянд. Ба ин тартиб, функцияи тарбиявӣ тавассути пешгирии содиршавии ҷиноятҳои мушаххас, ки дар вазифаҳои Қисми махсус мустақкам гардидааст, амалӣ мегардад.

Бояд розӣ шуд, ки қонуни ҷиноятӣ мустақиман ба тарбияи шахс машғул намешавад. Аммо инкор кардан мумкин нест, ки иҷрои вазифаи пешгирикунанда бидуни таъсири ғайримустақими тарбиявӣ ба шаҳрвандон

имконнопазир аст. Амали манъкуниҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ шахсиятро танҳо бо роҳи тарс аз чазо нигоҳ дошта наметавонад, балки шароите фароҳам меорад, ки дар он шахс маҷбур мешавад арзишҳои муқаррарнамудаи қонунгузорро арзёбӣ намуда, рафтори худро бо талаботи қонун мутобиқ созад. Аз лаҳзаи пайдо шудани манъкуниҳо инсон маҷбур аст маънои онҳоро дарк намуда, рафтори худро бо талаботи ҳуқуқ мувофиқ намояд. Меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ногузир аз шуури мурочиаткунандагони худ гузашта, ба фаҳмиши онҳо оид ба қонуният, ҳуқуқ ва уҳдадорӣ таъсир мерасонанд.

Дар ин замина, Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ нақши калидӣ мебозад: он номгӯи ҳуқуқҳо, озодиҳо ва манфиатҳои ҳифзшавандаро муқаррар намуда, муайян мекунад, ки давлат кадом арзишҳоро афзалиятнок мешуморад, инчунин ба бозандешии онҳо аз ҷониби шаҳрвандони алоҳида ва ҷомеа мусоидат мекунад. Ин раванд хусусияти иҷтимоии ҳуқуқро нишон медиҳад, ки дар он меъёрҳо на танҳо манъкуниҳоро муқаррар меkunанд, балки ба шуури одамон таъсир расонида, самтҳои муайяни рафторро ташаккул медиҳанд.

Самаранокии амалисозии функцияҳои берунии қонуни ҷиноятӣ мустақиман ба он вобаста аст, ки манъкуниҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ то чӣ андоза пурра, мантиқӣ ва возеҳ баён шудаанд. Дар ин ҷо функцияҳои дохилии қонун ва зернизоми он - Қисми махсус аҳаммияти аввалиндараҷа пайдо меkunанд. Функцияҳои дохилӣ қобилияти низомро барои робитаи мутақобила бо муҳити беруна, нигоҳ доштани ягонаго ва ҳамохангсозии амалҳои унсурҳои алоҳида таъмин менамоянд.

Функцияҳои дохилӣ дар танзими мунтазами унсурҳои низом, мувофиқсозии робитаҳои байни онҳо, ташкили сохтори иерархӣ, инчунин муайян намудани муносибатҳои ҳамохангсозӣ ва тобеият ифода меёбанд. Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ аз меъёрҳои иборат аст, ки унсурҳои сохтори ин низом мебошанд. Барои татбиқи вазифаҳои он вобаста ба расмийтабхшии манъкуниҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва мушаххас намудани хусусият ва дараҷаи ҳавфнокии ҷамъиятии кирдорҳо, зарур аст, ки ҳамтаъсиррасонии меъёрҳо байни ҳам таъмин карда шавад, ба ҳар яке аз онҳо доираи ҳаракатимушаххас

вобаста гардад, мутобиқати амали унсурҳои гуногун ҳамроҳ карда шавад ва ягонагии низомноки онҳо таъмин дода шавад.

Ҳамин тавр, функцияҳои дохилии қонуни ҷиноятӣ ва Қисми махсуси он асосан ба тартиби қори ҳуди низом дахл доранд. Яке аз онҳо дар он зоҳир мешавад, ки меъёрҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ дар шакли расмӣ мустаҳкам гардида, мазмуни онҳо равшан ва яқинан ифода меёбад. Дигараш ба ҳамроҳии меъёрҳо ва унсурҳои гуногуни низом вобаста буда, мувофиқати онҳоро таъмин мекунад. Функцияи дигар бошад, тартиби зинавӣ ва ҷойи ҳар як унсурро дар дохили низом муайян менамояд.

Маҳз ба шарофати ин механизмҳои дохилӣ Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ метавонад вазифаҳо ва функцияҳои берунии ҳудро, аз ҷумла ҳифзкунонда, пешгирикунонда ва бавосита тарбиявиро самаранок амалӣ намуда, таъсири ягона ва низомноки ҳуқуқи ҷиноятиро ба муносибатҳои ҷамъиятӣ таъмин созад.

Функцияи дохилии мустаҳкамсозии расмии муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дар он ифода меёбад, ки меъёрҳои абстрактӣ ва манъкуноноҳои дар қонун мавҷудбуда шакли мушаххаси ҳуқуқӣ-забонӣ мегиранд, ки барои амалӣ намудани функцияҳои берунии низом заруранд.

Унсурҳои Қисми махсус бо ҳам пайванд доранд ва пояи сохтори ин низомро ташкил медиҳанд. Маҳз тавассути ҳамин пайванд функцияҳои дигари дохилӣ амалӣ мешаванд. Аз ҷумла, функцияи амрдиҳӣ дар муқаррар намудани амалҳои мушаххас барои унсурҳо ва зернизомҳо ифода меёбад. Қисми махсус ҳамчун зернизоми қонуни ҷиноятӣ баромад намуда, дар он қонунгузор аломатҳои таркиби ҷиноятҳоро тавсиф карда, дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии қирдорҳоро арзёбӣ менамояд, зеро дар Қисми умумии Кодекс санксияҳо ва фарқгузориҳои ҷазо пешбинӣ нашудаанд. Муқаррароти алоҳидаи Қисми махсус вазифаи дугона иҷро мекунонд: аз як тараф, онҳо иродаи давлатро ифода менамоянд, аз тарафи дигар, ҳифз ва танзими муносибатҳои мушаххаси ҷамъиятӣ, манфиатҳо ва неъматҳоро таъмин мекунонд.

Функсияи ҳамоҳангсозӣ ва мутобиқсозӣ дар муттаҳид намудани унсурҳои низоми Қисми махсус зоҳир мегардад, ки ба туфайли он амали муштаракӣ онҳо таъмин мешавад. Бо ин тарз, конунгузор институтҳоеро ташаққул медиҳад, ки вазифаҳои мушаххаси ҳифзи неъматҳо ва манфиатҳои ҷамъиятиро иҷро менамоянд. Функсияи тобеият, ки аз лиҳози моҳият ба ҳамоҳангсозӣ монанд аст, тақсимои нақшҳо ба байни унсурҳои низом дар меҳвари амудӣ дар назар дорад, яъне унсурҳои бартаридошта ва ҷойгиршавии сохтори онҳо муайян месозад. Масалан, фаслҳо ва бобҳои Қисми махсус объектҳои гуногунро ҳифз менамоянд, аммо танҳо фаъолияти якҷояи ҳамаи зерфаслҳо имкон медиҳад, ки функсияи умумии ҳифзкуандаи қонуни ҷиноятӣ амалӣ гардад.

Аз нуқтаи назари мавқеи низомнок, сохтор шартӣ амалисозии функцияҳо мебошад. Ю.Г. Марков ба таври асоснок қайд мекунад: «Функцияҳо, новобаста аз табиати онҳо, танҳо дар сохтор амалӣ мешаванд... Функция тавассути сохтор амалӣ гардида, тавассути сохтор шарҳ дода мешавад». Маҳз тавассути ташаққули сохтори меъёрҳои Қисми махсус иҷрои тамоми вазифаҳои ба он вогузоршуда таъмин мегардад.

Дар анҷом бояд таъкид кард, ки мақсади КҶ бо мақсади умумии қонуни ҷиноятӣ мувофиқат дошта, бо назардошти хусусияти субъективии он дар робита бо сиёсати ҷиноятӣ давлат муайян гардида, дар муқовимат ба ҷинояткорӣ ифода меёбад.

Ба вазифаҳои Қисми махсус муқаррар кардани манъкуниҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ва муайян намудани хусусият ва дараҷаи хавфнокии кирдорҳо дохил мешавад. Ин қисм инчунин муносибатҳои мушаххаси ҷамъиятӣ, ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои қонунии шахс, ҷомеа, давлат, сулҳ ва амнияти инсониятро ҳифз мекунад. Ҳамзамон он ба пешгирии кирдорҳои равона мегардад, ки ба объектҳои мазкурӣ ҳифзи ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ таҷовуз мекунанд.

Амалисозии ин вазифаҳо бидуни функцияҳои дахлдори дохилӣ ва беруна имконнопазир аст.

Функсияҳои беруна (ҳифзкунанда-пешгирикунанда, танзимкунанда ва тарбиявӣ) таъсирарасонии ғайбӣ ва мақсадноки низом ба муҳити беруна, яъне ба муносибатҳои ҷамъиятиро ифода менамоянд.

Функсияҳои дохилӣ робитаи ҳамоҳанги қисмҳоро дар дохили низом таъмин намуда, табиат ва табиноти Қисми махсусро ҳамчун шакли мавҷудияти меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ инъикос менамоянд. Ба онҳо дохил мешаванд: функцияи мустақкамсозии расмӣ муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, функцияи амрдиҳӣ (распорядительная), функцияи ҳамоҳангсозӣ ва мутобиқсозӣ, инчунин функцияи тобеият.

Ҳамин тавр, низоми Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ сохтори дори имконияти кофӣ дохилӣ буда, қодир аст ҳам функцияҳои дохилии худро ва ҳам таъсири берунии худро ба муносибатҳои ҷамъиятӣ амалӣ намояд, ки ин иҷрои вазифаҳо ва расидан ба мақсадҳои қонунгузории ҷиноятиро дар маҷмӯъ таъмин мекунад.

Хулоса:

Табиати низомнокии Қисми махсуси КҶ имкон медиҳад, ки он ҳамчун зернизомии мустақили қонуни ҷиноятӣ баррасӣ гардад, ки функцияҳои берунаро (ҳифзкунанда-пешгирикунанда, танзимкунанда ва тарбиявӣ) тавассути мушаххас намудани кирдорҳои ҳафзоноки ҷамъиятӣ амалӣ менамояд. Маҳз Қисми махсус манъкуниҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятиро муқаррар намуда, аломатҳои таркиби ҷиноят ва санксияҳоро муайян мекунад, ки ин робитаи самараноки низомро бо муҳити беруна: ҷомеа, шахсият ва давлат таъмин менамояд.

Робитаи мутақобилаи функцияҳои дохилӣ ва берунии Қисми махсус барои амалӣ самараноки он аҳамияти калидӣ дорад. Функцияҳои дохилӣ, аз ҷумла расмисозии муқаррарот, ҳамоҳангсозӣ, мутобиқсозӣ ва тобеият, сохтори низомро нигоҳ медоранд ва пайванди унсурҳои онро таъмин мекунанд. Ҳамин асос имкон медиҳад, ки функцияҳои беруна амалӣ гардида, мақсадҳои қонуни ҷиноятӣ иҷро шаванд.

Функцияи ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятӣ асосан тавассути Қисми махсус амалӣ мегардад. Бе мушаххас намудани объектҳои ҳифз ва тавсифи аломатҳои ҷиноят, ки дар Қисми махсус мустаҳкам шудаанд, амалисозии функцияи ҳифзкуандаи қонуни ҷиноятӣ ғайриимкон аст. Қисми умумӣ принципҳои концептуалиро муайян менамояд, аммо бидуни Қисми махсус ин принципҳо хусусияти абстрактӣ касб мекунанд ва аз мазмуни мушаххаси амалӣ маҳрум мемонанд.

Функцияҳои пешгирикунанда ва тарбиявӣ низ ба таври бавосита тавассути пешгирии содиршавии ҷиноятҳо ва таъсир ба шуури шаҳрвандон амалӣ мегарданд.

Мақсад ва вазифаҳои КҶ бо мақсади умумии тамоми қонуни ҷиноятӣ ва сиёсати ҷиноятӣ давлат мувофиқат доранд: муқовимат ба ҷинояткорӣ, ҳифзи шахсият, ҷомеа ва давлат, сулҳ ва амният, пешгирии ҷиноятҳо, муқаррар намудани манъкуниҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва мушаххас намудани дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии кирдорҳо.

Ҳамоҳангсозии Қисми умумӣ ва Қисми махсуси Кодекс масъалаи муҳими муосир боқӣ мемонад. Аз ҷумла, номгӯйи арзишҳои ҳифзшаванда дар м. 2 КҶ ҚТ на ҳамеша тамоми низоми объектҳои дар Қисми махсус муқарраршударо пурра инъикос менамояд, ки метавонад номутобиқатӣ байни вазифаҳои қонун ва мушаххасоти кирдорҳои ҷиноятиро ба миён оварад.

2.2. Сохтори меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дар қонунгузории ҷиноятӣ

Дарки дурусти сохтори меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ на танҳо аҳаммияти назариявӣ, балки аҳаммияти амалӣ низ дорад, зеро маҳз тавассути татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ бандубасти ҷиноятҳои содиршуда амалӣ гардида, ҷораи фардисозии ҷавобгарии ҷиноятӣ муайян карда мешавад.

Дар илми ҳуқуқ сохтори меъёр ҳамчун таркиби дохилии он ва тарзи ташкили унсурҳое, ки мазмуни онро ташкил медиҳанд, фаҳмида мешавад. Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ таҳлили сохтори меъёрҳо бештар бо муқаррароти

Қисми махсуси КҶ маҳдуд мегардад, ки дар онҳо манъкуниҳои мушаххаси ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ мустаҳкам шудаанд.

«Муҳаққикони муосир дар сохтори меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ду унсури асосиро ҷудо менамоянд: диспозитсия ва санксия. Диспозитсия унсурест, ки моҳияти ҷиноят ё аломатҳои бандубастшавандаи онро шарҳ медиҳад, дар ҳоле ки санксия намуд ва андозаи ҷазоро барои кирдори дар диспозитсия зикршуда муайян мекунад. Ҳамин тариқ, робитаи диспозитсия ва санксия пояи таҳлили назариявӣ ва татбиқи амалии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро ташкил медиҳад» [72, с. 592; 162, с. 496; 12, с. 288]. Чунин нуқтаи назар дар мактаби шӯравии ҳуқуқи ҷиноятӣ ташаккул ёфта, то имрӯз дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ давлатҳои пасошӯравӣ ҳукмфармост. Чунончи: «Моҳияти он дар муайян ва ҷудо намудани унсурҳои асосии меъёри ҳуқуқӣ: гипотеза, диспозитсия ва санксия зоҳир мегардад. Ҳамзамон, дар доираи ин мавқеъ имкони мавҷуд будани унсурҳои иловагӣ низ ба назар гирифта мешавад, аз ҷумла ишора ба шартҳо ва ҳолатҳои, ки татбиқи меъёрро муайян мекунад. Ин мавқеи низомнокӣ ва пайдарҳамии танзими ҳуқуқиро таъмин намуда, муқаррароти Қисми умумиро бо меъёрҳои мушаххаси Қисми махсус муттаҳид месозад ва татбиқи амалии онҳоро дар мувофиқи ҷиноятӣ осон мегардонад» [157, с. 167; 149, с. 639].

Дар таҳқиқоти муосир сохтори меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ одатан тавассути мазмуни маводи меъёрии дар моддаҳои мушаххаси Қисми махсус муқарраршуда таҳлил мегардад. Ҳамзамон, таҳқиқоти махсус нишон медиҳанд, ки ин масъала яке аз мураккабтарин ва баҳсталабтарин масъалаҳо дар ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад. Гуногунандешии андешаҳо асосан аз номуайянии сохтори меъёри ҳуқуқӣ, ки то ҳанӯз дар назарияи умумии ҳуқуқ ҷой дорад, сарчашма мегирад. Дар доираи таълимоти умумии назариявӣ оид ба меъёри ҳуқуқӣ нисбат ба ин масъала нуқтаҳои назари гуногун ташаккул ёфтаанд.

Аз ҷумла, бархе аз муҳаққикон бар он ақидаанд, ки: «Ҳар як меъёри ҳуқуқӣ аз ду унсури асосӣ иборат мебошад, ки ҷузъҳои ҷудонашавандаи

сохтори дохилии онро ташкил медиҳанд. Маҳз ҳамин унсурҳо мазмун ва самти функционалии меъёрро муайян месозанд» [256, с. 172-189]. Консепсияи дузинагии сохтори меъёр аз рӯи формулаи «агар – пас» ташаккул меёбад. Дар доираи ин модел қисми аввал вазифаи гипотезаро иҷро намуда, қисми дуюм ё дар шакли диспозитсия ва ё дар шакли санксия зоҳир мешавад. Фаҳмиши алтернативии сохтори дузинагиро як қатор ҳуқуқшиносон пешниҳод менамоянд. Аз ҷумла, Е. А. Крашенинников ва Т. Н. Лисова таъкид мекунанд, ки: «Ҳар як меъёри ҳуқуқӣ аз ду унсури ба ҳам алоқаманд иборат аст: гипотеза, ки шароитро муайян мекунад, ки дар онҳо ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадорихои ҳуқуқӣ, ки дар диспозитсия мустаҳкам гардидаанд, ба вучуд меоянд, ва ҳуди диспозитсия, ки дар мавриди мавҷуд будани ҳолатҳои пешбинишуда аз ҷониби гипотеза ин ҳуқуқу уҳдадорихоро мушаххас мегардонад. Дар ҳолатҳое, ки меъёрҳо барои танзими вазъиятҳои ихтилофӣ пешбинӣ шудаанд, қисми дуюми меъёр ҳамчун санксия ифода меёбад ва чунин меъёрҳо нисбат ба муносибатҳои ҷамъиятии танзимшаванда вазифаи ҳифзкунада иҷро мекунанд.

Ҳамин тавр, модели дузинагӣ на танҳо имкон медиҳад, ки сохтори дохилии меъёр низомнок карда шавад, балки инчунин робитаҳои функционалии байни шароити эҳтимолӣ ва оқибатҳои танзими ҳуқуқӣ ошкор гарданд, ки барои назария ва амалияи ҳуқуқи ҷиноятӣ аҳаммияти муҳим дорад» [375].

Баъзе муҳаққиқоне, ки консепсияи сохтори дузинагии меъёри ҳуқуқиро ҷонибдорӣ мекунанд, бар онанд, ки дар Қисми махсуси қонунгузории ҷиноятӣ аломатҳои ҷиноят асосан дар гипотезаи меъёр ифода меёбанд. Аз ҷумла, В. Г. Смирнов таъкид кардааст, ки: «меъёрҳои Қисми махсуси қонунгузории ҷиноятӣ танҳо аз ду қисми сохторӣ: гипотеза ва санксия иборат мебошанд. Яъне, гипотеза ҳаракат ё беҳаракатие, ки қонунгузор онро ҷиноят эътироф менамояд, тавсиф мекунад, дар ҳоле ки санксия чораи ҷавобгарии ҳуқуқиро барои содир намудани он муайян месозад. Чунин муносибат имкон медиҳад, ки унсурҳои меъёр возеҳ ҷудо гардида, ҳудуди танзими ҳуқуқӣ ва дақиқии

бандубасти чиноятҳо таъмин карда шавад» [136, с. 188]. Ин концепсия дар таҳқиқоти муосир низ аҳаммияти худро нигоҳ доштааст. Масалан, Е. В. Благов, бо ҷонибдорӣ аз назарияи дузинагии меъёри ҳуқуқӣ-чиноятӣ, гипотезаро ҳамчун унсуре шарҳ медиҳад, ки маҷмӯи аломатҳои таркиби чинояти мушаххас, инчунин кирдорҳое, ки аз сабаби камаҳаммияти барои ҷамъиятӣ хавфнок нестанд ва ҳолатҳое, ки чиноят будани кирдорро истисно мекунанд, дар бар мегирад. Бо вучуди баҳсталаб будани ҷунин таъриф, он арзиши концептуалӣ дорад, зеро гипотеза дар ин нуқтаи назар доираи ҳолатҳои ҳуқуқӣ-маҳдудкунандаро муайян мекунад, ки барои татбиқи меъёр заруранд.

Бо вучуди ин, дар назарияи умумии ҳуқуқ бештар мавқеи сохтори сезинагии меъёри ҳуқуқӣ эътироф шудааст. Ин концепсия, ки аз ҷониби С. А. Голунский ва М. С. Строгович таҳия гардидааст: «мавҷудияти се унсури ба ҳам вобастаро дар назар дорад ва имконият медиҳад, ки шароити пайдоиши оқибатҳои ҳуқуқӣ, мазмун ва функцияи танзимкунандаи меъёр ба таври муфассал таҳлил карда шаванд» [140, с. 304]. Дар доираи модели сезинагӣ сохтори меъёри ҳуқуқӣ аз рӯи принципи «агар - пас -дар акси ҳол» баён мегардад. Тибқи ин модел, дар сурати мавҷуд будани ҳолатҳои муайян, ки ҳамчун гипотеза ифода мешаванд, субъекти ҳуқуқ уҳдадор аст ҳаракат намояд ё аз анҷом додани ҳаракатҳои муайян худдорӣ кунад, ки ин дар диспозитсия муқаррар мегардад; дар акси ҳол, барои ӯ оқибатҳои номусоид, ки дар санксия пешбинӣ шудаанд, фаро мерасанд. «Дар натиҷаи тафтишот муайян гардид, ки Я.Ш.М. ва Т.О.А. бо маслиҳати пешакӣ, бо мақсади дуздӣ, чанд маротиба ба амволи шаҳрвандон дастдарозӣ намудаанд. Аввалан, 19 октябри соли 2011 онҳо дар шаҳри Душанбе, бо истифода аз набудани соҳибхона ва беаҳамиятии атрофиён, ба ҳавлии истиқоматии шаҳрванд Ш.Ҷ.Н. ғайриқонунӣ ворид шуда, аз мурғхона ду мурғи хонагиро пинҳонӣ дуздидаанд. Баъдан амволро бо худ бурда, ҳангоми интиқол ва пинҳон кардан аз ҷониби кормандони милитсия дастгир шудаанд. Мурғҳои дуздидашуда дар ҷои ҳодиса аз онҳо дарёфт ва ба соҳибаш баргардонида шудааст.

Сониян, дар моҳи ноябри соли 2011 Я.Ш.М. бо шахси дигар бо маслиҳати пешакӣ аз назди хонаи шаҳрванд М.М.С. як варақаи оҳанини мавриди истифода дар назди чуйбори обгузарро пинҳонӣ тасарруф намуда, онро аз чойи ходиса бурдааст. Баъдан ин ашё ба нуктаи қабули оҳанпора бурда, фурӯхта шуда, маблағаш байни онҳо тақсим ва сарф гардидааст. Дар натиҷа ба соҳибмулк зарари моддӣ расонида шудааст.

Баъдтар ашёи дуздидашуда тавассути кормандони милитсия дарёфт шуда, ба ҷабрдида баргардонида шудааст.

Ҳамин тавр, ҳар ду судшаванда бо амалҳои тақрорӣ, гурӯҳӣ ва бо воридшавӣ ба манзил ба таври пинҳонӣ амволи шаҳрвандонро тасарруф намуда, ба онҳо зарари моддӣ расонидаанд» [380]. Мавҷудияти се унсури ба ҳам вобастаи меъёри ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки ҳар як ҳолати воқеӣ дар партави қоидаҳои ҳуқуқӣ ҳамаҷониба таҳлил карда шавад ва оқибатҳои ҳуқуқии он дуруст муайян гардад.

Дар мисоли ҳодисаи содирнамудаи Ятимов Ш.М. ва Табаров О.А. се унсури асосии меъёри ҳуқуқӣ равшан ба назар мерасанд: фарзия (гипотеза), диспозитсия ва санксия.

Дар адабиёти илмӣ инчунин андеша дар бораи ба мақсад мувофиқ будани чудо намудани унсури чоруми меъёри ҳуқуқӣ иброз мегардад, ки доираи муносибатҳои ҷамъиятии танзимшавандаро муайян намояд.

«Ба назари муаллифон, ворид намудани чунин унсур ба пурратар инъикос ёфтани объекти танзими ҳуқуқӣ имкон дода, фаҳмиши низомноки сохтори дохилии меъёрро таъмин намуда, дақиқии татбиқи меъёрро дар амалияи ҳуқуқи ҷиноятӣ баланд мебардорад» [9, с. 359].

Дар адабиёти илмӣ, инчунин пешниҳодҳо оид ба чудо намудани унсурҳои панҷум дар сохтори меъёр асоснок карда мешавад, ки он бо ишора ба татбиқи меъёр ё механизми амали он алоқаманд мебошад.

Ҷонибдорони ин мавқеъ бар онанд, ки: «Илова ба унсурҳои анъанавӣ: гипотеза ва санксия, инчунин ҷузъҳои эҳтимолии дигар (масалан, диспозитсия ва шартҳои амали меъёр), ворид намудани унсури мустақиле, ки тартиби

татбиқи меъёрро муқаррар менамояд, ба баланд бардоштани дақиқии ҳуқуқӣ ва самаранокии амалии қонунгузорӣ мусоидат мекунад. Чунин мавқеъ ба дарки равшантари он ки меъёр дар вазъиятҳои мушаххаси ҳаёти ҷӣ гуна амал мекунад ва кадом ҳаракатҳои субъектҳо дар амал танзим мегарданд, мувофиқ мебошад» [168, с. 334].

Дар илми ҳуқуқи хориҷӣ низ андеша дар бораи сохтори муфассалтар - шашзинагии меъёри ҳуқуқ баён мегардад. Аз ҷумла, Фон Райт шаш унсури ба ҳам алоқаманди меъёрро ҷудо менамояд: «1) хусусияти меъёр, ки онро ҳамчун иҷозатдиҳанда, манъкунанда ё уҳдадоркунанда муайян месозад; 2) мазмуни меъёр, ки номи кирдорро инъикос мекунад; 3) шартҳое, ки дар онҳо татбиқи меъёр имконпазир аст; 4) мақомоте, ки меъёрро муқаррар намудааст; 5) субъекте, ки меъёр ба ӯ равона шудааст; 6) ҳолатҳое, ки фаро расидани онҳо боиси амалӣ гардидани меъёр мегардад. Чунин муносибат имкон медиҳад, ки меъёри ҳуқуқӣ ҳамчун институти комплексӣ баррасӣ гардад, ки на танҳо аломатҳои расмӣ кирдор ва санксияро, балки ҷанбаҳои иҷтимоӣ, институтсионалӣ ва субъективӣ танзими ҳуқуқиро низ ба назар мегирад. Чунин густариши сохтори меъёр ба муайянсозии дақиқтари унсурҳое, ки барои татбиқи амалии он, аз ҷумла дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ заруранд, мусоидат менамояд» [202, с. 19-25].

Дар доираи чунин мавқеъ, санксия ҳамчун қисми мустақили меъёр арзёбӣ намегардад, балки бештар ҳамчун шакли берунии мустаҳкам намудани ҷораҳои ҷавобгарӣ барои вайрон кардани муқаррарот баромад мекунад. Ҳамзамон, як қатор муҳаққиқон бар он назаранд, ки: «Меъёри ҳуқуқӣ метавонад ҳам сохтори дузинагӣ ва ҳам сохтори сезинагӣ дошта бошад. Дар шакли дузинагӣ он танҳо аз гипотеза ва санксия иборат аст, дар ҳоле ки дар шакли сезинагӣ илова бар ин диспозитсия низ ҷудо карда мешавад, ки қоидаи рафторро тавсиф менамояд, ки субъекти ҳуқуқ бояд онро риоя кунад. Ин мавқеъ гуногунандеширо нисбат ба сохтори дохилии меъёр инъикос намуда, нишон медиҳад, ки назарияи ҳуқуқ дар муайян намудани унсурҳои таркибии

танзими ҳуқуқӣ вобаста ба мақсад ва хусусияти меъёр фароҳии назариявӣ дорад» [309, с. 128-130].

Чунин мавқеъ бо он шарҳ дода мешавад, ки меъёрҳои гуногуни ҳуқуқ метавонанд сохтори дохилии фарқкунанда дошта бошанд. Аз ин рӯ, набудани дидгоҳи ягона нисбат ба таркиби меъёри ҳуқуқӣ боиси тафсири гуногуни унсурҳои алоҳидаи он мегардад.

Аз ҷумла, ҷонибдорони модели сезинагӣ гипотезаро ҳамчун унсури мустақил ҷудо намуда, онро дар маҷмӯъ ҳамчун шартҳои татбиқи меъёри ҳуқуқӣ арзёбӣ мекунанд. Ба таври мушаххас, гипотеза чунин муайян карда мешавад: «Қисми меъёри ҳуқуқӣ, ки ҳолатҳоро пешбинӣ менамояд, ки ҳангоми фаро расидани онҳо бояд аз қоидаи муқаррарнамудаи он роҳнамоӣ карда шавад. Ба ибораи дигар, гипотеза вазъиятҳо ё ҳолатҳои воқеиро муайян мекунад, ки ҳангоми ба вуҷуд омадани онҳо қоидаи муқарраркардаи қонун ба амал медарояд. Ин ба муайян намудани доираи амали меъёр ва баланд бардоштани муайяннокии ҳуқуқӣ мусоидат менамояд» [107, с. 654].

Дар доираи мавқеи сезинагӣ, диспозитсия ҳамчун қоидаи рафторе муайян карда мешавад, ки аз ҷониби меъёр муқаррар гардидааст. Он ҳуқуқу уҳдадорҳои мушаххаси субъектҳоро тавсиф намуда, нишон медиҳад, ки дар вазъиятҳои дар гипотеза пешбинишуда чӣ гуна бояд амал кард. Ба ибораи дигар, диспозитсия муайян месозад, ки аз субъектҳои ҳуқуқ кадом ҳаркат ё худдорӣ аз ҳаракат талаб карда мешавад ва ҳамин тариқ иҷрои муқаррароти меъёрро таъмин менамояд.

«Дар яқҷоягӣ бо гипотеза, ки шартҳои ба амал даромадани меъёрро муайян мекунад, ва бо санксия, ки ҷавобгарию барои вайрон кардани он муқаррар менамояд, диспозитсия сохтори комили меъёри ҳуқуқиро ташкил медиҳад. Ин имкон медиҳад, ки рафтори иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ ба таври дақиқ ва пайдарпай танзим карда шавад» [107, с. 654].

Ба андешаи В. П. Коняхин, гуногунандешии мавҷуда дар масъалаи сохтори меъёри ҳуқуқӣ аз он бармеояд, ки: «Дар назарияи ҳуқуқ то ҳол масъалаи таносуби мазмуни меъёр ва шакли ифодаи он пурра ҳал нашудааст.

Кӯшиши интиқоли қонуниятҳои сохтори мазмун ба шакли ифодаи берунаи он ба ихтилофи мантиқӣ оварда мерасонад, зеро унсурҳои сохтори мазмуни меъёр ва унсурҳои шакли ифодаи он на ҳамеша ба ҳам мутобиқат меkunанд. Аз ин рӯ, барои таҳлили дуруст бояд муносибати фарқгузорӣ истифода бурда шавад, ки фарқи байни сохтори дохилии меъёр ва шакли зоҳирии ифодаи онро ба назар гирад, махсусан дар соҳаи танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ» [65, с. 346].

Дар низоми ҳуқуқи оммавӣ баъзе муҳаққиқон ба сохтори меъёрҳо аҳаммияти махсуси соҳавӣ медиҳанд. Масалан, А. Н. Крамник қайд мекунад, ки: «Дар аксари меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ сохтор на ба шакли модели суннати сезинагӣ, балки танҳо аз ду унсур: ё гипотеза ва диспозитсия, ё диспозитсия ва санксия иборат мебошад. Ин мушоҳида хусусияти хоси сохтори меъёрҳо дар соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ нишон дода, зарурати ба назар гирифтани хусусиятҳои соҳавиро ҳангоми таҳлили сохтори меъёри ҳуқуқӣ таъкид мекунад» [79, с. 244].

Дар доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ он қисми меъёр, ки дар назарияи умумии ҳуқуқ анъанавӣ ҳамчун гипотеза муайян мешавад, аз ҷониби аксари муаллифони аксаран «диспозитсия» номида мешавад. «Бояд зикр кард, ки дар адабиёти таълимии давраи шӯравӣ баъзе муҳаққиқон, бо дарки номувофиқати равиши ҳуқуқи ҷиноятӣ бо консепсияи умуминазариявии меъёри ҳуқуқӣ, модели дузинагиро ҷонибдорӣ менамуданд. Бо вучуди ин, онҳо инро ҳамчун таҳлили сохтори ҳуди меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ баррасӣ намекарданд, балки танҳо бо омӯзиши сохтори моддаҳои алоҳидаи қонунгузории ҷиноятӣ маҳдуд мешуданд» [146, с. 284; 148, с. 344]. Ин мавқеъ, бо баъзе тағйирот, аз ҷониби муҳаққиқони муосири рус низ ҷонибдорӣ мешавад. Аз ҷумла, дар курси таълимии ҳуқуқи ҷиноятӣ зикр мегардад, ки: «Гипотеза дар меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун унсури мустақил одатан ба таври возеҳ ифода намешавад, балки ба шакли тахминӣ дар назар дошта мешавад, масалан: «агар касе одамкушӣ содир намояд, пас аз он диспозитсия меояд, ки мушаххас месозад, зеро кирдоре, ки ҳамчун одамкушӣ бандубаст мегардад, ҷӣ фаҳмида мешавад. Чунин фаҳмиш шакли хоси ифодаи гипотезаро дар ҳуқуқи ҷиноятӣ таъкид

менамояд, ки дар он гипотеза бештар бо диспозитсия дар як меъёри ягона ҳамгиро мегардад. Ин ҳолат самти амалии танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятиро инъикос намуда, зарурати муайянсозии дақиқи аломатҳои ҷиноятро барои бандубаст ва таъини ҷазо нишон медиҳад» [81, с. 90].

Дар адабиёти махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ кӯшишҳо ба амал оварда шудаанд, ки сохтори меъёр бо назардошти хусусияти ба кӣ равона шудани он шарҳ дода шавад, яъне бо дарназардошти ҷанбаҳои мусбат ва манфӣ (ретроспективӣ)-и танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ. Дар доираи ҷанбаи мусбат, вақте ки меъёр ба шахрвандон равона шуда, рафтори онҳоро танзим менамояд, он ҳамчун сохторе баррасӣ мегардад, ки аз се унсур иборат аст.

«Дар ҷанбаи манфӣ ё ретроспективӣ, яъне вақте ки меъёр ба мақомоти судӣ равона шудааст, сохтори он то ду унсур: гипотеза ва диспозитсия маҳдуд мегардад. Чунин муносибат фарқгузориҳои функционалиҳои меъёри ҳуқуқи ҷиноятиро вобаста ба он ки ба кӣ равона шудааст, нишон дода, зарурати ба назар гирифтани хусусияти сати татбиқи меъёрро ҳангоми таҳлил ва татбиқи амалии он таъкид менамояд» [120, с. 136].

Бо вучуди ин, А.И. Бойсов бар он аст, ки ҳатто ҷанбаи манфии меъёр низ се унсурро дар бар мегирад [21, с. 315].

Масъалаи сохтори муқаррароти меъёрии Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ низ дар байни муҳаққиқон баҳснок аст. Масалан, Б.А. Куринов баён медорад, ки: «Меъёрҳои Қисми умумӣ умуман қисмҳои дохилии сохторӣ надоранд» Ин мавқеъ бо он асоснок мегардад, ки меъёрҳои Қисми умумӣ бештар принципҳо ва қоидаҳои умумиро дар бар мегиранд ва бинобар ин, ҷудо намудани гипотеза, диспозитсия ва санксия дар онҳо ҷандон возеҳ ба назар намерасад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ ба ин масъала андешаҳои гуногун пешниҳод шудаанд, аз ҷумла имкони ҷудо намудани танҳо баъзе унсурҳо ё пурра даст кашидан аз таснифи унсурҳои сохтории он» [18, с. 692]. Дар ҷои дигар, Б.А. Куринов тахмин мекунад, ки нақши гипотеза барои меъёрҳои Қисми махсусро моддаҳои Қисми умумӣ иҷро мекунанд [78, с. 181]. Ба андешаи Б.В. Яселенко, меъёрҳои Қисми умумӣ танҳо диспозитсияро дар бар мегиранд, яъне қоидаи

рафторро муайян менамоянд, бе гипотеза ё санксияи возеҳ. Ба андешаи ӯ, Қисми умумӣ коидаҳо ва ҳудудҳоеро муайян мекунад, ки ҳангоми татбиқи меъёрҳои Қисми махсус аз онҳо роҳнамоӣ карда мешавад, аммо ҳуди он шартҳои мушаххаси амали меъёр (гипотеза) ва чораҳои ҷавобгарӣ (санксия)-ро мустақиман муқаррар намекунад. «Чунин муносибат фарқияти функционалии байни Қисми умумӣ ва Қисми махсуси қонунгузориро таъкид менамояд: агар Қисми махсус таркибҳои мушаххаси ҷинойт ва санксияҳоро муқаррар намояд, пас Қисми умумӣ ҳамчун василаи танзимкунанда баромад карда, самтҳои диспозитсионии умумиро барои тамоми низоми ҳукуқи ҷинойтӣ муайян месозад» [186, с. 226]. В.Г. Смирнов дар меъёрҳои Қисми умумӣ ду унсур - гипотеза ва диспозитсияро ҷудо менамояд [136, с. 188]. Бо вучуди ин, баъзе муаллифон бар онанд, ки меъёрҳои Қисми умумӣ аз се унсур иборатанд [150, с. 494]. В.П. Коняхин, ки чунин мавқеро ҷонибдорӣ мекунад, сохтори муқаррароти Қисми умумии ҳукуқи ҷинойтиро аз нигоҳи консепсияи «меъёри мантиқии ҳукук», ки аз ҷониби С. С. Алексеев таҳия шудааст, баррасӣ менамояд. Тибқи ин консепсия, «меъёри мантиқӣ тарзи (қонуни) робитаи мутақобилаи унсурҳои низоми ҳукуқиро дар сатҳи муқаррароти ибтидоии ҳукуқӣ ифода мекунад. Он чунин робитаро байни муқаррароти меъёрӣ инъикос менамояд, ки хусусиятҳои ҳукуқӣ ва ҳокимиятӣ- давлатии онҳоро ошкор месозад. Одатан, меъёри мантиқӣ тавассути якчанд моддаи як санади меъёрӣ ё ҳатто санадҳои гуногуни меъёрӣ зоҳир мегардад».

Ба андешаи В. П. Коняхин: «Ҳар як муқаррароти меъёрии Қисми умумӣ на танҳо ҷузъи меъёри ҳукуқи ҷинойтӣ мебошад, ки аз ҷиҳати мантиқӣ бо муқаррароти дахлдори Қисми махсус алоқаманд аст, балки ҳамзамон қоидаи нисбатан мустақил ба ҳисоб меравад, ки дар сатҳи зерунсурӣ дорои сохтори хоси худ мебошад. Чунин сохтор ҳам бори низомӣ ва ҳам бори функционалии дохилиро бар дӯш дорад. Консепсияи сохтори сезинагии меъёри мантиқии ҳукуқи ҷинойтӣ тақсим гардидани унсурҳои таркибии он - гипотеза, диспозитсия ва санксияро байни муқаррароти меъёрии дар Қисми умумӣ ва

Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ мустаҳкамгардида пешбинӣ менамояд» [65, с. 346].

Бояд бо мавқеи он муаллифон розӣ шуд, ки таҳлили меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дар доираи модели сезинагӣ мувофиқ аст. Ю. С. Жисинский ба таври равшанӣ ва дақиқ таъкид кардааст, ки: «Бе диспозитсия меъёр вучуд дошта наметавонад, бе гипотеза маъно надорад, бе санксия нерӯ надорад. Ин ақида вобастагии зичи унсурҳои меъёрро инъикос менамояд, ки дар он гипотеза шартҳои амали меъёрро муайян мекунад, диспозитсия ҳуқуқу уҳдадорихои субъектҳоро ифода менамояд, ва санксия татбиқи талаботи ҳатмиро тавассути чораҳои таъсиррасонии пешбинишуда таъмин месозад» [39, с. 123].

Бояд зикр намуд, ки маҳз дар гипотезаи меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ аломатҳои намуди муайяни ҷиноят муқаррар мешаванд. Ба назар мерасад, ки дар давраи шӯравӣ иваз гардидани мафҳуми гипотеза бо диспозитсия ба кӯшиши додани мақоми асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ ба категорияи «таркиби ҷиноят» вобаста буд. Аз нуқтаи назари таълимоти таркиби ҷиноят, мавҷудияти гипотеза дар меъёр мушкул шарҳ дода мешавад, зеро гипотеза нисбат ба таркиби ҷиноят доираи васеътари ҳолатҳоро дар бар мегирад. Фаҳмиши диспозитсия ҳамчун қисме, ки аломатҳои таркиби ҷиноятро тавсиф мекунад, дар амал метавонад ба мушкilotи бандубасти баъзе ҳолатҳо оварда расонад.

Гипотезаи ҳар як меъёри ҳуқуқӣ на танҳо ҳолатҳоро тавсиф мекунад, ки ҳангоми мавҷудияти онҳо меъёр татбиқ мегардад, балки ба ин ҳолатҳо аҳаммияти ҳуқуқӣ мебахшад. Дар меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ гипотеза ҳатман ишора ба ҳолатҳои воқеие дорад, ки асоси воқеии ҷавобгарии ҷиноятиро ташкил медиҳанд.

Кирдори барои ҷамъият хавфнок, ки дар гипотезаи меъёр тавсиф мешавад, метавонад бо дарназардошти як қатор ҳолатҳои мушаххас гардад, ки ҳангоми татбиқи меъёр аҳаммияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ пайдо мекунанд. Ба ҷумлаи чунин ҳолатҳо дохил мешаванд: вақти содир намудани ҷиноят (масалан, м. 376 - Саркашӣ аз иҷрои вазифаҳои хизмати ҳарбӣ бо роҳи узвмаибкунӣ ё бо усули дигар); ҷойи содир намудани ҷиноят (масалан, м. 232 - шикори ғайриқонунӣ

дар худуди мамнӯъгоҳ, парваришгоҳ ё дар минтақаи офати экологӣ ё минтақаи вазъияти ғавқуллодаи экологӣ); шароити содир намудани ҷиноят (масалан, м.375 КҶ ҚТ -фирор, ки дар вазъияти ҷангӣ ё замони ҷанг содир шудааст).

Баъзе гипотезаҳо татбиқи меъёрро бо мавҷудияти якҷанд ҳолатҳои ҳуқуқии ба ҳам вобаста мепайванданд, ки дар маҷмӯъ аз содир гардидани ҷиноят шаҳодат медиҳанд (дар назарияи ҳуқуқ чунин таносубро таркиби воқеъ меноманд). Масалан, меъёре, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои вайрон намудани қоидаҳои иҷроӣ хизмат оид ба ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ ва таъмини амнияти ҷамъиятӣ муқаррар мекунад, метавонад дар сурати мавҷудияти ду ҳолати ҳуқуқии вобаста татбиқ гардад: иҷро накардани уҳдадорӣҳои ҳифзкунанда аз ҷониби як шахс ва содир намудани тасарруф ё несту нобуд намудани молу мулк аз ҷониби шахси дигар.

Гипотезаҳои муайян татбиқи меъёрро на танҳо ба мавҷудияти таркиби воқеъ, балки ҳамзамон ба набудани ҳолати ҳуқуқие, ки дар меъёри дигари ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст, вобаста месозанд. Дар чунин ҳолатҳо гипотеза дорои унсури ҳаволакунанда мебошад, яъне ба меъёри дигар муроҷиат мекунад. Мисол: меъёре, ки ҷавобгарию барои ташкили муҳочирати ғайриқонунӣ пешбинӣ менамояд.

Ҳамин тавр, гипотезаи меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ вазифаи ниҳоят муҳимро иҷро мекунад: он на танҳо аломатҳои ҷиноятро нишон медиҳад, балки ҳолатҳои ҳуқуқии асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ бударо, муқаррар намуда, дақиқӣ ва асоснокии татбиқи меъёрро дар амал таъмин менамояд.

Дар гипотезаи меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ на танҳо асосҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ, балки шароити мушаххаси фаро расидани он низ муайян карда мешаванд. Ба ин маъно, ҳар як моддаи Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ, ки ҷавобгарию барои кирдодҳои муайян муқаррар мекунад, бо муқаррароти Қисми умумӣ, аз ҷумла боби 4 КҶ ҚТ, робитаи зич дорад. Шартҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ба ҳатмӣ ва иловагӣ тақсим мешаванд. Ба шартҳои зарурӣ мукаллафӣ ва синну соле, ки аз он ҷавобгарии ҷиноятӣ оғоз мегардад, дохил мешаванд. Намуди махсуси мукаллафӣ ҳамчун мукаллафии маҳдуд (моддаҳои 23–24 КҶ

ҶТ) низ пешбинӣ шудааст. Муайян намудани ин шартҳо ҳангоми ба ҷавобгарӣ кашидани шахс барои ҳама ҷинойт ҳатмӣ мебошад.

Шартҳои иловагии ҷавобгарии ҷинойтӣ масалан, мавҷудияти преюдитсияи маъмурӣ ё интизомӣ, ё талаби ҷабрида ё намояндаи қонунӣ ўро дар бораи ба ҷавобгарӣ кашидан дарбар гирифта метавонад. Ин шартҳо танҳо дар ҳолатҳои муқаррар мешаванд, ки бевосита дар қонун пешбинӣ шудаанд.

Ҳамин тавр, гипотезаи меъёри ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ аз ҷиҳати функционалӣ вазифаи муайян намудани ҳолати мушаххаси ҳаётиро ҳамчун зухуроти ҷинойт иҷро мекунад. Барои мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда он ҳудуди исботро муайян намуда, унсури калидӣ ҳангоми бандубасти ҷинойт мебошад. Дар ҳуқуқи ҷинойтӣ, ки дар он сарнавишти инсон ҳал мегардад, кам намудани шартӣ ва норавшании истилоҳот аҳаммияти махсус дорад. Инкор ё омехта намудани гипотеза бо диспозитсия асос ва шароити татбиқи меъёрро зери шубҳа мегузорад. Вақт расидааст, ки аз қолаби устуворшудаи он ки диспозитсия аломатҳои ҷинойтро тавсиф мекунад, даст кашида шавад. Гипотезаро ҳамчун қисми мустақили меъёр ҷудо кардан аз ҷиҳати назариявӣ асос дорад. Бо ин роҳ фаҳмишҳои истилоҳӣ равшантар мешаванд ва маълум мегардад, ки барои татбиқи меъёри ҷинойтӣ-ҳуқуқӣ кадом ҳолатҳои ҳуқуқӣ бояд вучуд дошта бошанд.

Диспозитсияи меъёри ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ, ки бо гипотеза алоқаманд аст, на танҳо моҳияти манъкунии ҳуқуқӣ-ҷинойтиро (масалан, манъи дуздӣ, зӯроварӣ ва ғайра), балки мазмуни муносибати ҳуқуқии ҷинойтиро мушаххас мекунад. Аз нуқтаи назари танзимнамоӣ, муқаррар намудани манъкунии ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ ҳуқуқу уҳдадорихои мутақобилаи иштирокчиёни муносибати ҳуқуқиро ташаккул медиҳад. Чунин муносибатҳо дар адабиёти муосир ҳамчун муносибатҳои умумии ҳифзкунандаи ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ номида мешаванд.

Дар назарияи умумии ҳуқуқ диспозитсияро аксаран «дили меъёр» меноманд. Бе диспозитсияи меъёри ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ маънои худро гум мекунад, зеро маҳз диспозитсия барои шаҳрвандон уҳдадории ҳуқуқии худдорӣ аз

кирдорҳои манъшударо муқаррар намуда, ҳудуди рафтори иҷозашударо муайян мекунад.

Санксияи меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ аз ҷиҳати мантиқӣ бо гипотеза ва диспозитсия алоқаманд мебошад. Мавҷудияти асос ва шароити ҷавобгарии ҷиноятӣ нишон медиҳад, ки манъи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ вайрон шудааст ва замина барои татбиқи ҷораҳои маҷбурсозии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ба вуҷуд омадааст.

Дар баробари ин, муқаррароти моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ, ки ҷавобгарию пешбинӣ мекунанд, бояд дар робитаи ногуфтагӣ бо муқаррароти Қисми умумӣ баррасӣ шаванд. Вале аз ҷиҳати сохторӣ таҳлил кардани ҳамаи моддаҳои Қисми умумӣ осон нест. Мазмуни онҳо яқсон намебошад: дар байни онҳо таърифҳо, қоидаҳои декларативӣ ва унсурҳои дигари хусусияти умумидошта зиёданд. Ҳолати монанд дар эзоҳҳо ба ғайрҳо, бобҳо ё моддаҳои алоҳидаи Қисми махсус низ мушоҳида мешавад.

Аз ин рӯ, пешниҳодҳои баъзе ҳуқуқшиносони рус оид ба интиқоли меъёрҳои таърифӣ аз Қисми махсус ба Қисми умумӣ қобили таваҷҷуҳ мебошанд. Чунин муносибат мантиқияти низомиро таъмин намуда, таҳлили сохтори меъёрҳоро осон менамояд.

Вобаста ба принсипи ягонагии Қисми умумӣ ва Қисми махсуси қонунгузори ҷиноятӣ, муқаррароти Қисми умумӣ вазифаи тақмил ва пурра намудани мазмуни моддаҳои Қисми махсусро иҷро мекунанд. Бисёре аз меъёрҳои Қисми умумӣ, ки хусусияти ҳатмӣ доранд, ҷузъи таркибии меъёрҳои Қисми махсус мегарданд. Дар ягонагии онҳо меъёри пурраи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ташаккул меёбад.

Муқаррароти муайяни Қисми умумӣ гипотезаро ғайрӣ мегардонанд, мазмуни диспозитсияро, аз ҷумла принсипҳои қонуни ҷиноятиро, муайян месозанд, ва сеюм санксияро, аз ҷумла ҳадди таъини ҷазои ҷаримаро, мушаххас мекунанд.

Ба санксияи меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ бояд на танҳо ҷазоҳои дар Қисми махсус пешбинишуда, балки дигар ҷораҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ низ мансуб доништа мебошанд. Ба инҳо, масалан, ҷорасе дохил мешаванд, ки ҳангоми

махкум намудан бо мавкуф гузоштани ичрои чазо татбиқ мегарданд. Бо вучуди хусусияти нисбатан сабуктар доштанашон дар муқоиса бо чазо, ин чораҳо низ дорои аломатҳои маҷбуркунии давлатӣ мебошанд. Ин хулоса аз мазмуни моддаи 6 КҶ низ бармеояд. Дар он ғуфта мешавад, ки шахси ҷиноят содиркарда бояд чазо гирад ё нисбат ба ӯ чораҳои дигари ҷиноятӣ-ҳуқуқие татбиқ шаванд, ки ҳамин Кодекс пешбинӣ кардааст.

Ҳамин тавр, муқаррароти Қисми умумӣ на танҳо бо Қисми махсус пайваست мебошанд, балки пуррагӣ, низомнокӣ ва анҷомёбии функционалии меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятиро таъмин намуда, асосҳои ҷавобгарӣ, мазмуни муносибати ҳуқуқӣ ва чораҳои таъсирасониро танзим мекунанд.

Дар адабиёти илмӣ қайд шудааст, ки «сохтори меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ метавонад бо сохтори моддаи қонун мувофиқат накунад». Дар амал ин ҳолат тасдиқ мегардад: сохтори меъёр ҳеҷ гоҳ пурра ба сохтори моддаи Қисми махсус мувофиқат намекунад, зеро он ҳамчун маҷмӯи муқаррароти меъёрии дар Қисми умумӣ ҷойгиршуда ташаккул ёфта, низомнокӣ ва анҷомёбии функционалии онро таъмин менамояд.

Дар ҷараёни ҳуқуқсодкунӣ ҳолатҳои ба вучуд меоянд, ки муқаррароти Қисми махсус бо меъёрҳои Қисми умумӣ дар зиддият қарор мегиранд. Ин бештар ҳангоми муқаррар намудани ҳадди санксия барои ҷинояти мушаххас зоҳир мегардад. Чунин зиддият махсусан ҳангоми ворид намудани тағйири иловаҳо ба Кодекси ҷиноятӣ пайдо мешаванд. Масалан, қонунгузор муқаррароти Қисми умумиро ба эътибор нагирифтааст, ки тибқи он шахси то 18-сола барои содир кардани ҷинояти вазнин набояд ба муҳлати зиёда аз 10 сол аз озодӣ маҳрум карда шавад. Вобаста ба ин савол ба миён меояд: судя ҳангоми таъини чазо барои ноболиғе, ки савдои одамонро бо ҳолатҳои вазнинкунанда содир кардааст, бояд ба кадом меъёр таъин намояд? Ин мисол нишон медиҳад, ки кандашавии байни сохтори меъёр ва сохтори моддаҳои алоҳидаи Қисми махсус метавонад ба номуайянии ҳуқуқӣ оварда расонад ва татбиқи амалии қонуни ҷиноятиро мушкил гардонад. Ин ҳолат зарурати мутобиқати қатъии санксияҳо ба муқаррароти Қисми умумӣ ва истифодаи равиши низомнок

хангоми ҳуқуқэҷодкунӣ, ки ҳамоҳангии тамоми унсурҳои меъёри ҳуқуқӣ-чиноятиро таъмин мекунад, таъкид менамояд.

Бо мақсади бартараф намудани чунин зиддиятҳо, В. П. Коняхин пешниҳод намудааст, ки: «Дар қонуни чиноятӣ қоидаи афзалияти муқаррароти дар Қисми умумӣ мустаҳкамшуда нисбат ба меъёрҳои Қисми махсус ворид карда шавад. Ба ибораи дигар, муқаррароти Қисми умумӣ бояд ҳамчун шартҳо ва принципҳои умумӣ баррасӣ шаванд, ки татбиқи меъёрҳои Қисми махсусро муайян намуда, хангоми маънидоднамоӣ ва амалисозии онҳо ҳамчун роҳнамо хизмат мекунад. Чунин муносибат имкон медиҳад, ки зиддиятҳои эҳтимолӣ байни меъёрҳои умумӣ ва мушаххас бартараф гардида, мутобиқат ва пайдарҳамии татбиқи қонуни чиноятӣ таъмин гардад ва ҳамзамон муайянии ҳуқуқӣ хангоми бандубасти чиноятҳо ва таъини санксияҳо тақвият ёбад» [65, с. 346].

Бо ҷонибдорӣ аз ҷорӣ намудани принципҳои ҳамоҳангсозии меъёрҳо дар сатҳи қонунгузории миллӣ, бояд зикр намуд, ки масъалаи зиддиятро бояд дар заминаи васеътар баррасӣ кард. Амалияи ҳуқуқэҷодкунӣ нишон медиҳад, ки хангоми таҳияи меъёрҳои ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои чиноятӣ ва ҳуқуқи мурофиавии чиноятӣ баъзан зиддиятҳо бо муқаррароти қонунгузории чиноятӣ ба миён меоянд.

Бо мақсади бартараф намудани муҳолифатҳои мавҷуда ва эҳтимолӣ байни муқаррароти меъёрии қонунгузории чиноятӣ ва соҳаҳои вобаста, ки ба муқовимат ба чинояткорӣ равона шудаанд, мувофиқ мебуд дар Қисми умумии Кодекси чиноятӣ муқаррароте ҷой дода шавад, ки хангоми ба миён омадани чунин зиддиятҳо афзалият ба меъёрҳои ҳуқуқи чиноятӣ дода шавад. Чунин тарз бартарияти қонунгузории чиноятиро таъмин намуда, принципи низомнокӣ ва ҳамоҳангии меъёрҳоро мустаҳкам мегардонад.

Хулоса:

Сохтори сезинагии меъёри ҳуқуқӣ-чиноятӣ, яъне гипотеза, диспозитсия ва санксия барои таҳлил ва татбиқи қонунгузории чиноятӣ модели асоснок ва аз ҷиҳати функционалӣ мукамал ҳисоб мешавад. Гипотеза ҳолатҳои дорои

аҳаммияти ҳуқуқӣ ва асосҳои ҷавобгарии ҷиноятиро муайян мекунад, диспозитсияи моҳияти манъкуниро мустаҳкам намуда, уҳдадорихои ҳуқуқиро ташаққул медиҳад ва санксияи оқибатҳои вайрон намудани меъёрро муайян месозад. Ҷудо намудани гипотеза ҳамчун унсури мустақили меъёр номувофиқии истилоҳоти, ки дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷой дорад, бартараф намуда, ба таълимоти умуминазариявӣ дар бораи сохтори меъёри ҳуқук мувофиқат мекунад.

Ҳамгироии муқаррароти Қисми умумӣ ва Қисми махсус низомнокии қонунгузори ҷиноятиро таъмин менамояд. Меъёрҳои Қисми умумӣ гипотеза, диспозитсия ва санксияро пурра намуда, имкон медиҳанд, ки меъёр ҳамчун маҷмӯи ягона ва функционалӣ баррасӣ гардад. Ба андешаи мо, маҳз ҳамин тарз имкон медиҳад, ки аз таҳлили ҷудогонаи моддаҳо худдорӣ карда шуда, бандубасти дуруст ва дақиқи ҷиноятҳо таъмин гардад.

Ҳалли мушкилоти зиддияти меъёрӣ байни қонунгузори ҷиноятӣ ва санадҳои мучовири алоҳида барои амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ аҳаммияти калидӣ дорад. Пешниҳод мегардад, ки принсипи афзалияти меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳангоми ба миён омадани зиддиятҳо муқаррар карда шавад, ки ин низомнокӣ, пешгӯишавандагӣ ва муайянии ҳуқуқии татбиқи қонунро таъмин мекунад. Навгони илмӣ дар ин ҷо дар таҳияи алгоритми амалии бартараф намудани зиддиятҳо ифода меёбад, ки ҳам Қисми умумӣ ва ҳам Қисми махсуси Кодекс, инчунин қонунгузори мучовирро дар бар мегирад.

Меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ бояд ҳамчун сохтори бисёрсатҳа арзёбӣ гардад, ки унсурҳои мантиқӣ, функционалӣ ва низомиро дар бар мегирад. Чунин муносибат имкон медиҳад, ки ҳам мазмуни меъёр ва ҳам функсияҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ ба таври ҳамгиро ба назар гирифта шаванд. Ин барои соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ аҳамияти махсус дорад, зеро ҳалли масъалаи ҷавобгарии ҷиноятӣ бевосита ба сарнавишти инсон таъсир мерасонад.

БОБИ 3 АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ НИЗОМНОКСОЗИИ ИНСТИТУТҲОИ ҚИСМИ УМУМИИ ҚОНУНИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Низоми институтҳои Қисми умумии қонуни ҷиноятӣ: таҳлили категориявӣ ва сохторӣ

Мантиқи сохтори Қисми умумии қонунгузори ҷиноятӣ чунин аст: аввал аломатҳои умумии ҷиноят ва тарзи содир шудани он баррасӣ мешаванд, баъд масъалаи чораҳои таъсири ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ба миён меояд. Чунин тартиби баён ҳам дар қонунгузори миллий ва ҳам дар таҷрибаи хориҷӣ риоя мегардад, ки бартарияти хавфнокии ҷамъиятии кирдорро нисбат ба маҷбуркунии давлатӣ таъкид мекунад. «Асоснокии мантиқии ин пайдарҳамӣ ҳанӯз дар осори И. Бентам (1748–1832) ба назар мерасад, дар ҳоле ки тағбиқи амалии он дар санадҳои аввалини кодификатсияшудаи ҳуқуқи ҷиноятии кишварҳои Аврупои Ғарбӣ, аз ҷумла Қонуни ҷиноятии Австрия (1768), ҚЧ Фаронса (1781) ва Қонуни ҷиноятии Бавария (1813) таҷассум ёфтааст [303, с. 236-238]».

Қисми умумии қонуни ҷиноятӣ низоми меъёрҳо ва муқарраротест, ки ба принципҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ асос ёфта, мазмуни категорияҳо ва мафҳумҳои асосии соҳа, инчунин асос, шаклҳои ифода ва ҳадди ҷавобгарии ҷиноятиро муайян мекунад. Ифодаи меъёрии ин унсури сохторӣ, пеш аз ҳама, дар Қисми умумии ҚЧ ҚТ таҷассум меёбад.

Қисми умумии ҚЧ ҚТ аз 104 моддаи амалкунанда иборат буда, ба 15 боб ва 6 фасл тақсим мешавад: Фасли I. Қонуни ҷиноятӣ: Боби 1 Вазифа ва принципҳои қонуни ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ; Боби 2. Амали қонуни ҷиноятӣ дар замонҳои макон. Фасли II. Ҷиноят: Боби 3. Мафҳум ва намудҳои ҷиноят; Боби 4. Шахсоне, ки бояд ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шаванд; Боби 5. Гуноҳ; Боби 6. Ҷинояти нотаъмин ва хотимаёфта; Боби 7. Шарикӣ дар ҷиноят; Боби 8. Ҳолатҳои, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунанд. Фасли III. Ҷазо: Боби 9. Мафҳум, мақсад ва намудҳои ҷазо; Боби 10. Таъини ҷазо. Фасли IV. Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо: Боби 11. Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ; Боби 12. Озод

кардан аз чазо; Боби 13. Авф. Бахшиши чазо. Доғи судӣ. Сафедкунӣ. Фасли V. Ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон: Боби 14. Хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазодиҳии ноболиғон. Фасли VI. Чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ: Боби 15. Мақсад, асос, таъин кардан ва тартиби татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ.

Тавсифи муфассали сохтори Қисми умумӣ аз он ҷиҳат асоснок аст, ки маҳз ин сохтори қонунгузорӣ пояи назарияҳои илмӣ дар бораи низоми институтҳои Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятиро ташкил медиҳад. Дар илми ҳуқуқ масъалаи таснифи ин институтҳо, сохтори дохилӣ ва робитаҳои мутақобилаи онҳо то ҳол ба таври ягона ҳал нашудааст.

Шартан метавон чор мавқеи асосиро ҷудо намуд: «Ҷонибдорони гуруҳи аввал дар як қатор манбаъҳо, махсусан дар адабиёти таълимӣ, умуман масъалаи низоми институтҳои ҳуқуқи ҷиноятиро баррасӣ намеkunанд. Онҳо ҳамчунин ба сохтори институтсионалии Қисми умумӣ таваҷҷуҳ зоҳир намесозанд, эҳтимолан бо ин фарзия, ки ин масъала барои назария ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ аҳамияти ҷиддӣ надорад, ё бо он андеша, ки низоми ҳуқуқи ҷиноятӣ пурра дар сохтори ҳуди қонуни ҷиноятӣ инъикос ёфтааст.

Намояндагони гуруҳи дуюм, асосан, танҳо самти умумии таҳлили институтҳои Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятиро ишора меkunанд, аммо номгӯи низомнок ва мукаммали онҳоро пешниҳод намесозанд. Онҳо бо зикри гуруҳҳои алоҳидаи меъёрҳо маҳдуд гардида, онҳоро дар доираи як концепсияи ягона муттаҳид намеkunанд. Масалан, А. И. Бойсов қайд мекунад, ки ба институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ метавон меъёрҳоеро мансуб донист, ки пайдарпаии давраҳои ҷиноятро танзим менамоянд, ҷавобгарию барои шарикӣ дар ҷиноят муайян меkunанд, шартҳоеро муқаррар месозанд, ки ҳангоми он кирдор хусусияти ҷиноятиро аз даст медиҳад, ва дигар гуруҳҳои шабехро дар бар мегиранд. Ҳамзамон, муаллиф мақсади таҳлили амиқи асосҳои назариявии чунин гуруҳбандиро пеш намегузорад» [103, с. 710; 151, с. 1061]. «Ш.М.Х., ки қаблан бо қарори суд аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод гардида буд, аз ин хулоса набароварда, дар санаи 15 феввали соли 2020 дар маркази дилхушии

«Инфинити»-и шаҳри Бохтар ҳамроҳи Ш.Ф.К. ва дигар шахсон дар ҳолати мастӣ ба муноқиша ва авбошӣ даст задааст. Дар натиҷаи ин ҳодиса тартиботи ҷамъиятӣ дағалона вайрон гардида, оромии мизочон ҳалалдор шудааст.

Дар рафти муноқиша миёни шаҳрванд Ҳ.С.С. ва корманди маркази дилхушӣ Ш.Ф.К. баҳсу ҷанҷол сар зада, онҳо ба ҳамдигар дашном дода, таҳдиди зӯрварӣ намудаанд. Дар ҳамин ҳолат Ш.М.Х. низ ба муноқиша ҳамроҳ шуда, ба Ҳ.С.С. як мушт задааст, ки дар натиҷа ӯ ба зинапоёи бетонӣ афтода, ба сараш зарба хӯрда, ҷароҳати вазнини ҷисмонӣ бардоштааст.

Баъди ин ҳодиса ҷабрдида аз хуш рафта, ба беморхона интиқол дода шудааст. Бо сабаби амали авбошонаи судшавандагон раванди кор ва истироҳати мизочон дар маркази дилхушӣ қатъ гардида, тартибот пурра вайрон шудааст.

Дар асоси нишондоди ҷабрдида, шохидон, судшавандагон ва дигар далелҳои парванда, суд муайян намуд, ки кирдорҳои Ш.М.Х. ва Шарипов Ф.К. нишонаҳои ҷиноятҳои пешбинишуда дар моддаҳои 110 қисми 2 банди «к» ва 237 қисми 2 банди «б»-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистонро доранд.

Бо дарназардошти ҳолатҳои сабуккунанда ва вазнинкунанда, шахсияти судшавандагон, дараҷаи хавфнокии амалҳо ва оқибатҳои баамалномада, суд ба хулоса омад, ки Ш.М.Х. барои расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ва авбошӣ гунаҳгор мебошад, Ш.Ф.К. бошад барои авбошӣ гунаҳгор дониста мешавад. Суд ҳукмро бо татбиқи моддаҳои дахлдори Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бароварда, ҷазои мувофиқ таъин намуд» [380]. Дар асоси матни пешниҳодшуда ва бо таъкид ба мисоли парвандаи ҷиноятии боло, метавон чунин хулосаи илмӣ баровард:

Институтҳои ҳукуқи ҷиноятӣ ҳамчун маҷмӯи меъёрҳои ба ҳам алоқаманд баромад мекунанд, ки вазифаи онҳо танзими марҳилаҳои рушди кирдори ҷиноятӣ, муайян намудани шаклҳои иштирок дар ҷиноят (шарикӣ), инчунин муқаррар кардани ҳолатҳое мебошад, ки дар онҳо кирдор хусусияти ҷиноятиро аз даст медиҳад. Яъне, ин институтҳо на танҳо амали анҷомёфтаи

чиноятро танзим мекунанд, балки раванди ташаккул ва рушди онро низ фаро мегиранд.

Мисоли баррасишуда нишон медиҳад, ки як амали авбошӣ метавонад аз баҳси оддӣ оғоз шуда, баъдан ба ҳамла, расонидани зарари ҷисмонӣ ва оқибати вазнин расад. Дар чунин ҳолат меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ рафтори шахсонро зина ба зина дар доираи ҳукукӣ баҳогузори мекунанд. Дар ин раванд, ҳам амалҳои инфиродӣ ва ҳам иштироки гурӯҳӣ (шарикӣ) аҳамияти ҳукукӣ пайдо мекунанд.

Р.Р. Галиакбаров низ номгуӣи кушода ва ғайриқомили институтҳои Қисми умумии ҳукуки ҷиноятиро пешниҳод менамояд. Ӯ таъкид мекунад, ки: «Ин институтҳо дар асоси баъзе муқаррароти умумие ташаккул меёбанд, ки ба Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ дохил гардида, дар доираи фаслҳои дахлдори он «аломатҳои намудҳои мушаххаси кирдори барои ҷамъият хавфнок»-ро танзим менамоянд» [26, с. 444; 154, с. 568; 159, с. 503; 186, с. 226].

Мавқеъҳои монанд, ки хусусияти кушода доштани гурӯҳбандии институтҳоро эътироф намуда, ба сохтори дохилии Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ таъя мекунанд, дар як қатор сарчашмаҳои дигар низ ба назар мерасанд.

«Гуруҳи сеюм бо таъя ба сохтори Кодекси ҷиноятӣ кӯшиш мекунанд номгуӣи пурра ва низомноки институтҳои Қисми умумии ҳукуки ҷиноятиро пешниҳод намоянд. Масалан, А.И. Бойко диққатро ба шумораи қатъиян маҳдуди институтҳо ҷалб мекунад, ки ба онҳо қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят, ҷазо, ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маҷмӯи меъёрҳои махсуси истисноӣ дохил мешаванд. Ӯ хусусияти фарогир ва хотимавии чунин гурӯҳбандиро таъкид менамояд» [19, с. 692].

Тибқи андешаи Ю.И. Ляпунов: «Мазмуни Қисми умумии ҳукуки ҷиноятӣ аз тарафи чор институти асосии ба ҳам зич алоқаманд ташаккул меёбад. Ба онҳо институти ҷиноят, институти ҷазо, институти ҷавобгарии ҷиноятӣ, ки ҳамчун пайванди мантиқӣ байни ҷиноят ва ҷазо баромад мекунад, инчунин институти ҷораҳои маҷбурии хусусияти ҳукуки ҷиноятидошта

мансуб доништа мешаванд. Ба назари муаллиф, маҳз ҳамин чор институт заминаи асосии тамоми Қисми умумии ҳукуки ҷинойтиро ташкил медиҳанд» [161, с. 583].

Низоми нисбатан фарккунандаи институтҳои Қисми умумии ҳукуки ҷинойтиро В.П. Малков пешниҳод менамояд. Ӯ ба институтҳои асоси (умумӣ)-и ҳукуки ҷинойтӣ чунин унсурҳоро мансуб медонад: «Институти ҳадди амали қонуни ҷинойтӣ, институти ҷинойт, институти ҷазо, институти таъин ва озод намудан аз ҷазо, инчунин институти ҷораҳои ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тарбиявидашта ва ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ. Низоми муфассалтар ва нисбатан пушидаи институтҳои муқаррароти меъёрии Қисми умумии КЧ ҚТ дар қорҳои илмии В. П. Коняхин» [65, с. 346; 180, с. 698] ва Ю. Е. Антонов [315, с. 24] таҳия гардидааст, ки дар онҳо таснифи ниҳой ва мукаммали институтҳо пешниҳод мешавад.

Ниҳоят, ба гуруҳи қорум муаллифоне мансуб мебошанд, ки ба ҷойи таҳлили низоми ҳукуки ҷинойтӣ, ба ҷанбаҳои алоҳидаи танзими ҳукуқӣ-ҷинойтӣ тамаркуз мекунанд. Дар ин равиш институтҳои Қисми умумии ҳукуки ҷинойтӣ ҳале васеъ фаҳмида мешаванд. Ба онҳо на танҳо гурӯҳҳои меъёрҳо, балки дар баъзе ҳолатҳо қоидаҳои ҷудогона низ мансуб доништа мешаванд. Аз ҷумла, меъёрҳо дар бораи зарурати ниҳой, дастгир кардани шахси ҷинойтсодиркарда, мавқуф гузоштани иҷроӣ ҷазо, ҷазои қатл, гузаштани муҳлати ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ кашидан ва дигар муқаррароти ҳамин навъ низ ба қатори институтҳо дохил карда мешаванд.

Ин мавзӯро дар омӯзиши Қисми умумии ҳукуки ҷинойтӣ қанор гузоштан дуруст нест. Бе таҳлили институтҳои соҳавӣ фаҳмидани ҳуди низоми ҳукуки ҷинойтӣ, ҷойи он дар низоми умумии ҳуқуқ ва нақши он дар танзими иҷтимоӣ душвор мегардад. Ин нуқта равшан аст ва ба шарҳи иловагӣ ниёз надорад.

Наметавон ҳар як маҷмӯи меъёрҳо, ё ҳатто меъёри алоҳида ё муқаррароти ҷудогонаро худсарона институти Қисми умумӣ номид. Институти ҳуқуқ дорои маҷмӯи муайяни аломатҳои мазмунӣ ва шаклӣ мебошад ва танҳо

мачмӯи онҳо имкон медиҳад, ки гурӯҳи муайяни меъёрҳо ҳамчун институт эътироф карда шаванд. Мантиқан ба институт мансуб донишмандон ҳар гуна меъёр ё гурӯҳи меъёрҳо бе асоснокӣ илмӣ метавонад ҳуди мафҳуми институтро коста намуда, таълимоти ташаккулёбандаи низомии ҳуқуқи ҷиноятиро ҳалалдор созад. В.В. Малсев дуруст ишора мекунад, ки як истилоҳро дар сатҳҳои гуногуни шарҳи қонунгузории ҷиноятӣ истифода бурдан метавонад маъноҳоро ба ҳам омехта созад ва фаҳмиши воқеияти ҳуқуқиро нодуруст нишон диҳад [95, с. 264].

Мо кӯшишҳои дар адабиёт мавҷудбударо, ки танҳо номгуӣ тахминии институтҳои Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятиро пешниҳод мекунад, қобили қабул намешуморем. Албатта, ҳуқуқ низомии динамикӣ ва рушдёбанда мебошад, ки сохтори дохилӣ ва робитаҳои он метавонанд тағйир ёбанд ва амалияи муосири қонунгузорӣ нишон медиҳад, ки чунин тағйирот баъзан босуръат ва ҳатто фаврӣ сурат мегиранд. Аммо динамикии ҳуқуқи ҷиноятӣ бо муқаррароти принсипии он мутавозин мегардад: дар ҳар як лаҳзаи муайян он мачмӯи пурра ва мукаммали меъёрҳоро дар бар мегирад, ки принсипи қонуният ва манъи татбиқи қонун аз рӯи қиёсо инъикос мекунад. Аз ин рӯ, муҳаққиқ уҳдадор аст, ки ҳулосаҳои назариявии ҳудро мантиқан ба анҷом расонад ва номгуӣи пурра ва мукаммали институтҳои ҳуқуқи ҷиноятиро пешниҳод намояд.

Таҷрибаи анъанавии таҳлили низомии институтҳои Қисми умумӣ тавассути сохтори фаслҳои Кодекси ҷиноятӣ низ ба бознигариҳои интиқодӣ ниёз дорад ва, чунон ки нишон дода шуд, бояд ба таври ҷиддӣ ислоҳ гардад.

Бо таъкид ба мавқеҳои назариявӣ методологӣ, мо пешниҳоди ҳудро оид ба сохтори институтҳои Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ ибраз менамоем: «Дар илми ҳуқуқ мавқеи васеъ паҳншуда вучуд дорад, ки ядроии Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятиро чунин унсурҳои берун аз сохтор мисли институти ҷиноят ва институти ҷазо ташкил медиҳанд» [65, с. 346; 180, с. 698]. Аммо ба назари мо, ин мавқеъ ниёз ба ислоҳ дорад. Пеш аз ҳама, нисбат ба чунин падидаҳои истифодаи истилоҳи «институти ҳуқуқ» дақиқ нест. Ҷиноят ва ҷазо, ҳарчанд

дар Қисми умумӣ ҷойи асосӣ доранд, моҳиятан институт ба ҳисоб намеравад. Онҳо категорияҳои ҳуқуқӣ мебошанд, яъне мафҳумҳои асосӣ ва умумие, ки дар ҳуқуқшиносӣ сатҳи баландтари ҷамъбастро ифода мекунанд. Ин мулоҳиза, ҳарчанд хусусияти расмӣ бошад ҳам, барои дарки дуруст ва саҳеҳи сохтори ҳуқуқи ҷиноятӣ аҳамияти принсипӣ ва бунёдӣ дорад.

Ба андешаи мо, масъалаи асосӣ дар дурустии маънидодсозии ҷиноят ва ҷазо ҳамчун категорияҳои ниҳонии ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад. Бешубҳа, мафҳуми васеътар: «Кирдори барои ҷамъият хавфнок» аст, ки дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ мустақкам гардидааст. Ҷазоро набояд тамоми мазмунӣ ҷавобгариҳои ҷиноятӣ донист. Он танҳо яке аз шаклҳои ҷунин ҷавобгарӣ аст. Давлат ба ҷиноят танҳо бо ҷазо ҷавоб намереҳад: дар Кодекси ҷиноятии муосир ҷораҳои дигари ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ низ пешбинӣ шудаанд. Аз ин рӯ, шояд дурусттар бошад, ки дар маркази ҳуқуқи ҷиноятӣ на ҷуфти «ҷиноят» ва «ҷазо», балки мафҳумҳои васеътар «кирдори барои ҷамъият хавфнок» ва «ҷавобгариҳои ҷиноятӣ» бо ҳамаи шаклҳои татбиқи он қарор дода шаванд [24, с. 264].

Бо вучуди ин, В. В. Малсев бо таҳлили муфассали масъала ба хулоса меояд, ки: «Категорияҳои «ҷиноят» ва «ҷазо» бо дигар мафҳумҳо иваз карда намешаванд. Ба андешаи ӯ, мафҳуми «кирдори барои ҷамъият хавфнок» сатҳи умумисозии васеътар дошта, ба сатҳи байнисоҳавӣ ва умумиичтимоӣ мансуб аст. Ҷавобгариҳои ҷиноятӣ бошад, бештар хусусияти илмӣ дошта, ба таври мустақим ба ҷомеа маълум нест ва нисбат ба ҷазо функцияи хизматрасониро иҷро мекунад. Аз ин рӯ, танҳо «ҷиноят» ва «ҷазо» метавонанд ҳамчун категорияҳои ниҳонии қонунгузориҳои ҷиноятӣ эътироф шаванд» [95, с. 264].

Ба назари мо, ин мавқеъ танҳо нисбат ба категорияи «ҷиноят» комилан дуруст аст. Муносибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ танҳо дар натиҷаи ҷиноят ба вучуд меоянд. Яъне сухан дар бораи кирдори барои ҷамъият хавфноке меравад, ки бо гуноҳ содир шуда, қонун онро манъ кардааст ва барои он ҷазо пешбинӣ намудааст. Дигар кирдорҳои хавфнок, масалан амали шахсе, ки ҳанӯз ба синни ҷавобгариҳои ҷиноятӣ нарасидааст, ё кирдоре, ки дар ҳолати номукаллафӣ содир шудааст, ба доираи танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ дохил намешаванд ва оқибати

чиноятӣ-ҳуқуқӣ ба вучуд намеоранд. Аз ин рӯ, мафҳуми «кирдори барои ҷамъият хавфнок» наметавонад категорияи мустақили ҳуқуқи чиноятӣ бошад. Дар ҳуқуқи чиноятӣ чунин кирдор танҳо дар шакли мафҳуми «чиноят» маънои ҳуқуқӣ пайдо мекунад.

Мафҳуми «ҷазо» бошад, масъалаи мураккабтарро ба миён меорад. Якум, хусусияти илмӣ институтҳои ҷавобгарии чиноятӣ ва шинохти маҳдуди он дар ҷомеа мавҷуд будани аломатҳои категорияи ҳуқуқиро дар он истисно намесозад. Дуюм, нодуруст мебуд, ки ҷавобгарии чиноятӣ танҳо ҳамчун воситаи амалисозии ҷазо баррасӣ шавад. Тавре В. В. Малсев бо истинод ба А. С. Сенсов қайд мекунад, ки: «Ҷавобгарии чиноятӣ ҳамчун ҳалқаи пайвастананда байни чиноят ва ҷазо баромад мекунад. Бо вучуди ин, чунин тавсиф ҷавобгариро ба ҷазо муқобил мегузорад, ки аз ҷиҳати методологӣ саҳеҳ нест. Ҷазо танҳо яке аз шаклҳои амалисозии ҷавобгарии чиноятӣ мебошад ва на ҳамеша мазмуни онро пурра фаро мегирад. Маҳз ба ҳамин сабаб ба таври асоснок ҷавобгарии чиноятӣ нисбат ба ҷазо ҳамчун мафҳуми васеътар ва умумитар баррасӣ мегардад, ки ин мақоми онро ҳамчун категорияи ҳуқуқи чиноятӣ асоснок месозад» [95, с. 264].

Барои ба ҳулосаи ниҳой расидан оид ба табиати категориявии ҷавобгарии чиноятӣ, зарур аст ҳадди ақал робитаи он бо ҷораҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ-чиноятӣ, ки падидаи нисбатан нав дар қонунгузориҳои ҚТ ба ҳисоб меравад, таҳлил карда шавад. Дар илми ҳуқуқ ин масъала тавачҷуҳи зиёдро ба худ ҷалб намуда, мавқеъҳои гуногун, ҳатто мухолифро ба миён овардааст [91, с. 202; 225, с. 41-42; 226, с. 311; 286, с. 53-56; 254, с. 59-63; 232, с. 283-288; 310, с. 40-49].

Бештари муҳаққиқон бар онанд, ки ҳам мафҳуми «ҷавобгарии чиноятӣ» ва ҳам мафҳуми «ҷораҳои дорои хусусияти чиноятӣ-ҳуқуқӣ» бояд нигоҳ дошта шаванд. Вале дар фаҳмидани робитаи байни онҳо назарҳо яксон нестанд. Масалан, А.В. Наумов ҷораҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ-чиноятиро ҳамчун қисми таркибии ҷавобгарии чиноятӣ мешуморад [103, с. 710]. В.В. Малсев, баръакс, чунин мешуморад, ки мафҳуми «ҷораҳои дорои хусусияти чиноятӣ-

хукукӣ» аз «ҷавобгарии ҷиноятӣ» васеътар аст ва онро дар бар мегирад [95, с. 264].

Дар адабиёт андешаи дигар низ дида мешавад: ин баҳс бештар аз он вобаста аст, ки худи қонунгузор чунин чораҳоро чӣ гуна мефаҳмад. Дар баъзе ҳолатҳо чораҳои тарбиявӣ ё тиббӣ қисми ҷавобгарии ҷиноятӣ доништа мешаванд, яъне ҳамчун оқибатҳои номусоиде, ки баъди содир шудани ҷиноят ба вучуд омада, бо ҳукми айбдоркунандаи суд таъин мегарданд.

Дар ҳолатҳои дигар ин чораҳо берун аз ҷавобгарии ҷиноятӣ гузошта мешаванд. Ин имкон медиҳад, ки онҳо нисбат ба шахсоне татбиқ гарданд, ки кирдори барои ҷамъият хавфнок содир кардаанд, вале чунин кирдор ҷиноят эътироф намешавад.

Бо назардошти он ки «ҷиноят» шакли ниҳоии ҳукукии рафтори барои ҷамъият хавфнок мебошад, бояд гуфт, ки чораҳои нисбат ба кирдорҳои ғайриҷиноятӣ татбиқшаванда наметавонанд пурра чораҳои ҷиноятӣ-ҳукукӣ ҳисобида шаванд. Аз ин рӯ, чораҳои дорои хусусияти ҳукукӣ-ҷиноятӣ бояд маҳз он навъҳои таъсиррасониро дар бар гиранд, ки ба мазмуни ҷавобгарии ҷиноятӣ дохил мешаванд.

Аз ин рӯ, ҷазо ё чораҳои дигари ҷиноятӣ-ҳукукӣ наметавонанд ҳамаи воситаҳои таъсиррасонии пешбиниамудаи қонунгузори ҷиноятиро пурра фаро гиранд. Мафҳуми фарогир дар ин ҷо ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад, зеро маҳз дар атрофи он институтҳои Қисми умумии ҳукуқи ҷиноятӣ шакл мегиранд.

Дар ин масъала нақши А. Фейербах [169, с. 142; 170, с. 118], И. Бентам, У. Блэкстон ва намояндагони дигари мактаби классикӣ муҳим аст. Онҳо тартиби баёни институтҳои ҳукуқи ҷиноятиро аз ҷиноят ба ҷавобгарӣ асоснок карданд. Ин тартиб бо гузашти вақт дар кодексҳои гуногуни ҷиноятӣ истифода шуда, қобилияти амалии худро нишон дод. Аз ҳамин сабаб, имрӯз он ҳамчун равиши устувор пазируфта мешавад ва шарҳи зиёдати талаб намекунад.

Дар қонунгузори амалкунанда категорияи «ҷиноят» дар фасли II Қисми умумии КҶ ҚТ ифода ёфтааст, ки аз ҷиҳати сохтор яке аз қисматҳои сохтори

асоснок дошта ба ҳисоб меравад. Меъёрҳои ин фасл тасаввуроти нисбатан пурра ва низомнокро дар бораи ҷиноят фароҳам меоранд. Бо вучуди ин, мо наметавонем бо мавқеи А. И. Бойко розӣ шавем, ки мувофиқи он: «Танҳо он умумисозӣҳое, ки дар сатҳи тамоми фасл ҷой доранд, воқеан институти ҷиноятро ташкил медиҳанд, дар ҳоле ки умумисозӣҳои нисбатан ҷузъии муқаррароти меъёрӣ дар сатҳи бобҳои дохили ҳамин фасл, масалан, оид ба ҷинояти нотаом, субъекти ҷиноят, шарикӣ ва дигар масъалаҳо танҳо ҳамчун субинститутҳо баррасӣ мегарданд» [19, с. 639]. Маълум аст, ки пеш аз ҳама боби қонуни ҷиноятӣ шакли берунии мустаҳкам намудани институти ҳуқуқи ҷиноятро ифода мекунад. Пайдо шудани фаслҳо дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1998, ки онро танҳо аз нуқтаи назари техникаи ҳуқуқӣ асоснок кардан мумкин аст, ба андешаи мо ба сохтори ҳуди низоми ҳуқуқи ҷиноятӣ таъсир нарасондааст. Аз ин рӯ, мо назари В.П. Коняхинро дар бораи институтҳои намунавӣ ва гурӯҳии ҳуқуқи ҷиноятӣ қабул карда наметавонем. Агар институтҳо танҳо аз рӯйи фаслҳои Кодекс муайян карда шаванд, мазмунӣ воқеии онҳо на ҳамеша дуруст инъикос меёбад. Ҳуди тақсимои фаслҳо низ дар ҳама ҳолат мантиқӣ нест. Масалан, ҷазоро аз озод кардан аз ҷазо пурра ҷудо доништан баҳснок менамояд. Бинобар ин, ҳам муносибати фаслҳо ҳамчун шакли берунии институтҳо ва ҳам тарзи ҷойгир шудани онҳо дар КҶ ҚТ бояд аз нав баррасӣ шавад.

Бобҳои фасли II КҶ ҚТ асосан он институтҳоеро нишон медиҳанд, ки мафҳуми «ҷиноят»-ро мекушоянд. Аммо барои таҳлили институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ танҳо ба сохтори Кодекс таъя кардан кофӣ нест. Боби 3 КҶ ҚТ мисоли равшан аст: дар он на як, балки ду масъалаи мустақил ҷой гирифтааст мафҳум ва категорияҳои ҷиноят, инчунин сершумории ҷиноятҳо. Аломатҳои институти ҳуқуқӣ дар меъёрҳое, ки масъалаҳои сершумории ҷиноятҳоро танзим мекунанд, кайҳо боз дар илми ҳуқуқ эътироф ва мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Гузашта аз ин, ҳангоми таҳияи КҶ ҚТ меъёрҳое, ки сершумории ҷиноятҳоро танзим менамоянд, дар лоиҳаи қонуни ҷиноятӣ ба боби алоҳида ҷудо карда шуда буданд.

Ҳамзамон савол ба миён меояд, ки муқаррароти боби 8 КҶ ҚТ «Ҳолатҳое, ки ҷинойт будани қирдорро истисно мекунад» то чӣ андоза ҳамчун як институти ягона баррасӣ шуда метавонанд. Н. Г. Иванов ба таври асоснок таъкид менамояд, ки: «Чунин меъёрҳо, ба монанди мудофияи зарурӣ, зарурати ниҳой ва дастгир намудани шахсе, ки ҷинойт содир кардааст, танҳо ба ҳолатҳое, ки ҷинойт будани қирдорро истисно мекунад, маҳдуд намешаванд. Онҳо ҳаракатҳои барои ҷомеа муфид, аз ҷиҳати ахлоқӣ асоснок ва аз нигоҳи ҳуқуқӣ қонунӣ мебошанд, ки аз дигар ҳолатҳо, аз қабيلي иҷрои фармон, маҷбурқунӣ ё таваккали асоснок фарқ доранд. Ғайр аз ин, ба андешаи мо, гурӯҳҳои ҷудошудаи чунин ҳолатҳо дорои боз як аломати хос мебошанд, ки онҳоро аз дигар меъёрҳои ҳамин боб фарқ мекунад» [43, с. 143; 14, с.359; 319, с. 45].

Ҷинойт танҳо ҳамон вақт ба вуҷуд меояд, ки дар қирдор ҳамаи аломатҳои таркиби ҷинойт мавҷуд бошанд. Аз ҳамин сабаб, ҳолатҳое, ки ҷинойт будани қирдорро истисно мекунад, набояд ҷудо аз таркиби ҷинойт фаҳмида шаванд. Онҳо, дар асл, нишон медиҳанд, ки дар қирдор қадом аломати зарурӣ намерасад. Масалан, дар мудофияи зарурӣ, зарурати ниҳой ё ҳангоми дастгир қардани шахси ҷинойтсодирқарда, зарар ба чунин муносибате расонида мешавад, ки дар он ҳолат ҳамчун объекти ҷинойт ҳифз намегардад. Дар таваққал, маҷбурқунӣ ё иҷрои фармон бошад, масъала бештар ба иродаи шахс дахл мекунад, зеро иродаи ӯ маҳдуд ё паҳш мешавад ва ҳамин ҳолат гунаҳгорино истисно менамояд.

Аз ин рӯ, меъёрҳои боби 8 КҶ ҚТ-ро беҳтар аст яқсон ҳисоб накунем. Онҳоро метавон ба ду самт ҷудо қард: ҳолатҳое, ки ҳавфнокии ҷамъиятии қирдорро аз байн мебаранд, ва ҳолатҳое, ки гунаҳгорино истисно мекунад. Дар чунин сурат гурӯҳи аввал ба институти мафҳум ва категорияҳои ҷинойт наздиктар аст, гурӯҳи дуюм бошад ба институти гуноҳ.

Ин гуна ҷудокунӣ мазмуни ин ҳолатҳоро равшантар нишон медиҳад. Он ҳам меъёрҳои марбут ба ҳавфнокии ҷамъиятиро ба тартиб меорад, ҳам меъёрҳои вобаста ба гунаҳгорино. Ҳамзамон чунин муносибат имкон

намедихад, ки кирдорҳои дар ин ҳолатҳо содиршуда ҳамчун асоси пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ фаҳмида шаванд.

Ин масъала барои мурофиаи ҷиноятӣ низ аҳамият дорад. Агар суҳан дар бораи ҳолатҳои равад, ки хавфнокии ҷамъиятиро истисно мекунад, парванда бо сабаби набудани ҳодисаи ҷиноят катъ мегардад. Агар ҳолат гунаҳгорино истисно кунад, асоси катъ намудани парванда набудани таркиби ҷиноят мебошад.

Дар таҳлили институтҳои, ки мафҳуми «ҷиноят»-ро мекушоянд, танҳо номгӯи онҳо муҳим нест. Тартиби ҷойгиршавии онҳо дар матни қонун низ аҳамият дорад. Ин масъала дар адабиёти ҳуқуқӣ чандон зиёд баррасӣ нашудааст, вале аз тарзи пешниҳоди мавзӯҳо дар китобҳои дарсӣ метавон мавқеи баъзе муаллифониро пай бурд.

Одатан ин тартиб ба сохтори КҶ ҚТ наздик аст, аммо дар масъалаи сершумории ҷиноятҳо фарқият дида мешавад. Р.Р. Галиакбаров, А.В. Наумов ва муҳаққиқони кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ Донишгоҳи давлатии Санкт-Петербург ин институтро баъд аз шарикӣ ва пеш аз ҳолатҳои ҷой медиҳанд, ки ҷиноятӣ будани кирдорро истисно мекунад [26, с. 444; 103, с. 710; 151, с. 1061; 43, с. 143].

Дар айни замон, дар китобҳои дарсӣ, ки таҳти таҳрири А. В. Бриллиантов, Н. И. Ветров ва Ю. И. Ляпунов нашр шудаанд, масъалаҳои сершумории ҷиноятҳо пас аз баррасии мафҳум ва категорияҳои ҷиноят мавриди омӯзиш қарор гирифтааст [82, с. 611; 152, с. 285; 161, с. 583].

Тартиби махсуси ҷойгиршавии институтҳои Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятиро Н. Г. Иванов - муаллифи модели Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ пешниҳод менамояд. Дар фаҳмиши ӯ, институтҳо бо чунин тартиб ҷой мегиранд: мафҳум ва намудҳои ҷиноят, сершумории ҷиноятҳо, ҷинояти хотимаёфта ва нотаом, ҳаракатҳои қонунӣ, ҳолатҳои, ки ҷиноятӣ будани кирдорро истисно мекунад, шахсони ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидашаванда, гуноҳ ва шарикӣ дар ҷиноят.

Ҳангоми муайян кардани ҷойи институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, ба назар мерасад, ки тартиби «аз умумӣ ба махсус, аз ягона ба сершумор ва аз қоидаи умумӣ ба истисно» бештар мувофиқ аст. Мутобиқи ин мантиқ, категорияи ҷиноят дар ҳуқуқи ҷиноятӣ бояд тавассути институтҳои зерин ва бо ҳамин тартиб ошкор карда шавад: институти мафҳум ва категорияҳои ҷиноят, ки субинститути ҳолатҳое, ки хавфнокии ҷамъиятии кирдорро истисно мекунад, дар бар мегирад; институти шахсоне, ки ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд; институти гуноҳ, ки субинститути ҳолатҳое, ки гунаҳгорино истисно мекунад, дар бар мегирад; институти ҷинояти нотаом; институти сершумории ҷиноятҳо; институти шарикӣ дар ҷиноят.

Дар ин ҷо мо танҳо низоми институтҳои марбут ба категорияи ҷиноятро баррасӣ мекунем. Мазмуни ҳар кадоми онҳо ва самтҳои рушди минбаъдашон ба таври муфассал таҳлил намешавад, зеро ин масъалаҳо метавонанд мавзӯи таҳқиқоти алоҳида бошанд.

Категорияи дуҷуми асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ категорияи ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад. Дар КҶ ҚТ он дар якҷанд фасл инъикос ёфтааст: фасли III «Ҷазо», фасли IV «Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва аз ҷазо», инчунин то андозае дар фасли V «Ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон». Институти ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон ба институтҳои функционалӣ дохил мешавад. Он барои интиҳоби муносибати фарқкунанда ҳангоми таъин кардани ҷораҳои таъсиррасонӣ хизмат мекунад ва дорои қоидаҳои истисноӣ мебошад. Аз ин рӯ, онро дар ин таҳлил қанор мегузорем ва тавачҷуҳо ба муқаррароти фаслҳои сеюм ва чоруми КҶ ҚТ равона мекунем.

Ҳангоми баррасии институтҳои вобаста ба ҷавобгарии ҷиноятӣ бояд дар назар дошт, ки онҳо на аз рӯйи фаслҳо, балки дар сатҳи бобҳои КҶ ҚТ таҳлил шаванд. Дар ҳамин замина қамбудиҳои ташаккули институтсионалӣ, мазмуни қонуни амалкунанда ва тарзи номуназзами пешниҳоди маводи меъёрӣ равшантар дида мешаванд.

Ғарҷанде истилоҳи «ҷавобгарии ҷиноятӣ» дар қонун бисёр истифода мешавад, дар қонуни амалкунанда таърифи он дода нашудааст. Қонун мазмуни

ин мафҳум, мақсад ва нақши иҷтимоии онро низ ба таври равшан шарҳ намедихад. Илова бар ин, қонун ҷазо, озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва аз ҷазо, инчунин дигар чораҳои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятиро ба таври ҷудогона танзим менамояд, аммо ҳамзамон таърифи мафҳуми ягонаи «чораҳои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ»-ро намедихад. Ин ҳолат дақиқ муайян намудани намудҳои онҳоро душвор мегардонад ва саволҳои зиёдеро ба вуҷуд меорад: масалан, оё шартан татбиқ накардани ҷазо, озод намудан аз ҷазо ва дигар чораҳо ба чораҳои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ мансуб дониста мешаванд ё не. Дар натиҷа, қоидаҳои умумии таъини ҷунин чораҳо низ мавҷуд нестанд.

Илова бар ин, дар м. 60 КҶ ҚТ бо муқаррар намудани принципи сарфаи чораҳои маҷбуркунии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, қонун, чораҳои сабуктар ва афзалиятнокро, аз ҷумла озод намудан аз ҷавобгариро, на пеш аз ҷазо, балки баъд аз танзими масъалаҳои вобаста ба ҷазо ва тартиби таъини он ҷойгир кардааст. Дар амал ин номуайянии метавонад кори ҳуқуқтатбиқкуниро душвор созад.

Ҳамин ҳолат, ҳамроҳ бо камбудии дигар, нишон медиҳад, ки чораҳои дорои хусусияти ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ҳанӯз пурра равшан нашудаанд: ҷойи онҳо дар низом, робиташон бо ҷавобгарии ҷиноятӣ ва тарзи ба низом даровардани онҳо ба таҳлили бештар ниёз дорад. Дар навбати худ, ин ҳолат имкони татбиқи пурраи тарзи низомнокро ҳангоми таҳқиқи институтҳои ҳуқуқӣ, ки мазмуни категорияи «ҷавобгарии ҷиноятӣ»-ро ошкор месозанд, маҳдуд менамояд.

Масъалаҳои матраҳшуда таҳқиқи мустақилона ва амиқро талаб мекунад, ки дар доираи кори мазкур пурра амалӣ намудани онҳо ғайриимкон аст. Бо вуҷуди ин, бо дарназардошти он ки ҳар гуна ҳулоса метавонад ҳам дастгирӣ ва ҳам интиқодно ба миён оварад, мо фаҳмиши худро оид ба низомноксозии институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки ба категорияи ҷавобгарии ҷиноятӣ алоқаманданд, асоснок менамоем.

Тавре ки зикр гардид, ҷавобгарии ҷиноятӣ ҳамчун оқибати содир намудани ҷиноят ба вуҷуд омада, маҷмӯи муайяни чораҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятиро дар бар мегирад. Ба ин гурӯҳ, пеш аз ҳама, ҷазои ҷиноятӣ

дохил мешавад. Ҳамчунин мусодирази молу мулк, табобати маҷбурии шахсони дорои парешонҳои рӯхӣ, ки мукаллаф ҳисобида шудаанд, ва чораҳои тарбиявие, ки нисбат ба ноболиғон ҳангоми озод шудан аз ҷазо татбиқ мегарданд, ба ҳамин доира мансубанд.

Диққати махсус бояд ба масъалаи он равона гардад, ки оё метавон чунин институтҳоро, мисли озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, шартан татбиқ накардани ҷазо, озод кардан аз ҷазо, инчунин чораҳои маҷбурий ва маҳдудкунандаи ҳуқуқро, ки дар доираи шартан маҳкумнамоӣ ё шартан пеш аз муҳлат озод кардан аз ҷазо татбиқ мегарданд, ҳамчун чораҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ баррасӣ намуд.

Пеш аз ҳама, бояд бо мавқеи асосноки А. В. Ендољсева розӣ шуд, ӯ таъкид менамояд, ки: «Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ шакли амалисозии худӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ нест. Аз ин рӯ, на худӣ озодкунӣ аз ҷавобгарӣ ва на дилхоҳ чораи таъсиррасонӣ, ки нисбат ба шахси аз ҷавобгарӣ озодшуда татбиқ мегарданд, наметавонанд ҳамчун чораҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ арзёбӣ шаванд» [328, с. 50]. Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бояд дар доираи мафҳуми «оқибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятии содир намудани ҷиноят» баррасӣ гардад.

Шартан татбиқ накардани ҷазоро мо ҳамчун як шакли озод намудан аз ҷазои ҷиноятӣ мефаҳмем, чунон ки ин назар дар адабиёти илмӣ бештар дастгирӣ шудааст [68, с. 101; 42, с. 137; 185, с. 194; 99, с. 309]. Озод намудан аз ҷазо худ ба худ чораи ҷудогонаи ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ нест. Дар ин ҳолат чораи асосӣ ҳамоно ҷазо мемонад, вале шахс аз таъин шудан ё адо кардани он озод мегардад. Озод кардан аз ҷазо чораи алоҳида набуда, балки шакли амалисозии ҷавобгарии ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Аммо чораҳои маҳдудкунандаи ҳуқуқ, ки дар доираи озод кардан аз ҷазо татбиқ мешаванд, амалан ҷазоро иваз намуда, наметавонанд ҳамчун чораҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ баррасӣ шаванд.

Пас, мазмуни ҷавобгарии ҷиноятӣ танҳо бо мазаммати давлатӣ маҳдуд намешавад. Ба он ҷазо, чораҳое, ки ҷазоро иваз мекунанд, ва чораҳое дохил

мешаванд, ки суд онҳоро дар баробари ҷазо бо ҳукми айбдоркунанда таъин менамояд. Меъёрҳое, ки ин ҷораҳоро шарҳ медиҳанд, тартиби таъин ва татбиқи онҳоро муайян мекунанд ё ҳолатҳои озод шудан аз онҳоро пешбинӣ менамоянд, дар маҷмӯи институтҳои марбут ба ҷавобгарии ҷиноятиро ташкил медиҳанд.

«Дар доираи зернизомии баррасишавандаи институтҳои Қисми умумӣ диққати махсус бояд ба меъёрҳо оид ба доғи судӣ, авф ва бахшиш дода шавад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ фаҳмиши ягона оид ба табиати ҳуқуқии доғи судӣ вучуд надорад» [326, с. 17; 369, с. 28; 324, с. 23; 349, с. 23; 313, с. 24; 29, с. 272].

Ба назари мо, доғи судиро бояд на ҳамчун ҷораи ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ, балки ҳамчун вазъи ҳуқуқии шахс фаҳмид. Он баъди ҳукми айбдоркунанда ва эътирофи гунаҳгорӣ пайдо мешавад. Маҳз дар ҳамин асос нисбат ба шахс ҷазо, ҷораҳои дигари ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ё ҷораҳои фардии пешгирикунанда татбиқ шуда метавонанд, ҳатто агар баъзеи онҳо дар КҶ ҚТ мустақим пешбинӣ нашуда бошанд. Доғи судӣ худ ҷора нест; он танҳо нишон медиҳад, ки шахс дар ҳолати амалишавии ҷавобгарии ҷиноятӣ қарор дорад.

Гуфтаҳои боло аз мавҷудияти камбудии назаррас ва танзими нокифояи институти доғи судӣ дар КҶ ҚТ шаҳодат медиҳад. Доғи судӣ, аввалан, ба мустаҳкамсозии муфассалтар дар қонун ниёз дорад (на дар як модда, балки дар чанд меъёр), ва дуюм, бояд дар шакли боби мустақил дар қонуни ҷиноятӣ ҷудо карда шавад.

Арзёбии комилан дигар бояд нисбат ба муқаррароти авф ва бахшиши ҷазо дода шавад. Гарчанде баъзе муҳаққиқон онҳоро ҳамчун институтҳои мустақили ҳуқуқи ҷиноятӣ баррасӣ мекунанд, чунин мавқеъ аз нигоҳи мо баҳсталаб аст. Моҳияти масъала дар он аст, ки тартиб, субъектҳо ва асосҳои авф ва бахшиши ҷазо асосан бо меъёрҳои ҳуқуқи конституционӣ танзим мегарданд. Меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ танҳо оқибатҳои эълони авф ё бахшиши ҷазоро муайян мекунанд.

Аз ин рӯ, авф ва бахшиши ҷазоро ҳамчун институт инкор накарда, метавон қабул кард, ки онҳо хусусияти байнисоҳавӣ доранд.. Чунонки И. Л.

Марогулова менависад, «авф ва бахшиши чазо ба ягон соҳаи ҳуқуқ маҳдуд намешаванд; меъёрҳои марбут ба онҳо дар ҳуқуқи конституционӣ, маъмурӣ, ҷиноятӣ, иҷроии чазои ҷиноятӣ ва муҳофизати ҷиноятӣ ҷой доранд. Онҳо ба институти бахшиши давлатӣ мансубанд, ки дар соҳаҳои гуногуни қонунгузорӣ ба таври васеъ истифода мешавад» [347, с. 47].

Бо чунин фаҳмиш, нигоҳ доштани муқаррароти васеи авф ва бахшиши чазо дар дохили Кодекси ҷиноятӣ чандон зарур нест. Дар қорҳои илмӣ борҳо гуфта шудааст, ки беҳтар аст барои авф ва бахшиши чазо қонунҳои махсус қабул шаванд [370, с. 54]. Мо низ ин пешниҳодно дуруст мешуморем. Меъёрҳои вобаста ба авф ва бахшиши чазо худ аз худ институти мустақили ҳуқуқи ҷиноятӣ намешаванд; онҳо метавонанд минбаъд аз Кодекси ҷиноятӣ берун оварда шуда, дар қонунгузори махсуси байнисоҳавӣ равшантар танзим гарданд.

Бо ҳамин асос, метавон он институтҳоро муайян кард, ки мазмуни ҷавобгарии ҷиноятӣ ва қораҳои дорои хусусияти ҷиноятӣ-ҳуқуқиро нишон медиҳанд. Аммо пеш аз ташаккули чунин низом, зарур аст масъалаи тартиби мақсадноки ҷойгиркунии институтҳои дахлдор дар матни қонуни ҷиноятӣ мавриди баррасӣ қарор гирад.

Бо тақия ба таҷрибаи мавҷуда, мо чунин мешуморем, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ дар ҳуқуқи ҷиноятии миллӣ бояд тавассути чанд институт нишон дода шавад. Ба ин низом, бо тартиби пешниҳодшаванда, мафҳум ва мақсадҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ, озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, мафҳум ва намудҳои чазо, таъйини чазо, озод кардан аз адои чазо, мусодирази молу мулк ва қоидаҳои таъйини он, қораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ ва тартиби татбиқи онҳо, инчунин доғи судӣ дохил мешаванд.

Ба назари мо, чунин номгӯй ва пайдарҳамии оптималии институтҳои Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ бештар асоснок буда, он мазмуни ду категорияи калидии соҳа - ҷиноят ва ҷавобгарии ҷиноятиро ошкор месозад. Дар айни замон бояд гуфт, ки Қисми умумӣ танҳо аз ҳамин институтҳо иборат нест.

Чойгоҳи махсусро институти қонуни ҷиноятӣ (ё институти ҳудуди амали қонуни ҷиноятӣ), ишғол мекунад, ки меъёрҳо оид ба он дар боби 2 КҶ ҚТ мустаҳкам шудаанд.

Ҳамчунин мақоми ҷудогона ба институти функционалии ҷавобгарии ҷиноятӣ ноғолиғон тааллуқ дорад, ки меъёрҳои махсуси озод қардан аз ҷавобгарӣ, таъйини ҷазо, озод қардан аз ҷазо ва ба назар гирифтани доғи судиро дар бар мегирад. Ин институт бо дарназардошти хусусиятҳои рағонӣ, ҳуқуқӣ ва криминалогии шахсоне, ки ҷиноятро дар синни аз 14 то 18-сола содир намудаанд таҳия шудааст.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, мантиқӣ аст, ки ин муқаррарот ҳамчун зериниститутҳои як институти функционалӣ: ҷавобгарии ҷиноятӣ ноғолиғон баррасӣ шаванд. Бо риояи принсипи пайдарҳамии ҷойгиршавии институтҳо дар Қисми умумӣ, чунин меъёрҳо бояд дар охири Қисми умумии Кодекс ҷой гиранд.

Ҳамин тариқ, мо низоми институтҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ Қисми умумиро пешниҳод намудем, ки ё аллақай дар матни КҶ ҚТ мустаҳкам шудаанд, ё бо дарназардошти номутобикатӣ ва зиддиятҳои мантиқии дохилӣ ба такмил ва низомноксозии қонунгузорӣ ниёз доранд.

Хулоса:

Ҷиноят ва ҷавобгарии ҷиноятӣ асоси концептуалии Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятиро ташкил медиҳанд. Ҷиноят ҳамчун қирдоре баррасӣ мешавад, ки дорои аломатҳои таркиби ҷиноят мебошад, дар ҳоле ки ҷавобгарии ҷиноятӣ мафҳуми васеътар буда, ҷораҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятиро, ки барои содир намудани ҷиноят таъйин мегарданд, дар бар мегирад. Ин категорияҳо заминаи мантиқии тамоми сохтори институтҳои Қисми умумиро муайян менамоянд.

Зинабандии институтҳо ва пайдарҳамии мантиқии онҳо:

1. Сохтори оптималии Қисми умумӣ бояд аз рӯи принсипи «аз умумӣ ба махсус», «аз яғона ба сершумор», «аз қоидаҳои умумӣ ба истисноҳо» ташкил

карда шавад. Вобаста ба ин пайдарҳамии мазкури институтҳо, ки категорияҳои ҷинойт ва ҷавобгарии ҷинойтиро ошкор месозанд тавсия дода мешавад:

- институти мафҳум ва категорияҳои ҷинойт, бо дарбаргирии субинститути ҳолатҳое, ки хавфнокии ҷамъиятии кирдорро истисно меkunанд;
- институти шахсоне, ки ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашида мешаванд;
- институти гуноҳ, бо дарбаргирии субинститути ҳолатҳое, ки гунаҳгорино истисно меkunанд;
- институти ҷинойти нотамои;
- институти сершумории ҷинойтҳо;
- институти шарикӣ дар ҷинойт;
- институти ҷавобгарии ҷинойтии ноболиғон.

2. Ба ҷораҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ бояд мансуб дониста шаванд: ҷазо, ҷораҳои ивазкунандаи он, ҷораҳои ҳамзамон бо ҷазо таъйиншаванда ва ҷораҳои маҳдудкунандаи ҳуқуқ, ки дар доираи шартан маҳкумнамоӣ ё шартан пеш аз муҳлат озод кардан аз ҷазо татбиқ мешаванд. Озод намудан аз ҷавобгарии ҷинойтӣ ва озод намудан аз ҷазо набояд ҳамчун ҷораҳои мустақил баррасӣ карда шаванд, зеро онҳо шаклҳои амалисозии ҷавобгарии ҷинойтӣ мебошанд.

3. Институтҳо ба институтҳои асосӣ ва зеринститутҳо ҷудо мешаванд:

1) Институтҳои асосӣ- сохтори мантиқии категорияҳоро ташкил медиҳанд (масалан, институти мафҳуми ҷинойт, институти ҷавобгарии ҷинойтӣ).

2) Субинститутҳо - мазмуни институтҳои асосиро мушаххас ва муфассал мегардонанд (масалан, ҳолатҳое, ки ҷинойтӣ будани кирдор ё гунаҳгорино истисно меkunанд, ҷораҳои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ, меъёрҳо оид ба ҷавобгарии ноболиғон).

3) Институтҳои байнисоҳай (авф ва бахшиши ҷазо) - бояд ҳамчун гурӯҳи алоҳида берун аз сохтори КҶ ҚТ ҷудо карда шаванд ё дар доираи қонунгузории байнисоҳай танзим гарданд.

3.2. Асосҳои концептуалии сохтори Қисми умумии қонуни ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Пайдарпайии баёни меъёрҳои Қисми умумии қонуни ҷиноятӣ, ки хусусияти кодификатсионӣ дорад, бо мантиқи дохилии танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ муайян мегардад. Дар навбати аввал қонунгузор аломатҳои асосии ҷиноятро муқаррар намуда, инчунин муқаррароти умумиро дар бораи усулҳо ва шаклҳои содир намудани кирдорҳои ҷиноятӣ баён мекунад. Танҳо баъд аз ин дар сохтори қонун масъалаҳои бо ҷораҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ алоқаманд, ки нисбат ба шахси кирдори барои ҷамъият хавфнок содир намуда татбиқ мешаванд ошкор мегардад.

«Чунин муносибат ҳам барои қонунгузори ҷиноятии миллий ва ҳам барои қонунгузори ҷиноятии хориҷӣ анъанавӣ ба ҳисоб рафта, ҳангоми таҳияи кодексҳои ҷиноятӣ истифода мешавад, то аҳамияти муайянкунандаи кирдори ҷиноятиро нисбат ба ҷораҳои маҷбурунии давлатӣ таъкид намояд. Асоси концептуалии чунин пайдарпайӣ бори аввал дар қорҳои илмӣ И. Бентам (1748–1832) инкишоф ёфтааст, дар ҳоле ки татбиқи амалии он дар аввалин санадҳои кодификатсияшудаи ҳуқуқи ҷиноятии давлатҳои Аврупои Ғарбӣ ба амал бароварда шуд. Аз ҷумла, дар Маҷмуи қонунҳои ҷиноятии Австрия соли 1768, Кодекси ҷиноятии Фаронса соли 1781 ва Маҷмуи қонунҳои ҷиноятии Бавария соли 1813» [374].

Дар натиҷаи таҳқиқ муайян гардид, ки: «Дар доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ба масъалаи мафҳум ва мазмуни Қисми умумии қонуни ҷиноятӣ таваҷҷуҳи кофӣ дода нашудааст. Таърифҳои камшумори мавҷуда Қисми умумиро ҳамчун низоми меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ шарҳ медиҳанд, ки мазмуни категорияҳо ва мафҳумҳои асосии соҳа, асосҳои ҷавобгарӣ ва ҳудуди ҷораҳои таъсиррасонии ҳуқуқиро муайян мекунанд ва ҳамзамон ягонагӣ ва низомнокии қонунгузориро таъмин менамоянд» [126, с. 272].

«Унсuri сохтори қонуни ҷиноятӣ маҷмӯи меъёрҳоро дар бар мегирад, ки ба танзими масъалаҳои маъмулӣ ва умумӣ вобаста ба ҷиноят ва сазовари

чазо эътироф намудани кирдорҳое, ки ба манфиатҳои ҳифзшавандаи шахсият, ҷомеа ва давлат таҷовуз мекунанд равона шудааст» [166, с. 1152].

Дар баъзе ҳолатҳо дар манбаъҳои илмӣ таърифи на Қисми умумии қонуни ҷиноятӣ, балки Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқ пешниҳод мегардад. «Дар чунин замина, он ҳамчун низоми ташаккулёфтаи меъёрҳо ва муқаррароти ҳуқуқӣ дар асоси принципҳои бунёдии ҳуқуқи ҷиноятӣ баррасӣ мешавад, ки тавассути онҳо мазмуни категорияҳои асосӣ ва мафҳумҳои калидии ин соҳа ошкор гардида, инчунин асосҳои ба вучуд омадани ҷавобгарии ҷиноятӣ, шаклҳои татбиқи он ва ҳудудҳои истифодаи ҷораҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ муайян карда мешаванд» [40, с. 300].

Ҳамзамон, он маҷмӯи институтҳои ба ҳам алоқаманди ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад, ки дар пайдарпайии муайяни мантиқӣ ба низом дароварда шуда, байни худ робитаи устувори системавӣ доранд [134, с. 372].

Бо вучуди ин, Қисми умумии қонуни ҷиноятӣ ва Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ аз рӯи мазмун ва таъиноти худ яксон нестанд. Робитаи байни онҳо анъанавӣ тавассути таносуби категориявии шакл ва мазмун шарҳ дода мешавад. Дар баробари ин бояд қайд кард, ки гузаронидани сарҳади қатъӣ ва комилан ҷудокунанда байни ин падидаҳо имконнопазир аст, зеро ҳам Қисми умумии КҚ ва ҳам Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷанбаҳои гуногуни як низоми ягонаи ҳуқуқӣ-ҷиноятиро ифода мекунанд.

Ҳамзамон равшан аст, ки мутобиқати пурраи Қисми умумии КҚ ва Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ ғайриимкон мебошад. Тафовути асосии онҳо бо хусусияти категорияҳои шакл ва мазмун вобаста аст, ки, чунон ки маълум аст, дар доираи як падида наметавонанд пурра бо ҳам мувофиқат намоянд.

Дар шакли умумӣ, мазмун ҳамчун маҷмӯи хусусиятҳои моҳиятӣ ва хосиятҳои дохилии падидаи муайян фаҳмида мешавад, дар ҳоле ки шакл ифодаи берунии ҳамин мазмун буда, аз табиати дохилии он бармеояд.

Барои таҳияи таърифи аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва дурусти Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ зарур аст, ки таърихи ташаккули он муайян гардида, мазмуни

меъёрии он таҳлил карда шавад. Бе омӯзиши ин ҷанбаҳо ошкор намудани аломатҳои муҳими мафҳуми Қисми умумии КҶ душвор мегардад.

Дар марҳилаи муосир мавҷудияти Қисми умумӣ дар низоми конунгузории ҷиноятӣ ҳамчун падидаи худ аз худ равшан пазируфта мешавад. Аммо чунин фаҳмиш якбора ва ғайрибаҳо ташаккул наёфтааст ва на ҳамеша ба низоми ҳуқуқи ҷиноятӣ милли ҳос буд.

Дар адабиёти илмӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ аксар вақт ба Қисми махсуси конунгузории ҷиноятӣ ҷойи афзалиятнок дода мешавад. Масалан, А.И. Чучаев қайд мекунад, ки: «Ташаккули Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ дар таърихи рушд аз Қисми махсус пеш гузаштааст» [156, с. 553]. Ба андешаи А.И. Бойко: «Қисми умумӣ аз ҷиҳати таърихӣ дертар аз манъкуниҳои мушаххас пайдо шудааст» [135, с. 508]. А.И. Бойсов низ қайд мекунад, ки аз ҷиҳати таърихӣ нахуст он меъёрҳои ба вучуд омадаанд, ки баъдан асоси Қисми махсусро ташкил доданд. Танҳо баъд аз онҳо қоидаҳои умумӣ шакл гирифтанд, ки имрӯз ҳамчун Қисми умумӣ шинохта мешаванд [22, с. 773]. Бо мавқеи муаллифони зикршуда М. С. Жук низ қоидаҳои ҳамфикр буда, таъкид менамояд, ки «тавре маълум аст, Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ нисбат ба он чи ки мо Қисми махсус меномем, хеле дертар ташаккул меёбад ва ҳатман ҳамин муқаррароти махсусро ҳамчун заминаи таърихӣ худ дар назар дорад» [40, с. 300].

Аз чунин мавқеъ бармеояд, ки дар марҳилаи муайяни рушд танҳо меъёрҳои ба Қисми махсус мувофиқ мавҷуд буда, Қисми умумӣ дертар ҳамчун унсуре мустақил шакл гирифтааст. Аммо ин мавқеъро наметавон қоидаҳои асоснок шуморид.

Ба назари мо: «Мавқеи боварибахштар он аст, ки дар марҳилаи ибтидоии рушд меъёрҳои казуистӣ, ки ба ҳолатҳои мушаххаси қирдори ҳавфнок рағбона шуда буданд, ба вучуд омадаанд ва онҳо имрӯз ба меъёрҳои Қисми махсус мансуб дониста мешаванд. Ба назари мо, боз ҳам асосноктар он мавқеъ мебошад, ки мувофиқи он санадҳои ибтидоии ҳуқуқи ҷиноятӣ ба Қисми умумӣ ва ба Қисми махсусро дар фаҳмиши муносири доктриналӣ дар бар

намегирифтанд, балки мачмӯи меъёрҳое буданд, ки чораҳои чазоро барои шаклҳои мушаххаси рафтор муқаррар менамуданд» [84, с. 224].

Дар ин изҳорот аҳамияти асосӣ маҳз ба ҳамин ҳолати охирин дода мешавад. Воқеан, дар тӯли давраи дароз дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ на аз ҷиҳати мазмун ва на аз ҷиҳати сохтори расмӣ ҷудокунии он ба Қисми умумӣ ва Қисми махсус амалӣ карда намешуд. Дар ин замина таҳқиқоти махсуси Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки аз ҷониби В.П. Коняхин анҷом дода шудааст, қобили таваҷҷуҳ мебошад. Ба гуфтаи муаллиф, решаҳои аввалини Қисми умумии қонунгузориҳои ҷиноятиро ҳанӯз дар ёдгориҳои хаттии асри X дида мумкин аст. Сухан, пеш аз ҳама, дар бораи шартномаҳои Руси Киев бо Византия меравад. Албатта, он вақт ин муқаррарот ҳанӯз шакли пурра ва мукамал надоштанд, вале дар онҳо аллакай баъзе қоидаҳои ба назар мерасанд, ки баъдтар ба Қисми умумӣ дохил шудаанд, аз ҷумла: «Меъёрҳо дар бораи мудофияи зарурӣ, кӯшиши содир намудани ҷиноят ва инчунин экстрадитсия. Илова бар ин, дар онҳо истилоҳҳои умумӣ ва яхела барои ифодаи категорияҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ - ҷиноят («хато», «гуноҳ») ва ҷазо («ҷазоҳои динӣ», «қатл») истифода мешуданд. Дар санадҳои меъёрии баъдӣ ин тамоюли ибтидоӣ рушди минбаъда ёфта, мустаҳкам гардидааст» [65, с. 346].

Аз гуфтаҳои боло метавон бо дараҷаи кофии асоснок хулоса кард, ки дар марҳилаи ибтидоии рушди худ қонунгузориҳои ҷиноятӣ танҳо қисман ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ вучуд дошт; бештар бошад, он дар якҷоягӣ бо дигар низомҳои меъёрӣ амал мекард ва вобаста ба сохтор ба Қисми умумӣ ва Қисми махсус ҷудо карда намешуд. Мазмуни асосии ҷунин санадҳои аввалин, одатан, ба он меъёрҳои мувофиқат мекард, ки имрӯз ба Қисми махсус мансуб дониста мешаванд, аммо ҳамзамон дар онҳо унсурҳои низ мавҷуд буданд, ки доктринаи муосир онҳоро ба муқаррароти Қисми умумӣ нисбат медиҳад.

Барои таҳқиқоти мазкур мазмуни муосири фаслҳои асосии Қисми умумии қонунгузориҳои ҷиноятӣ аҳамияти махсус дорад, зеро маҳз он хусусияти ҳоси ин қисмро инъикос намуда, бояд ҳамчун нуқтаи ибтидоӣ ҳангоми таҳияи

таърифи мувофики он ва инчунин ҳангоми арзёбии интиқодии таърифҳои қаблан пешниҳодшуда хизмат намояд.

Муқаррароти меъёрие, ки ба Қисми умумии қонуни ҷиноятии кодификатсияшуда дохил мешаванд, аз ҷиҳати мантиқӣ метавон ба ду гурӯҳи сохторӣ ҷудо намуд: «Гурӯҳи аввал муқаррароти низомсоз ё низомнигоҳдорандаро дар бар мегирад, ки тамомият ва ҳамоҳангии дохилии низоми ҳуқуқи ҷиноятиро таъмин мекунанд. Гурӯҳи дуюм бошад, муқаррароти воқеан умумиро фаро мегирад, ки мазмуни асосии Қисми умумиро ташкил дода, масъалаҳои маъмулӣ вобаста ба ҷиноят ва сазовори ҷазо буданро танзим менамоянд» [65, с. 346].

Муқаррароти низомсоз, ки нақши калидӣ доранд, самти умумии танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятиро муайян намуда, ҳамагироии меъёрҳоро дар низоми ягона таъмин мекунанд. Дар таҳрири амалкунанда ин муқаррарот дар Фасли I Қисми умумии КҶ ҚТ муттаҳид шудаанд, ки «аз лиҳози аҳамият заминаи ахлоқии тамоми соҳаи ҳуқуқи ҷиноятиро ташкил медиҳанд» [323, с. 24]. Онҳо таъсири иттилоотӣ-равонасозӣ дошта, доираи сарчашмаҳо ва вазифаҳои қонуни ҷиноятӣ, принципҳои он ва доираи амали онро муайян мекунанд.

Ҳарчанд тартиби ҷойгир шудани ин маълумот дар сохтори қонуни ҷиноятии кодификатсияшуда аҳамияти асосӣ надорад, як нукта равшан аст: ҳар қадар муқаррароти низомсоз дар санадҳои кодификатсияшудаи соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ бо тартиби наздиктар ҷой гиранд, ҳамон қадар ёфтани меъёрҳои зарурӣ барои ҳуқуқшиносон осонтар мегардад.

Ба андешаи А.А. Нечепуренко, вазифаҳои Кодекси ҷиноятӣ мувофиқ аст бо мазмуни зерин такмил дода шаванд: «Барои амалӣ намудани вазифаҳои зикршуда, Кодекси мазкур асосҳо ва принципҳои ҷавобгарии ҷиноятиро муқаррар менамояд, муайян мекунад, ки кадом кирдорҳое, ки барои шахсият, ҷомеа ва давлат хавфнок мебошанд, ҷиноят эътироф карда мешаванд, ва барои содир намудани онҳо ҷораҳои ҷавобгарии ҷиноятиро муқаррар месозад, аз ҷумла доғи судӣ, ҷазо ва санҷиш, инчунин дигар ҷораҳои маҷбуркунии ҳуқуқӣ-ҷиноятиро пешбинӣ менамояд: ҷораҳои маҷбурии хусусияти тарбиявӣ,

чораҳои маҷбурии хусусияти тиббӣ ва мусодираи молу мулк» [352, с. 43]. Бо вучуди ин, муқаррароти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ барои ворид намудан ба Кодекси ҷиноятӣ пешниҳод шаванда, бештар ба мундариҷаи сохторӣ шабоҳат дорад, ки монанди он дар нашрияҳои ғайрирасмӣ Кодекси ҷиноятӣ истифода мешавад. Ин ҳолат мувофиқати амалии чунин пешниҳод ва самаранокии онро дар ҷаъолияти ҳуқуктатбиқкунӣ зери шубҳа мегузорад.

«Ҳангоми мурочиат ба номгӯйи принципҳои қонуни ҷиноятӣ, ки қонунгузор онҳоро ба ҳайси муқаррароти низомсоз ворид намудааст, бояд таъкид кард, ки онҳо муқаррароти ибтидоӣ ва роҳнамои дорои хусусияти умумӣ мебошанд, ки ё барои тамоми низоми ҳуқуқ аҳаммият доранд (принципҳои умумиҳуқуқӣ), ё барои соҳа, зерсоҳа ё институти мушаххаси ҳуқуқ (принципҳои соҳавӣ)» [112, с. 270; 273, с. 75-81].

Дар айни замон, Кодекси ҷиноятӣ принципҳои зеринро муқаррар намудааст: қонуният, баробарӣ дар назди қонун, ногузирии ҷавобгарӣ, ҷавобгариӣ фардӣ ва гунаҳгорӣ, адолат, инсондустӣ ва демократизм.

Ба назари мо: «принципҳое, ки пояи сохтори сиёсӣ-ҳуқуқии давлатро ташкил медиҳанд ва бидуни онҳо татбиқи ҳуқуқ, новобаста аз мансубияти соҳавӣ, ғайриимкон аст, бояд дар Конститутсия мустаҳкам карда шаванд ва ба сабаби амали мустақими онҳо такрори онҳо дар санадҳои кодификатсионии соҳавӣ зарурат надорад. Аз ин нуқтаи назар, мувофиқ будани мустаҳкамсозии принципи баробарии шахрвандон дар назди қонун дар ҳуди Кодекси ҷиноятӣ баҳснок менамояд, зеро он дорои хусусияти умумиҳуқуқӣ мебошад. Бо вучуди ин, бо мавқеи баъзе олимон, ки принципи қонуниятро низ ба гурӯҳи принципҳои умумии ҳуқуқ мансуб медонанд, розӣ шудан душвор аст, зеро мустаҳкам гардидани он дар Кодекси ҷиноятӣ на танҳо аҳамияти рамзӣ ва тасдиқкунанда дорад, балки дар низоми ҳуқуқи ҷиноятӣ, инчунин нақши функционалӣ ва танзимкунандаро низ иҷро мекунад» [308, с. 193-199].

Принципи адолат, ки баъзан «ҷавобгариӣ одилонаи ҷиноятӣ» номида мешавад, ва принципи инсондустӣ дар зоҳир мафҳумҳои васеъ менамоянд. Аммо дар матни қонун онҳо хеле маҳдуд шарҳ ёфтаанд ва бештар ба доираи

худи ҳукуки ҷиноятӣ дахл доранд. Бо дарназардошти аҳамияти махсуси ин принципҳо, баъзе намояндагони илми ҳукуки ҷиноятӣ бар онанд, ки таърифи онҳо дар Кодекси ҷиноятӣ бояд васеътар шарҳ дода шавад. Масалан, пешниҳод мегардад, ки принципи адолат ҳамчун талаботе фаҳмида шавад, ки мувофиқи он ««қонуни ҷиноятӣ бояд то андозае ба тасаввуроти умуминсонӣ дар бораи адолат ва рафтори дуруст мувофиқат намояд, ки ин тасаввурот аз шароити иҷтимоии ҷомеа бармеоянд» [58, с. 406]. Дар варианти дигар гуфта мешавад, ки «қонуни ҷиноятӣ бояд одилона бошад, яъне аз ҷиҳати иҷтимоӣ асоснок, инчунин аз лиҳози илмӣ ва криминологӣ далелнок бошад» [308, с. 193-199]. Принципи инсондустӣ ҳамчун «мутобиқати қонуни ҷиноятӣ ба тасаввуроти умуминсонӣ дар бораи эҳтиром ба шахсият» [58, с. 406] шарҳ дода мешавад. Аммо дар сурати чунин тавсеаи абстрактии мазмун, аҳамияти амалии мустаҳкамсозии ин принципҳо дар матни Кодекс коҳиш меёбад. В.А. Толстик дуруст қайд мекунад, ки агар меъёрҳо аз ҳад зиёд абстрактӣ баён шаванд, онҳо хусусияти меъёрии худро гум мекунанд. Дар чунин ҳолат муқаррароти ҳуқуқӣ дигар ҳамчун қоидаи ҳатмӣ қабул намешавад, балки ба як изҳороти умумӣ ё тавсифи вазъ табдил меёбад, ки қувваи ҳуқуқӣ надорад [293, с. 296–302].

Аз ҳамин нигоҳ, таърифи қонунгузории принципҳои қонуни ҷиноятиро на бо роҳи боз ҳам умумӣ кардани онҳо, балки тавассути равшантар ва мушаххастар нишон додани мазмунашон дар доираи ҳукуки ҷиноятӣ такмил додан лозим аст. Ҳамзамон бояд ба назар гирифт, ки «мувофиқи қоидаҳои техникаи қонунгузорӣ, лексика ва услуби таҳририи матни меъёрӣ, принципҳои асосӣ наметавонанд дар матни қонуни ҷиноятӣ бо тамоми мазмун ва шаклҳои зоҳиршавии худ пурра баён карда шаванд» [161, с. 583].

Принципҳо бори аввал дар қонунгузории миллии дар Асосҳои қонунгузории ҷиноятии ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ соли 1991 мустаҳкам карда шуданд. Аммо ин муқаррарот 11 июли соли 1992 ба қувваи ҳуқуқӣ надаромад, зеро Иттиҳоди Шӯравӣ пеш аз он пароканда шуда буд.

Аз нуқтаи назари ҳукуки ҷиноятӣ, мустаҳкам намудани принципҳо бевосита дар қонун аҳамияти калон дошт. Аввалан, ин ба баланд гардидани

муайяннокии ҳуқуқӣ мусоидат намуд, зеро дар қонун фаҳмиши асосии он ки кадом ғояҳо пояи ҷавобгарии ҷиноятиро ташкил медиҳанд, ҳуқуқи ҷиноятӣ кадом ҳадафҳоро пайгирӣ мекунад ва меъёри қонун бо амалияи татбиқи он чӣ гуна бояд мутобиқат дошта бошад, муқаррар карда мешуд.

Дуюм, чунин мустаҳкамкунӣ ҳамчун кафолати хифзи ҳуқуқи инсон хизмат мекард: принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ барои қонунгузор, судя ва муфаттиш ҳамчун роҳнамо амал намуда, хавфи татбиқи худсаронаи ҷазоро коҳиш медиҳанд.

Аз ҷиҳати ҳуқуқӣ муҳим аст таъкид карда шавад, ки мустаҳкам намудани принципҳо дар қонун танҳо баёни декларативӣ нест. Принципҳо ҳамчун асос барои тафсири меъёрҳо, ҳалли ихтилофҳо байни муқаррароти қонун, инчунин барои ташаққули амалияи ягонаи татбиқи онҳо дар судҳо хизмат мекунанд.

Ҳамин тариқ, мустаҳкам намудани принципҳои қонуни ҷиноятӣ дар м.2 Асосҳои умумии қонунгузории ҷиноятӣ ИҶШС соли 1991 метавонад ҳамчун марҳилаи муҳим дар таҳаввули ҳуқуқи ҷиноятӣ миллӣ баррасӣ гардад. Ин иқдом ба ташаққули равиши низомнок ва принципиалӣ дар танзими ҷавобгарии ҷиноятӣ мусоидат намуд, гарчанде ки татбиқи мустақими ин меъёр бинобар шароити таърихӣ ғайриимкон гардид [2, с. 862].

Ҳамзамон, дар адабиёти илмӣ ва назариявии умумӣ пешниҳодҳо низ садо медиҳанд, ки қонунгузор бояд принципҳои танзимкунандаи фаъолияти муайяно дар пешгуфтори (преамбулаи) санади меъёрии дахлдор ба таври равшан мустаҳкам намояд. Чунин тавсия ба он асос меёбад, ки муқаррароти принципи қонун бояд аллакай дар оғози санад ба таври намоён ифода гарданд, то аҳамият ва нақши онҳо дар тафсири минбаъдаи меъёрҳо ҳам барои ҳуқуқтатбиқкунандагон ва ҳам барои шахрвандон равшан бошад.

Аз нуқтаи назари ҳуқуқи ҷиноятӣ, ворид намудани принципҳо ба пешгуфтори қонун якчанд вазифаи муҳимро иҷро мекунад. Аввалан, ин ба дарки сохтори қонун мусоидат намуда, имкон медиҳад, ки самтҳо ва ҳадафҳои асосии танзими ҳуқуқӣ аз оғоз муайян карда шаванд. Дуюм, чунин тарз ба мувофиқӣ ва пешгӯишавандагии татбиқи меъёрҳо мусоидат мекунад,

зеро судҳо ва мақомоти тафтиши пешакӣ ҳангоми тафсири меъёрҳои баҳснок ё ҳалли ихтилофҳо байни онҳо метавонанд ба принципҳои муқарраргардида таъя намоянд.

Бояд таъкид намуд, ки чунин тавсия, инчунин ба баланд гардидани фарҳанги ҳуқуқии қонунгузор мусоидат мекунад: мустаҳкам намудани принципҳо дар преамбула қонунгузоро ба муносибати бештар низомнок ҳангоми таҳияи қонун ҳидоят менамояд, аз шаклгароӣ ва худсарӣ дар формулировкаҳо пешгирӣ мекунад ва инчунин кафолати риояи ҳуқуқу озодиҳои бунёдии шахсро, махсусан дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ, тақвият мебахшад. Дар оянда чунин тарз метавонад ба ташаккули стандартҳои ягонаи тафсири қонун мусоидат намуда, фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунандагонро осон гардонад ва эътимоди ҷомеаро ба адолати ҷиноятӣ баланд бардорад.

Дар адабиёти муосири ҳуқуқи ҷиноятӣ, инчунин андешаҳо баён мешаванд, ки ҷонибдори интиқоли принципҳои қонуни ҷиноятӣ аз гурӯҳи муқаррароти низомсоз бевосита ба преамбулаи Кодекси ҷиноятӣ мебошанд. Ҷонибдорони ин консепсия чунин мешуморанд, ки чунин преамбула метавонад нақши як навъ «Конститутсияи ҳуқуқи ҷиноятӣ»-ро иҷро намояд, яъне самтҳои асосии тамоми низоми қонунгузори ҷиноятиро муайян карда, татбиқи ягонаи онро таъмин созад.

Аз нуқтаи назари илми ҳуқуқ, мустаҳкам намудани принципҳо дар преамбула як қатор бартариҳои муҳим дорад. Аввалан, ин арзишҳои бунёдии ҳуқуқи ҷиноятӣ, ба монанди қонуният, адолат, инсондустӣ ва мутаносибии ҷазоро ба таври расмӣ муқаррар намуда, онҳоро барои ҳамаи субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ ошкоро ва ҳатмӣ мегардонад. Дуюм, преамбула метавонад вазифаи методологиро иҷро намояд, яъне ба ҳуқуқтатбиқкунандагон - судяҳо, прокурорҳо ва муфаттишон имкон диҳад, ки ҳангоми тафсири меъёрҳо аз самтҳои ягона роҳнамоӣ намоянд, махсусан дар ҳолатҳои ихтилофи ҳуқуқӣ ё мавҷуд будани ҳолигӣ дар қонун.

Ғайр аз ин, мустаҳкам намудани принципҳо дар преамбула ба баланд гардидани муайяннокӣ ва пешгӯишавандагии қонунгузори ҷиноятӣ мусоидат

менамояд, зеро мақсад ва вазифаҳои асосии ҷавобгарии ҷиноятӣ дар шакли як роҳнамои ҳукукии фаҳмо ва дастрас барои ҳамаи субъектҳо ифода мегарданд. Чунин тарз, инчунин ҳифзи ҳукуку манфиатҳои қонунии шаҳрвандонро тақвият дода, заминаи мутобиқсозии ҳукуки ҷиноятӣ миллий бо стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи адолати судӣ ва ҳукуки инсонро фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, пешниҳоди интиқоли принципҳои қонуни ҷиноятӣ ба преамбулаи Кодекси ҷиноятӣ хусусияти танҳо декларативӣ надорад. Он аҳамияти воқеии амалӣ ва методологӣ дошта, пояи ягонаи низомии ҳукуки ҷиноятиро ташаккул медиҳад ва ҳамчун роҳнамо барои тамоми амалияи ҳукукатибиккуни хизмат мекунад.

Масъалаи мувофиқ будани мустаҳкам намудани принципҳои соҳаи муайяни ҳукук дар преамбулаи қонунҳои дахлдор дар адабиёти илмӣ низ ғаёлона баррасӣ гардидааст. Аз ҷумла, ба ин масъала ҳукукшиноси маъруфи рус О. С. Иоффе таваҷҷуҳ зоҳир намуда буд. Ӯ қайд мекард, ки ворид намудани принципҳо ба преамбула имкон медиҳад, ки қонунгузор заминаи идеологӣ ва арзишии санади меъёриро ба таври равшан муайян намояд, ки ин махсусан барои соҳаҳои низомсозии ҳукук, аз ҷумла ҳукуки ҷиноятӣ, аҳамияти муҳим дорад.

Аз нуқтаи назари ҳукуки ҷиноятӣ, андешаи О. С. Иоффе аҳамияти амалӣ дорад. Принципҳои қонуни ҷиноятӣ на категорияҳои абстрактӣ, балки танзимгарони рафтори ҳам давлат ва ҳам иштирокчиёни муносибатҳои ҳукуқӣ мебошанд, ки ҳудуди даҳлати иҷозатдодашударо ба ҳукуку озодиҳои шахсӣ муайян мекунанд. Мустаҳкам намудани онҳо дар преамбулаи қонун имкон медиҳад, ки мақсадҳои асосии қонунгузории ҷиноятӣ, аз қабili пешгирии ҷиноятҳо, таъини ҷазои одилона ва одадкунонии иҷтимоии ҳукуқвайронкунандагон аз оғоз муайян карда шаванд.

Ғайр аз ин, андешае, ки О. С. Иоффе пешниҳод намудааст, вазифаи методологӣ ва меъёрии қонунро тақвият мебахшад. Преамбулае, ки принципҳоро дар бар мегирад, ба як навъ «ҷаҳорҷӯбаи ҳукуқӣ» табдил меёбад, ки дар асоси он судҳо, мақомоти тафтишотӣ ва прокуратура метавонанд

меъёрхоро пайдарпай ва дақиқ тафсир намоянд, аз татбиқи худсаронаи қонун худдорӣ карда, эътимоди ҷомеа ро ба адолати ҷиноятӣ баланд бардоранд.

Ҳамин тариқ, О. С. Иоффе зикр месозад, ки: «зарурати ба таври низомнок мустаҳкам намудани принципҳои бунёдии соҳаи ҳуқуқро дар преамбулаи санадҳои меъёрӣ тасдиқ менамояд. Чунин тарз ба баланд гардидани муайяннокии ҳуқуқӣ мусоидат намуда, ягонагии амалияи ҳуқуқтатбиқкуниро таъмин мекунад ва ҳифзи ҳуқуқи инсонро дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ таҳким мебахшад» [231, с. 178-195].

Дар ҳамин замина саволе ба миён меояд: то кадом андоза татбиқи пешниҳоди мустаҳкам намудани принципҳои қонуни ҷиноятӣ дар преамбулаи қонунгузориҳои кодификатсияшудаи ҷиноятӣ мақсаднок аст? Ин баҳс ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ барои ташаккули низоми ҳуқуқи ҷиноятӣ аҳамияти муҳим дорад.

Преамбула, ки аз калимаи латинии *praeambula* («пешраванда», «пешомада») гирифта шудааст, қисми муқаддимавии санади меъёрӣ буда, унсури ёрирасони сохтори он ба ҳисоб меравад. Он муқаррароти ҳатмии барои иҷро пешбинишударо дар бар намегирад, аммо вазифаҳои муҳими иттилоотӣ ва роҳнамоиро иҷро мекунад. Аз ҷумла, преамбула имкон медиҳад:

- мақсад ва вазифаҳои қонунро нишон дода, равшан созад, ки танзими меъёрӣ ба кадом арзишҳо ва ғояҳо таъяс мекунад;

- дар фаҳмидан ва шарҳ додани меъёрҳо роҳнамо бошад, махсусан вақте ки дар қонун холигӣ, ихтилоф ё норавшанӣ вучуд дорад;

- қонунгузориҳо ба як низоми пайваста табдил дода, мувофиқати моддаҳои алоҳидаро бо принципҳои асосии он нигоҳ дорад.

Аз нуқтаи назари ҳуқуқи ҷиноятӣ, мустаҳкам намудани принципҳо дар преамбула махсусан муфид мебуд. Принципҳои қонуни ҷиноятӣ ҳудуди маҷбуркунии давлат, мутаносибии ҷазо, инчунин ҳуқуқу уҳдадорихи иштирокчиёни муҳофизаи ҷиноятиро муайян мекунанд. Преамбулае, ки принципҳоро ба таври возеҳ ифода мекунад, имкон медиҳад самтҳои асосии

фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ аз оғоз муайян карда шуда, пешгӯишавандагии қарорҳои суд ва фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ баланд бардошта шавад.

«Бо вучуди ин, аз нуқтаи назари амалӣ бояд ба назар гирифт, ки преамбула унсури ёрирасони қонун буда, унсури ҳатмӣ ҳисоб намешавад. Ин маънои онро дорад, ки ҳуди он уҳдадорихои нави ҳуқуқӣ эҷод намекунад, балки танҳо меъёрҳои мавҷударо ба низом мебарорад ва аҳамияти онҳоро таъкид менамояд. Бо вучуди ин, нақши он дар қонунгузорию кодификатсияшудаи ҷиноятӣ набояд кам арзёбӣ гардад, зеро преамбула заминаи методологиро барои тамоми соҳаи ҳуқуқ фароҳам оварда, ба як навъ «конститутсияи» қонунгузорию ҷиноятӣ табдил меёбад, ки ҳамаи иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ метавонанд ба он таъяс намоянд» [183, с. 415].

Ҷолиб аст, ки на ҳамаи олимони мутафаккирон аз ғояи ворид намудани преамбула ба санадҳои қонунгузорӣ ҷонибдорӣ мекарданд. Масалан, Фрэнсис Бэкон ба чунин амалия қатъиян муҳолиф буд. Дар асари «Дар бораи баёни мураккаб ва норавшани қонунҳо» ӯ пешниҳод мекард, ки қонун бе преамбула оғоз шавад ва матн рост аз муқаррароти асосӣ оғоз гардад. Ба андешаи ӯ, преамбула фаҳмиши қонунро вазнинтар мекунад ва метавонад таваҷҷуҳро аз мазмуни асосии он дур созад.

Аз нуқтаи назари ҳуқуқи ҷиноятӣ, далели Бэкон то андозае аҳамият дорад, зеро: «Преамбула меъёрҳои ҳатмии ҳуқуқиро муқаррар намекунад ва муқаддимаи аз ҳад муфассал метавонад диққатро аз муқаррароти мушаххаси қонун дур намояд, ки ин ба равшанӣ ва татбиқи амалии он таъсири манфӣ мерасонад. Дар қонунгузорию ҷиноятӣ, ки дар он танзими дақиқи ҳуқуқи уҳдадорихои иштирокчиёни мурофиа, инчунин шаклҳо ва муҳлатҳои ҷазо аҳамияти махсус дорад, преамбулаи аз ҳад тӯлонӣ ё мураккаб метавонад ҳавфи тафсири нодурусти меъёрҳоро ба вучуд оварад» [23, с. 567; 138, с. 622]. Дар илми муносири ҳуқуқи ватанӣ низ баҳсҳо дар бораи мақсаднокии ворид намудани преамбула ба санадҳои меъёрӣ идома дорад. Баъзе муҳаққиқон андеша доранд, ки: «Преамбула дар асл матни зиёдати мебошад, ки санадро

пурбор карда, дарки ҳамаҷонибаи мазмуни тамоми санади меъёрӣ-ҳуқуқиро душвор мегардонад. Чунин интикод ба он асос меёбад, ки преамбула, ҳамчун қисми муқаддимаӣ ва ёрирасони қонун, меёрҳои ҳатмиро дар бар намегирад ва метавонад боиси афзоиши ҳаҷми иттилоот гардад, ки диққатро аз муқаррароти мушаххаси қонун дур месозад, махсусан дар соҳаҳои кодификатсияшудаи ҳуқуқ, аз ҷумла дар қонунгузории ҷиноятӣ» [52, с. 510].

Аз тарафи дигар, нуқтаи назари муқобил низ мавҷуд аст, ки мувофиқи он «агар суҳан дар бораи санади меъёрӣ равад, матлуб аст дар он ҳатто як преамбулаи кӯтоҳ қой дода шавад, то ба ҳуҷҷати ҳуқуқӣ асоснокӣ ва эътимоднокии муайян баҳшида шавад». Ҷонибдорони ин мавқеъ таъкид мекунанд, ки сохтор ва тарзи таҳияи преамбула ба фаъолияти ҳуқуқии шаҳрвандон, иттиҳодияҳо, шахсони мансабдор ва мақомоти давлатӣ таъсири бевосита мерасонад. Ба ибораи дигар, преамбулаи дуруст таҳияшуда на танҳо низомнокӣ ва мантиқи қонунро тақвият медиҳад, балки ба дарки самараноки мазмуни он мусоидат намуда, татбиқи ҳуқуқро осон мегардонад ва пешгӯишавандагии рафтори ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқиро таъмин менамояд.

Аз нуқтаи назари ҳуқуқи ҷиноятӣ, ин баҳс аҳамияти махсус дорад, зеро: «Принсипҳои қонуни ҷиноятӣ ҳудуди ҷавобгарии ҷиноятӣ, ҳуқуқи уҳдадорҳои иштирокчиёни муҳофиза, инчунин мақсади ҷазо ва дигар чораҳои таъсиррасониро муайян мекунанд» [181, с. 384].

Дар ҳамин замина, В. М. Баранов зикр менамояд, ки: «Набудани преамбулаҳо дар чунин санадҳои кодификатсияшуда, ба монанди Кодекси муҳофизавии ҷиноятӣ, Кодекси шаҳрсозӣ, Кодекси маданӣ, Кодекси замин, Кодекси андоз, Кодекси гумрук ва Кодекси меҳнат, ҳамчун як камбудии қонунгузорӣ арзёбӣ менамояд. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки ба ин номгӯй Кодекси ҷиноятӣ дидаву доништа дохил карда нашудааст, зеро зарурати мавҷудияти он ва аҳамияти меъёрии он барои ҷомеа шубҳа ба миён намеорад» [142, с. 243].

Ҳеч яке аз кодексҳои ҷиноятии қаблии миллӣ, аз ҷумла КҶ ҚШС Тоҷикистон соли 1961 преамбула надоштанд. «Таҳлили таҷрибаи муосири байналмилалӣ низ нишон медиҳад, ки ғояи ворид намудани преамбула ба кодексҳои ҷиноятӣ ба таври васеъ паҳн нашудааст. Аз ин рӯ, мавқеи он олимоне, ки тамоми Қисми умумии кодексҳои ҷиноятиро ба сифати преамбула арзёбӣ мекунанд, нодуруст буда, ба таҷрибаи таърихӣ ва ба таҷрибаи байналмилалӣ мувофиқат намекунад» [355, с. 52].

Гурӯҳи дуҷуми сохтори Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ аз муқаррароти умумӣ иборат аст. Мантиқи сохтани ин муқаррарот чунин аст, ки пеш аз ҳама аломатҳои умумии ҷиноят мустақкам қарда шуда, тавсифи умумии роҳҳо ва шаклҳои содир намудани онҳо пешниҳод мегардад. Танҳо баъд аз ин меъёрҳои ифода меёбанд, ки хусусиятҳои умумии ҷораҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ-ҷиноятиро муайян мекунанд. Чунин пайдарпайӣ ба таври анъанавӣ ҳам дар қонунгузориҳои миллӣ ва ҳам дар қонунгузориҳои хориҷӣ ҳангоми таҳияи кодексҳои ҷиноятӣ истифода мешавад, зеро он бартариии қирдори барои ҷамъият хавфнокро нисбат ба маҷбуркунии минбаъдаи давлатӣ таъкид менамояд.

Дар КҶ ҚТ амалкунанда сохтори институтҳои ҳелии ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки аломатҳои умумии ҷиноят ва шаклҳои содир намудани онро шарҳ медиҳанд, ба таври зерин пешниҳод шудааст:

- институти мафҳум, категорияҳои ҷиноят ва сершуморагии ҷиноятҳо;
- институти шахсоне, ки ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ қашада мешаванд;
- институти гуноҳ ва ҳолатҳои, ки гунаҳгориҳо истисно мекунанд;
- институти ҷинояти нотаом;
- институти шарикӣ дар ҷиноят;
- институти ҳолатҳои, ки ҷиноятӣ будани қирдорро истисно мекунанд.

Бо вуҷуди ин, чунин пайдарпайӣ дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ мавриди эрод қарор гирифтааст. Аз ҷумла, ба андешаи М. С. Жук: «Тартиби оптималии ҷойгиршавии институтҳо бояд то андозае дигар бошад: аввал институти мафҳум ва категорияҳои ҷиноят, инчунин ҳолатҳои, ки хавфнокии ҷамъиятии

(чиноят будани) кирдорро истисно мекунанд; баъд: институти шахсоне, ки ба ҷавобгарии чиноятӣ кашида мешаванд; минбаъд институти гуноҳ ва ҳолатҳое, ки гунаҳгорино истисно мекунанд; сипас институти чинояти нотаом; институти сершумории чиноятҳо; ва ниҳоят: институти шарикӣ дар чиноят ҷойгир карда шаванд» [329, с. 62].

Дар маҷмӯъ, бо қабул намудани ин мавқеъ ва баррасии он ҳамчун заминаи эҳтимолии назариявӣ барои сохтани Қисми умумии қонунгузории нави кодификатсияшудаи чиноятӣ, бояд ба як ҷанбаи баҳснок диққат дод, ки ба ҷойгир намудани институти сершуморагии чиноятҳо дар сохтори пешниҳодшуда алоқаманд аст. Бо дарназардошти он ки ҳуди М. С. Жук низ «зарурати такмил додани тартиби баёни институтҳои ҳуқуқи чиноятиро дар Кодекси чиноятӣ эътироф мекунад ва ҳамчунин бо риояи мантиқи сохт аз умумӣ ба хусусӣ ва аз ягона ба сершумор, ба назар чунин мерасад, ки ҷойгир намудани институти сершуморагии чиноятҳо дар охири низом мақсадноктар хоҳад буд. Ин пешниҳод бо он асоснок карда мешавад, ки дигар институтҳои зикршуда, бар ҳилофи институти сершуморагии чиноятҳо, пеш аз ҳама як амали алоҳидаи содир намудани чиноятро тавсиф мекунанд» [329, с. 62].

Шаклҳои амалисозии ҷавобгарии чиноятӣ дар КҶ ҚТ тавассути институтҳои намунавӣ муқаррар гардидаанд: ҷазо, озод намудан аз ҷавобгарии чиноятӣ ва аз ҷазо, ҷавобгарии чиноятӣ ноболиғон ва дигар ҷораҳои хусусияти ҳуқуқӣ-чиноятӣ. Аммо дар қонунгузории амалкунанда ин тартиб вайрон шудааст: тақсимоат на ҳамеша аз рӯйи як асос сурат мегирад. «Аз ҷумла, фасли КҶ «Ҷавобгарии чиноятӣ ноболиғон» меёриҳоро муттаҳид мекунад, ки на танҳо ба шакли махсуси амалисозии ҷавобгарии чиноятӣ (татбиқи ҷораҳои маҷбурсозии хусусияти тарбиявидашта) дахл доранд, балки инчунин имтиёзҳо ва хусусиятҳои табиқи дигар ҷораҳои ҷавобгариро нисбат ба субъектҳое дар бар мегиранд, ки бо хусусияти синнусолӣ фарқ мекунанд» [3].

Истифодаи хусусияти синнусолӣ ҳамчун меёри ташаккули институти алоҳидаи Қисми умумии КҶ дар оянда метавонад ба пайдоиши ғояи таъсиси институтҳои монанд барои қонун (бо ҷудо намудани категорияҳои қонони

хомила ва занони дорои фарзандони синни муайян), хизматчиёни ҳарбӣ (аз рӯи даъват ва аз рӯи қарордод), маъюбони гурӯҳҳои I–II ва дигар категорияҳо оварда расонад, зеро дар қонунгузории амалкунанда меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ мавҷуданд, ки барои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ имтиёзҳо пешбинӣ мекунад. Аммо чунин роҳро минбаъд нигоҳ доштан чандон дуруст нест. Ҳангоми тақмили Кодекси ҷиноятӣ метавон ба масъалаи аз сохтори алоҳида баровардани фасли V «Ҷавобгарии ҷиноятӣ ноболиғон» ҷиддӣ назар кард.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамеша ба ноболиғон муносибати махсус доштааст. Дар муайян кардани ҷавобгарии онҳо танҳо ҳуди кирдор не, балки синну сол ва ҳолати равонии онҳо низ ба назар гирифта мешуд. Бо вучуди ин, чудо намудани меъёре, ки мақоми махсуси ноболиғонро танзим мекунад, аз ҷиҳати техникаи ҳуқуқӣ танҳо бо қабули КҶ ҚТ соли 1998 ба амал омад (ба истиснои Асосҳои қонунгузории ҷиноятӣ ИҶШС, ки бинобар пошхурии Иттиҳоди Шӯравӣ аз 1 июли соли 1992 ба қувваи қонунӣ надаромад) ва натиҷаи бевоситаи ислоҳоти куллии Қисми умумии қонунгузории ҷиноятӣ миллий гардид.

Дар таҳрирҳои пешинаи қонунҳои ҷиноятӣ қоидаҳое, ки ҷавобгарии сабуктари ноболиғонро муайян мекарданд, дар ҷойҳои гуногуни Кодекс оварда мешуданд. Ба онҳо, аз ҷумла, манъи истифодаи баъзе ҷазоҳо ва маҳдуд кардани муҳлати ниҳии маҳрум сохтан аз озодӣ дохил мешуд. Дар Кодекси ҷиноятӣ қисми ин муқаррарот ба бобҳои алоҳида муттаҳид карда шуд. Бо вучуди ин, ҳатто дар чунин шакл низ байни қоидаҳои умумӣ ва истисноҳои мазмунӣ барои ноболиғон фосила боқӣ мемонад, гарчанде ки байни онҳо робитаи мантиқӣ мавҷуд аст. Ин ҳолат аз нуқтаи назари мақсаднокии техникаи ҳуқуқӣ шубҳаҳо ба миён меорад.

Тавре ки В. М. Баранов қайд менамояд, ки: «Паси чунин ҳалли сохторӣ як навъ «заминаи ғояви»-и равиши техникӣ-ҳуқуқӣ қарор дорад. Дар тарзи муосири баёни имтиёзҳо барои ноболиғон ҷудой ва парокандагии маводи ҳуқуқи ҷиноятӣ, инчунин зиёдатии тақсимои сохторӣ мушоҳида мешавад, ки дарки онро мушкил гардонда, татбиқи амалии онро низ душвор месозад»

[377]. Барои бартараф кардани ин камбудихо ва осонтар кардани истифодаи конунгузории ҷиноятӣ кодификатсияшуда, бештар аст танҳо институти ҷораҳои маҷбурии таъсири тарбиявӣ ҳамчун боби алоҳида ҷудо карда шавад. Меъёрҳои марбут ба он ҳоло дар моддаҳои 86-95 КҶ ҚТ ҷой доранд. Ҳамаи дигар муқаррароти ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки ҳамчун истисно барои ноболиғон баромад мекунад, ба мақсад мувофиқ мебуд ба ҳамон фаслҳои интиқол дода шаванд, ки онҳо аз ҷиҳати мазмун ба онҳо мансубанд ва мустақиман дар ҷойҳои танзими асосии меъёрҳои дахлдори ҳуқуқи ҷиноятӣ мустақкам гарданд. Чунин тарз имкон медиҳад парокандагии мавод бартараф гардида, зиёдагии тақсимои сохторӣ коҳиш дода шавад.

Дар мавриди идеяи берун бурдани меъёрҳои вобаста ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ноболиғон аз доираи қонуни кодификатсияшудаи ҷиноятӣ, яъне таҳияи қонуни алоҳида барои танзими ҷавобгарии онҳо, чунин ташаббус чандон самаранок ба назар намерасад.

Ҳамзамон бояд бо андешаи М. С. Жук розӣ шуд, ки дар оянда: «Низоми институтҳои Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ бояд дар атрофи ду категорияи марказии соҳа -ҷиноят ва ҷавобгарии ҷиноятӣ бунёд карда шавад» [40, с. 300]. Дар асоси ин пешниҳод чунин сохтори дурнамавии институтҳои ҳелии ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки ҷавобгарии ҷиноятиро тавсиф мекунад, пешниҳод мегардад: институти мафҳум ва мақсади ҷавобгарии ҷиноятӣ; институти озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ; институти мафҳум ва намудҳои ҷазо; ба ин қатор таъини ҷазо, озод намудан аз адои ҷазо, мусодираи молу мулк, ҷораҳои маҷбурии тиббӣ ва доғи судӣ дохил мешаванд. Танҳо бояд он меъёроҳе ҷудо карда шаванд, ки ба озод намудан аз адои минбаъдаи қисми ҷазои аллакай адошуда дахл доранд, зеро онҳо бештар ба ҳуқуқи иҷрои ҷазо мансубанд.

Дар маҷмӯъ, чунин тартибро метавон қабул кард, аммо он ҳанӯз ба тақмил нисбат дорад. Баъзе институтҳо бояд дақиқтар ҷойгир ва пурратар сохта шаванд.

Диққати махсус ба бартарии сохтори пешниҳодшуда ҷалб мегардад, ки он дар ҷудо намудани институти озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва

институти озод намудан аз чазо ифода меёбад, дар ҳоле ки дар айни замон онҳо дар фасли IV КҶ ҚТ якҷо муттаҳид шудаанд. Ҳамзамон, хангоми ташаккули минбаъдаи институти хелии озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бояд масъалаи нисбатан мураккаби шумораи институтҳои асосие, ки таркиби онро ташкил медиҳанд, ҳал карда шавад, зеро асосҳои озод намудан на танҳо дар Қисми умумӣ, балки дар Қисми махсуси КҶ ҚТ низ пешбинӣ гардидаанд.

Бо дарназардошти ҳамаи ҳолатҳои зикршуда, мумкин аст ба таърифҳои қаблан баррасишудаи Қисми умумии КҶ ҚТ баҳо дода шавад, ҳамчунин таърифҳои Қисми умумии ҳукуқи ҷиноятӣ низ ба назар гирифта шаванд.

Аввалан, дар Қисми умумии КҶ ҚТ он мафҳумҳо, категорияҳо ва институтҳои ҷой гирифтаанд, ки қонунгузор онҳоро барои истифодаи Қисми махсус муқаррар кардааст. Аммо ин тавсиф ҳанӯз нишон намедиҳад, ки ҳуди Қисми умумӣ дар сохтори қонунгузории ҷиноятӣ чӣ ҷойи мустақил дорад.

Дуюм, Қисми умумӣ танҳо замима ё маҷмуи қоидаҳои ғирасон нест. Он як низоми муайяни меъёрӣ мебошад, ки метавонад дар доираи худ инкишоф ёбад ва ҳамзамон пайвастагӣ, тартиб ва ягонагии дохилии қонуни ҷиноятиро нигоҳ дорад. Бо вучуди ин, ишора ба пайдоиши генетикии он аз муқаррароте, ки ҷавобгариро барои ҷиноятҳои алоҳида танзим мекунанд, барои дарки моҳияти он кофӣ нест, зеро чунин мавқеъ имкон медиҳад Қисми умумӣ ҳам ҳамчун натиҷаи ин меъёрҳо ва ҳам ҳамчун манбаи тавлидкунандаи онҳо баррасӣ гардад.

Сеюм, Қисми умумии қонунгузории ҷиноятӣ ҳамчун воҳиди сохтории Кодекси ҷиноятӣ баромад мекунад, ки дар доираи он масъалаҳои маъмулии вобаста ба ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдорҳои барои шахсият, ҷомеа ва давлат хавфнок танзим карда мешаванд. Ҳамзамон қайд карда мешавад, ки бисёре аз меъёрҳо танҳо нисбат ба гурӯҳи муайяни кирдорҳо амал мекунанд.

Чорум, Қисми умумии ҳукуқи ҷиноятӣ мафҳумҳо ва категорияҳои асосии соҳаро шарҳ медиҳад, ҳудуди ҷавобгарии ҷиноятӣ, асосҳои он ва ҷораҳои татбиқшавандаро муайян мекунад. Вале онро танҳо аз принципҳои ҳукуқи ҷиноятӣ баровардан дуруст нест. Агар принципҳо дар дохили ҳуди

Қисми умумӣ чой надошта бошанд, пас онҳоро ҳамчун пояи мустақими ҳамаи меъёрҳо нишон додан бахшнок мешавад. Ғайр аз ин, дар ҳуқуқи ҷиноятӣ меъёрҳое низ ҳастанд, ки бевосита ба ҷавобгари ҷиноятӣ намерайванданд. Масалан, ҷораҳои маҷбурии тиббӣ нисбат ба шахсони номукаллаф истифода мешаванд, ҷораҳои тарбиявӣ бошад баъд аз озод намудани шахс аз ҷавобгари ҷиноятӣ татбиқ мегарданд.

Панҷум, дуруст аст, ки Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун маҷмӯи институтҳои ҳуқуқӣ фаҳмида шавад, ки дар пайдарпайии мантиқӣ ҷойгир гардида, байни худ робитаи устувор доранд. Ҳамин гуна тавсифро нисбат ба Қисми махсуси Кодекс, ҳар як соҳаи ҳуқуқ ё қисми алоҳидаи он низ истифода бурдан мумкин аст.

Аз ин рӯ, ҳангоми шарҳи мафҳуми Қисми умумии КҶ ҚТ бояд пеш аз ҳама ҷойи он дар сохтори Кодекс нишон дода шавад. Ин қисм бо Қисми махсус робитаи вазифавӣ дорад ва аломатҳои умумитарини муқаррароти онро ифода мекунад. Дар баробари ин бояд ба назар гирифт, ки КҶ ҚТ санади меъёрии ҳуқуқӣ мебошад, ки пеш аз ҳама ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдорҳои барои шахсият, ҷомеа ва давлат хавфнокро муайян менамояд. Ин ҳолат махсусан дар қ. 1 м. 4 КҶ ҚТ таъкид шудааст, ки мувофиқи он маҳз қонуни ҷиноятии амалқунанда «ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдор»-ро муайян мекунад.

Хулоса:

Нақши концептуалии Қисми умумӣ. Қисми умумии Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон унсурҳои сохтори қонуни кодификацияшудаи ҷиноятӣ мебошад, ки маҷмӯи мафҳумҳо, категорияҳо ва институтҳои аз ҷониби қонунгузор мустақамшударо дар бар мегирад ва ягонагиву ҳамоҳангии дохилии қонунгузори ҷиноятиро таъмин менамояд. Он ҳамчун бахши низомсоз баромад карда, заминаи Қисми махсусро ташаккул медиҳад ва принципҳои асосии танзими ҷавобгари ҷиноятиро муайян менамояд.

Қисми умумӣ дар ҷараёни рушди таърихӣ қонунгузори ҷиноятӣ ҳамчун натиҷаи ҷамъбасти меъёрҳое, ки ҷавобгариҳо барои ҷиноятҳои

алоҳида танзим мекарданд, ба вучуд омадааст. Дар ибтидо ҳукуқи ҷиноятӣ ба Қисми умумӣ ва Қисми махсус ҷудо нашуда буд, ки ин ҳолат бо манбаъҳои таърихӣ ва санадҳои меъёрии минбаъда тасдиқ мегардад.

Пайдарпайии баёни меъёрҳои Қисми умумӣ (аз муайян намудани мафҳуми ҷиноят ва категорияҳои он, тавассути институти гуноҳ ва шарикӣ то шаклҳои амалисозии ҷавобгарии ҷиноятӣ) ба принсипи «аз умумӣ ба хусусӣ» асос ёфта, бартариии кирдори барои ҷамъият хавфнокро нисбат ба ҷораҳои маҷбуркунии давлатӣ таъкид менамояд. Бо вучуди ин, сохтори амалкунандаи КҚ ҚТ қисман мантиқи чунин тақсимбандиро вайрон намуда, баъзе институтҳоро, ки аз ҷиҳати мазмун ба ҳам алоқаманд нестанд, дар як ҷой муттаҳид мекунад.

БОБИ 4. МАФҲУМИ КАТЕГОРИЯҲОИ ҶИНОЯТ ВА МЕЪЁРҲОИ БА КАТЕГОРИЯҲО ҶУДО НАМУДАНИ ҶИНОЯТҲО

4.1. Категорияҳои ҷиноят дар низоми қонуни ҷиноятӣ: мафҳум, меъёрҳо ва аҳамияти ҳуқуқӣ

Мансуб донишмандони кирдори мушаххас ба категорияи муайяни ҷиноятҳо, пеш аз ҳама, низомноксозии тамоми маҷмӯи кирдорҳои барои онҳо ҷавобгари ҷиноятӣ пешбинишударо талаб мекунад. Категорияи «таснифи ҷиноятҳо», сарфи назар аз идома доштани баҳсҳои илмӣ оид ба мазмун ва ҳудудҳои он, аҳамияти муҳими назариявӣ ва амалӣ дорад. Тавре ки Н. Н. Маршакова ба таври асоснок таъкид менамояд, ки: «Нақши функционалии тасниф дар он ифода меёбад, ки он имкон медиҳад дар асоси меъёрҳои ягона институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ба маҷмӯъҳои қалони типологӣ ва аз ҷиҳати мазмун якхела муттаҳид карда шаванд» [348, с. 240].

Дар адабиёти илмӣ фаҳмиши ягона дар бораи ҳудудҳои иҷозатдодашудаи таснифи ҷиноятҳо вучуд надорад: масъалаи он ки оё тасниф бояд тамоми қонунгузори ҷиноятиро фаро гирад ё танҳо дар доираи Қисми умумӣ ё Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ маҳдуд шавад, то ҳол баҳснок боқӣ мемонад. Масалан, Н. Г. Кадников мавқеи нисбатан маҳдудро ҷонибдорӣ намуда, тасниф ва категориябандии ҷиноятҳоро ҳаммаъно медонад ва онҳоро асосан дар асоси меъёрҳои Қисми умумии қонуни ҷиноятӣ баррасӣ мекунад [50, с. 83]. Ба андешаи ӯ, тасниф (категориябандӣ)-и ҷиноятҳо дар Қисми умумӣ аз ҷудо намудани кирдорҳои барои онҳо ҷавобгари ҷиноятӣ пешбинишуда ба категорияҳо вобаста ба дараҷаи вазнинии онҳо иборат аст, ки ин дараҷа дар санксияи намунавӣ ифода ёфта, оқибатҳои ҳосил ҳуқуқи ҷиноятиро барои ҳар як категория муайян мекунад.

Бо вучуди ин, маҳдуд намудани тасниф танҳо ба категориябандӣ, инчунин маҳдуд кардани он бо доираи Қисми умумӣ, аз нуқтаи назари методологӣ осебпазир менамояд. Бояд ба назар гирифт, ки санксияҳо ҳамчун меъёри расмӣ баҳодиҳии ҳафзонокӣ ҷамъиятӣ на танҳо дар Қисми умумӣ, балки дар Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ низ муқаррар гардидаанд, ки ин

ҳолат доираи таъбиқи муносибати таснифномаиро ба таври объективӣ васеъ мегардонад.

Бо муроҷиат ба асосҳои назариявии таснифномой, С. В. Познишев таъкид менамуд, ки: «Он марҳилаи аввалин ва аз ҷиҳати принсипӣ муҳими таҳқиқи ҳар гуна маҷмӯи мураккаб ва гуногуншакли падидаҳо мебошад. Ба андешаи ӯ, тасниф ҳамчун усули маърифати илмӣ аҳамияти дугона дорад: аз ҷиҳати беруна он низомнокӣ ва тартиби таҳқиқотро таъмин мекунад, дар ҳоле ки аз ҷиҳати дохилӣ ҳамчун шарт зарурии пуррагӣ ва дурустии хулосаҳои илмӣ хизмат менамояд» [117, с. 407].

А. П. Козлов ҳангоми таҳлили таснифи ҷиноятҳо танҳо бо категориябандии онҳо маҳдуд намешавад. «Ӯ дигар асосҳои низомноксозии кирдорҳои барои онҳо ҷавобгариӣ ҷиноятӣ пешбинишударо низ баррасӣ мекунад, аз ҷумла тақсимои онҳоро аз рӯи аломатҳои объективӣ ва субъективӣ таркиби ҷиноят, аз рӯи дараҷаи анҷомёбии таҷовузи ҷиноятӣ, инчунин вобаста ба хусусиятҳои муқаррар гардидани онҳо дар қонунгузориӣ ҷиноятӣ» [179, с. 522].

Таснифи ҷиноятҳо метавонад маҷмӯи вазифаҳои ба ҳам алоқамандеро иҷро намояд, ки самтҳои гуногун доранд. Аз нуқтаи назари назариявӣ, он пеш аз ҳама ба муайян намудани монандии объективӣ гурӯҳҳои алоҳидаи ҷиноятҳо равона мегардад, ки ин метавонад барои бознигариӣ мавқеи низомии онҳо дар сохтори Қисми махсуси қонунгузориӣ ҷиноятӣ асос гардад.

Муносибати таснифномой, инчунин барои равандҳои криминализатсия ва бандубасти кирдорҳои барои онҳо ҷавобгариӣ ҷиноятӣ пешбинишуда аҳамияти калон дорад. Мансуб донишмандони таркибҳои мушаххас ба гурӯҳҳои муайяни намунавӣ имкон медиҳад тавсияҳо оид ба баҳодиҳии ҳуқуқии кирдори содиршуда таҳия карда шаванд, инчунин ҳам ҳолигиҳои танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва ҳам ҳолатҳои криминализатсияи аз ҳад зиёди баъзе шаклҳои кирдор, ки хавфнокии ҷиддии ҷамъиятӣ надоранд, муайян карда шаванд.

Самти дигари татбики тасниф ба фаркгузори чавобгари чиноятӣ алоқаманд аст. Дар доираи Қисми умумии Кодекси чиноятӣ он тавассути ташаккули унсурҳои асосӣ ва низомсозии танзими ҳуқуқӣ-чиноятӣ, аз ҷумла институтҳои чинояти нотаом, шарикӣ, гуноҳ ва дигар институтҳо амалӣ мегардад. Дар доираи Қисми махсус бошад, фаркгузорӣ бо роҳи муқаррар намудани низоми зинабандии аломатҳои вазнинкунандаи таркибҳои мушаххаси чиноят ба даст оварда мешавад.

Мавқеи дигар, ки аз нигоҳи таҳқиқотӣ хеле фарох мебошад, аз ҷониби Н. Н. Маршакова пешниҳод шудааст. Ӯ таснифро дар доираи таълимот оид ба техникаи қонунгузорӣ баррасӣ менамояд. Ба андешаи ӯ: «Ин усул бояд на танҳо нисбат ба чиноятҳо, балки нисбат ба дигар институтҳои ҳуқуқи чиноятӣ ва падидаҳои дорои аҳамияти ҳуқуқӣ низ татбиқ гардад. Тавре ки Н. Н. Маршакова таъкид менамояд, ки: «Тасниф дар қонунгузори чиноятӣ як усули махсуси техникаи ҳуқуқӣ мебошад, ки дар тақсим намудани муқаррароти ҳуқуқии дар қонун мустақкамшуда аз рӯи як меъёри ягона ба категорияҳо (гурӯҳҳо, намудҳо) ифода ёфта, ба таъмин намудани фаҳмиши ягона ва татбиқи дурусти меъёрҳо ва институтҳои ҳуқуқи чиноятӣ равона шудааст» [348, с. 240].

Мавқеи диалектикӣ дар фаҳмиши тасниф ба он асос меёбад, ки он роҳи муайян намудани робитаи зарурии дохилӣ байни гурӯҳҳо (синфҳо, ҳелҳо ва дигар сатҳҳои умумисозӣ) мебошад, ки дар доираи онҳо объектҳои таснифшаванда ҷойгир карда мешаванд. Тасниф метавонад дар асоси меъёрҳои мантиқии шаклӣ низ бунёд ёбад; дар чунин ҳолат он ба усулҳои гурӯҳбандӣ таъя мекунад, ки муттаҳид намудани объектҳоро дар асоси монандии онҳо дар дохили ҳар як гурӯҳ пешбинӣ менамоянд, ки ин монандӣ аз мавҷудияти хусусиятҳои умумӣ бармеояд. Дар ин раванд монандӣ ба фарқият муқобил гузошта мешавад, ва айният – бо ношабеҳӣ, ки аз нуқтаи назари мантиқӣ тавассути қоидаи тақсим амалӣ мегардад; ин қоида талаб мекунад, ки унсурҳои тасниф байни ҳамдигарро истисно намоянд.

Баръакси ин, навъи мазмунии тасниф диққатро ба ошкор намудани робитаҳои дохилӣ ва қонуниятӣ байни гурӯҳҳои ҷудошудаи объектҳо равона

мекунад. Дар доираи чунин мавқеъ байни предметҳо чунин муносибатҳо муайян карда мешаванд, аз ҷумла шаклҳои гузариш ва аломатҳои буришёбанда, ки хангоми истифодаи танҳо меъёрҳои шаклӣ одатан ба назар намерасанд. Таснифи мазмунӣ на танҳо монандии объектҳоро дар дохили гурӯҳҳои алоҳида ба назар мегирад, балки маҷмӯи робитаҳои байни ҳамаи унсурҳои таснифшавандаро, ки ба гурӯҳҳои гуногун мансубанд, низ фаро мегирад.

Аломати муҳими таснифи мазмунӣ дар инъикоси раванди тағйирёбӣ ва рушди падидаҳои таснифшаванда зоҳир мегардад, яъне дар эътирофи мавҷудияти шаклҳои гузариш байни онҳо. Азбаски чунин таснифҳо ифодаи мантиқии робитаҳо ва муносибатҳои воқеан мавҷудбуда мебошанд, ба онҳо дараҷаи баланди ҷандирии объективӣ хос аст; онҳо хавфи сунъӣ, худсарӣ ва субъективизмро ба ҳадди ақал мерасонанд. Аз ҳамин сабаб маҳз таснифҳои мазмунӣ воқеан илмӣ ва аз ҷиҳати методологӣ асоснок дониста мешаванд.

Дар адабиёти илмӣ бештар андешаи мобайнӣ, ки унсурҳои дақиқияти шаклӣ ва таҳлили мазмунро бо ҳам мепайвандад, анъанавӣ ва аз ҷиҳати методологӣ асоснок шуморида мешавад. Масалан, А. Н. Кривоченко зикр менамояд, ки: «Тасниф ҳамчун тақсим намудани ҳамаи кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок, ки дар қонуни ҷинойтӣ пешбинӣ шудаанд, ба категорияҳои мустақил вобаста ба хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии онҳо муайян мекунад, ки ҳар як категория бо санксияи намунавӣ тавсиф шуда, оқибатҳои муайяни ҳуқуқи ҷинойтиро ба вучуд меорад» [67, с. 129]. В.С. Прохоров бошад, «таснифро ҳамчун ҷудо намудани ҷинойтҳо ба гурӯҳҳо (синфҳо) дар асоси як аломати муҳим баррасӣ менамояд, ки имкон медиҳад ҳам хусусиятҳои умумии онҳо ва ҳам фарқиятҳои байни кирдорҳои таснифшаванда ошкор карда шаванд» [120, с. 136].

Таърифҳои овардашуда дар маҷмӯъ бо фаҳмиши умумизабони мафҳуми тасниф мувофиқат мекунанд, ки он ҳамчун натиҷаи тақсимои низомнокӣ объектҳо ба гурӯҳҳо, ҳелҳо ё синфҳо фаҳмида мешавад. Нуктаи назари нисбатан муфассал ва мураккабтарро П. С. Кардаев пешниҳод

менамојад, ки: «Диккати худро ба аҳамияти меъёрӣ-ҳуқуқии категорияҳои ҷинойт равона мекунад. Ба андешаи ӯ, тасниф тақсимои ҷинойтҳост, ки аз ҷониби қонуни ҷинойтӣ муқаррар шудааст ва дар асоси меъёри хавфнокии ҷамъиятии онҳо (дараҷаи вазнинӣ) амалӣ мегардад; шумораи ин категорияҳо ва аҳамияти ҳуқуқии онҳо аз маҷмӯи институтҳои амалкунандаи ҳуқуқи ҷинойтӣ вобаста мебошад, ки барои татбиқ нисбат ба шахсоне пешбинӣ шудаанд, ки ҷинойтҳои дорои дараҷаҳои гуногуни вазнинӣ содир кардаанд» [336, с. 198].

Ба чунин талабот пурра институти категориябандии ҷинойтҳо ҷавобгӯ мебошад. Дар асоси он, пеш аз ҳама, хавфнокии ҷамъиятии кирдор меистад. Ин хавфнокӣ дар қонун тавассути санксияи меъёр ва шакли гунаҳгорӣ нишон дода мешавад. Категорияҳои ҷудошуда бо ҳамдигар омезиш намеёбанд, низоми муттасилро ташкил медиҳанд ва дар маҷмӯъ тамоми маҷмӯи ҷинойтҳоро фаро мегиранд. «Аз ин рӯ, мавқеи он муаллифоне, ки дар м. 18 ҚЧ мавҷудияти ду асоси мустақили тасниф - санксия ва шакли гуноҳро мебинанд, асоснок ба назар намерасад» [64, с. 656].

Асоси категориябандии ҷинойтҳо дар қ. 1 м. 18 ҚЧ ҚТ мустаҳкам гардидааст, дар ҳоле ки дар қисмҳои минбаъдаи ҳамин меъёр он боз ҳам мушаххастар гардида, инкишофи меъёрии худро пайдо мекунад. Бо вучуди ин, чунин модели тасниф ҷанбаи диалектикий рушдро, ки барои таснифҳои мазмунӣ хос аст, пурра инъикос намекунад, зеро бештар ба меъёрҳои шаклан муайяншуда таъяс мекунад.

Қобили зикр аст, ки сохторҳои таснифие, ки фарқиятҳои сифатино байни падидаҳои ҳамсон ба назар мегиранд, аллакай дар қонунгузории ҷинойтӣ мавҷуданд. Масалан, метавон ба низоми шаклҳои шарикӣ, ки дар м. 36 ҚЧ ҚТ мустаҳкам шудааст, ишора кард. Аз ҷумла, гурӯҳи муташаққил ҳамаи аломатҳои гурӯҳи шахсонеро, ки бо маслиҳати пешакӣ амал мекунанд, дар бар мегирад, аммо аз он на аз рӯи миқдор, балки аз рӯи сифат фарқ мекунад, пеш аз ҳама аз рӯи сатҳи ҳамоҳангӣ ва муташаққилии фаъолияти якҷояи ҷинойтӣ. Аз ин рӯ, мувофиқ ба назар мерасад, ки имконияти ворид намудани меъёрҳои

сифатӣ ба сохтори м.18 КҶ ҚТ низ баррасӣ карда шавад, ки ин ба категориябандии ҷиноятҳо хусусияти бештар мазмунӣ хоҳад бахшид (асосноккунии муфассали ин андеша дар қисмати минбаъда пешниҳод мегардад).

Ҳамин тариқ, таснифи ҷиноятҳо метавонад ва бояд хусусияти фарогир дошта бошад ва тамоми низоми қонунгузорию ҷиноятиро фаро гирад. Бо мақсади муқоиса мумкин аст вобаста ба вазифаҳои таҳқиқотӣ чандин намунаи моделҳои таснифӣ тарҳрезӣ карда шаванд. Ба сифати асоси чунин тасниф метавонанд инҳо баромад намоянд: унсурҳои гипотезаи меъёри ҳукуки ҷиноятӣ; унсурҳои диспозитсияи он; унсурҳои санксияи он.

Унсурҳои гипотеза, одатан, берун аз доираи ҳуди қонунгузорию ҷиноятӣ ҷой доранд ва дар меъёрҳои дигар соҳаҳои ҳукуки позитивӣ ифода меёбанд. Гарчанде ки онҳо метавонанд барои бандубасти кирдор ва арзёбии он ҳамчун кирдори барои ҷамъият хавфнок аҳамияти муҳим дошта бошанд, истифодаи онҳо ҳамчун асоси таснифи ҷиноятҳо аз нуқтаи назари методологӣ асоснок ба назар намерасад. Таҳлили таснифӣ бояд танҳо ба меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ таъя кунад, ки ин зарурати мурочиат, пеш аз ҳама ба диспозитсия ва санксияи меъёрро ба миён меорад.

Тавре маълум аст, диспозитсияи меъёри ҳукуки ҷиноятӣ тавсифи таркиби ҷиноят ва маҷмӯи унсурҳои онро дар бар мегирад, ки ин имкон медиҳад як қатор асосҳои мустақили таснифи ҷиноятҳо ҷудо карда шаванд.

Дар ҳақиқат, андешаи А. А. Тер-Акопов дар бораи он ки таркиби ҷиноят вазифаи таснифиро иҷро мекунад, ниёз ба мушаххассозӣ дорад. Дар асоси таҳлили анҷомдодашуда метавон чунин хулоса кард:

Таркиби ҷиноят низоми аломатҳои объективӣ ва субъективиро дар бар мегирад, ки объект, тарафи объективӣ, субъект ва шакли гуноҳро фаро мегирад. Ин унсурҳо имконият медиҳанд, ки ҷиноятҳо аз рӯи аломатҳои мушаххас аз ҳам фарқ карда шаванд, аммо худ аз худ наметавонанд ҳамчун меъёри асосии тасниф хизмат кунанд. Онҳо танҳо заминаи ёрирасон фароҳам меоранд, ки ба қонунгузор ва ҳуқуқтаъбиқкунанда имкон медиҳад намудҳои

алоҳидаи ҷинойтхоро ҷудо намоянд, бандубасти онхоро дақиқ гардонанд ва хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии онхоро муайян кунанд.

Пас, таркиби ҷинойт наметавонад меъёри асосии ҷудо кардани ҷинойтҳо бошад. Он танҳо нақши ёрирасон дорад. Асос ҳамоно хавфнокии ҷамъиятии кирдор аст, ки қонун онро тавассути санксия нишон медиҳад. Таркиби ҷинойт бошад, бештар барои он лозим аст, ки ҳамин категорияҳо равшантар ва дақиқтар фаҳмида шаванд. Ин ҳолат бо муқаррароти м. 18 КҶ ҚТ ва равишҳои муносири фарқгузори ҷавобгари ҷинойтӣ мувофиқат дорад.

Таркиби ҷинойт ҳамон нишонаҳоро дар бар мегирад, ки аз рӯи онҳо ҳаракат ё беҳаракатии хавфноки шахс ҷинойт доништа мешавад. Ин нишонаҳо ҳам тарафи берунии кирдорро нишон медиҳанд ва ҳам муносибати дохилии шахсро ба он. Дар ин раванд таркиб вазифаи ёрирасонро дар тасниф иҷро намуда, имкон медиҳад ҷинойтҳо аз рӯи аломатҳои худ дақиқтар ҷудо карда шаванд, хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии онҳо мушаххас гардад ва заминаи зарурӣ барои бандубасти онҳо фароҳам оварда шавад. «Аммо таркиби ҷинойт меъёри мустақили категориябандӣ ба ҳисоб намеравад, зеро таснифи ҷинойтҳо дар доираи м. 18 КҶ ҚТ, пеш аз ҳама ба хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ таъяс мекунад, ки онҳо тавассути санксия ифода ёфта, бо шакли гуноҳ тақмил меёбанд» [141, с. 478].

Мафҳуми таркиби ҷинойт ҳамчун низомии мукаммали ҳуқуқи ҷинойтӣ бо маҷмӯи унсурҳои онро ташиклдиҳанда робитаи ҷудонашаванда дорад. Ин унсурҳо ҳамчун зерсистемаҳои мустақил баромад мекунанд, аз ҷумла: объект, тарафи объективӣ, тарафи субъективӣ ва субъекти ҷинойт. Аз ин рӯ, аз нуқтаи назари методологӣ нодуруст мебуд ҳуди таркиби ҷинойтро ҳамчун меъёри мустақими таснифи кирдорҳои барои онҳо ҷавобгари ҷинойтӣ пешбинишуда баррасӣ намуд. Мувофиқтар он аст, ки барои тасниф унсурҳои алоҳидаи таркиби ҷинойт ва аломатҳои мушаххаси онхоро истифода бурд.

Бо ҷунин мавқеъ ҳулосаи Н. Г. Кадников низ мувофиқ меояд, ки: «Мувофиқи он таснифи таркибҳои ҷинойт хусусияти ёрирасон дошта, пеш аз

ҳама ҳамчун воситаи фаркгузори чиноятҳо аз рӯи унсурҳо ва аломатҳои алоҳидаи онҳо дар сатҳи танзими қонунгузорӣ хизмат мекунад» [50, с. 83].

Дар байни унсурҳо ва аломатҳои таркиби чиноят метавон унсурҳо асосии зеринро ҷудо кард:

- а) объекти чиноят;
- б) сохтори таркиби чиноят;
- в) шакли гуноҳ;
- г) субъекти чиноят.

Дар айни замон, санксия бо сабаби дорои мазмуни нисбатан маҳдуд танҳо имконият медиҳад, ки чиноятҳо аз нуқтаи назари баҳодихии қонунгузорӣ ба дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии кирдори содиршуда муқоиса карда шаванд. Дар доираи Кодекси чинояти амалкунанда дар ин ҳолат метавон аз шумора, намуд ва андозаи ҷазоҳои пешбинишуда баромад кард, ки имкон медиҳад санксияҳо ба таври зерин тасниф карда шаванд:

- а) бо як ҷазои ягона (беалтернативӣ);
- б) бо якчанд намуди ҷазо (алтернативӣ);
- в) танҳо бо ҷазои асосӣ (содда);
- г) бо ҷазои иловагӣ (кумулятивӣ);
- д) пешбинӣ намудани маҳрум сохтан аз озодӣ;
- е) пешбинӣ накардани маҳрум сохтан аз озодӣ.

Бар асоси чунин фарқиятҳо, инчунин мумкин аст дар бораи дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии чинояти мушаххас ва сатҳи зарароварии он барои ҷомеа ҳулоса бароварда шавад.

Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки тарзи таснифи кирдорҳои барои онҳо ҷавобгарии чиноятӣ пешбинишуда ҳанӯз дар давраи пешазинқилобӣ рушд ёфта буд. Масалан, Н. С. Тагансев ҳангоми баррасии масъалаи системабандии кирдорҳои ғайриқонунӣ таснифро ба се гурӯҳ маҳдуд менамуд: «аз рӯи мазмуни кирдор, аз рӯи дараҷаи ҷазодихии он ва аз рӯи шартҳои ба ҷавобгарии чиноятӣ кашидани шахс» [139, с. 798].

Дар ин замина нуктаи назари А. Марсев [268, с. 49-51] ва О. Михал [271, с. 50-53], ки пешниҳод мекунанд зарароварии ҷамъиятӣ ҳамчун меъёри асосии категориябандии ҷиноятҳо истифода шавад, қобили қабул буда наметавонад. Муаллифон пешниҳод менамоянд, ки зарароварии ҷамъиятӣ аз рӯи шакл ва намуд ҷудо карда шавад: ба меъёрҳои шакл онҳо хусусият ва дараҷаи зараровариро, яъне нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдориро мансуб медонанд, ба меъёрҳои намуд бошад сершуморагии кирдорҳо, иштироки шарикон, марҳилаҳои ҷиноятҳои қасдона, инчунин мавҷудияти ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунандаро дохил мекунанд. Аммо татбиқи чунин модел талаб менамояд, ки барои шакл ва намуд ду таснифи мустақил таҳия карда шавад, ки ин низомро ба таври ҷиддӣ мураккаб намуда, нисбат ба модели дар м. 18 ҚҶ ҚТ муқарраргардида самаранокии амалии онро коҳиш медиҳад.

Ҳамин тариқ, қонунгузории амалкунандаи ҷиноятӣ танҳо яке аз моделҳои имконпазири таснифи ҷиноятҳоро истифода мебарад -моделеро, ки ба андозаи ҷазои эҳтимолии пешбинишуда асос ёфтааст. Дар ин низом шакли гунаҳгорӣ аҳамияти дуумдараҷа пайдо намуда, танҳо хусусияти ёрирасон дорад. Чунин вазъият зарурати таҳияи минбаъдаи методологияи таснифи ҷиноятҳоро таъкид менамояд, ки он имкон медиҳад модели дақиқтар ва асосноктари категорияҳои ҷиноятҳо ташаккул ёбад, инчунин мушкилоти мавҷудаи фарқгузории нокифояи ҷавобгариҳои ҷиноятӣ баргараф карда шаванд.

Ҳамчун нуктаи ибтидоии роҳнамо бояд қарори қонунгузор дар бораи мустаҳкам намудани тасниф дар шакли категориябандӣ дар меъёри Қисми умумӣ қабул карда шавад. Ин тарз аҳамияти равшани амалӣ дорад, зеро ба фаъолияти як қатор институтҳои дигари ҳуқуқи ҷиноятӣ таъсир мерасонад. Баҳои ин навоариҳо яқинан нест. Аз як тараф, мустаҳкам намудани тасниф дар Қисми умумӣ аз сатҳи баланди техникаи қонунгузорӣ шаҳодат медиҳад ва метавонад ҳамчун такмили назарраси Кодекси ҷиноятӣ арзёбӣ гардад. Аз ҷониби дигар, ин то андозае нақши Қисми махсусро коҳиш медиҳад, зеро чунин вазъиятро ба вуҷуд меорад, ки фарқгузории ҷавобгариҳои ҷиноятӣ метавонад бо ду роҳи принсипан гуногун амалӣ карда шавад.

Фаъолияти самараноки низоми ҷавобгарии ҷиноятӣ талаб мекунад, ки ба ҳар як аломати вазнинкунандаи таркиби ҷиноят санксияи дақиқ муайяншуда ва мустақил мувофиқат намояд. Айни замон сохтори мавҷудаи Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ, сарфи назар аз дастовардҳои назаррас, на ҳамеша ба ҳисобгирии пурра ва низомманди ҳамаи аломатҳои таркиби ҷиноят ҳангоми фарқгузориҳои ҷазоҳо мусоидат мекунад. Бо мақсади бартараф намудани ин камбудии методологӣ ва қонунгузорӣ мувофиқ менамояд, ки ҳаҷми Қисми махсус бо роҳи зиёд намудани шумораи моддаҳо, ки санксияҳоро вобаста ба аломатҳои алоҳидаи квалификатсионӣ мушаххас мегардонанд, васеъ карда шавад.

Чунин васеъкунӣ имкон медиҳад робитаи мустақим байни унсурҳои объективӣ ва субъективии таркиби ҷиноят ва оқибатҳои мушаххаси ҳуқуқи ҷиноятӣ таъмин гардад, ки ин ба дақиқии фарқгузориҳои ҷавобгарӣ мусоидат мекунад. Ҳар як ҷузъи таркиби ҷиноят – объект, тарафи объективӣ, субъект ва шакли гуноҳ метавонад дар меъёрҳои ҷудогонаи Қисми махсус равшантар нишон дода шавад. Ин имкон медиҳад, ки ҳавфнокии ҷамъиятии кирдор бо сахтии ҷазои пешбинишуда ба таври низомманд муқоиса гардад.

Татбиқи чунин тарз ба амалисозии принципи мустақилияти санксионӣ мусоидат менамояд, ки мувофиқи он мавҷудияти аломати муайяни бандубастшаванда худ аз худ хусусият, намуд ва ҳадди ниҳиии ҷазоро муайян мекунад. Ин на танҳо пешгӯишавандагӣ ва адолатнокии таъқиби ҷиноятиро баланд мебардорад, балки таъсири омили субъективиро дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ низ коҳиш медиҳад, ки ҳангоми муайян намудани дараҷаи вазнинии ҷиноят танҳо бар асоси салоҳдиди судя ё категорияҳои умумӣ ба вучуд меояд.

Ба назар мерасад, ки аз ҷиҳати назариявӣ мувофиқ мебуд сохтори қонунгузориҳои ҷиноятӣ бо роҳи «интиқол» додани ҳамаи муқаррароте, ки вазифаи унсурҳои санксияро иҷро мекунанд, аз Қисми махсус ба Қисми умумии КҶ ҚТ таҷдиди назар карда шавад. Ин тарз метавонад механизми нави

институтсионалиро ба вучуд оварад, ки дар он таъини ҷазо мустақиман ба хусусият, категория ва дараҷаи вазнинии ҷинояти содиршуда вобаста мешавад.

Айни ҳол санксияҳо асосан дар меъёрҳои Қисми махсус мустаҳкам гардидаанд, ки ин як қатор мушкилотро ба вучуд меорад: аввалан, чунин ҳолат муқоисаи низомноки аломатҳои таркиби ҷиноятро бо ҷазоҳои мувофиқ мушкил месозад; дуюм, татбиқи принсипи пешгӯишавандагӣ ва ягонагии амалияи ҳуқуқтатбиқкуниро душвор мегардонад. Интиқоли унсурҳои санксия ба Қисми умумӣ метавонад меъёрҳои баҳодиҳии ҷазоро якхела намуда, робитаи онҳоро бо категорияҳои ҷиноят, хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии кирдор таъмин намояд.

Ташаккули институти нав, ки ин меъёрҳоро муттаҳид мекунад, ба бунёди низоми мантиқӣ ва муттасили ҷавобгарии ҷиноятӣ мусоидат менамояд, ки дар он ҳар як категорияи ҷиноят ва аломати алоҳидаи бандубасткунандаи таркиб хусусият, намуд ва ҳадди ниҳоии ҷазоро муайян мекунанд. Чунин тарз на танҳо заминаи объективии фарқгузори ҷавобгариро таҳким мебахшад, балки таъсири ихтиёри субъективии ҳуқуқтатбиқкунандаро ҳангоми таъини ҷазо коҳиш медиҳад.

Ғайр аз ин, интиқоли муқаррароти санксионӣ ба Қисми умумӣ имконият фароҳам меорад, ки қоидаҳо ва алгоритмҳои умумии муайян намудани ҷазо таҳия карда шаванд, ки онҳо нисбат ба ҳамаи категорияҳои ҷиноят татбиқшаванда хоҳанд буд, аз ҷумла нисбат ба ҷиноятҳои қасдона, беэҳтиётӣ, аз ҷониби гурӯҳҳои муташаккил содиршуда ё боиси оқибатҳои махсусан вазнин гардида. Дар натиҷа чунин тарз ба ташаккули низоми дақиқтар, шаффоф ва аз ҷиҳати илмӣ асосноки категориябандии ҷиноятҳо ва фарқгузори ҷазоҳо мусоидат намуда, метавонад ба динамикаи муносири муносибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ба таври муносиб ҷавоб диҳад.

Бешубҳа, аз нуқтаи назари техникаи қонунгузорӣ мустаҳкам намудани таснифи категориявии ҷиноятҳо дар КҶ дастоварди муҳим ба ҳисоб меравад. Тавре ки В. П. Коняхин дуруст қайд менамояд, ки: «Бори аввал дар таърихи навини Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ субинститути муқаррароти меъёрий оид

ба категориябандии ҷиноятҳо ба таври расмӣ мустаҳкам гардид. Амалӣ гардидани тасниф тавассути институти категорияҳои ҷиноятҳо ифода ёфтааст, ки дар доктрина ҳамчун гурӯҳи ҷудогонаи намудҳои муайяни кирдорҳо фаҳмида мешаванд, ки бо умумияти аломатҳои муттаҳид гардидаанд, ки қонуни ҷиноятӣ онҳоро дар низоми падидаҳои ҳамсон ҷудо мекунад. Асоси чунин категорияҳо дараҷаи вазнинии ҷиноят мебошад, ки дар санксияи намунавӣ инъикос ёфта, барои содир намудани онҳо оқибатҳои хоси ҳуқуқи ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд» [65, с. 346].

Бо вучуди ин, то имрӯз дар байни муҳаққиқон дар бораи пуррагии меъёрҳои, ки қонунгузор онҳоро ҳамчун асоси категориябандӣ истифода кардааст, мавқеи ягона вучуд надорад. Мутаассифона, қонунгузор натавонистааст консепсияи пешбинишудаи Кодекси ҷиноятиро пурра амалӣ намояд ва низоми категорияҳоеро бунёд кунад, ки ҳам хусусият ва ҳам дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноятҳоро ҳамзамон инъикос намояд [51, с. 188].

Албатта, ба таври ғайримустақим хусусияти хавфнокии ҷамъиятӣ ба категорияи ҷиноят таъсир мерасонад, зеро он ҳангоми тарҳрезии санксияи меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ ба назар гирифта мешавад. Аммо ин вобастагӣ тавассути муқаррароти Қисми махсуси кодекс зоҳир мегардад, на бевосита тавассути м. 18 КҶ. Дар асл метавон танҳо дар бораи робитаи мазмунии санксия бо объекти ҷиноят ҳамчун натиҷаи баҳодиҳии иҷтимоии он сухан гуфт.

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ П. Коробов меъёрҳои мазмунии категориябандиро, ки дар Кодекси ҷиноятӣ муқаррар шудаанд, зери шубҳа мегузорад. Аз ҷумла, ӯ чунин мешуморад, ки «вазнинии ҷиноятҳо наметавонад аз сатҳи хавфнокии ҷамъиятии гурӯҳи муайяни кирдорҳо шаҳодат диҳад, зеро он танҳо миқдори хавфнокии ба ҷинояти мушаххас хосро ифода мекунад» [244, с. 47-49]. Аммо ин далел, дар асл, номувофиқии интиқоди пешниҳодкардаи муаллифи мӯхтарамро нишон медиҳад.

Масалан, дар қисми 3 моддаи 49 КҶ ҚТ гуфта шудааст, ки ҳангоми муайян кардани ҷазо вазнинии ҷиноят танҳо меъёр нест. Суд бояд ҳолати

молумулкии маҳкумшударо ҳам ба назар гирад. Ҳамин тавр, ҳуқуқтатбиқкунанда уҳдадор аст андозаи ҷаримаро дар доираи санксия бо дарназардошти ҳамин меъёрҳо интиҳоб намояд. Равшан аст, ки маҳз вазнинии кирдори содиршуда, яъне маҷмӯи хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят, омили асосие мебошад, ки ба андозаи ҷазои таъингардида таъсир мерасонад.

Андешаи Г. П. Новоселов дар ин масъала чунин аст: «Хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят ва ҷазои барои он пешбинишуда бояд ҳамчун ду асоси мустақили тасниф баррасӣ карда шаванд: якум имкон медиҳад намудҳо ё категорияҳои гуногуни ҷиноятҳо аз рӯи дараҷаи вазнинӣ ҷудо карда шаванд, дар ҳоле ки дуум фарқгузориҳои санксияҳои ҳуқуқи ҷиноятиро аз рӯи дараҷаи сахтии онҳо таъмин менамояд» [158, с. 553]. Дар маҷмӯъ, чунин андеша қобили қабул ба назар мерасад.

Бо вучуди ин, бояд ба назар гирифт, ки хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят, ки дар қонуни ҷиноятӣ мустақкам гардидаанд, ягона воситае мебошанд, ки имконият медиҳанд ҳудуд ва доираи онро муайян намоем. Аз ин рӯ, ҳар гуна таснифи ҷиноятҳо ноғузир бо таҳлили санксияҳое алоқаманд аст, ки барои кирдорҳои дахлдор муқаррар гардидаанд.

Моддаи 18 КҶ ҚТ ҳам ба хусусият ва ҳам ба дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят ишора мекунад, ки ду саволи асосиро ба миён меорад: «ин аломатҳо бо кадом меъёрҳои шаклӣ ва воситаҳои техникаи қонунгузорӣ метавонанд ифода гарданд ва онҳо дар қонунгузориҳои амалкунанда чӣ гуна амалӣ шудаанд. Дар адабиёти илмӣ оид ба ин масъала мавқеи ягона вучуд надорад. Масалан, И. И. Саприкин чунин мешуморад, ки меъёри шакли категориябандӣ танҳо санксияи пешбинишуда дар моддаи қонуни ҷиноятӣ мебошад» [361, с. 165].

«Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ бештар эътироф шудааст, ки ду меъёри асосӣ барои муайян намудани мансубияти ҷиноят ба категорияи муайян мавҷуд аст: якум - шакли гуноҳ, ки муносибати рӯҳии шахсро ба кирдори содиршуда инъикос намуда, имкон медиҳад кирдорҳои қасдона ва беэҳтиётӣ фарқ карда

шаванд; дуҷум - андозаи санксиа, ки тавассути муҳлати ниҳоии эҳтимолии маҳрум сохтан аз озодӣ ифода ёфта, ҳамчун нишондиҳандаи объективии хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят ва вазнинии оқибатҳои он хизмат мекунад. Баррасии муштараки ин меъёрҳо имконият медиҳад категорияи ҷиноят дақиқтар муайян карда шуда, дараҷаи гунаҳгорӣ бо баҳодиҳии ҳуқуқии ҷазодиҳии кирдор ба таври низомнок пайваст карда шавад, ки барои ҳамоҳангии Қисми умумӣ ва Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ аҳамияти муҳим дорад» [81, с. 387].

Тавре дида мешавад, дар ин маврид объекти ҷиноят на танҳо номбар намегардад, балки ҳатто ба таври ғайримустақим низ дар назар гирифта намешавад. Аз ин рӯ савол ба миён меояд: меъёрҳои интиҳобшуда то чӣ андоза асоснок мебошанд ва қонунгузор ҳангоми тарҳрезии категорияҳои ҷиноят аз кадом имконот метавонист интиҳоб намояд.

«Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ чунин аломатҳои шаклан муайяншуда пешниҳод шудаанд: санксиаи қонунгузорӣ; ҷазое, ки тибқи ҳукми суд таъин мегардад; номгӯии ҷиноятҳо; шакли гуноҳ» [179, с. 522]. Ҳамчунин чунин меъёри эҳтимолии тасниф, ба монанди дараҷаи амалисозии қасд - тайёри ба ҷиноят, сӯйиқасд ба ҷиноят ва ҷинояти хотимаёфта низ пешниҳод гардидааст [151, с. 1061].

Ба назар мерасад, ки меъёри равшан ва соддатарин барои таснифи ҷиноятҳо санксиа мебошад. Бо вучуди ин, чунин тарз бо мушкилӣ рӯ ба рӯ мегардад, зеро ҳадди ниҳоии ҷазо дар шакли маҳрум сохтан аз озодӣ на танҳо аз хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии кирдор, балки аз ихтиёри қонунгузор низ вобаста аст. Дар натиҷа, ҳангоми муайян намудани ҷазо ҳамоно унсури муайяни субъективизм боқӣ мемонад.

Объекти ҷиноят аз ҷониби қонунгузор ҳамчун асоси сохтани низоми Қисми махсуси КҶ ҚТ истифода шуда, дар қ.1 м. 2, ки вазифаҳои ҳифзии қонунгузори ҷиноятиро муайян мекунад, мустаҳкам гардидааст. Аммо наметавон гуфт, ки объекти ҷиноят дар Қисми умумӣ пурра сарфи назар

шудааст. Аҳамияти он дар як қатор муқаррароти меъёрӣ зоҳир мегардад, аз ҷумла:

– ҳангоми сохтани низоми ҷазоҳои ҷарбӣ низ ҳамин ҳолат ба назар мерасад: маҳдудият дар хизмати ҷарбӣ ва нигоҳ доштан дар қисми ҷарбии интизомӣ асосан ба ҷиноятҳои зидди хизмати ҷарбӣ рағона шудаанд;

– таъини яқумра маҳрум сохтан аз озодӣ ва ҷазои қатл танҳо барои ҷиноятҳо ба муқобили ҳаёт, инчунин татбиқи яқумра маҳрум сохтан аз озодӣ барои кирдорҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ;

– муқаррар намудани маҳдудиятҳо ва истисноҳо ҳангоми татбиқи муҳлатҳои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан вобаста ба хусусияти объекти таҷовуз;

– манъи мавқуф гузоштани адои ҷазо барои занони ҳомила ва заноне, ки кудакони то 8 сола доранд, дар ҳолати содир намудани ҷинояти махсусан вазнин пешбинӣ шудааст.

Ҳамин тариқ, объекти ҷиноят дар ҳар ду қисми Кодекси ҷиноятӣ - ҳам Қисми умумӣ ва ҳам Қисми махсус вазифаи муҳими танзимкунамандаро иҷро намуда, ба фарқгузориҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ва татбиқи ҷораҳои мушаххаси ҷазо таъсир мерасонад.

Аз ин рӯ, таснифи ҷиноятҳо метавонад бар асоси меъёрҳои гуногун, аз ҷумла шакли гуноҳ, сохтори таркиби ҷиноят ва дигар унсурҳо амалӣ гардад. Бо вучуди ин, дар м. 18 ҚҚ ҚТ танҳо як модели тасниф мустаҳкам шудааст - модели аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ муҳимтарин, яъне вобаста ба хусусият ва дараҷаи ҳавфнокии ҷамъиятии кирдори содиршуда. Дар таҷрибаи ҳукукии хориҷӣ истилоҳи «категориябандӣ» на ҳамеша истифода мешавад, бинобар ин дар бисёр ҳолатҳо дурусттар аст аз «таснифи ҷиноятҳо» сухан ронда шавад. Дар таҳқиқоти минбаъдаи диссертатсионӣ масъалаҳои таъсири категорияҳои ҷиноят ба институтҳои гуногуни ҳукуки ҷиноятӣ ва меъёрҳои дигар соҳаҳои ҳуқуқ, инчунин муайян намудани шумораи оптималии категорияҳо, дар бобҳои махсус баррасӣ карда мешаванд. Дар ин фасл бошад, мувофиқ аст ба

тавсифи меъёрҳои категориябандӣ тавачҷуҳ карда, таҳлиро аз масъалаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят оғоз намоем.

Масъалаи муайян намудани ҳудуди хавфнокии ҷамъиятӣ низ тавачҷуҳи махсусро талаб мекунад. Дар адабиёти илмӣ ду нуктаи назари асосии муқобил мавҷуд аст:

1. хавфнокии ҷамъиятӣ танҳо ҳамчун падидаи ҳукуки ҷиноятӣ баррасӣ мешавад ва дигар шаклҳои рафтори девиантӣ чунин хусусият надоранд;

2. хавфнокии ҷамъиятӣ метавонад ба ҳама шаклҳои рафтори ғайриқонунии инсон хос бошад, ҳарчанд бо дараҷаҳои гуногун, ки бештар дар ҷиноятҳо зоҳир мегардад [102, с. 830].

Маълум аст, ки ин омилҳо наметавонанд ҳамчун асоси муайянкунанда барои тавсифи чунин аломати калидӣ, ба мисли хавфнокии ҷамъиятӣ, хизмат намоянд. Дар асл, маҳз хусусияти хавфнокии ҷамъиятии кирдор асоси фарқгузори ҷиноятҳо аз дигар ҳукукҷайронкуниҳо мебошад.

Тавре ки Г. П. Новоселов дуруст таъкид менамояд, ки: «андешае, ки мувофиқи он хавфнокии ҷамъиятии кирдор аз қамаҳамиятии он вобаста доништа мешавад, на баръакс - қамаҳамиятӣ аз дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ муайян мегардад, бояд ҳилофи мантиқ шуморида шавад» [69, с. 289].

То имрӯз таносуби хавфнокии ҷамъиятӣ бо дигар падидаҳои ҳукуки ҷиноятӣ ҳанӯз ба таври кофӣ равшан нест, махсусан бо он падидаҳое, ки худ метавонанд ҳамчун асос барои таснифи ҷиноятҳо хизмат намоянд. «Дар байни чунин падидаҳо аҳамияти бештар андозаи зарари расонидашуда ва шакли гунаҳгорӣ доранд. Дар адабиёти илмӣ аксар вақт чунин андеша баён мегардад, ки маҷмӯи ин меъёрҳо сифат ва андозаи гуногуни хавфнокии ҷамъиятиро инъикос менамоянд. То андозае ин андеша дуруст аст» [334, с. 349; 361, с. 165]. Аммо бояд дар хотир дошт, ки хавфнокии ҷамъиятӣ категорияи баҳодиханда мебошад, ки аз ҷониби қонунгузор ва ҳукуқтатбиқкунанда муайян ва ошкор карда мешавад. Он набояд ҷойи категорияҳои мушаххаси ҳукуқиро гирад, вале дар якҷоягӣ бо онҳо метавонад тавассути муроҷиат ба асосҳои аввалини онҳо дақиқтар муайян карда шавад.

Дар ҳақиқат, шакли қасдонаи гуноҳ, оқибатҳои вазнини кирдор (масалан, марги ҷабрдида ё расонидани зарари ҷиддӣ ба саломатӣ), истифодаи манбаи хавфи баланд, инчунин хусусияти оммавии рафтори ҷиноятӣ, одатан, ба дараҷаи баландтари хавфнокии ҷамъиятӣ ишора мекунанд нисбат ба ҳолатҳои камтар вазнин. Аммо ҳолатҳои низ ба миён меоянд, ки баъзе асосҳо ба дараҷаи баландтари хавфнокӣ ишора мекунанд, дар ҳоле ки дигарҳо баръакс ба паст будани он далолат менамоянд.

Аз ин рӯ, дар назди муҳаққиқ саволи муҳим ба миён меояд: ҳангоми баҳодихии хавфнокии ҷамъиятӣ кадом асосҳо ё омилҳо бояд ба назар гирифта шаванд.

Аз нуқтаи назари назариявӣ, хавфнокии ҷамъиятӣ тавассути ду ҷанба ба ҳам алоқаманд зоҳир мегардад - хусусият ва дараҷа. То чанде пеш тафсири расмӣ судии ин мафҳумҳо мавҷуд буд, ки ҳудудҳои методологии татбиқи онҳоро дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ муайян мекард. Нодурустии ин тавзеҳот аз ҷониби бисёр муҳаққиқон қайд гардидааст, бинобар ин дар адабиёти илмӣ метавон таърифҳои дигарро низ вохӯрд.

Масалан, ба андешаи Р.Р. Галиакбаров, аз хусусияти хавфнокии ҷамъиятӣ як қатор ҷанбаҳои муҳими ҳуқуқи ҷиноятӣ вобаста мебошанд: «Интиҳоби аломатҳои объективии таркибҳои мушаххаси ҷиноят, ҷудо намудани шаклҳои бандубастшавандаи онҳо, муайян намудани андозаи санксияҳо, инчунин тақсими намудани ҷиноятҳо ба категорияҳои дахлдор. Дар таҳқиқоти баъдӣ муаллиф мушаххас мекунад, ки маҳз хусусияти хавфнокии ҷамъиятӣ имкон медиҳад муайян карда шавад, ки кирдори содиршуда ҷиноят мебошад ва инчунин нави мушаххаси он муайян гардад» [26, с. 444].

А.Б. Сахаров бар он назар аст, ки: «Хусусияти хавфнокии ҷамъиятӣ бо чунин унсурҳои таркиби ҷиноят муайян карда мешавад, ба мисли объекти таҷовуз (арзиши иҷтимоӣ ва аҳамияти он), шакли гуноҳ (қасд ё беэҳтиётӣ) ва баъзан ангезаи ҷиноят» [297, с. 42-54]. А.П. Чугаев бошад, масъалаи мазкуро чунин зикр месозад, ки «Зери мафҳуми хусусияти хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда «хусусияти сифатӣ ва миқдорие»-ро мефаҳмад, ки ба

ҳамаи ҷиноятҳои ҳамин навъ хос буда, пеш аз ҳама аз хусусият ва арзиши объекти таъовуз, инчунин аз маҷмӯи аломатҳои объективӣ ва субъективии таркиби ҷиноят муайян мегардад» [173, с. 347]. Ба ин аломатҳо шакли гуноҳ, хусусият ва андозаи зарари расонидашуда, тарзи содир намудани қирдор, ангеҷаҳои ҷиноят, баъзе аломатҳои махсуси субъект, инчунин мансуб донишманди қирдор ба категорияи муайяни ҷиноят мутобиқи м.18 ҚҚ ҚТ дохил мешаванд.

Дар адабиёти илмӣ бештар чунин андеша маъмул аст, ки хусусияти ҳавфнокии ҷамъиятӣ тавсифи сифатии ҷиноят мебошад. Он имкон медиҳад қирдор ҳамчун ҷиноят аз рӯи маҷмӯи аломатҳои объективӣ ва субъективии ба он хос ҷудо карда шавад, ки аҳамияти муносибатҳои ҷамъиятии ба онҳо таъовуздора ва инчунин шакли берунии қирдори ба ин муносибатҳо зараррасонандаро инъикос мекунад.

Бояд таъкид кард, ки маҳз хусусияти ҳавфнокии ҷамъиятӣ категорияи ҷиноятро муайян мекунад, на баръакс. Тавре ки Г.П. Новоселов дуруст қайд менамояд, «хусусияти объективии ҳавфнокии ҷамъиятиро бояд дар мустақил будани он аз ирода ва шуури ҳам қонунгузор ва ҳам шахсе, ки қирдори барои ҷомеа ҳавфнок содир кардааст, дид». Нодида гирифтани ин принцип метавонад ба ҳатоғҳои ҷиддии судӣ оварда расонад.

Аввалияти ҳавфнокии ҷамъиятӣ нисбат ба категорияҳои ҷиноятро А.Н. Ратков низ таъкид мекунад: «Аммо ӯ ба ҳулосаи муҳим мерасад: азбаски хусусият ва дараҷаи ҳавфнокии ҷамъиятӣ аломати моддӣ ва объективии ҷиноят мебошанд, ки аз ҷониби қонунгузор шинохта мешаванд ва аз ирода ё шуури ӯ вобаста нестанд, нодуруст аст, ки вобастагии мустақими категорияи ҷиноят аз вазнинии ҷазои дар кодекс пешбинишуда гуфта шавад. Ҷазо, ки на танҳо натиҷаи омилҳои объективӣ, балки маҳсули арзёбии субъективӣ низ мебошад, ногузир хусусият ва дараҷаи ҳавфнокии ҷамъиятиро ба назар мегирад. Аз ин рӯ, мантиқӣ мебуд категорияҳои деликтҳо тавассути навъи ҷазои дар кодекс пешбинишуда муайян карда шаванд, на тавассути ҳуди ҳавфнокии ҷамъиятӣ» [360, с. 194].

Пас, хавфнокии чамъиятӣ аз меъёри асосӣ берун намеронад. Фақат дар худӣ таъриф чазо бештар ба пеш мебарояд, зеро тавассути он дараҷаи хавфнокии кирдор нишон дода мешавад. Дар ҳамин замина Г. П. Новоселов пешниҳод мекунад, ки муқаррароти модда дар бораи категорияи ҷиноят на ҳамчун категорияҳои ҷиноят, балки ҳамчун категорияҳои санксияҳои ҳукуки ҷиноятӣ баррасӣ карда шаванд [353, с. 46]. Бо ин мавқеъ розӣ шудан осон нест.

Дар қисми 1 моддаи 2 КҶ ҚТ вазифаҳои асосии қонунгузори ҷиноятӣ муайян шудаанд. Ба онҳо ҳифзи ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, моликият, тартибот ва амнияти чамъиятӣ, муҳити зист, сохти конституционӣ, таъмини сулҳ ва амнияти башарият, инчунин пешгирии ҷиноятҳо дохил мешаванд. Ин падидаҳои иҷтимоӣ, бешубҳа, хусусияти объективӣ доранд, аммо онҳо танҳо тавассути низоми муносибатҳои чамъиятӣ ба объекти ҳифзи ҳукуки ҷиноятӣ табдил меёбанд. Вайрон намудани ин муносибатҳо худ ифодаи хавфнокии чамъиятӣ мебошад. Аз даст рафтани ин аломат мантиқи дохилии Кодекси ҷиноятиро вайрон карда, хавфи худсарии қонунгузорро ҳангоми криминализатсия ва декриминализатсияи шаклҳои гуногуни рафтори девиантӣ ба вучуд меорад, махсусан дар соҳаи ҷиноятҳои ғайривозеҳ (*mala prohibita*), ки зарароварӣ ва ғайриахлоқии онҳо на ҳамеша равшан аст.

Тасдиқи чунин мавқеро метавон дар андешаҳои Ч. Беккариа низ дид, ки менавишт: «Қочоқ ҷиноят аст ба маънои воқеӣ, зеро ба давлат ва миллат зарар мерасонад. Аммо чазо барои чунин кирдор набояд хусусияти шармовар дошта бошад, зеро афкори чамъиятӣ онро ҳамчун амали нангин маҳкум намекунад. Ҷинояти қочоқро худӣ қонун муайян намудааст» [15, с. 304].

Бо вучуди ин, ин мавқеъ дар адабиёти илмӣ мавриди бознигарии танқид қарор гирифтааст. Аз ҷумла: «И. М. Антонов кӯшиш кардааст зарурати ворид намудани ҷаримаро ба санксияҳои ҷиноятҳое, ки ба саломатӣ зарар мерасонанд, асоснок намояд ва онро ҳам ҳамчун ҷазои асосӣ ва ҳам ҳамчун ҷазои иловагӣ баррасӣ кунад. Ҷолиб аст, ки низоми далелҳои пешниҳодкардаи муаллиф ба як қатор таҳқиқоти илмӣ таъя мекунад, ки дар онҳо тавсияҳо оид ба истифодаи васеътарини ҷарима ва қоҳиш додани оқибатҳои манфии он

пешниҳод шудаанд. Бо вучуди ин, И. М. Антонов барои концепсияи пешниҳодшуда асосноккунии боварбахши криминологӣ пешниҳод намекунад» [316, с. 223; 345, с. 22].

Дар ин масъала далелҳои қотейтар аз ҷониби П. П. Осипов баён шудаанд. Ӯ таъкид мекунад, ки: «Ба шуури ҷамъиятӣ баробар кардани саломатии инсон ба арзишҳои моддӣ бегона аст ва аз ин рӯ ҷарима барои расонидани зарари ҷисмонӣ наметавонад талаботи иҷтимоии адолатро қонеъ намояд. Ба андешаи муаллиф, татбиқи ҷарима дар чунин ҳолатҳо ба шаклгирии шуури ҳуқуқии ҷинояткор таъсири мусбат намерасонад, зеро метавонад тасаввуроте ба вучуд оварад, ки гӯё барои ҷиноят ба муқобили саломатӣ «пул дода» ва бо ин роҳ аз адолати судӣ раҳо шудан мумкин аст. Дар айни замон, қонунгузориҳои ҷиноятӣ дорои чунин чораест, ки унсурҳои ҷавобгариҳои моддӣ ва таъсири тарбиявиро дар худ муттаҳид мекунад - қорҳои ислоҳӣ, ки имкон медиҳад ҳам ба шахсияти ҳуқуқвайронкунанда таъсир расонда шавад ва ҳам манфиатҳои ҷамъиятӣ ҳифз гарданд» [109, с. 135].

Ҳангоми баррасии дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят бояд таъкид кард, ки он хусусияти миқдории зарароварии кирдорро ифода мекунад. Тибқи мавқеи Н. Ф. Кузнесова, ба сатҳи хавфнокии ҷамъиятӣ, пеш аз ҳама оқибатҳои объективии ҷиноят таъсир мерасонанд, яъне ҳаҷми зарари расонидашуда ва аҳамияти он барои объектҳои аз ҷониби қонун ҳифзшаванда - шахсият, ҷомеа ва давлат. Бо вучуди ин, баҳодиҳии дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ танҳо бо аломатҳои объективӣ маҳдуд намешавад: ба он унсурҳои субъективии таркиби ҷиноят низ таъсири назаррас мерасонанд, ба инҳо шакли гуноҳ низ дохил мешавад: қасди пешакӣ, қасди ногаҳонӣ, беэҳтиётӣ дағал, инчунин пастиги ангежа ва самти кирдор, ки огоҳона ва мақсаднок содир шудани рафтори ҷиноятиро нишон медиҳанд.

Ҳамчунин тарзи содир намудани ҷиноят аҳамияти махсус дорад. Масалан, як шахс содир кардани кирдор ва аз ҷониби ҷанд нафар содир шудани он яксон нест. Хусусан вақте кирдор бе маслиҳати пешакӣ, дар ҳайати гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷиноятӣ анҷом меёбад, мазмун ва вазни ҳуқуқии он

тағйир меёбад. «Ин ҳолатҳо ба таври миқдорӣ ба дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ таъсир мерасонанд, зеро сатҳи баланди муташаккилӣ ва яққоягии кирдорхоро нишон дода, эҳтимоли зарар ва таъсири иҷтимоии ҷиноятро зиёд менамоянд. Аз ин рӯ, дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ ҳамчун категорияи муттаҳидкунанда баромад мекунад, ки дар он аломатҳои объективӣ ва субъективии ҷиноят ба ҳам пайваста, заминаи бозътимод барои бандубасти дурусти кирдор, интиҳоби санксия ва фарқгузориҳои категорияҳои ҷиноят дар доираи Кодекси ҷиноятиро фароҳам меоранд» [81, с. 387].

Ҳамзамон бояд байни дараҷаи намунавии хавфнокии ҷамъиятӣ, ки аз ҷониби қонунгузор ҳангоми фарқгузориҳои ҷиноятҳо ба оддӣ, бо ҳолатҳои вазнинкунанда ё сабуқкунанда мустаҳкам карда шудааст, ва дараҷаи мушаххаси хавфнокии ҷамъиятӣ фарқ гузошт. «Охири хусусияти миқдории ҷиноятро ифода намуда, муайянкунандаи зоҳирии он ва дараҷаи рушди аломатҳои онро нишон медиҳад: арзиши объекти таҷовуз, андозаи зарари расонидашуда, дараҷаи гуноҳ, пастиҳои ангеҷаҳо ва дигар аломатҳои муҳим» [149, с. 639].

Дар адабиёти илмӣ чунин андеша низ баён мегардад, ки ғайр аз хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ истифодаи мафҳуми сатҳи хавфнокии ҷамъиятӣ низ мувофиқ мебошад. Ин мафҳум фарқияти миқдори хавфнокии ҷамъиятии кирдорҳои алоҳидаро дар муқоиса бо дигар кирдорҳо инъикос мекунад. Ба андешаи Р. Р. Галиакбаров: «Сатҳи хавфнокии ҷамъиятӣ дар марҳилаи пеш аз криминализатсия зоҳир мегардад, дар ҳоле ки категорияҳои «хусусият» ва «дараҷаи» хавфнокии ҷамъиятӣ дар доираи меъёрҳои аллакай муқарраршудаи ҳуқуқи ҷиноятӣ татбиқ мешаванд, яъне вақте ки шакли муайяни рафтор аз ҷониби қонунгузор ҳамчун ҷиноят эътироф шудааст» [26, с. 444].

Бо вучуди ин, ба назар мерасад, ки зарурати воқеии васеъ намудани низоми мафҳумҳои устуворшудаи хавфнокии ҷамъиятӣ тавассути ворид намудани категорияҳои нави ниёзманд ба тафсир ва шарҳи иловагӣ вучуд надорад. Дар акси ҳол хатари аз ҳад зиёд равона шудани диққат ҳангоми ҳал

намудани масъалаи асосҳои категориябандӣ танҳо ба хавфнокии ҷамъиятӣ ба миён меояд ва ҳамзамон дигар меъёрҳои эҳтимолӣ нодида гирифта мешаванд. Дар байни чунин меъёрҳо шакли гуноҳ аҳамияти махсус дорад, ки дар м.27 КҶ мустаҳкам гардидааст. Дар қонунгузории амалкунандаи ҷиноятӣ дигар меъёрҳои категориябандӣ мавҷуд нестанд, ки ин метавонад ҳамчун камбудии техникаи муосири қонунгузорӣ арзёбӣ гардад.

Шакли гуноҳ ҳамчун меъёри ба категорияҳо ҷудо намудани ҷиноятҳо.

Дар асоси м. 18 КҶ ҚТ, ягона меъёри иловагии категориябандии ҷиноятҳо метавонад шакли гуноҳ ба ҳисоб равад. Н. Ф. Кузнесова чунин мешуморад, ки шакли гуноҳ танҳо хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятиро мушаххас менамояд [77, с. 336]. Ба андешаи мо нуктаи назари дигар бештар асоснок ба назар мерасад, ки мувофиқи он маҳз шакли гуноҳ ба хусусият ва махсусан ба дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии кирдори содиршуда таъсири муайянкунанда мерасонад. Бо вучуди ин, масъалаи меъёрҳои категориябандии ҷиноятҳо то ҳол мавриди таҳқиқи муфассал боқӣ мемонад. Номуайянии андешаҳо нисбат ба мансуб донишмандони кирдор ба категорияи муайян ҳанӯз барои муҳаққиқони давраи пешазинқилобӣ низ маълум буд. Дар асоси таҳлили таҳқиқотҳои онҳо метавон меъёрҳои зеринро, ки ба истилоҳоти муосир мутобиқ карда шудаанд, ҷудо намуд:

- самт ва мазмуни қасд;
- ретсидив ё такроран содир намудани кирдор;
- оқибатҳои вазнин барои ҷомеа;
- объекти ҷиноят, аз ҷумла неъматҳои муҳимтарини шахсият, манфиатҳои молу мулкӣ давлат ва моликият.

Идомаи мантиқии ин меъёрҳо ҷазои аз ҷониби қонунгузор муқарраргардида мебошад, ки дар асоси он дараҷаи вазнинии ҷиноят муайян карда мешавад. Ин ҳолат имкон медиҳад дар бораи нокифоя будани меъёрҳои иловагии категориябандӣ, ки дар м. 18 КҶ ҚТ мустаҳкам шудаанд, сухан ронда шавад. Дар амал, дар ин меъёр танҳо як маҳаки иловагӣ нишон дода шудааст -

шакли гуноҳ. Тибқи таҳрири амалкунандаи м. 18 КҶ ҚТ, ҷиноятҳои беэҳтиётӣ танҳо ба ду категория мансуб дониста мешаванд:

—ҷиноятҳои начандон вазнин - агар ҷазои ниҳоии пешбинишуда аз панҷ сол маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд набошад;

—ҷиноятҳои дараҷаи миёна - агар ҷазои ниҳоии пешбинишуда аз панҷ сол маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд бошад.

Бо ин вобаста саволи муҳим ба миён меояд: чӣ гуна бояд ҷиноятҳое бандубаст карда шаванд, ки метавонанд ҳам бо шакли қасдона ва ҳам бо шакли беэҳтиётӣ гуноҳ содир шаванд? Барои як қатор муҳаққиқон баррасии таносуби мантиқии байни санксия ва шакли гуноҳ аҳамияти принсипӣ дорад.

Масалан, В. А. Нерсисян пешниҳод мекунад, ки: «Категориябандии ҷудогонаи ҷиноятҳои қасдона ва беэҳтиётӣ вобаста ба дараҷаи вазнинии онҳо қорӣ карда шавад. Ба андешаи ӯ, барои ҷиноятҳои қасдона бояд таснифи мавҷуда нигоҳ дошта шавад: ҷиноятҳои начандон вазнин, дараҷаи миёна, вазнин ва махсусан вазнин. Дар айни замон, кирдорҳои беэҳтиётӣ мувофиқ мебуд ба се категория ҷудо карда шаванд: начандон вазнин, дараҷаи миёна ва ҷиноятҳое, ки боиси оқибатҳои махсусан вазнин гардидаанд» [351, с. 48].

Категорияҳои ҷиноятҳои беэҳтиётӣ дар ин пешниҳод ба таҳрири м. 18 КҶ ҚТ наздик мебошанд, В. А. Нерсисян ба ҷиноятҳои дараҷаи миёна он кирдорҳоро мансуб медонад, ки: «Барои онҳо ҷазои ҳадди аксар зиёда аз ду сол, вале на зиёда аз панҷ сол маҳрум сохтан аз озодӣ пешбинӣ шудааст, ва ба ҷиноятҳое, ки боиси оқибатҳои махсусан вазнин шудаанд - он кирдорҳоро, ки барои онҳо ҷазои ҳадди аксар зиёда аз панҷ сол маҳрум сохтан аз озодӣ муқаррар гардидааст. Мавқеи зарурати таснифи мустақили ҷиноятҳои беэҳтиётӣ аз ҷониби дигар муҳаққиқон низ дастгирӣ мешавад, ки вариантҳои алтернативии сохторбандӣ ва тақсимои онҳоро ба категорияҳо пешниҳод мекунад» [158, с. 553; 360, с. 194].

Ҳамзамон дар баъзе ҳолатҳо таснифҳои пешниҳодшуда нопурра мебошанд. Масалан, П. Коробов панҷ воҳиди таснифиро ҷудо менамояд, ки: «Танҳо дар яке аз онҳо - «ҷиноятҳои дорои хавфнокии паст» ҷиноятҳои

беэҳтиётӣ дохил карда шудаанд, ки барои онҳо ҷазои сабуктар аз маҳрум сохтан аз озодӣ пешбинӣ шудааст. Ҳамаи дигар кирдорҳои беэҳтиётӣ дар низоми пешниҳодкардаи ӯ берун аз тасниф мемонанд, ки ин аз нопуррагӣ ва номуайянии чунин нуктаи назар шаҳодат медиҳад» [244, с. 47-49].

Бо вучуди ин, то ҳол равшан нест, ки таснифи пешниҳодшуда ба кадом мақсади амалӣ ё назариявӣ хизмат мекунад. В. А. Нерсисян нишон намедиҳад, ки мансуб донишмандони кирдор ба категорияи «ҷиноятҳое, ки боиси оқибатҳои махсусан вазнин шудаанд» кадом оқибатҳои махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ ё умумии ҳуқуқиро ба вучуд меорад. Маълум аст, ки бевосита пурзӯр намудани ҷавобгарӣ барои чунин ҷиноятҳо нисбат ба ҷиноятҳои дараҷаи миёна пешбинӣ нашудааст ва дар шароити тамоюли умумии инсондустона гардидани қонунгузори ҷиноятӣ чунин тадбир чандон мақсаднок ҳам нест.

Ғайр аз ин, бояд ба назар гирифт, ки шакли гуноҳ наметавонад ҳамчун меъёри асосии категориябандӣ баррасӣ гардад. Он танҳо вазифаи ёрирасонро иҷро намуда, соддагӣ ва яқсамтии меъёри асосӣ, яъне санксияро то андозае ҷуброн мекунад. Тавре ки А. И. Рарог дуруст таъкид менамояд, ки: «Ҷиноятҳои беэҳтиётӣ низ метавонанд дорои дараҷаи баланди хавфнокии ҷамъиятӣ бошанд, ки ин дар нишондиҳандаҳои омӯрӣ низ инъикос меёбад; зараре, ки аз онҳо расонида мешавад, дар баъзе ҳолатҳо бо зарари ҷиноятҳои қасдона муқоисашаванда аст» [130, с. 279].

Ҳамчунин М. М. Дайшуттов мекунад, ки: «Пешниҳоди оид ба қоғоз додани санксияҳо барои ҳамаи ҷиноятҳои беэҳтиётӣ то ҳадди панҷ соли маҳрум сохтан аз озодӣ, аз ҷумла дар ҳолатҳои ба марг расонидани ба ду ё зиёда шахс, қобили қабул шуморида намешавад» [325, с. 157]. Тағйир додани санксия танҳо бар асоси шакли гуноҳ, бе дарназардошти дараҷаи объективии хавфнокии ҷамъиятии кирдори содиршуда, ба принципҳои фарқгузори ҷавобгари ҷиноятӣ муҳолифат мекунад.

Ба ҳамин монанд, ҷудо намудани танҳо як гурӯҳи таснифии ҷиноятҳои беэҳтиётӣ низ мақсаднок ба назар намерасад, ва кӯшишҳои ба монанди пешниҳодҳои П. Коробов оид ба мустаҳкам намудани оқибатҳои махсуси

чунин кирдорҳо дар КЧ боиси эътирозҳои методологӣ ва амалӣ мегарданд [243, с. 28].

Ҳамин тарик, шакли гуноҳ меъёри муҳим, аммо иловагии категориябандии ҷинойтҳо боқӣ мемонад. Дар ин замина мувофиқ ба назар мерасад, ки имкони истифодаи дигар меъёрҳои иловагӣ низ баррасӣ карда шавад, аз ҷумла:

- шаклҳои муташаккили фаъолияти ҷинойтӣ;
- объекти ҷинойт;
- вазнинии оқибатҳои ба вучудода;
- ретсидив ё мунтазамии ҳаракат, аз ҷумла ҳамчун касб содир намудани ҷинойт.

Бо дарназардошти маҳдуд будани доираи ин таҳқиқот, имкони таҳлили муфассали ҳамаи натиҷаҳои бадастомада мавҷуд нест.

Дар асоси гуфтаҳои боло пешниҳод мегардад, ки ба қисмҳои 2 ва 3 м. 18 КЧ ҚТ тағйирот ворид карда шуда, онҳо дар таҳрири зерин ифода гарданд:

2. Ба ҷинойтҳои начандон вазнин кирдорҳои қасдона ва беэҳтиётӣ дохил мешаванд, ки ҷазои ниҳоии онҳо аз ду соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест. Аммо агар кирдори қасдона аз ҷониби гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷинойтӣ содир шуда бошад, он ба ин гурӯҳ дохил карда намешавад.

3. Ҷинойтҳои дараҷаи миёна кирдорҳои қасдонае эътироф мешаванд, ки барои содир намудани онҳо ҷазои ҳадди ниҳоии пешбинишуда дар Кодекси мазкур аз панҷ сол маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест, ба истиснои кирдорҳое, ки аз ҷониби гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷинойтӣ (ташкilotи ҷинойтӣ) содир шудаанд, инчунин кирдорҳои беэҳтиётӣ, ки барои содир намудани онҳо ҷазои ҳадди ниҳоии пешбинишуда дар Кодекси мазкур зиёда аз ду сол маҳрум сохтан аз озодӣ мебошад».

Хулоса:

Таснифи ҷинойтҳо воситаи асосии фарқгузориҳои ҷавобгарии ҷинойтӣ ва бунёди низоми ҳуқуқи ҷинойтӣ ба ҳисоб меравад. Таҳлили доктринаи миллӣ ва хориҷӣ нишон медиҳад, ки тасниф метавонад хусусияти шаклӣ- мантиқӣ,

мазмунӣ ё мобайнӣ дошта бошад. Дар ин миён маҳз таснифҳои мазмунӣ имкон медиҳанд қонуниятҳо ва робитаҳои дохилии байни ҷиноятҳоро ба таври объективӣ инъикос намоянд.

Моддаи 18 КҶ ҚТ танҳо як модели категориябандии ҷиноятҳоро муқаррар мекунад: аз рӯи хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ, ки тавассути санксияи намунавӣ ифода меёбад, дар ҳоле ки меъёри иловагӣ шакли гуноҳ мебошад. Бо вуҷуди ин, мавқеи амалкунандаи қонунгузор ҳамаи омилҳои ба хавфнокии ҷамъиятӣ таъсиррасонандаро аз ҷумла объекти ҷиноят, вазнинии оқибатҳо, муташаккилона будани кирдор ва ё мунтазамии содир намудани ҷиноятро пурра ба назар намегирад.

Хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят тавассути ду ҷанба зоҳир мегардад - хусусият ва дараҷа. Хусусият тавсифи сифатии ҷиноят буда, аломатҳои объективӣ ва субъективии ҳоси онро инъикос мекунад, дар ҳоле ки дараҷа нишондиҳандаи миқдории хавфнокии ҷамъиятӣ мебошад. Шакли гуноҳ ҳамчун меъёри иловагӣ баромад намуда, ба дараҷаи хавфнокӣ таъсир мерасонад, аммо наметавонад асоси мустақили категориябандӣ гардад.

Навгони таҳқиқоти мазкур дар таҳияи модели фарогири категориябандии ҷиноятҳо ифода меёбад, ки унсурҳои объективӣ ва субъективии таркиби ҷиноятро дар бар мегирад ва ҳамзамон ба хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ, ки тавассути санксияи намунавӣ ифода меёбад, аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад. Шакли гуноҳ дар ин ҷо ҳамчун меъёри ёрирасон баромад мекунад, на ҳамчун асоси асосӣ. Ин имкон медиҳад, ки хавфнокии ҷамъиятии кирдор бе зиёд нишон додани нақши омилҳои субъективӣ баҳогузорӣ шавад.

Ҳамзамон меъёрҳои иловагӣ пешниҳод гардидаанд, ки муташаккилона будани кирдорҳо, вазнинии оқибатҳо, объекти таҷовуз ва мунтазамии содир намудани ҷиноятҳоро ба назар мегиранд. Ин ҳолат фарқгузориҳои дақиқтари ҷавобгариҳои ҷиноятиро таъмин намуда, таҳдидҳои воқеии иҷтимоиро бештар инъикос мекунад. Модели пешниҳодшуда бори аввал хусусиятҳои мазмунии ҷиноятҳоро бо баҳодихии қонунгузориҳои санксияҳо муттаҳид менамояд ва

барои ҳамоҳангсозии муносибат ба категориябандии ҷиноятҳо бо таҷрибаи байналмилалӣ, инчунин баланд бардоштани самаранокии ҳуқуқтатбиқкунӣ дар шароити қонунгузории муосири ҷиноятӣ замина фароҳам меорад.

Категорияи ҷиноят гурӯҳи ҷудогонаи ҷиноятҳо мебошад, ки бо умумияти аломатҳои муҳим, пеш аз ҳама хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ, ки тавассути унсурҳои объективӣ ва субъективӣ таркиби ҷиноят зоҳир мегардад, муттаҳид шудаанд. Категорияи ҷиноят асоси низомноксозии меъёрҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятиро ташкил дода, имкон медиҳад ҷиноятҳо вобаста ба дараҷаи вазнинии онҳо ва санксияҳои намунавӣ ба тартиб дароварда шаванд ва ҳамзамон ягонагии амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ таъмин гардад.

Муҳимтарин аломатҳои категорияҳои ҷиноят инҳоянд:

1. Хусусияти хавфнокии ҷамъиятӣ нишон медиҳад, ки ҷиноят аз ҷиҳати мазмун то ҷӣ андоза хатарнок аст. Дар он аҳамияти муносибатҳои ҳифзшаванда, тарзи дастдарозӣ, ангеа, усули содир кардани кирдор ва баъзе нишонаҳои махсуси шахси ҷиноятсодиркунанда ба назар гирифта мешаванд;

2. Дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ - тавсифи миқдорӣ буда, андоза ва оқибатҳои зарари расонидашударо ба объектҳои таҷовуз, шакли гуноҳ, самтнокӣ ва пасти ангеаҳоро ба назар мегирад;

3. Санксияи намунавӣ - ҷазое, ки қонун пешбинӣ намудааст ва ба вазнинии ҷиноят мувофиқ буда, барои ҳамаи ҷиноятҳои ҳамин категория муқаррар мегардад;

4. Меъёрҳои иловагӣ (дар ҳолатҳои зарурӣ) - шакли гуноҳ, вазнинии оқибатҳо, муташаккилии кирдор, ретсидив ё мунтазамии содир намудани кирдорҳо.

4.2.Таҳлили муқоисавии таснифи ҷиноятҳо дар низомии қонунгузории ҷиноятӣ давлатҳои хориҷ.

Гарчанде ки компаративистикаи ҳуқуқии ҷиноятӣ ҳамчун самти илмӣ зиёда аз садупанҷоҳсола таърихи ташаккул дорад, он то ҳол аҳамияти илмӣ худро нигоҳ дошта, дар айни замон бо сурат рушд намуда истодааст.

Зарурати таҳлили муқоисавии ҳуқуқи ҷиноятӣ аз ҷанд омили объективӣ бармеояд. Аз як тараф, дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон зери таъсири равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ ҳуқуқӣ тағйироти дохилӣ ба амал меояд. Аз тарафи дигар, равандҳои фаромиллӣ низ ғайбат шуда, ба сохтори низоми ҳуқуқи байналмилалӣ таъсир мерасонанд.

Ҳамин тавр, компаративистикаи муносири ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ на танҳо як самти илмӣ мебошад, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ кишварҳои гуногунро меомӯзад ва муқоиса мекунад, балки ҳамзамон воситаи муҳими ташаккули сиёсати ҳуқуқӣ низ ба ҳисоб меравад, ки ба таъмини амнияти миллӣ, ҳифзи соҳибхотирӣ ва амалӣ намудани ўҳдадорӣҳои байналмилалӣ ҳуқуқи ҚТ равона шудааст.

Дар низоми умумии ҳуқуқ таснифи ҷиноятҳо то ҳол хусусияти таърихан ташаккулфтои худро сарфи назар аз он ки дар даҳсолаҳои охир тағйироти муайян ба амал омадаанд нигоҳ доштааст.

Ин хусусият пеш аз ҳама, бо он вобаста аст, ки модели англосаксонии ҳуқуқи ҷиноятӣ ба танзими прецедентӣ ва нақши назарраси назарияҳои таърихӣ таъсия мекунад, ки ин бошад гузаронидани ислоҳоти қуллии кодификатсиониро душвор месозад. Пас аз пошхӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ва ба даст овардани истиқлолият кишварҳои ИДМ ва соҳили Балтика қонунгузориҳои худро нав карданд, ки ба шароити нави ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ мувофиқат мекунад.

Қабл аз оғози таҳлил қайд кардан лозим аст, ки қонунгузорӣ, аз ҷумла қонунгузориҳои ҷиноятӣ кишварҳои зикршуда танҳо дар зери таъсири шароити таърихӣ ва илми ҳуқуқи ҷиноятӣ шуравӣ ташаккул ёфтааст. Аз ин рӯ, ҳангоми сохтани институти таснифи ҷиноятҳо дар қонуни ҷиноятӣ дар низоми гурӯҳбандии ҷиноятҳо шабоҳати зиёди маълумотҳо қайд карда мешавад.

Пеш аз ҳама, бояд гуфт, ки дар бораи ҳаллу фасли масъала дар Кодекси ҷиноятӣ намунавӣ, таҳияи он дар доираи қарори Ассамблеяи байнипарламентии кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз 28 октябри соли 1994 «Дар бораи таъмини ҳуқуқи рушди ҳамгироии Шуроҳои

Муттаҳид ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил» аз 14 феввали соли 1995 № 4 «Дар бораи Кумитаи барномавӣ ва гурӯҳҳои корӣ оид ба ташкили кодексҳои намунавии ҷиноятӣ ва муҳофизати ҷиноятӣ барои давлатҳои аъзои ИДМ» сурат гирифтааст [88, с. 588]. Гурӯҳи корӣ таъсис дода шуд, ки ба ҳайати он олимони кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқи дах кишвар: Ҷумҳурии Озарбойҷон, Ҷумҳурии Арманистон, Ҷумҳурии Беларуссия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Молдова, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Ёзбекистон ва Украина шомил гаштанд. Лоихаи Кодекси ҷиноятӣ намунавӣ, ки аз ҷониби гурӯҳи корӣ таҳия шудааст, аз ҷониби Ассамблеяи байнипарламентӣ 17 феввали соли 1996 яқдилона тасдиқ карда шуд.

Ҳангоми таҳияи Кодекси ҷиноятӣ намунавӣ идеяи тафрикаи ҷавобгарии ҷиноятӣ вобаста ба вазнинии ҷинояти содиршуда ва баъзе ҳолатҳои дигар яке аз омилҳои муайянкунандаи тарҳрезии он буд.

Дар Кодекси ҷиноятӣ намунавӣ ҷиноятҳо ба чор навъ ҷудо мешаванд: наҷандон вазнин, миёна, вазнин ва махсусан вазнин. Аммо ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин танҳо он қирдорҳои қасдонаанд, ки барои онҳо аз 12 то 20 соли маҳрум сохтан аз озодӣ ё ҷазои боз ҳам саҳттар пешбинӣ шудааст.

«Категорияҳои ҷиноятҳо барои тафрикаи ҷавобгарӣ асос мебошанд, зеро бисёре аз оқибатҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ бо мансубияти ҷиноят ба категорияи дахлдор алоқаманданд, аз қабилӣ: муқаррар намудани намуди ҷиноят, ҷавобгарӣ барои тайёри ба ҷиноят, таъйин ва муайян кардани режими адои ҷазо, озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо, доғи судӣ ва ғайра аз тарафи додгоҳи ҷудогона, хусусиятҳои тартиби баррасии он мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст» [206, с. 8-9].

Ба ғайр аз зиёд кардани муҳлати маҳрум сохтан аз озодӣ барои ҷиноятҳои махсусан вазнин, кодекси ҷиноятӣ намунавӣ тавсия додааст, ки дар кодексҳои миллий яқумра аз озодӣ маҳрум сохтан ҳамчун ҷазо, ки аз тарафи додгоҳ танҳо барои ҷиноятҳои махсусан вазнин, ки дар ҳолатҳои вазнинкунанда ба мақсади маҳрум сохтан аз ҳаёти инсон таъйин карда

мешавад, пешбинӣ карда шавад. Қорӣ намудани ин қазо бояд ҳодисаҳои ҳукми қатлро кам кунад, ки онро Кодекси ҷиноятии намунавӣ барои қасдан аз ҳаёт маҳрум кардани шахс дар ҳолатҳои вазнинкунанда, вале ҳамчун қазои истисноӣ иҷозат медиҳад [206, с. 8-9].

Навоварии қонунгузорӣ дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Озарбойҷон дар модда 15 ба ҷашм меҳӯрад, ки он таснифи ҷиноятҳоро пешбинӣ мекунад. Дар он пеш аз ҳама таснифоти қорзинагӣ пешбинӣ карда шудааст: ҷиноятҳо 1) ҳавфи қалони ҷамъиятӣ надоранд, 2) начандон вазнин, 3) вазнин ва 4) махсусан вазнин ҷудо карда мешаванд. Ҷиноятҳое, ки ҳавфи қалони ҷамъиятӣ надоранд, қирдорҳои қасдан ва беэҳтиётӣ содиршуда эътироф карда мешаванд, ки барои содир кардани онҳо қазоҳои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд нестанд ё қазои ҳадди аксар барои онҳо аз ду соли маҳрумӣ аз озодӣ зиёд нест. Қирдорҳои қасдан ва беэҳтиётӣ содиркардашуда ҷиноятҳои начандон вазнин эътироф мешаванд, ки барои содир кардани онҳо қазои маҳруми аз озодӣ аз ҳафт сол зиёд нест. «Ҷиноятҳои вазнин қирдорҳои қасдан ва беэҳтиётӣ содиркардае эътироф карда мешаванд, ки барои содир кардани онҳо қазои ҳадди аксар аз 12 соли маҳрумӣ аз озодӣ зиёд нест. Ҷиноятҳои махсусан вазнин қирдорҳои қасдона эътироф карда мешаванд, ки барои содир кардани онҳо қазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати зиёда аз 12 сол ё қазои нисбатан сахттар пешбинӣ шудааст» [296, с. 32-46].

Қонунгузор бо таснифи ҷиноятҳои начандон вазнин қирдорҳои қасдан ва беэҳтиётӣ қардан, ки қазои ҳадди аксар барои содир кардани онҳо аз ҳафт сол аз озодӣ зиёд нест, доираи ҷиноятҳои начандон вазнинро аз ҳисоби баъзе қирдорҳои вазнин ба таври сунъӣ васеъ кардааст. Чунин гурӯҳбандии ҷиноятҳои начандон вазнин на ба мафҳумҳои илмӣ ва на ба вазифаҳои амалӣ мувофиқат намекунад. Зиёда аз он, вай минбаъд нишондиҳандаҳои соҳиби ҷинояткориро таҳриф мекунад.

«Дар Кодекси нави ҷиноятии Ҷумҳурии Белоруссия байни ҷиноят ва амал ё беамалие, ки ба таври расмӣ аломатҳои қирдори пешбиниқардаи Кодекси ҷиноятиро дарбар мегирад, вале аз сабаби қамаҳаммиятӣ ҳавфи

чамъиятие, ки ба ҷинойт хос нест, марзи дақику саххро мушаххас кардааст (қисми 4 моддаи 11 Кодекси ҷинойтӣ)» [258, с. 62-101]. Дар ин ҷо инчунин пешбинӣ шудааст, ки ҷунин кирдор дар мавридҳои пешбиниқардаи қонун боиси татбиқи ҷораҳои маъмурӣ ё интизомӣ мегардад.

Ҳангоми тавсифи камарзишӣ таваҷҷуҳи қорманди мақомоти ҳифзи ҳуқук на танҳо ба меъёри объективӣ (қирдор аз рӯйи мазмуни худ ба манфиатҳои бо қонуни ҷинойтӣ ҳифзшаванда зарари қиддӣ нарасондааст ва расонида наметавонист), балки ба меъёри субъективӣ (амал, аз рӯйи дастури худ ба манфиатҳои зикршуда зарари қиддӣ нарасондааст ва расонида наметавонад) низ нигаронида мешавад. Бо ин меъёри қисми 4 моддаи 11 Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Белоруссия ба андешаи мо аз меъёрҳои мушобеҳи Кодекси ҷинойтии Федератсияи Россия (қисми 2 моддаи 14) ва Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Украина (қисми 2, моддаи 11), ки 1 сентябри соли 2001 эътибори қонуни пайдо кардааст, ба таври назаррас фарқ мекунад.

Криминалистони маъруфи рус эътироф мекунанд, ки Кодекси ҷинойтии Белоруссия (моддаи 12) нисбат ба Кодекси ҷинойтии Россия (моддаи 15) сохтори дурусттар барои гурӯҳбандӣ қардани ҷинойтҳоро дорад, зеро тавре қайд карда шуд, дар Россия саҳван ҷинойтҳои беэҳтиётна содир карда шуда, бо ҷазои аз панҷ то даҳ соли маҳрумият аз озодӣ ҳамчун ҷинойтҳои вазнин тасниф карда шуданд.

Дар Белоруссия қонунгузор ҷинойтҳоро ба чор категория (хатари қалони чамъиятӣ надошта, қамтар вазнин, вазнин ва махсусан вазнин) аз рӯйи хусусият ва дараҷаи хатари чамъиятии онҳо асоснок кардааст, ки ин ба андешаи мо нисбат ба ҳамон мақсадҳо истифода бурдани мафҳуми «дараҷаи вазнинии ҷинойт» дурусттар аст, ки дар қисми 1 моддаи 12 Кодекси ҷинойтии Украина истифода мешавад. Ғайр аз он, ҷинойтҳои қасдан содир карда шуда, дар моддаи 12 Кодекси ҷинойтии Белоруссия дар ҳамаи гурӯҳҳои таснифоти зикршуда, дар ҳоле ки ҷинойтҳои аз беэҳтиётӣ содиршуда танҳо ба ду гурӯҳи аввалини гурӯҳбандӣ дохил карда мешаванд (ҷинойтҳое, ки хавфи қалони чамъиятӣ надоранд ва қамтар вазнинанд) тааллуқдоранд.

Ба сифати нишондиҳандаи хислат ва дараҷаи хавфу хатари ҷамъиятӣ ҷазопазирӣ ҷиноят баромад мекунад, ки мутобиқи санксияи моддаи қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ соли 1999 ва шакли гуноҳ муайян карда шудааст, ки мувофиқи он ҳамаи ҷиноятҳо ба ҷиноятҳои зерин: а) қасдан ва б) аз беэҳтиётӣ содир шуда, тақсим мешаванд. Меъёри ҷазопазирӣ ҷиноятҳое, ки аз хунукназарӣ содир шудаанд, чунин маҳдудиятро дар бар мегиранд: барои онҳо ҳаби якумра ва ҷазои қатл муқаррар ва ё таъйин карда мумкин нест (ниг.: қисми 1 моддаи 58 ва 59 Кодекси ҷиноятӣ), ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати зиёда аз ҳафт сол (ниг.: қисми 2 моддаи 57 КҶ) муқаррар ё таъйин карда намешавад.

Дар Кодекси ҷиноятӣи Гурҷистон мафҳуми содир кардани амали ҷиноятӣ на он қадар назаррас дода шудааст. Дар қисми 2-юми моддаи 7 омадааст: «Амали содир карда шуда ҷиноят маҳсуб намеёбад, агар он ба таври расмӣ аломатҳои ягон кирдори пешбиниамудаи Кодекси мазкурро дар бар дошта бошад ҳам, бинобар қамаҳаммӣ буданаш, зараре, ки боиси ба ҷавобгарӣ ҷиноятӣ кашидани шахси содиркарда мегардад, наоварда бошад ё таҳдиди расонидани чунин зарарро ба вучуд наоварад» [304, с. 106-110].

Таснифи ҷиноятҳо (моддаи 12) аз рӯи ду меъёр сурат мегирад: шакли гунаҳкорӣ ва ҳудуди болоии ҷазое, ки дар Кодекси ҷиноятӣ барои ҷинояти содиршуда пешбинӣ шудааст.

Кирдорҳои қасдона аз рӯи вазнинӣ ба се навъ ҷудо мешаванд: начандон вазнин, вазнин ва махсусан вазнин. Барои кирдорҳои беэҳтиётӣ бошад, чунин тақсимоат маҳдудтар аст: онҳо танҳо начандон вазнин ё вазнин буда метавонанд.

Таснифи дар боло зикргардидаи ҷиноятҳо, масалан, ҳангоми ҳисоб кардани муҳлати даъво, озод кардан аз ҷавобгарӣ ҷиноятӣ ва ҷазо ва ғайра ба назар гирифта мешавад.

Дар байни навигарии Кодекси ҷиноятӣи Қазоқистон, меъёри муқаррар намудани таснифоти ҷиноятҳоро (моддаи 10) қайд кардан лозим аст.

1 апрели соли 1999 дар Латвия Кодексти ҷиноятӣ ба ҳукми қонун даромад [246, с. 463]. Қабули он кори қонуни ҷиноятиро, ки дар охири соли 1990 оғоз шуда буд, ба анҷом расонд. Дар таҳияи қонун меъёрҳои Кодекси ҷиноятии Латвия, ки аз ин пеш дар соли 1961 амал мекард, Кодекси ҷиноятии пеш аз ҷанги соли 1933, таҷрибаи қонунгузории ҷиноятии мамлакатҳои Европай Ғарбӣ (Германия, Шветсия, Франсия, Дания), инчунин РФГ, Литва ва Эстония мавриди истифода қарор дода шуданд. Дар он фикру мулоҳизаҳо ва эродҳои якҷанд мутахассисони Европай Ғарбӣ - мутахассисон оид ба ҳукуки ҷиноятӣ оид ба лоиҳаи Қонуни ҷиноятӣ ба назар гирифта шуданд.

Боби дуюм бо моддае дар бораи мафҳуми кирдори ҷиноятӣ оғоз мешавад, ки ҷиноятҳоро дар бар мегирад. Кирдори ҷиноятӣ амал ё беамалиест, ки шахс онро қасдан ё аз беэҳтиётӣ содир мекунад, қонун онро ҷиноят мешиносад ва барои он ҷазо пешбинӣ менамояд. Аммо агар чунин амал ё беамалӣ аз рӯйи нишонаҳои зоҳирӣ ба ҷиноят монанд бошаду дар ҳолате содир гардад, ки ҷавобгари ҷиноятиро истисно мекунад, он кирдори ҷиноятӣ ҳисобида намешавад.

Ҳамин тариқ, муқаррароти мазкур чунин аломати номуайян ва баҳодихӣ, ба монанди беаҳаммиятии санадро дар бар намегирад. Ҳолатҳое, ки ҷавобгари ҷиноятиро истисно мекунанд, дар боби алоҳидаи Қисми умумӣ, инчунин дар моддаҳои алоҳидаи Қисми махсус (масалан, ихтиёран супурдани силоҳ) пешбинӣ шудаанд.

Таснифоти нави кирдорҳои ҷиноятӣ ҷорӣ карда шуд. Амалҳои ҷиноятӣ, тавре ки аллакай зикр гардид, ба амалҳои ҷиноятӣ ва ҷиноятҳо тақсим мешаванд.

Ҷинояткорӣ ин кирдорест, ки барои он қонуни ҷиноӣ аз озодӣ ба муҳлати на бештар аз ду сол ё ҷазои нисбатан сабуктар пешбинӣ кардааст. Ҷиноятҳо ба навъҳои начандон вазнин, вазнин ва махсусан вазнин тақсим мешаванд.

Дар чунин тақсимои вазнинии ҷиноят аз рӯйи муҳлати ҷазои пешбинишуда муайян карда мешавад. Кирдорҳое, ки қасдан содир шудаанд ва

чазояшон аз ду то панҷ соли маҳрум сохтан аз озодӣ мебошад, ба ҷинойтҳои начандон вазнин дохил мегарданд. Ба ҳамин гурӯҳ баъзе қирдорҳои беэҳтиётӣ низ мансуб доништа мешаванд, агар барои онҳо зиёда аз ду соли маҳрум сохтан аз озодӣ пешбинӣ шуда бошад.

Агар қирдори қасдона бо ҷазои аз панҷ то даҳ соли маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд бошад, он ҳамчун ҷинойти вазнин арзёбӣ мешавад. Ҳолатҳое, ки барои қирдори қасдона зиёда аз даҳ соли маҳрум сохтан аз озодӣ, ҳаби якумра ё ҳукми қатл пешбинӣ мегардад, ба ҷинойтҳои махсусан вазнин мансубанд.

Ҷинойт амали ҳатарнокест, ки Кодекси ҷинойтии Литва манъ кардааст ва қонуни ҷинойтӣ барои он ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро пешбинӣ кардааст [187, с. 190-218]. Ин чунин маъно дорад, ки Кодекси ҷинойтӣ аз ҷиҳати моддии ҷинойт тамоман даст нақашаидааст, балки диққати асосии худро ба ҷазо додани қирдор бо ҷораи муайяни ҷазо равона кардааст.

Мутаносибан, қирдорҳои ба ҷамъият ҳафноке, ки барои онҳо ҷазои сабуқтар нисбат ба маҳрум сохтан аз озодӣ, ба истисноии ҳаби, ба қирдорҳои сабуки ҷинойтӣ дохил карда мешаванд.

Танҳо ҷинойтҳои қасдан содир карда шуда, дар навбати худ, аз ҷониби қонунгузор аз рӯйи вазнинӣ бо назардошти ҷазои барои онҳо пешбинишуда ба ҷор гурӯҳ тақсим карда мешаванд:

1. Ҷинойтҳои сабуқ (агар ҷазо барои ин ҷинойтҳо то се сол аз озодӣ маҳрум қардан бошад);
2. Ҷинойтҳои начандон вазнин (агар ҷазо барои ин ҷинойтҳо аз се то шаш сол аз озодӣ маҳрум қардан бошад);
3. Ҷинойтҳои вазнин (агар ҷазо барои ин ҷинойтҳо аз шаш то даҳ сол аз озодӣ маҳрум қардан бошад);
4. Ҷинойтҳои махсусан вазнин (агар ҷазо барои онҳо аз муҳлати маҳрум сохтан аз озодӣ аз даҳ сол зиёд бошад).

Ҳамзамон бояд гуфт, ки ҷинойтҳои беэҳтиётӣ аз рӯйи дараҷаи вазнинӣ ҷудо карда намешаванд. Аз ҳамин сабаб, новобаста ба он ки барои онҳо ҷӣ гуна ҷазо пешбинӣ шудааст, дараҷаи хавфнокии онҳо яқсон арзёбӣ мегардад.

Аввалин кодекс дар қонуни ҷинойтии ҷаҳонӣ, ки ҳатари ҷамъиятиро муайян кардааст, Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Булғористон аз соли 1968 буд. Дар моддаи 10 гуфта шудааст: «Амале, ки ба шахс, ҳуқуқҳои шахрвандон, моликият, тартиботи ҳуқуқие, ки Конститутсияи Республикаи Булғористон муқаррар кардааст ё дигар манфиатҳои бо қонун ҳифзшаванда таҳдид менамояд ё зарар мерасонад, аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфнок аст» [187, с. 190-218].

Амалҳои беэҳтиётӣ танҳо дар сурате ҷинойт ҳисобида мешаванд, ки агар зарари қалон расонанд. Аз ин рӯ, қисми 2 моддаи 14-и Кодекси ҷинойтӣ бояд маҳдуд шарҳ дода шавад. Дар бораи беаҳаммиятӣ танҳо нисбат ба ҷинойтҳои қасдан ва дар сурате сухан рондан мумкин аст, ки қасд ба таври равшан ба расонидани зарари маҳз ночиз, нигаронида шудааст.

Тамоми унсурҳои дигари ҷинойт ба оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок нигаронида шудаанд. Мақсад дар унсури зехнӣ моҳияти пешгӯии оқибатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳатарнок мебошад. Раванди амал (беамалӣ) шакли рафторест, ки боиси ин ё он зарар мегардад. Усули зӯроварӣ зарари ҷисмониро танҳо ё яққоя бо зарари дигар муайян мекунад. Усули гурӯҳӣ, истифода аз мавқеи хизматӣ, қаллобӣ - ҳама андозаи зарарро таъмин мекунанд. Мақсади ҷинойт тасаввуроти субъект дар бораи натиҷаи зарар аз ҷинойти пешбинишуда мебошад. Сабаби содир намудани ҷинойт зарурати субъектро барои ба даст овардани натиҷаи зараровар аз амали (беамалии) худ ифода мекунад.

Тавре дида мешавад, тамоми унсурҳои таркиби ҷинойтҳои қасдан содир карда шуда ба расонидани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок нигаронида шудаанд, ки асосан хусусият ва дараҷаи хавфи ҷамъиятии ҷинойтро муайян мекунанд. Онҳо инчунин ҳамчун меъёри асосии фарқ кардани ҷинойтҳо ва кирдорҳои ношоиста — маъмурий, шахрвандӣ, андоз ва амсоли инҳо хизмат мекунанд.

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Белоруссия ин масъаларо бомуваффақият ҳаллу ҷасл намудааст дар қисмати 4 моддаи 11 чунин омадааст: «Амал ё беамалие, ки ба таври расмӣ аломатҳои ягон кирдори пешбиниамудан Кодекси мазкурро дар бар гирифта, вале аз сабаби камаҳаммият будани худ хатари ҷамъиятии ба ҷиноят ҳос надошта бошад, ҷиноят намебошад. Кирдоре, ки аз рӯйи мазмун ва самти худ ба манфиатҳои бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда зарари калон нарасидааст ва расонда наметавонист, камаҳаммият ҳисобида мешавад. Чунин кирдор дар ҳолатҳои пешбиниамудан қонун метавонад боиси татбиқи чораҳои маъмурӣ ё интизомӣ гардад» [258, с. 62-101].

Тавре қаблан зикр гардид, афзалияти концептуалии соҳаҳои нави ҳуқуқ дар танзими ҷавобгарӣ барои кирдорҳое, ки хусусияти зиддиҷамъиятии онҳо бо ҷиноятҳои ношоиста ва ҷиноятҳо маҳдуд аст, иборат мебошад. Ин талабот дар робита ба ҷараёни адонашавандаи таклифҳо дар бораи ҳамчун ҷиноят эълон кардани кирдорҳое, ки хавфи кофӣ ҷамъиятӣ надоранд, боз ҳам тезу тундтар мегардад. Масалан, дар бораи ҷиноят доништани барангехтани низоъҳои байни миллатҳо ва қавмҳо (ҳарчанд дар Кодекси ҷиноятӣ моддаи 282 оид ба барангехтани кинаю адовати миллӣ, наҷодӣ ё динӣ пешбинӣ шудааст), паҳнкунии миллатчигӣ (ҳарчанд барои пӯшидани либоси дорои аломатҳои миллатчигӣ, таблиғи миллатчигӣ ҷавобгарии маъмурӣ пешбинӣ шудааст, арзёбии мафҳуми миллатчигӣ амалан кори хеле сахту сангин ва мушкил мебошад), дидаю доништа мубтало сохтани шахси дигар ба бемории сил, ё омода кардани арақи дастӣ ва амсоли инҳо.

Дар ҳамин ҳол, маълум аст, ки ҷиноят доништани чунин ҷиноятҳо моҳиятан беҳуда мебошад. Думаи давлатӣ бо асосноккунии пурра дар ҷаласаи пленарии моҳи декабри соли 2001 пешниҳоди Маҷлиси қонунгузории Брянскро дар бораи ворид кардани моддаи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои истехсол, нигоҳдорӣ ва фурӯши машруботи хонагӣ ба Кодекси ҷиноӣ рад кард.

«Дар қонунгузории ҷиноятии Туркменистон муносибати қонунгузор ба гурӯҳбандии ҷиноятҳо комилан нава аст. Мувофиқи моддаи 11-и Кодекси

чиноятӣ ҳама чиноятхоро ба чор категория тақсим мекунад: сабук, миёна, вазнин ва махсусан вазнин. Гузашта аз ин, ба ин ё он тоифа тасниф намудани чиноят ба намуд ва андозаи ҷазое, ки барои содир кардани он пешбинӣ шудааст, бевосита вобаста мебошад» [105 с. 463].

Аввалин бор ба Кодекси чиноятӣи Ёзбекистон моддаи таснифи чиноятҳо (моддаи 15) ворид карда шудааст, ки тибқи он ҳамаи чиноятҳо вобаста ба хусусият ва дараҷаи хавфи ҷамъиятӣ доштанишон ба чор категория тақсим карда шудаанд.

Тавре маълум аст, меъёрҳои таснифи чиноятҳо самти умумии Кодекси чиноятиро нишон медиҳанд. Имрӯз қонуне, ки бо ташаббуси президент Ислов Каримов қабул карда шудааст, Қонун дар бораи «Ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси чиноятӣ, ва Кодекси протсессуалӣ ва Кодекси Ҷумҳурии Ёзбекистон дар бораи ҷавобгари маъмурӣ дар иртибот ба либерализатсияи ҷазоҳои чиноятӣ» аз 18 октябри соли 2001 меъёрҳои он ба самти гуманизатсияи таҷдиди назар шудаанд.

Ҳамин тариқ, ҳоло ба категорияи чиноятҳое, ки барои ҷамъият хавфи калон надоранд, чиноятҳои қасдан содир карда шуда, ки барои онҳо на бештар аз се сол аз озодӣ маҳрум сохтан, инчунин чиноятҳое, ки аз беэҳтиётӣ содир карда шудаанд, ки на бештар аз панҷ сол аз озодӣ маҳрум сохтан ва ба категорияи чиноятҳои начандон вазнин чиноятҳое дохил мешаванд, ки барои содир намудани онҳо ба муҳлати бештар аз се сол, аммо на болотар аз панҷ сол аз озодӣ маҳрум сохтан дар назар гирифта шудааст.

Дар қонунгузории Украина маҷмуи меъёрҳое, ки ба асосҳои моддию ҳукукии ҷавобгариҳои чиноятӣ бахшида шудаанд, аз моддаи 11 Кодекси чиноятӣ оғоз мешавад ва мафҳуми чиноятро ба тариқи ҷадид муайян мекунад: «амали (амал ё беамалии) гунаҳкорӣ барои ҷамъият хавфнок, ки дар ҳамин Кодекси чиноятӣ пешбинӣ шудааст, аз ҷониби субъекти чиноят содиршуда» эътироф карда мешавад [199, с. 463].

Ба ин муносибат дар қисми 2 моддаи 11-и Кодекси чиноятӣ чунин аломати чиноятро ҳамчун хавфи ҷамъиятии кирдор муайян кардааст: ин

кирдоре эътироф мешавад, ки ба шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ, ҷамъият ё давлат зарари калон расонидааст ё расонида метавонад. Дар моддаи 12-и Кодекси ҷиноятӣ бори аввал ҷиноятҳоро вобаста ба вазниниашон ба чор намуд тасниф кардааст, ки бо вазнинии санксияи дахлдори қисми Махсуси Кодекси ҷиноятӣ муайян карда мешавад.

Ин тасниф қариб дар ҳамаи институтҳои Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ истифода мешавад, аз ҷумла: ҳангоми муайян кардани ҷавобгарӣ барои тайёри ба ҷиноят, барои ҷинояти содиркардаи ташкилоти ҷиноятӣ, ҳангоми аз ҷавобгари ҷиноятӣ озод кардан, ҳангоми таъйин кардани ҷазо барои маҷмуи ҷиноятҳо ва маҷмуи ҷазоҳо, ҳангоми таъйини ҷазои сабуктар аз муҳлати пешбиниамудаи қонун, пеш аз муҳлат озод кардан ва амсоли инҳо.

Бояд гуфт, ки таснифи ҷиноятҳо ба категорияҳои ҷиноятҳои вазнин ва миёна, вазнин ва махсусан вазнин ба шакли гуноҳи онҳо вобаста нест. Ба ибораи дигар, ба категорияи муайяни ҷиноят ҳам ҷиноятҳои қасдан ва ҳам аз беэҳтиётӣ содиршуда дохил мешаванд. Зимнан, ҳангоми татбиқи моддаҳои алоҳидаи Кодекси ҷиноятӣ муайян намудани шакли гуноҳ барои як категорияи мушаххаси ҷиноятҳо аҳаммияти принципиалӣ пайдо мекунад. Ҳамин тариқ, ҳангоми таъйини ҷазо барои маҷмуи ҷиноятҳо ҷазои ниҳой метавонад аз ҷониби додгоҳ дар муҳлати ҳадди аксар барои ин намуди ҷазо дар Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шавад, агар ақаллан яке аз ҷиноятҳо қасдан, вазнин ё махсусан вазнин бошад (қисми 2 моддаи 70).

Барои шартан пеш аз муҳлат озод кардан ё иваз намудани қисми боқимондаи ҷазо бо ҷазои сабуктар муҳим аст, ки маҳкумшуда чӣ қадар аз ҷазои таъиншударо воқеан адо кардааст. Ин муҳлат яқсон нест: он аз он вобаста мешавад, ки ҷазо барои ҷинояти қасдона ё беэҳтиётӣ, инчунин барои ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин таъин шудааст ё не. Аз ҳамин сабаб, суд бояд дар ҳукми айбдоркунанда дақиқ нишон диҳад, ки шахс барои кадом навъи ҷиноят маҳкум гардидааст.

Хусусиятҳои умумии қонунгузории кишварҳои ИДМ ва Балтика пас аз пошхӯрии СССР, кишварҳои ИДМ ва Балтика системаҳои қонунгузории худ, аз ҷумла қонунгузории ҷиноятиро нав карданд, ки ин боиси шабоҳати муносибатҳо дар таснифи ҷиноятҳо гардид. Аксари кишварҳои минтақа категорияҳои шабеҳи ҷиноятҳоро истифода бурда, онҳоро вобаста ба вазнинӣ ва хатари ҷамъиятӣ ба гурӯҳҳо тақсим мекунанд.

Ба ташаққули қонунгузории ҷиноятӣ дар ин кишварҳо низоми ҳуқуқи шуравӣ таъсири сахт расонд, ки ин боиси шабоҳати муносибатҳо дар таснифи ҷиноятҳо гардид. Масалан, Кодекси намунавии ҷиноятҳои ИДМ, ки соли 1996 таҳия шудааст, чор категорияи ҷиноятҳоро дар бар мегирад: ҷиноятҳои начандон вазнин, миёна, вазнин ва махсусан вазнин.

Таснифи ҷиноятҳо дар кишварҳои гуногуни ИДМ ва Балтика гуногун аст, аммо дар маҷмӯъ ҷаҳор гурӯҳи асосиро дар бар мегирад, аз ҷумла ҷиноятҳои сабук, миёна, вазнин ва махсусан вазнин. Ҷиноятҳо аз рӯи вазнинии ҷазо ва оқибатҳои кирдор гурӯҳбандӣ карда мешаванд, ки ин тафовути ҷавобгариро дар қонуни ҷиноятӣ ифода мекунад. Категорияҳои ҷиноятҳо дар муайян кардани ҷанбаҳои гуногуни муҳофизати ҷиноятӣ, аз қабили интиҳоби судя, муҳлати даъво, таъйини ҳукм ва имконияти озод кардан аз ҷазо муҳиманд. Масалан, баъзе кишварҳо барои ҷиноятҳои махсусан вазнин ҳукми ҳабси абадӣ ҷорӣ мекунанд, дар ҳоле ки дар дигар кишварҳо ҳукми қатл танҳо барои ҷиноятҳои вазнинтарин имконпазир боқӣ мемонад. Сарфи назар аз хусусиятҳои умумӣ, дар бархӯрдҳо барои таснифи ҷиноятҳо дар кишварҳои алоҳида фарқиятҳо мавҷуданд. Масалан, Белоруссия ва Россия бо назардошти он, ки кадом гурӯҳҳои гуногун ташкил мешаванд, нисбат ба вазнинии ҷиноятҳо бархӯрдҳои гуногун доранд. Украина ва Латвия низ дар тасниф ва таърифи ҷиноятҳо хусусияти беназир доранд.

Дар баъзе кишварҳо, аз қабили Озарбойҷон ва Қазоқистон, муқаррароти нав дар қонунгузорӣ оид ба таснифи ҷиноятҳо ҷорӣ карда шудаанд, ки гуманитарсияи равишҳо ва бознигарии меъёрҳои вазнинии ҷиноятҳоро инъикос мекунанд. Яке аз мушкилот аз ҳисоби ҷиноятҳои вазнин ба таври

сунъӣ васеъ кардани категорияи ҷиноятҳои начандон вазнин мебошад, ки метавонад ба дурустии омили ҷиноятҳо таъсир расонад ва манзараи воқеиро таҳриф кунад. Аммо ин тағйиротҳо аз кӯшишҳои мутобиқ кардани кодексҳои ҷиноятӣ ба шароити тағйирёбандаи иҷтимоӣ ва майли гуманизатсияи ҷазоҳо шаҳодат медиҳанд.

То амалӣ гардидани Қонуни дар бораи ҳуқуқи ҷиноятӣ аз соли 1967 (Criminal Law Act 1967) дар Англия ҳамаи кирдорҳои ҷиноятӣ асосан мувофиқи меъёри таърихан ташаккулёфтаи дараҷаи хавфнокӣ тақсим карда мешуданд.

Дар ин замина ҷиноятҳои махсусан вазнин ҷудо карда мешуданд, ки ба онҳо хиёнат ба давлат (treason) ва фелонияҳо (felonies) дохил мешуданд. Ба гурӯҳи фелонияҳо чунин ҷиноятҳо мансуб мебошанд, мисли қаштӣ (murder – ҳам вазнин ва ҳам оддӣ), дуздӣ бо роҳи шикастан (burglary), тасарруф (kidnapping), бисёрзанӣ (bigamy) ва дигар кирдорҳои, ки сатҳи баланди хавфнокии ҷамъиятӣ доранд. Кирдорҳои начандон вазнин ба гурӯҳи мисдиминорҳо (misdemeanours) дохил мешуданд. Ба ин гурӯҳ, масалан, чунин ҷиноятҳо тааллуқ доштанд, ба монанди нишондоди бардурӯғ (perjury), қаллобӣ (fraud), ҳуҷум (assault) ва дигар кирдорҳо.

Дар марҳилаҳои ибтидоии ташаккули ҳуқуқи ҷиноятии англисӣ, фелонияҳо ба таври якхела саҳт ҷазо дода мешуданд – бо ҷазои қатл ва мусодираи пурраи молу мулк. Танҳо бо гузашти вақт, дар қонунгузорӣ ва амалияи судӣ муносибати бештари фарқгузорӣ нисбат ба ҷазоҳои қабул гардид, ки таносуби таъқиби ҷиноятиро таъмин менамуданд [371].

Айни замон дар Англия ва Уэлси, асоси таснифи ҷиноятҳоро аллакай меъёрҳои дигар ташкил медиҳанд. Ҳуқуқвайронкуноҳои ҷиноятӣ чунин гурӯҳбандӣ мешаванд:

1. Аз ҷиҳати мазмунӣ ҷиноятҳо аввал ба хиёнат ба давлат (*treason*) ҷудо мешаванд, ки он ҳамчун кирдори махсусан хавфнок бар зидди давлат фаҳмида мешавад. Дигар кирдорҳо бошад, ба гурӯҳи умумии ҷиноятҳои дохил мегарданд, ки дар доираи юрисдиксияи ҷиноятӣ баррасӣ мешаванд.

Дар навбати худ, шакли мурофиавии баррасии парванда бо дараҷаи хавфнокии кирдор робитаи мустақим дорад. Аз ин ҷиҳат, ҷиноятҳо ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо мешаванд: ҷиноятҳое, ки аз рӯи айбнома (*indictable offences*) баррасӣ мегарданд – инҳо кирдорҳои вазнин мебошанд, ки дар суд бо иштироки ҳайати ҳакамон (*jury*) муҳокима карда мешаванд; ҷиноятҳои умумӣ (*summary offences*) – ҳуқуқвайронкуниҳои сабуктар, ки бидуни иштироки ҳакамон дар судҳои магистратӣ (*magistrates' courts*) баррасӣ мешаванд; ва ҷиноятҳои «гибридӣ» (*either-way offences*) – ки вобаста ба мавқеи айбдоршаванда ва хусусиятҳои парванда, метавонанд ё дар суди магистратӣ ва ё дар суди бо ҳайати ҳакамон баррасӣ гарданд.

2. Аз рӯйи аломати мурофиавию полисӣ ҷиноятҳо вобаста ба он ки барои дастгир кардан иҷозати пешакии судӣ талаб мешавад ё не ба: ҳабсшаванда (*arrestable offences*) ва бе ҳабс (*non-arrestable offences*) тақсим мешаванд.

Ғайр аз ин, ҷиноятҳо то ҳол аз рӯйи сарчашмаи танзим низ фарқ карда мешаванд. Як гурӯҳ ҷиноятҳои ҳуқуқи умумӣ (*common law offences*) мебошанд, ки аз таҷрибаи судӣ ва прецедентҳо бармеоянд. Гурӯҳи дигар ҷиноятҳои статутӣ (*statutory offences*) аст, ки бевосита дар санадҳои қонунгузорӣ муқаррар шудаанд.

Ҳамин гуна сохтори бисёрсатҳии таснифи ҷиноятҳо ба низоми англосаксонӣ хусусияти хос мебахшад, ки дар он ҳам меъёрҳои таърихӣ, ҳам амалияи судӣ ва ҳам принсипҳои ҳуқуқи умумӣ нақши марказӣ мебозанд. Ин ҳолат гузаронидани ислоҳоти куллии кодификатсиониро душвор месозад, аммо ҳамзамон пойдеории таърихӣ ва мутобикшавии мутаносиби низомро ба воқеиятҳои ҳуқуқии муосир таъмин менамояд.

Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ба таври анъанавӣ низоми нисбатан содаву расмӣ таснифи ҷиноятҳо истифода бурда мешавад. Меъёри асосӣ дар ин низом дараҷаи вазнинии ҷазои пешбинишуда мебошад. Мувофиқи амалияи умумӣ ва қонунгузори аксари иёлотҳо, ҳуқуқвайронкуниҳои ҷиноятӣ ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд:

– Фелонияҳо (felonies) – ҷиноятҳои вазнин, ки барои онҳо ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати зиёда аз як сол пешбинӣ шудааст. Дар баъзе ҳолатҳо, вобаста ба хусусияти ҷиноят ва конунгузории иёлот, фелонияҳо метавонанд бо якумра маҳрум кардан аз озодӣ ё ҷазои катл низ ҷазо дода шаванд.

– Мисдиминорҳо (misdemeanours) – ҷиноятҳои нисбатан сабуктар, ки барои онҳо ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз 15 рӯз то як сол пешбинӣ мешавад [372].

Дар як қатор иёлотҳои ИМА илова бар ин категорияҳои иловагӣ низ ҷудо карда шудаанд, аз ҷумла:

– Инфраксияҳо (*infractions*) ё ҳуқуқвайронкуниҳо ба кирдорҳои маъмурие дахл доранд, ки барои онҳо маҳрум сохтан аз озодӣ пешбинӣ намешавад. Масалан, вайрон кардани қоидаҳои таваккуфгоҳ ба ҳамин гурӯҳ дохил мешавад;

– Кирдорҳои нақлиётӣ (traffic violations) , ки вобаста ба оқибатҳо ва хусусияти кирдор, метавонанд ё ҳамчун инфраксия, ё ҳамчун мисдиминор тасниф карда шаванд.

Масалан, мувофиқи §10.00 Кодекси ҷиноятии иёлати Нью-Йорк, ҳар як ҷиноят бо дарназардошти имкони таъини ҷазо дар шакли маҳрум сохтан аз озодӣ муайян карда мешавад, ки ин меъёри калидӣ барои нисбат додани кирдор ба гурӯҳи муайяни ҷиноятҳо ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, системаи таснифи ҷиноятҳо дар кишварҳои дорони ҳуқуқи умумӣ (common law), сарфи назар аз унсурҳои меросии таърихӣ, зери таъсири омилҳои муосир, аз ҷумла тамоюли инсондустонаи сиёсати ҷиноятӣ ва мутобиқшавӣ ба шаклҳои нави рафтори барои ҷамъият хавфнок, тағйир меёбад.

Бо вуҷуди ин, бар хилофи низоми ҳуқуқи континенталӣ, дар одатҳои англосаксонӣ меъёри ягонаи расман муқарраршудаи ба категорияҳо ҷудо намудан, монанди м. 18 КҶ ҚТ, мавҷуд нест. Ин ҳолат нақши калидии тафсири

судӣ ва прецедентҳоро дар муайян кардани дараҷа ва табиати ҷиноят афзоиш медиҳад.

Новобата аз тақсимои устувори анъанавии ҳукуквайронкуниҳои ҷиноятӣ ба фелонияҳо ва мисдиминорҳо, ки дар Иёлооти Муттаҳидаи Амрико ва як қатор кишварҳои дигари ҳукуки англосаксонӣ амал мекунад, бояд эътироф кард, ки гузоштани ҳатти возеҳ ва универсалӣ байни ин ду категория то ҳол имконнопазир аст.

Меъёрҳои расмӣ, ба монанди, муҳлати маҳрум сохтан аз озодӣ то як сол, бештар ҳамчун нишондиҳандаи роҳнамо амал мекунад, на ҳамчун ҳадди қатъии ҳукукӣ барои ҷудосозӣ. Ин ҳолат ба сохтори федеративии ИМА ва фарқияти манбаъҳои ҳукуки ҷиноятӣ дар сатҳи иёлотҳо ва қонунгузории федералӣ вобаста аст.

«Ҳамин тавр, Кодекси ҷиноятии федералии ИМА, оғоз аз нашри соли 1948 (боби 1, §1), се зинаи асосии гурӯҳбандии кирдорҳои ҷиноятиро пешбинӣ мекунад: ҷиноятҳо (offenses), рафтори ҷиноятӣ (misdemeanours) ҳукуквайронкуниҳо (infractions). Дар айни замон, ба сифати принсипи асосии ҳукукӣ – *nullum crimen sine lege* («ҳеҷ ҷиноят бе қонун нест») боқӣ мемонад. Мувофиқи он, ҷавобгарии ҷиноятӣ танҳо дар асоси қонун татбиқ шуда метавонад, на дар пояи одатҳо ё прецедентҳои судӣ, ки дар доираи ҳукуки умумӣ (common law) иҷозат дода мешуданд» [121, с. 303].

Кодекси намунавии ҷиноятии ИМА (Model Penal Code), ки онро Институти амрикоии ҳукук (ALI) таҳия кардааст, системаи мукамалтар ва муфассалтари гурӯҳбандии ҷиноятҳоро пешниҳод менамояд. Мувофиқи моддаи 6.01-и ин Кодекс, ҷиноятҳо ба фелонияҳо (felonies), мисдиминорҳо (misdemeanours) ва мисдиминорҳои сабук (petty misdemeanours) тақсим мешаванд.

Ғайр аз ин, ҳуди фелонияҳо вобаста ба дараҷаи вазнинии ҷазо ба се зина ҷудо мешаванд (мод. 6.06 МПК):

Фелонияи дараҷаи I – ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ аз 10 сол то якумра маҳрум кардан аз озодӣ ё ҳатто ҷазои қатл;

Фелонияи дараҷаи II – маҳрум сохтан аз озодӣ аз 3 то 10 сол;

Фелонияи дараҷаи III – маҳрум сохтан аз озодӣ аз 1 то 5 сол.

Танзими иловагӣ дар боби 3559-и фасли 18-и Маҷмуаи қонунҳои Иёлоти Муттаҳида (U.S. Code) ҷой дорад, ки дар он гурӯҳбандии фелонияҳо ба панҷ синф (A, B, C, D, E) ва мисдиминорҳо ба се синф (A, B, C) пешбинӣ шудааст. Меъёри асосӣ барои чунин гурӯҳбандӣ ҳадди ниҳии муҳлати маҳрум сохтан аз озодӣ мебошад:

Фелонияи синфи A – ҷазои ҳадди аксар: якумра маҳрум кардан аз озодӣ ё ҷазои қатл;

Синфи B – то 25 соли маҳрум сохтан аз озодӣ;

Синфи C – то 10 сол;

Синфи D – то 5 сол;

Синфи E – то 3 сол [121, с. 303].

Мисдиминорҳо низ мувофиқи ҳамин принцип гурӯҳбандӣ мешаванд, аммо ҳадди болоии ҷазо дар ин ҳолат аз як соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд намешавад, ва дар баъзе ҳолатҳо он метавонад бо дигар ҷораҳои таъсиррасонӣ, аз қабيلي ҷарима ё корҳои ҷамъиятӣ, иваз гардад.

Дар сатҳи қонунгузориҳои иёлотҳо, низоми гурӯҳбандии ҷиноятҳо метавонад аз як иёлот то иёлоти дигар фарқ кунад. Дар бештари иёлотҳо, илова ба фелонияҳо ва мисдиминорҳо, қонунгузор ҳамчунин вайронкуниҳои ҳуқуқӣ (violations)-ро ҷудо менамояд, ки одатан ҷиноят ҳисоб намешаванд. Ба чунин вайронкуниҳо, одатан, кирдорҳои маъмурий дохил мешаванд, аз ҷумла: зиёд намудани суръати ҳаракат; таваққуфи ғайриқонунӣ; истифодабарии воситаи нақлиёти техникаш носоз ва монанди инҳо. Ин гуна кирдорҳо ба қайди таърихи ҷиноятӣ (criminal record) ворид намешаванд ва дар доираи тартиби соддашудаи судӣ баррасӣ мегарданд.

Қолиб он аст, ки низоми тақсимои ҷиноятҳо ба «фелония» ва «мисдиминор» на танҳо дар кишварҳои дорои анъанави ҳуқуқи англосаксонӣ, балки ҳамчунин дар собиқ колонияҳои Британияи Кабир низ паҳн шудааст. Аз ҷумла, дар як қатор кишварҳои Африқо, ба монанди Гамбия, Замбия, Кения ва

Танзания ин гурӯҳбандӣ то имрӯз қариб дар шакли аслии худ ҳифз гардидааст. Дар бархе дигар давлатҳо, ба монанди Нигерия ва Папуа –Гвинеяи Нав, илова бар ин ду категория, боз як гурӯҳи иловагӣ ҷудо мешавад – «ҷиноятҳои оддӣ» (simple offences), ки онҳо кирдорҳои хавфнокиашон камтарро ифода мекунанд ва аз ҷиҳати мазмун ба ҳуқуқвайронкуниҳо (infractions) дар низоми ҳуқуқи ИМА шабоҳат доранд. Ҳамин тавр, системаи гурӯҳбандии ҷиноятҳо дар кишварҳои ҳуқуқи умумӣ (common law) дорои сохтори мураккаб ва бисёрзина мебошад. «Бо вучуди ҳифзи истилоҳоти таърихӣ, монанди «фелония», «мисдиминор» ва «вайронкунӣ», назария ва амалияи муносири ҳуқуқӣ бештар ба чунин омилҳо таъяс мекунанд, мисли ҳадди аксари ҷазо, тартиби муҳофизаи таъқиби ҷиноятӣ, дараҷаи хавфнокии кирдор ва имкони таъқиби ҷазоҳои ивазкунанда ё ғайриҷиноятӣ. Ин имкон медиҳад, ки низоми ҳуқуқӣ ба шароити тағйирёбандаи ҷинояткорӣ бо чандирӣ муносибат наояд ва ҳамзамон аз асосҳои доктринавии анъанаи ҳуқуқӣ даст накашад» [60, с. 476].

Қонуни ҷиноятии Аморти Муттаҳидаи Араб (ҚЧ АМА) низоми сезинагии тақсимои кирдорҳои ҷиноятиро вобаъта ба дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии онҳо пешбинӣ менаояд. Мувофиқи м. 28 ҚЧ АМА, ҳамаи ҳуқуқвайронкуниҳо ба се категорияи асосӣ ҷудо мешаванд: «ҷиноятҳо (ҷинаят), рафтори ҷиноятӣ (ҷунҳа) ва ҳуқуқвайронкуниҳо (муҳалфат). Ин модел ба меъёрҳои байналмилалӣ ва анъанаҳои ҳуқуқи ҷиноятии исломӣ, бахусус қоидаҳои шариат, мувофиқат дошта, ба андешаи муҳаққиқон, дорои сатҳи баланди асоснокии илмӣ ва сохтори ботартиб мебошад» [354, с. 336].

1. Ҷиноят.

Мувофиқи м.28 ҚЧ АМА, ҷиноятҳо ба кирдорҳои аз ҳама вазнин мансубанд ва бо яке аз ҷазоҳои зерин сазо дода мешаванд: ҷазоҳо, ки барои кирдорҳои гурӯҳҳои «худуд» ва «қисос» пешбинӣ шудаанд (ба истиснои баъзе ҳолатҳои мушаххас, мисли нӯшидани машрубот ё тӯҳмати исботнашудаи мусалмон дар зино); ҷазои қатл, якумра маҳрум кардан аз озодӣ, ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати муайян. Бояд таъкид намуд, ки муқаррароти марбут

ба «худуд» ва «кисос» бар асоси меъёрҳои шариат устувор гардидаанд, бинобар ин ин гурӯҳи ҷиноятҳо ҷузъи муқаддаси динӣ дорад ва аз доираи фаҳмиши танҳо позитивистии қонуни ҷиноятӣ берун меистад.

2. Рафтори ҷиноятӣ

Ба категорияи рафтори ҷиноятӣ кирдорҳои дараҷаи вазнинии миёна дохил мешаванд. Санксияҳо барои чунин кирдорҳо аз: ҳабскардан (одатан кӯтоҳмуддат), ҷарима аз 1000 динар боло, ва дар баъзе ҳолатҳои махсус – задан бо қамчин, ки дорои хусусияти мазҳабӣ мебошад, иборат аст.

3. Ҳуқуқвайронкуниҳо

Хавфнокии қамтар дошта ҳуқуқвайронкуниҳое эътироф мешаванд, ки барои онҳо ҷазо дар намуди ҳабс аз 24 соат то 10 рӯз, ё ҷарима то 1000 динар муқаррар шудааст.

Таснифоти мазкур на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки арзиши амалӣ ва муҳофизавии баланд низ дорад, зеро дар доираи қонунгузории муҳофизавии ҷиноятӣ Амори Муттаҳидаи Араб (АМА) нақши муҳимро иҷро мекунад. Ҳамин тариқ, низоми ҳуқуқи ҷиноятӣ АМА дараҷаи баланди воридшавии принципҳои шариатӣ ба ҳуқуқи ҷиноятӣ позитивиро нишон медиҳад ва ҳамзамон сохтори возеҳу муназзам ва модели амалии дақиқи таснифи кирдорҳои ҷиноятиро ҳифз менамояд.

Чунон ки муҳаққиқ Н. А. Ал-Асумӣ таъкид мекунад: «Ин модели гурӯҳбандӣ бо пайдарпайии илмӣ ва мантиқии худ фарқ мекунад ва дар фазои ҳуқуқи арабӣ амсоли хешро надорад. Хусусияти фарқкунандаи он омезиши мутаваззини принципҳои динӣ-ҳуқуқӣ, қарорҳои муҳофизавӣ ва механизмҳои фарқгузори ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад» [354, с. 336].

Дар низомҳои ҳуқуқи кишварҳои оилаи ҳуқуқи романо-германӣ таснифи ҷиноятҳо аксаран бар асоси меъёрҳои сохта шудааст, ки ҳанӯз дар Кодекси ҷиноятӣ Фаронса соли 1810 гузошта шуда буданд. Дар он замон табиати ҷазо ҳамчун меъёри асосӣ истифода мегардид. Мувофиқи ин модел, кирдорҳо ба се гурӯҳ тақсим мешуданд: вайронкуниҳо (contraventions), ки барои онҳо ҷазоҳои полисӣ пешбинӣ мешуданд; рафторҳои ҷиноятӣ (délits), ки сазовори ҷазоҳои

ислоҳӣ мебошанд ва ҷиноятҳо (crimes), ки бо ҷазоҳои вазнин ё таҳқиромез муқаррар мешуданд.

Сарфи назар аз ислоҳоти минбаъдаи қонунгузории ҷиноятӣ, ин модели сезинагии таснифот дар Кодекси нави ҷиноятӣ Фаронсаи соли 1992 низ ҳифз гардид. Аммо дар қонуни нав вазнинии содиршудаи кирдор ҳамчун меъёри асосӣ истифода мешавад, ки ин муносибат тамоюли моддисозии асосҳои ҷавобгари ҷиноятиро инъикос мекунад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сохтори монанд ба ин модел, инчунин барои қонунгузории дигар кишварҳои ҳукуқи континенталӣ хос аст. Бисёр кодексҳои ҷиноятӣ, илова ба ҷиноятҳо, рафторҳои ҷиноятиро низ ҷудо мекунад – кирдорҳои хавфнокии камтар дошта, ки одатан бо ҷазоҳои сабук, наздик ба ҷазоҳои маъмурӣ, муҷозот мешаванд.

Ин гуна фарқгuzорӣ имкон медиҳад, ки низоми мутаносиб ва чандири ҷавобгари ҷиноятӣ ташаккул ёбад, ки дар он вазнинии кирдор ба оқибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ он мувофиқат мекунад.

Дар ин масъала намунаи хуб Кодекси ҷиноятӣ Италия мебошад. Дар ин қонун ҳама гуна кирдорҳои ҷиноятӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд (м.17):

1. Дар ҳуқуқи ҷиноятӣ Италия кирдорҳо ба ду навъ ҷудо мешаванд. Ба гурӯҳи якум *delitti* дохил мешаванд, ки барои онҳо ҷазоҳои вазнинтар, аз ҷумла маҳрум сохтан аз озодӣ барои якумр, маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати муайян ё ҷарима аз 10 ҳазор то 10 миллион лир пешбинӣ шудааст.

2. Гурӯҳи дуюм *contravvenzioni* мебошад. Инҳо кирдорҳои нисбатан сабуктар буда, барои онҳо ҷабс ё ҷарима аз 4 ҳазор то 2 миллион лир муқаррар мегардад [7].

Тавре ки муҳаққиқ М. А. Игнатова менависад, ки: «Бисёр аз ин рафторҳои ҷиноятӣ дар Италия аз замонҳои қадим аз «Қонуншиканиҳои полисӣ», ки қаблан зери салоҳияти мақомоти маъмурӣ қарор доштанд, сарчашма гирифтаанд. Вале баъдтар, вақте ки Италия аз давлати табақавӣ ба давлати ҳуқуқбунёд гузашт, ин кирдорҳо ба қонунҳои ҷиноятӣ ворид шуданд» [332, с. 140]. Ба чунин тағйирот инчунин ғояҳои давраи Маорифпарварӣ таъсир

расонидаанд, ки принципи қонуниятро ҳамчун кафолати озодии инсон эълон медоштанд.

Умуман, таснифи ҷиноятҳо аз рӯи дараҷаи вазниниашон дар давлатҳои дорои низоми ҳуқуқи континенталӣ на танҳо вазифаи ҳуқуқию техникӣ, балки нақши сиёсати ҷиноятиро низ иҷро мекунад.

Тавре Н. Г. Кадников зикр мекунад, ки: «Чунин фарқгузорӣ: дараҷаи воқеии ҳафнокии иҷтимоии ин ё он кирдорро инъикос месозад; ба дақиқтар шудани сиёсати ҷиноятии давлат мусоидат мекунад; ҳамчун роҳнамо барои муайян кардани ҷазоҳо ва сохтори таҷассуми оқибатҳои ҳуқуқӣ хизмат мекунад (масалан, дар масъалаи гузаштани муҳлат, имкони авф, таъини шартан маҳкумнамоӣ ва ғ.)» [50, с. 83].

Ҳамин тавр, таҷрибаи қонунгузории ҷиноятии давлатҳои хориҷӣ ва ҳам қонунгузории ҷиноятии миллӣ зарурати таснифоти бисёрзинагии кирдорҳои ҷиноятиро нишон медиҳанд. «Дар баробари ин шаклҳои мушаххас ва маҳакҳои чунин чудосозӣ мумкин аст вобаста ба анъанаҳои ҳуқуқӣ, сатҳи шуурнокии ҷомеа, инчунин нақши омилҳои таърихӣ- фарҳангӣ фарқ намоянд» [332, с. 140].

Таҳлили иловагии қонунгузории ҷиноятии давлатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар ҷаҳон, аз ҷумла ҳатто дар дохили як оилаи ҳуқуқӣ, масалан, низоми ҳуқуқи континенталӣ (романо-германӣ) усулҳои гуногуни таснифи ҷиноятҳо мавҷуданд. Новобаста аз принципҳои умумӣ ҳар як кишвар модели хоси худро дорад, ки вобаста ба хусусиятҳои низоми миллии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, инчунин таърихи инкишофи қонунгузорӣ ва доктринаҳои ҳуқуқии худ фарқ мекунад.

Дар Кодекси ҷиноятии Италия дар баробари таснифи дузинагии кирдорҳои ҷиноятӣ, яъне тақсим ба ҷиноятҳо (delitti) ва рафторҳои ҷиноятӣ (contravvenzioni) тибқи м.17, инчунин, аломатҳои тасниф вобаста ба объекти ҷиноят ба назар мерасад. Масалан, дар қ. 3 м.8 КҶ Италия таърифи расмӣ «ҷинояти сиёсӣ» оварда шудааст. Ин аз кушиши қонунгузор оиди чудо намудани категорияи махсуси ҷиноятҳо, дар асоси сохтори давлатӣ шаҳодат

медихад. Ин гуна чудокунӣ на танҳо аҳаммияти назариявӣ, балки оқибатҳои амалӣ низ дорад, аз ҷумла, дар масъалаҳои экстрадисия, татбиқи ҳолатҳои сабуккунанда ва фардикунондани ҷазо.

КЧ Австрия низ низоми дузинагии таснифро муқаррар месозад. Тибқи м. 17, ҳамаи кирдорҳои ҷиноятӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: ҷиноятҳо – кирдорҳои қасдан содиршуда, ки барои онҳо якумра маҳрум кардан аз озодӣ ё маҳрум сохтан аз озодӣ беш аз се сол пешбинӣ шудааст; рафторҳои ҷиноятӣ – ҳамаи дигар кирдорҳо, аз ҷумла аз беэҳтиётӣ ва ҷиноятҳои сабуктари қасдан содиршуда.

Ин гуна тақсимои содда татбиқ намудани қонуни ҷиноятиро осонтар мекунад, зеро меъёри асосӣ дар ин ҷо на андозаи зарар ё дараҷаи гуноҳ, балки таҳдиди ҷазоест, ки қонун пешбинӣ мекунад.

Дар навбати худ, қонунгузориҳои ҷиноятҳои Фаронса анъанавӣ низоми сесатҳаро истифода мебарад, ки ҳанӯз аз КЧ соли 1810 сарчашма мегирад. Тибқи ин низом, ҳамаи кирдорҳо ба се тасниф мешаванд: ҷиноятҳо (crimes); рафтори ҷиноятӣ (délits); ҳукуқвайронкуниҳо (contraventions).

«Ин низоми сесатҳа дар КЧ нав (соли 1992) низ ҳифз карда шудааст, вале асоси тасниф каме дигар шудааст: агар пештар меъёр асосан намуди ҷазо бошад, пас ҳоло қонунгузор дараҷаи ҳафнокии кирдорро ҳамчун меъёри асосӣ қабул кардааст. Яъне, имрӯз дар Фаронса ҷиноятҳо на танҳо аз рӯи ҷазо, балки аз рӯи дараҷаи зарар ва ҳафнокии он барои ҷомеа ҷудо карда мешаванд» [70, с. 187]. Дар айни замон вобастагии мустақим байни ин тасниф ва дигар институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ вучуд надорад. Таъиноти асосии чунин таснифот аз осонтар ва равшантар сохтани сохтори моддаҳои Қисми умумии Кодекс ва ба низом даровардани меъёрҳои Қисми мухсус ба шумор меравад [50, с. 83].

Дар заминаи таҷрибаи байналмилалӣ таснифи ҷиноятҳо аз рӯи ҳуқуқи ҷиноятӣ, низоми пешбинишуда дар Қонуни ҷиноятӣ Ҷумҳурии Мардумии Чин таваҷҷуҳи махсусро ҷалб мекунад. Ин санади меъёрӣ, ки таҳти таъсири назарраси ҳуқуқи ҷиноятӣ шӯравӣ ташаккул ёфтааст, гарчанде ки таснифи расмӣ ва ягонаи пурраро дар бар надорад, вале вобаста ба таҳлили низомноки

мазмун ва сохтори он метавон чанд категорияи асосии ҷиноятҳоро ҷудо кард. Тавре ки муҳаққиқи рус А.А. Малиновский қайд мекунад, чунин таснифот аз ин иборат аст:

- «1. Вазнинтарин ҷиноятҳо, ки барои онҳо ҷазои қатл пешбинӣ шудааст;
2. Ҷиноятҳои вазнин, ки асосан ба муқобили амнияти давлатии Чин равона шудаанд;
3. Дигар ҷиноятҳо, ки ҳамаи дигар кирдорҳои ғайриқонунӣ ва сазовори ҷазоро дар бар мегиранд, ки ба категорияҳои зикршуда дохил намешаванд;
4. Ҷиноятҳои қамаҳаммият, ки тибқи м. 37 КҶ Чин бо танбеҳи ҷамъиятӣ ё ҷазоҳои маъмурӣ ҷазо дода мешаванд» [89, с. 127].

Ҳамзамон, олимон, инчунин моделҳои дигари таснифро пешниҳод меkunанд, ки онҳо дар асоси меъёрҳои назариявӣ ва иҷтимоию ҳуқуқӣ таҳия шудаанд.

Масалан, олими машҳури чинӣ дар соҳаи криминология Сван Сижен таснифи ҷиноятҳоро дар асоси таҳлили навъҳои мухталифи зиддиятҳо дар ҷомеаи сотсиалистӣ пешниҳод мекунад. Дар доираи консепсияи ӯ ҷиноятҳо ба чунин категорияҳо ҷудо карда мешаванд:

1. Ҷиноятҳои зиддиинқилобӣ, ки ба таҳриби асосҳои сохтори давлатӣ равона шудаанд;
2. Ҷиноятҳои махсусан вазнин, ки зарари ҷиддӣ ба иқтисод мерасонанд, аз ҷумла қочоқ, ҳаннотӣ, коррупсия ва дигар кирдорҳои монанд;
3. Ҷиноятҳое, ки тартиб ва оромии ҷомеаро ба таври ҷиддӣ вайрон меkunанд, ба мисли куштори қасдона, роҳзанӣ, таҷовуз ба номус, авбошии гурӯҳӣ, савдои одамон ва ғайра;
4. Дигар ҷиноятҳои умумӣ, ки бе ҳолатҳои вазнинкунанда содир мешаванд ва ба ҷомеа зарари нисбатан қамаҳаммият мерасонанд.

Гарчанде ин тасниф пайдарпайии комил надорад, аммо он пеш аз ҳама ба объекти таҷовуз ва андозаи зарари расонидашуда таъяс мекунад. Ин усул имкон медиҳад, ки ҳам хусусияти таҷовуз ба муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ҳам оқибатҳои он барои ҷомеа ба инобат гирифта шаванд.

Дигар муҳаққиқи чинӣ, Сзын Хуэйлин, кӯшиш намудааст, ки дар таснифи ҷинойтҳо аломати ҷазодиҳиро низ ба назар гирад. Ӯ ҷинойтҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад: «аввал, ҷинойтҳое, ки мувофиқи санксияҳои моддаҳои КҶ бо ҷазоҳои ҷинойтӣ сазо дода мешаванд; дувум, ҷинойтҳое, ки барои онҳо ҷорасан пешбинӣ шудаанд, ки ба ҷазоҳои ҷинойтӣ дохил намешаванд, яъне амалан ба категорияи ҷинойтҳои қамаҳаммият мувофиқанд» [367, с. 179].

Ҳамин тавр, метавон хулоса намуд, ки таснифи ҳукуки ҷинойтии ҷинойтҳо дар Чин унсурҳои анъанавӣ шӯравиро бо хусусиятҳои сохтори иҷтимоӣ сиёсӣ ва шароити таърихӣ ҳукукии ҳоси ин кишвар муттаҳид мекунад. Гарчанде ки дар КҶ Чин таснифи дақиқи расмӣ вуҷуд надорад, муносибатҳои мавҷуда кӯшиши мутобиқ кардани методологияи ҳукукиро ба воқеияти ҷомеаи сотсиалистӣ инъикос мекунад ва диққатро асосан ба ҳифзи амнияти давлатӣ, суботи иқтисодӣ ва тартиботи ҷамъиятӣ рағбат мебахшад [367, с. 179]. Бо вуҷуди ин, бояд таъкид кард, ки чунин тасниф дар КҶ Чин бештар хусусияти назариявӣ дорад ва ба татбиқи амалӣ таъсири ҷиддӣ намерасонад, масалан, ҳангоми бандубасти ҷинойтҳои нотаом, озод кардан аз ҷавобгарии ҷинойтӣ ва дигар ҳолатҳо. Тасниф асосан дар асоси ҳадди аксари ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ амалӣ мегардад, дар ҳоле ки ҳадди поёнии ҷазо, одатан, муайян карда нашудааст, ба истисноии баъзе ҳолатҳо, ба мисли ҷинойтҳои беэҳтиётӣ дараҷаи миёна ва ҷинойтҳои махсусан вазнин.

Хулоса:

Таҳлили муқоисавии категорияҳои ҷинойтҳо дар ҳукуки ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки масъалаи гурӯҳбандии кирдорҳои ҷинойтӣ ба меъёрҳои вазнинии кирдор, оқибатҳои он барои ҷамъият ва сиёсати ҷинойтии давлат робитаи зич дорад. Низомҳои ҳукукии ҷаҳонӣ, аз ҷумла низомии ҳукуки континенталӣ (романо-германӣ), низомии ҳукуки англосаксонӣ (common law), ҳукуки исломӣ ва низомҳои ҳукукии кишварҳои пасошӯравӣ, дорои сохтор ва принципҳои фарқкунанда мебошанд, вале ҳамаи онҳо бо як ҳадафи умумӣ – таҳкими ҳукук ва мутобиқсозии ҷазо ба ҳатаринокии кирдор – муттаҳиданд.

Дар кишварҳои собиқ ИДМ ва Балтика таъсири низоми ҳукукии шӯравӣ боқӣ монда, таснифи ҷиноятҳо асосан ба чор гурӯҳ – ҷиноятҳои начандон вазнин, миёна, вазнин ва махсусан вазнин – тақсим шудааст. Ин гурӯҳбандӣ на танҳо ба муайян кардани дараҷаи ҷавобгарии ҷиноятӣ, балки ба интиҳоб ва ваколати судяҳо, муҳлати мурофиавӣ ва таъини ҷазо таъсир мерасонад. Бо вучуди ин, фарқиятҳо дар ҳадди ҷазо ва таърифи ҷиноятҳо дар кишварҳои алоҳида (масалан, Украина, Латвия, Қазоқистон ва Озарбойҷон) ба назар мерасад, ки ин нишондиҳандаи ҳаракати қонунгузорӣ ба сӯи гуманизатсия ва мутобиқсозии низоми ҷиноятӣ бо талаботи муосир мебошад.

Дар низоми ҳукуки англосаксонӣ, ки дар Англия, Уэлс ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико асоси тасниф на танҳо меъёрҳои таърихӣ, балки низ меъёрҳои мурофиавӣ ва дараҷаи хавфнокии қирдор мебошад. Ҷиноятҳо ба фелонияҳо (offences/felonies), мисдиминорҳо (misdemeanours) ва ҳуқуқвайронкуниҳои сабук (infractions) ҷудо мешаванд. Дар ИМА фелонияҳо вобаста ба ҷазои пешбинишуда ба якчанд дараҷа (I–III) ва синфҳо (A–E) тақсим карда мешаванд, ки нишондиҳандаи мушаххаси нисбат додани қирдор ба категорияи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Ин низом имконият медиҳад, ки муносибати нисбат ба ҷазо ва дараҷаи ҷиноят фарқнок бошад ва ҳамзамон омилҳои таърихӣ ва амалияи судиро ҳифз намояд.

Қонунгузори Аморотӣ Муттаҳидаи Араб низоми сезинагӣ пешниҳод мекунад: ҷиноятҳо, рафтори ҷиноятӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳо, ки дар он ҷараёни санҷиш ва ҷазодиҳӣ вобаста ба дараҷаи хавфнокии қирдор, қоидаҳои шариат ва меъёрҳои мурофиавӣ муайян карда мешавад. Ин модел омезиши муваффақи меъёрҳои динӣ-ҳуқуқӣ ва меъёрҳои ҳукуки муосири ҷиноятиро пешниҳод менамояд.

Дар давлатҳои ҳукуки континенталӣ, аз ҷумла Фаронса ва Италия, низоми таснифи ҷиноятҳо асосан бар асоси вазнинии қирдор ва оқибатҳои он ба ҷамъият сохта шудааст. Моделҳои классикӣ (Фаронса 1810, Италия м.17) ва ислоҳоти замонавӣ (Фаронса 1992) нишон медиҳанд, ки ҷиноятҳо ба қирдорҳои вазнин ва рафторҳои ҷиноятӣ бо ҷазоҳои гуногун тақсим карда

мешаванд. Ҳадафи асосӣ – мутобиқсозии сиёсати ҷинойтӣ ва таъмини муносибати нисбатан чандир ба кирдорҳо мебошад.

Дар ҚЧ Чин низоми таснифи ҷинойтҳо вобаста ба дараҷаи вазнинии кирдор таҳия шудааст. Дар Чин ҷинойтҳо ба гурӯҳҳои вазнинтарин, вазнин, дигар ҷинойтҳо ва ҷинойтҳои камаҳаммият ҷудо мешаванд, ки асосан ба ҳадди аксари ҷазо таваҷҷуҳ меkunанд. Ин нишон медиҳад, ки ташаккули тасниф вобаста ба ҳифзи амнияти давлатӣ, суботи иқтисодӣ ва тартиботи ҷамъиятӣ ба роҳ монда шудааст, ҳарчанд дар амалияти ҳуқуқӣ таҳдидҳои ҷиддӣ ба миён намеояд. Дар кишварҳои пасошӯравӣ низ ба ҳамин тартиб, ҳамкориҳои таъсири мероси шӯравӣ ва талаботи муосир ба назар мерасад.

Ҳамин тариқ, таҳлил нишон медиҳад, ки дар ҷаҳон ҳеҷ як низоми ягонаи таснифи ҷинойтҳо вуҷуд надорад. Ҳар як низом ба хусусиятҳои таърихӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва иқтисодии худ мутобиқ карда шудааст. Бо вуҷуди фарқиятҳо, як принсипи умумӣ ҳифз шудааст: ҷазо ва ҷораҳои ҳуқуқӣ бояд бо дараҷаи хавфнокии кирдор ва таъсири он ба ҷомеа мутаносиб бошанд.

Дар натиҷа, метавон хулоса намуд, ки системаи таснифи ҷинойтҳо дар ҳуқуқи ҷаҳонӣ ҳамеша бо ду унсур муайян мешавад: дар асоси меъёри вазнинӣ ва оқибатҳои кирдор ва дар асоси хусусиятҳои анъанавӣ ва муҳофизавӣ, ки ин омилҳо ба ҳам пайваست шуда, низоми ҳуқуқиро дар шароити муосир ҳам пойдор ва ҳам чандир мегардонанд. Ин натиҷаҳо асоси илмӣ барои такмили қонунгузориҳои ҷинойтии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мутобиқсозии он бо меъёрҳои байналмилалӣ фароҳам меоранд.

БОБИ 5. МОДЕЛИ НАЗАРИЯВИИ ТАРКИБИ ЧИНОЯТ

5.1. Мафҳум ва сохтори таркиби чиноят аз нуктаи назари мавқеи «нормативистӣ» ба фаҳмиши таркиби чиноят

Таркиби чиноят яке аз категорияҳои муҳими назариявӣ дар соҳаи ҳуқуқи чиноятӣ мебошад, ки дар бандубасти кирдорҳое, ки аз ҷониби шахсони қонуни чиноятиро вайронкарда содир мешаванд, нақши калидӣ мебозад. Он на танҳо маҷмӯи аломатҳои расмӣ, балки як навъ ҷаҳорҷӯба ё пояест, ки дар асоси он бандубасти ҳуқуқи кирдори чиноятӣ амалӣ мегардад. Бар ҳилофи ҳуди чиноят, ки ҷанбаи воқеии кирдорро дар бар мегирад, таркиби чиноят имкон медиҳад он унсурҳо ҷудо карда шаванд, ки дар маҷмӯъ метавонанд ҳамчун асос барои эътироф намудани кирдор ҳамчун чиноят хизмат кунанд.

Мавқеи нормативистӣ нисбат ба таркиби чиноят ба он асос меёбад, ки ҳамаи унсурҳо ва аломатҳои асосии он дар Кодекси чиноятӣ муфассал муқаррар шудаанд. Мувофиқи ин мавқеъ, таркиби чиноят бояд пурра ба меъёрҳои дар санадҳои меъёрӣ муқарраргардида мувофиқат кунад. Бо вучуди ин, сарфи назар аз нисбатан равшан будани танзими қонунгузории таркиби чиноят, дар байни мутахассисони ҳуқуқи чиноятӣ ихтилоф ва баҳсҳои зиёд вучуд доранд. Онҳо ҳам ба таърифи ҳуди таркиби чиноят, ҳам ба масъалаи сохтори он ва ҳам ба нақше, ки таркиб дар раванди бандубасти ҳуқуқи кирдор мебозад, дахл доранд.

Яке аз масъалаҳои асосӣ дар баҳсҳо оид ба таркиби чиноят фаҳмидани таносуби байни чиноят ва таркиби он мебошад. Ҷонибдорони мавқеи нормативистӣ чунин мешуморанд, ки таркиби чиноят дар асл «инъикоси» фаъолияти воқеии чиноятӣ мебошад, ки ин ҳолат дар санадҳои қонунгузорӣ, аз ҷумла Кодекси чиноятӣ, тасдиқи худро меёбад. Дар ин замина таркиби чиноят ҳамчун маҷмӯи аломатҳои ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад, ки имкон медиҳанд дақиқ муайян карда шаванд, ки оё кирдори мушаххас чиноят аст ва ба кадом навъи чиноят мансуб мебошад. Ин аломатҳо барои ҳуқуқтатбиқкунанда воситаи зарурӣ ба ҳисоб мераванд, ки ба ӯ имкон медиҳанд бандубасти дурусти ҳуқуқӣ анҷом дода, ба гунаҳкор ҷазои мувофиқ таъин намояд.

Бо вучуди ин, дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ нисбат ба тарзи шарҳи таркиби ҷиноят, доираи аломатҳои дохилшаванда ба он ва нақши он дар низоми ҳуқуқи ҷиноятӣ андешаҳои гуногун мавҷуданд. «Баъзе муҳаққиқон таркиби ҷиноятро танҳо категорияи расмӣ медонанд, ки барои ташкил ва танзими фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ зарур аст. Дигарон бошанд, ба он аҳамияти назариявии амиқтар медиҳанд ва онро бо дарки моҳияти ҷинояткорӣ дар маҷмӯъ мепайванданд. Аз ин рӯ, таркиби ҷиноят на танҳо воситаи муҳими татбиқи ҳуқуқ, балки объекти муҳими баҳсҳои илмӣ ва таҳқиқоти минбаъда низ ба ҳисоб меравад, ки ба тақмили низоми ҳуқуқӣ ва амиқтар гардидани донишҳо дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ равона шудаанд» [341, с. 255].

Назарияи мазкури таркиби ҷиноят дар қорҳои илмӣ як қатор олимон, аз ҷумла М. И. Ковалев [236, с. 151], В. В. Малсев [263, с. 52-59], Ю. И. Ляпунов [259, с. 44-48], А. Э. Жалинский [38, с. 337], В. П. Коняхин [240, с. 179-185] ва дигарон ҷонибдорӣ шудааст.

«Оғози ташаккули мавқеи нормативистӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ одатан бо рушди қонунгузории ҷиноятӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ, аниқтараш бо қабули Кодекси ҷиноятӣ соли 1958 алоқаманд доништа мешавад. Ин санади меъёрӣ қадами муҳиме дар роҳи кодификатсияи қонунгузории ҷиноятӣ ва татбиқи принципҳои демократии танзими ҳуқуқӣ гардид. Яке аз чунин принципҳо он буд, ки кирдор наметавонад ҷиноят эътироф гардад, агар он дар қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ нашуда бошад. Ин қоида ба рушди минбаъдаи назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва махсусан ба ташаккули консепсияи таркиби ҷиноят таъсири назаррас расонд» [298, с. 170-175].

Бо қабули Кодекси ҷиноятӣ соли 1961 инчунин рушди мавқеи нормативистӣ ба фаҳмиши таркиби ҷиноят оғоз ёфт, ки он ба унсури муҳими назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ табдил гардид. Дар доираи ин мавқеъ таркиби ҷиноят ҳамчун маҷмӯи унсурҳои муайяни ҳуқуқӣ баррасӣ мешуд, ки бояд муайян ва дар қонун ба таври возеҳ муқаррар карда шаванд, то ки кирдор ҳамчун ҷиноят бандубаст гардад. Дар ин замина андешаи донишманди маъруф И. Я. Гонтар аҳамияти махсус дорад. Ӯ таъкид мекард, ки: «Бо рушди қонунгузории

чиноятӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ қонуни чиноятӣ дуализми таркиби чиноятро инъикос менамояд. Моҳияти ин дуализм дар он ифода меёфт, ки таркиби чиноят ҳамчун омезиши ду унсури асосӣ дарк мегардид: асоси воқеӣ (кирдори барои ҷамъият хавфнок) ва асоси ҳуқуқӣ, ки меъёри ҳуқуқи дар қонуни чиноятӣ мустаҳкамшударо ифода мекунад» [28, с. 200].

«Ҳамин тариқ, рушди мавқеи нормативистӣ ба таркиби чиноят бо гузариши тадриҷӣ ба танзими муфасссалтар ва низомманди кирдорҳои чиноятӣ алоқаманд мебошад, ки дар он меъёрҳои ҳуқуқӣ ба пояи фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ табдил меёбанд. Унсури муҳими ин раванд талош барои таъмин намудани пешгӯишавандагӣ ва муайяннокӣ дар ҳуқуқи чиноятӣ буд, ки ин ба баланд гардидани самаранокии он ва фароҳам овардани замина барои ислоҳоти минбаъдаи ҳуқуқӣ мусоидат намуд» [28, с. 200].

Олимон чунин таърифи таркиби чиноятро пешниҳод намудаанд: он маҷмӯи аломатҳои кирдори барои ҷамъият хавфнок мебошад, ки дар қонуни чиноятӣ ифода ёфтаанд. Тибқи ин мавқеъ, асос барои ба вучуд омадани ҷавобгариҳои чиноятӣ он аст, ки аломатҳои кирдори чиноятӣ бояд пурра ба тавсифи он дар қонун мувофиқат кунанд. Бо вучуди ин, чунин фаҳмиши таркиби чиноят як қатор эродҳоро ба вучуд меорад, зеро он моҳият ва нақши воқеии онро дар низоми ҳуқуқӣ пурра инъикос намекунад.

Таърифи зикршуда фаҳмиши таркиби чиноятро маҳдуд намуда, онро танҳо ба рӯйхати аломатҳои хоҳиш медиҳад, ки ба таври расмӣ ба тавсифи қонун мувофиқат мекунанд. Дар чунин замина таркиби чиноят ҳамчун падидаи статикӣ ва ягона ба назар мерасад, ки дар асл онро ба ҳуди асоси ҷавобгариҳои чиноятӣ баробар мегардонад. Аммо чунин маҳдудсозӣ ба назар намегирад, ки таркиби чиноят як сохтори мураккаби ҳуқуқӣ мебошад, ки маҷмӯи унсурҳоро дар бар мегирад. Ин унсурҳо бояд на танҳо дар қонун мустаҳкам гардида бошанд, балки байни ҳамдигар дар ҳамбастагӣ амал намуда, заминаи пурраи бандубасти ҳуқуқи кирдорро таъмин кунанд.

Ғайр аз ин, чунин фаҳмиш нақши таркиби чиноятро ҳамчун категорияи мустақил дар доираи ҳуқуқи чиноятӣ коста мегардонад. Таркиби чиноят танҳо

мачмӯи аломатҳо нест, балки унсури калидие мебошад, ки имкон медиҳад чиноят аз дигар ҳукуквайронкуниҳо фарқ карда шавад ва барои ҳукуктатбиқкунанда ҳангоми бандубасти кирдор воситаи муҳим гардад. Чунин фаҳмиши васеътар ва амиқтар нақши функционалии таркиби чиноятро дар низоми ҳукуки чиноятӣ таъкид мекунад, зеро он ҳамчун ҳалкаи пайванддиханда байни кирдор ва ҷавобгариҳои чиноятӣ хизмат менамояд. Мисол: «А.Б.И. ва И.Т.Н. дар давраи солҳои 2016–2017 бо мақсади ба даст овардани ғоидаи муфт, бо роҳи фиреб ва сӯиистиғода аз боварии шаҳрвандон як қатор кирдорҳои қаллобӣ содир намудаанд.

Онҳо бо шаҳрвандон С.Ё.Г., К.Н.Ю., И.М.С., Бабаҷонов А.М. ва М.И.Ҳ. шиносӣ пайдо карда, аз ниёзҳои онҳо ба қитъаи замин ё маблағ огоҳ шуда, бо ваъдаи фуруши замин ё сохтмони манзили истиқоматӣ онҳоро фиреб додаанд. Барои бовар кунонидан, онҳоро ба ҷойҳои гуё замин бурда, ҳолати “соҳибмулк”-ро нишон дода, инчунин ҳуччатҳои сохта ва баръало қалбакӣ пешниҳод намудаанд. Дар натиҷа, аз шаҳрвандон маблағҳои пулӣ гирифта шудаанд: аз С.Ё.Г. 2000 доллар, аз К.Н.Ю. 8000 сомонӣ, аз И.М.С. 14000 сомонӣ, аз Б.А.М. маблағ ва мол, ва аз М.И.Ҳ. 9000 сомонӣ. Ин маблағҳо пурра ба манфиати шахсии онҳо истиғода шуда, баргардонидани нашудаанд.

Ҳамчунин онҳо бо тартиб додани ҳуччатҳои қалбакӣ (қарорҳои сохта, аризаҳо ва маълумотномаҳо) кӯшиш кардаанд амали худро қонунӣ нишон диҳанд ва эътимоди ҷабрдидагонро зиёд кунанд.

Дар натиҷа, ба шаҳрвандон зарари калони моддӣ расонида шуда, кирдорҳои онҳо ҳамчун қаллобии такрорӣ ва гурӯҳӣ бо истиғодаи фиреб ва ҳуччатҳои қалбакӣ арзёбӣ мегарданд» [380]. Дар асоси маводи баррасишуда ва кирдорҳои содирнамудаи А.Б.И. ва И.Т.Н. метавон хулоса кард, ки фаҳмиши дурусти таркиби чиноят аҳамияти калидӣ дар бандубасти ҳукукии чунин ҳолатҳо дорад.

Зеро кирдорҳои зикршуда — фиреб додани шаҳрвандон, гирифтани маблағҳои пулӣ, истиғодаи ҳуччатҳои қалбакӣ ва барнагардонидани маблағ — танҳо дар сурате ҳамчун чинояти қаллобӣ дуруст арзёбӣ мегарданд, ки ҳамаи

аломатҳои таркиби ҷиноят пурра муайян ва исбот карда шаванд. Дар ин ҷо таркиби ҷиноят ҳамчун воситаи асосӣ барои фарқгузори кирдори ҷиноятӣ аз муносибатҳои одии шаҳрвандӣ хизмат мекунад.

Аз ин лиҳоз, фаҳмиш дуруст нишон медиҳад, ки таркиби ҷиноят танҳо маҷмӯи аломатҳои механикӣ нест, балки категорияи мустақил ва муҳими ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад. Он имкон медиҳад, ки байни амалҳои содиршудаи шахсони мазкур ва ҷавобгари ҷиноятӣ робитаи мустақим барқарор карда шавад.

Ҳамин тавр, дар мисоли кирдорҳои А.Б.И. ва Инонов Т.Н. равшан мегардад, ки таркиби ҷиноят ҳамчун ҳалқаи пайванддиханда байни кирдор ва ҷавобгарӣ нақши асосӣ дорад ва бе муайян кардани он бандубасти дурусти ҳуқуқӣ имконнопазир аст.

Таркиби ҷиноятро танҳо ҳамчун маҷмуи нишонаҳои дар қонун зикршуда фаҳмидан кофӣ нест. Чунин нигоҳ мазмуни ҳуқуқии онро танг мекунад ва ҳамаи моҳияти онро нишон намедиҳад. «Аз ин рӯ, таркиби ҷиноят бояд ҳамчун сохтори чандчанба ва чандир баррасӣ карда шавад, ки на танҳо таърифи ҳуқуқиро дар бар мегирад, балки инчунин баҳодиҳии умумии хавфнокии ҷамъиятии кирдорро низ фаро мегирад» [28, с. 200].

Мафҳум ва аҳамияти дигари таркиби ҷиноят дар доираи мавқеи нормативистӣ аз ҷониби М. И. Ковалев [236, с. 151] ва А. И. Марсев [269, с. 47-49] низ баён шудааст. Ба андешаи М. И. Ковалев, ин мафҳумро метавон ҳамчун маҷмӯи аломатҳои муҳиме муайян кард, ки дар қонуни ҷиноятӣ ифода ёфта, сохтори ҳар гуна рафтори барои ҷомеа хавфноки инсонро ташкил медиҳанд.

Илова ба таърифи қаблан пешниҳодшудаи таркиби ҷиноят, А. И. Марсев таъкид менамояд, ки таркиби ҷиноят маҷмӯи аломатҳои мебошад, ки дар қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд ва маҳз тавассути ҳамин аломатҳо ҳуди ҷиноят тавсиф карда мешавад. Ба андешаи ӯ, таркиби ҷиноят танҳо маҷмӯи унсурҳои расмӣ нест, балки сохтори ҳуқуқиест, ки таркиби кирдори ҷиноятиро инъикос намуда, барои бандубасти он хизмат мекунад. Ҷиноят бошад кирдори

мушаххасе мебошад, ки аз ҷониби инсон содир мешавад ва танҳо дар он ҳолат ҷинойт ҳисобида мешавад, ки агар ба ҳамаи аломатҳои таркиби ҷинойт, ки дар қонунгузори ҷинойтӣ муқаррар шудаанд, мутобиқат намояд.

Ҳамин тариқ, ба андешаи А. И. Марсев, таркиби ҷинойт категорияи ҷудогона ва изолятсияшуда нест, балки як сохтори муқаммали ҳуқуқӣ мебошад, ки тавассути аломатҳои ҳуқуқӣ моҳияти қирдори ҷинойтиро ифода мекунад. Ин нишонаҳо қисми низоми ҳуқуқӣ мебошанд ва барои дуруст бандубаст қардани қирдор заруранд. Бо таъя ба онҳо ҳуқуқтатбиққунанда метавонад муайян кунад, ки қирдор ба меъёрҳои дар қонун пешбинишуда мувофиқ аст ё не ва онро ҳамчун ҷинойт арзёбӣ намояд.

Аз ин рӯ, таркиби ҷинойт дар раванди бандубаст нақши муҳим мебозад, зеро он имконият медиҳад аломатҳои ҷинойт ба тартиб дароварда шуда, бо қирдори мушаххаси содирқардаи шахс дуруст мутобиқ гарданд. «Дар ин замина таркиби ҷинойт на танҳо воситаи шаклии ҳуқуқӣ, балки ҷузъи муҳими низоми ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад, ки адолат ва дақиқии татбиқи ҳуқуқро таъмин менамояд» [269, с. 47-49].

Дар назарҳои пештар зикршуда ҳавфнокии ҷамъиятии ҷинойт бештар ба тарафи объективии таркиби ҷинойт вобаста доништа мешуд. Онро ҳамчун яке аз нишонаҳои асосие мефаҳмиданд, ки қирдори ҷинойтиро тавсиф мекунад. Аммо А.В. Иванчин ин масъаларо дигар ҳел шарҳ медиҳад: ба андешаи ӯ, ҳавфнокии ҷамъиятӣ ҳамчун нишонаи моддии ҷинойт аз доираи таркиби ҷинойт берун меистад. Ба андешаи ӯ, ҳавфнокии ҷамъиятӣ қисми таркиби ҷинойт дар маънои маҳдуди он нест, зеро он категорияи васеътар буда, моҳияти ҳуди манъ қардидани қирдорро аз ҷониби қонуни ҷинойтӣ инъикос мекунад.

А.В. Иванчин ҳавфнокии ҷамъиятии қирдорро бо ғайриқонунӣ будани он мепайвандад. Ба назари ӯ, чунин қирдор ба манфиатҳои ҷомеа зарар мерасонад ва барои некуаҳволии ҷамъият хатар ба вучуд меорад. Дар ин замина ҳавфнокии ҷамъиятиро наметавон танҳо ба доираи таркиби ҷинойт маҳдуд қард, зеро он пеш аз бандубасти ҳуқуқӣ вучуд дошта, асоси эътироф намудани қирдор ҳамчун ҷинойт мебошад. Ба андешаи олим, ин ҳолат бояд

ҳамчун унсури беруна, вале ҷудонашавандаи категорияи ҳуқуқии ҷиноят баррасӣ карда шавад.

А. В. Иванчин диққати худро ба он ҷалб менамояд, ки: «Хавфнокии ҷамъиятӣ набояд ҳамчун унсури таркиби ҷиноят баррасӣ гардад, балки бештар ҳамчун категорияе арзёбӣ шавад, ки ҳуди имконияти эътироф намудани кирдорро ҳамчун ҷиноят муайян мекунад. Маҳз тавассути меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки дар Кодекси ҷиноятӣ мустаҳкам гардидааст, хавфнокии ҷамъиятии кирдори мушаххас ифодаи зоҳирии худро пайдо карда, ба объекти баҳодиҳии ҳуқуқӣ табдил меёбад. Аз ин рӯ, бар ҳилофи мавқеи анъанавӣ, ки мувофиқи он хавфнокии ҷамъиятӣ қисми ҷудонашавандаи тарафи объективии таркиби ҷиноят шуморида мешуд, А.В. Иванчин нақши мустақили онро дар раванди бандубасти ҳуқуқии ҷиноятҳо таъкид менамояд, ки дар сатҳи умумии танзими ҳуқуқӣ аҳамияти муҳим дорад» [229, с. 110-114].

Ҳамчунин бояд таъкид кард, ки дар таҳрири муосири Кодекси ҷиноятӣ ишораи возеҳ ба унсури муҳиме, ки асоси ҷавобгарии ҷиноятиро ташкил медиҳад, мавҷуд нест. Яъне кирдори шахси воқеӣ, ки ба синни ҷавобгарии ҷиноятӣ расидааст, бояд на танҳо аломатҳои таркиби ҷиноятро дар бар гирад, балки ҳамзамон дорои хавфнокии ҷамъиятӣ низ бошад. Ин унсур барои бандубасти дурусти кирдорҳо ҳамчун ҷиноят аҳамияти калидӣ дорад. Дар ҳолатҳои, ки кирдор дорои хавфнокии ҷамъиятӣ нест, ҳатто агар ба аломатҳои таркиби ҷиноят мувофиқат кунад ҳам, бинобар қамаҳамият буданаш ҷиноят эътироф намегардад, ки ин дар қ. 2 м. 17 КҶ ҚТ мустаҳкам гардидааст.

Бо вучуди ин, агар муқаррароти Кодекси ҷиноятӣ аз нуқтаи назари мавқеи нормативистӣ таҳлил карда шаванд, як камбудии возеҳ мушоҳида мегардад. Аз ҷумла, м.11 КҶ ҚТ, ки асосҳои ҷавобгарии ҷиноятиро муқаррар мекунад, ишораи мустақим ба хавфнокии ҷамъиятии кирдорро ҳамчун шартӣ ҳатмӣ эътироф намудани он ҳамчун ҷиноят дар бар намегирад. Ин камбудӣ метавонад боиси номувофиқӣ ва номуайянии ҳуқуқӣ гардад, махсусан ҳангоми татбиқи қ. 2 м. 17 КҶ ҚТ, ки дар бораи қамаҳамиятии кирдор сухан меравад. Дар натиҷа вазъияте ба вучуд омаданаш мумкин аст, ки кирдор аз ҷиҳати расмӣ

ҳамчун ҷиноят эътироф гардад, вале ба меъёри ҳавфнокии ҷамъиятӣ ҷавобгӯ набошад, ки ин мантиқи танзими ҳуқуқиро ҳалалдор мекунад.

Тибқи хусусиятҳои таркиби ҷиноят, ки аз ҷониби А. В. Иванчин пешниҳод шудаанд, асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ, ки дар Кодекси ҷиноятӣ муқаррар шудааст, бояд ишора ба ҳавфнокии ҷамъиятиро ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи таркиби ҷиноят дар бар гирад. Ин имкон медиҳад, ки зиддиятҳои байни м. 11 ва қ. 2 м. 17 КҶ ҚТ бартараф гардида, ҳамоҳангии танзими ҳуқуқӣ ва дақиқии ғаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ таъмин карда шавад. Ҳавфнокии ҷамъиятӣ ҳамчун унсури муҳими ҷавобгарии ҷиноятӣ бояд на танҳо қисми расмӣ матни ҳуқуқӣ бошад, балки асоси бандубасти кирдор ҳамчун ҷиноят гардад ва ҳамин тавр равшанӣ ва муайяннокии бештари ҳуқуқиро таъмин намояд.

Р. А. Комягин бар он назар аст, ки дар марҳилаи муосири рушди ҳуқуқи ҷиноятӣ ягонагии назарҳо дар доираи мавқеи нормативистӣ танҳо дар ду ҷанбаи асосӣ ба даст омадааст:

1. Манъ карда шудани кирдор аз ҷониби қонуни ҷиноятӣ таҳти таҳдиди татбиқи ҷазо - ин аломати ҷиноят берун аз доираи таркиби ҷиноят қарор дорад. Дар ин замина, ба андешаи Р. А. Комягин, манъ будани кирдор ва таҳдиди ҷазо наметавонанд қисми таркиби ҷиноят бошанд, балки категорияҳои васеътаре мебошанд, ки дар маҷмӯъ муайян мекунанд, ки кадом кирдор ҷиноят ҳисобида мешавад. Чунин муносибат имкон медиҳад меъёрҳои ҷинояткориро аз сохтори таркиби ҷиноят ба таври равшан ҷудо намуда, онҳоро бо принсипҳои умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ омехта накунем.

2. Таркиби ҷиноят ҳам дар моддаҳои Қисми умумӣ ва ҳам дар моддаҳои Қисми махсуси қонуни ҷиноятӣ инъикос меёбад. Дар ин ҷанба Р. А. Комягин таъкид мекунад, ки таркиби ҷиноят танҳо ба як қисми Кодекси ҷиноятӣ маҳдуд намешавад. Он аҳамияти умумӣ дошта, ҳам муқаррароти умумиро, ки хусусиятҳои ҷиноятро дар маҷмӯъ муайян мекунанд, ва ҳам аломатҳои мушаххасеро, ки барои намудҳои алоҳидаи ҷиноятҳо дар Қисми махсус пешбинӣ шудаанд, дар бар мегирад. Бо ҳамин тартиб, таркиби ҷиноят ба

воҳиди муҳими пайванддиҳанда байни назарияи умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ ва меъёрҳои мушаххаси ҳуқуқӣ таъдил меёбад, ки намудҳои гуногуни ҷиноятҳоро танзим мекунад.

«Ин ду ҷанба имкон медиҳанд, ки дар доираи мавқеи нормативистӣ фаҳмиши дақиқтари таркиби ҷиноят ташаққул ёбад, робитаи он бо принципҳои умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ таъкид гардад ва зарурати мутобиқ намудани аломатҳои ҷиноят бо меъёрҳои дар Кодекси ҷиноятӣ муқарраргардида нишон дода шавад» [341, с. 255].

Бо вучуди ин, нормативизм дар ҳуқуқи ҷиноятӣ нишон намедиҳад, ки таносуби дақиқи байни ҷиноят ва таркиби ҷиноят чӣ гуна бояд муайян карда шавад, ки ин ба миён омадани як қатор масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ оварда мерасонад. Ҳамзамон, азбаски таркиби ҷиноят асоси ба вучуд омадани ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад, он бояд ишора ба аломатҳои хоси ҷиноятро дар бар гирад, ки таърифи он дар қ. 1 м. 17 ҚҶ ҚТ мустаҳкам гардидааст. Дар ин масъала ҳанӯз ҳам як нуктаи баҳсӣ боқӣ мемонад: аломатҳои объективӣ ва субъективӣ кирдор бо хавфнокии ҷамъиятӣ, гунаҳгорӣ ва зиддиҳуқуқӣ чӣ гуна робита доранд.

Дар адабиёти таълимӣ ва илмӣ аксаран таърифи таркиби ҷиноят пешниҳод мегардад, ки мавқеи нормативистиро инъикос мекунад. Масалан, В. К. Дуюнов таъкид менамояд, ки «таркиби ҷиноят маҷмӯи аломатҳои объективӣ ва субъективӣ мебошад, ки мутобиқи муқаррароти қонуни ҷиноятӣ имкон медиҳанд кирдори муайяни барои ҷамъият хавфнок ҳамчун ҷиноят бандубаст карда шавад». Ин таъриф ба он ишора мекунад, ки таркиби ҷиноят танҳо сохтори расмӣ нест, балки категорияи мукаммали ҳуқуқӣ мебошад, ки унсурҳои воқеӣ ва ҳуқуқии кирдорро муттаҳид намуда, имкон медиҳад хусусияти ҷиноятии он муайян карда шавад.

Аз ин рӯ, мавқеи нормативистӣ таркиби ҷиноятро ҳамчун воситаи асосии ҳуқуқтаъбиқкунӣ баррасӣ мекунад, ки дақиқии бандубасти кирдорҳоро таъмин менамояд. «Дар айни замон зарурати ҷамоҳангсозии дақиқтари мафҳумҳои аломатҳои объективӣ ва субъективӣ бо чунин унсурҳо, ба монанди

хавфнокии чамъиятӣ, гунаҳгорӣ ва зиддиҳуқуқӣ боқӣ мемонад, то таркиби ҷинойт тавонад вазифаи худро дар низоми ҳуқуқи ҷинойтӣ пурра иҷро намояд ва ҳамчун асоси бозътимод барои ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ кашидани шахс хизмат кунад» [34, с. 681].

Ҳамзамон муаллиф дар тавсифи тарафи объективии таркиби ҷинойт равиши то андозае зиддиятнок нишон медиҳад. Аз ҷумла, В. К. Дуюнов ба баъзе аломатҳои ҳатмии тарафи объективӣ, аз ҷумла ҳаракат ё беҳаракатиро ишора мекунад, вале дар оғоз ба хавфнокии чамъиятии онҳо диққати махсус намедиҳад. Дар банди баъдӣ бошад, ӯ хавфнокии чамъиятиро ба аломатҳои тарафи объективӣ мансуб медонад ва бо ҳамин номуайянии муайянеро дар шарҳи ин масъала ба вучуд меорад.

Ҳангоми таҳлили минбаъдаи матн маълум мегардад, ки воситаҳои забонӣ, ки муаллиф барои пешгирӣ аз такрори калимаҳо истифода кардааст, дар амал боиси баробар донишони мафҳумҳои «кирдори барои чамъият хавфнок» ва ҳаракати мушаххас (ё беҳаракатӣ), ки ба тарафи объективии таркиби ҷинойт дохил мешавад, мегарданд. Ин омехтагии мафҳумҳо метавонад нофаҳмиро ба вучуд оварад, зеро аз ҷиҳати расмӣ кирдори барои чамъият хавфнок мафҳуми васеътар мебошад, дар ҳоле ки ҳаракат ё беҳаракатӣ танҳо шакли мушаххаси рафтори шахс аст.

Аз ин рӯ, гарчанде муаллиф мехоҳад нишонаҳои тарафи объективии таркиби ҷинойтро ба тартиб дарорад, шарҳи ӯ пурра равшан нест. Дар он ҳам аз ҷиҳати истилоҳот ва ҳам аз ҷиҳати фаҳмиши назариявӣ баъзе ноаниқиҳо дида мешаванд. «Чунин номуайянӣ мураккабии ҳамоҳанг намудани меъёрҳои қонуни ҷинойтӣ бо унсурҳои воқеии кирдорро нишон медиҳад, ки яке аз мушкилоти мавқеи нормативистӣ дар фаҳмиши таркиби ҷинойт ба ҳисоб меравад. Дар амал ин метавонад ҳангоми бандубасти кирдор мушкилот ба вучуд оварад, агар байни худӣ тарафи объективӣ ва тавсифи хавфнокии чамъиятии он фарқияти равшан гузошта нашавад» [34, с. 681].

Натиҷаи рушди мавқеи нормативистӣ нисбат ба таркиби ҷинойтро метавон хулосаҳои назариявие шуморид, ки аз ҷониби Н. А. Лопашенко дар

таҳқиқоти илмӣ ӯ баён шудаанд. Тибқи мавқеи ӯ, таркиби ҷинойт наметавонад аз рӯи ҳаҷм ва мазмун пурра бо ҳуди ҷинойт мувофиқат кунад. Ин мафҳуми ҳуқуқӣ хусусияти мустақил дошта, аз ҷинойт ҳамчун объекти танзими ҳуқуқӣ фарқ мекунад ва дар низомии ҳуқуқи ҷинойтӣ дорои сохтор ва вазифаҳои хоси худ мебошад.

Аз ҷумла, таркиби ҷинойтро метавон ҳамчун меъёри манъкунандаи ҳуқуқ баррасӣ кард, ки дар Қисми махсуси Кодекси ҷинойтӣ мустаҳкам гардидааст. Дар айни замон бояд таъкид кард, ки ин категория танҳо тавассути диспозитсияи меъёри ҳуқуқи ҷинойтӣ амалӣ мегардад ва санксияро дар бар намегирад, зеро санксия унсуре мебошад, ки ба таври алоҳида танзим карда мешавад. Аз ҳамин сабаб таркиби ҷинойт ба моддаи алоҳидаи Қисми махсуси Кодекси ҷинойтӣ пурра мувофиқат намекунад ва танҳо бо таърифи он маҳдуд намегардад.

Ғайр аз ин, баъзе унсурҳои таркиби ҷинойт дар моддаҳои Қисми умумии Кодекси ҷинойтӣ муфассал шарҳ дода шудаанд, ки ин ба татбиқи низомноки онҳо мусоидат намуда, мазмуни ҳар як меъёрро мушаххас мегардонад. «Ҳамин тариқ, мавқеи нормативистӣ таркиби ҷинойтро ҳамчун сохтори мустақили ҳуқуқӣ баррасӣ мекунад, ки асоси бандубасти кирдорҳоро ташкил дода, ҳамоҳангии байни Қисми умумӣ ва Қисми махсуси қонунгузории ҷинойтиро таъмин менамояд. Дар ин мавқеъ таъкид карда мешавад, ки таркиби ҷинойт танҳо маҷмӯи расмӣ аломатҳо нест, балки категорияи мукаммали ҳуқуқӣ мебошад, ки ба низомии ҳуқуқи ҷинойтӣ ҳамгиро гардида, дақиқӣ ва асоснокии фаъолияти ҳуқуқтатбиқкуниро таъмин мекунад» [86, с. 228].

Таркиби ҷинойт ҳамчун категорияи ҳуқуқи ҷинойтӣ як сохтори махсуси ҳуқуқӣ мебошад, ки берун аз низомии ҳуқуқӣ дар воқеияти объективӣ вучуд надорад. Вазифаи он аз ҷудо намудан ва ба низом даровардани аломатҳои зарурии кирдори мушаххасе иборат аст, ки аз ҷониби шахс содир шудааст, то муайян карда шавад, ки оё ин кирдор метавонад ҳамчун ҷинойт бандубаст карда шавад ё не.

Ба ибораи дигар, таркиби чиноят худи ҳаракат ё беҳаракатии воқеии шахс нест, балки воситаи таҳлил ва бандубасти ҳуқуқӣ мебошад. Он имкон медиҳад рафтори мушаххас бо меъёрҳои муқарраршудаи қонуни чиноятӣ ба таври низомнок муқоиса карда шавад ва унсурҳои асосии он -тарафи объективӣ, тарафи субъективӣ, объект ва субъекти чиноят муайян гарданд. Вобаста ба ин ҳуқуқтатбиқкунанда метавонад мавҷудияти чиноятро дуруст муайян намуда, шахси гунаҳгорро ба ҷавобгарии чиноятӣ кашад.

«Ҳамин тариқ, таркиби чиноят нақши ҳалқаи пайванддихандаро байни тарафи воқеии кирдор ва категорияи ҳуқуқии «чиноят» иҷро намуда, имкон медиҳад ҳаракат ё беҳаракатии мушаххаси барои ҷамъият хавфнок ба объекти баҳодихии ҳуқуқӣ ва татбиқи санксия табдил ёбад» [86, с. 228].

Р. М. Комягин чунин таърифи таркиби чиноятро пешниҳод мекунад, ки моҳияти мавқеи нормативистиро пурратар инъикос менамояд: «Таркиби чиноят модели иттилоотии аз ҷониби қонунгузор муқарраршуда мебошад, ки дар меъёрҳои қонуни чиноятӣ аломатҳои зарурӣ ва қофӣи кирдори криминализатсияшавандаро, ки барои ба ҷавобгарии чиноятӣ кашидани шахс заруранд, мустаҳкам менамояд» [341, с. 255].

Ин таъриф нишон медиҳад, ки таркиби чиноят худи кирдори воқеӣ нест, балки сохтори ҳуқуқие мебошад, ки барои ба низом даровардан ва муайян намудани аломатҳои хизмат мекунад, ки ҳаракат ё беҳаракатиро ба кирдори барои он ҷазои чиноятӣ пешбинишуда табдил медиҳанд. Бар ҳилофи чиноят ҳамчун зухуроти воқеӣ, таркиби чиноят модели ҳуқуқӣ мебошад, ки ҳамаи унсурҳои заруриро дар бар мегирад: аломатҳои объективӣ ва субъективӣ, объект ва субъекти чиноят, инчунин ҳолатҳои, ки ба бандубасти кирдор таъсир мерасонанд.

Ба андешаи Р. М. Комягин: «Таркиби чиноят заминаи иттилоотиро барои фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ таъмин намуда, ба ҳуқуқтатбиқкунанда имкон медиҳад рафтори мушаххаси шахсро бо талаботи қонуни чиноятӣ ба таври объективӣ ва пайдарпай муқоиса намояд. Дар ин маъно мавқеи нормативистӣ

таркиби ҷиноятро ҳамчун воситаи баҳодиҳии дақиқи ҳуқуқӣ баррасӣ мекунад, на ҳамчун ҳуди кирдоре, ки бояд бандубаст карда шавад» [341, с. 255].

Маводи овардашуда аҳамияти таркиби ҷиноятро дар доираи мавқеи нормативистӣ равшан нишон медиҳад. Дар ин мавқеъ таркиби ҷиноят ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ баррасӣ мешавад, ки дар воқеияти объективӣ мустақилона вучуд надорад, аммо тавассути сохтори худ имкон медиҳад кирдори мушаххас ҳамчун ҷиноят бандубаст карда шавад. Ба ибораи дигар, таркиби ҷиноят воситаест, ки ба ҳуқуқтатбиқкунанда имконият медиҳад рафтори воқеии шахсро бо аломатҳои кирдори барои он ҷазои ҷиноятӣ пешбинишуда, ки дар қонун муқаррар шудаанд, муқоиса намояд.

Дар муқоиса бо мафҳуми «ҷиноят», таркиби ҷиноят категорияи маҳдудтар ба ҳисоб меравад. Ҷиноят кирдори воқеии барои ҷамъият хавфнокро ифода мекунад, дар ҳоле ки таркиби ҷиноят сохтори меъёрии қонунгузорӣ мебошад, ки дар меъёрҳои Кодекси ҷиноятӣ мустаҳкам гардидааст. Ин сохтор имкон медиҳад аломатҳои умумии объективӣ ва субъективии кирдор ҷудо карда шаванд, ки барои ин моддаҳои Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ ва диспозитсияҳои моддаҳои Қисми махсус истифода мегарданд. Маҳз тавассути чунин низомсозии аломатҳо бандубасти дақиқи кирдор ва минбаъд ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахси гунаҳгор имконпазир мегардад.

Бо вучуди ин, мавқеи нормативистӣ бо як қатор масъалаҳои баҳснок рӯ ба рӯ мегардад. Яке аз масъалаҳои асосӣ таносуби байни аломатҳои ҷиноят ва таркиби ҷиноят мебошад. Мушкилоти назариявӣ ва қонунгузорӣ дар он зоҳир мегардад, ки сохтори таркиби ҷиноят барои бандубасти пурраи кирдорҳои воқеии шахс на ҳамеша кофӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар баъзе қорҳои илмӣ мафҳумҳои иловагӣ истифода мешаванд, ба монанди «аломатҳои кирдори содиршуда», «таркиби воқеӣ» ё «аломатҳои воқеии кирдори содиршуда». Ин истилоҳҳо барои дақиқтар тавсиф намудани унсурҳои кирдорҳои воқеӣ, ки ҳангоми бандубасти ҷиноят бояд ба назар гирифта шаванд, истифода мегарданд.

Ғайр аз ин, дар мавқеи нормативистӣ фаркгузориҳои пурраи мафҳумҳои «ҷиноят» ва «таркиби ҷиноят» мавҷуд нест. Категорияи аввал кирдори воқеиро ифода мекунад, дар ҳоле ки таркиби ҷиноят ба соҳаи меъёрии қонунгузорӣ мансуб мебошад. Чунин ҷудокунии мафҳумҳо барои бандубасти дуруст ва муайян намудани ғайриқонунии кирдори шахси гунаҳгор зарур аст. Бо вучуди ин, масъалаи ворид намудани баъзе аломатҳои ҷиноят ба таркиби ҷиноят ҳамонро баҳснок боқӣ мемонад. Масалан, баъзе олимони зарур мешуморанд, ки хавфнокии ҷамъиятии кирдор ба тарафи объективии таркиби ҷиноят дохил карда шавад, дар ҳоле ки дигарон ин аломатро бо ҳаракат ё беҳаракатӣ баробар медонанд ё онро ба таври умумитар шарҳ медиҳанд. Масалан: «Шаҳрванд А.Р. 07 март соли 2013, ҳангоми ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар истгоҳи нақлиёти «Баҳор»-и шаҳри Қўрғонтеппа, ҳангоми идора кардани автомашинаи тамғаи «ВАЗ-21099» бо гумони ғайриқонунӣ соҳиб шудан ва нигоҳ доштани маводи нашъадор боздошт карда шуд. Дар вақти азназаргузаронии автомашина аз дохили лухтак (хирсак)-и рангаш зард маводи нашъадори навъи «ҳашиш» дарёфт гардид, ки мувофиқи хулосаи экспертиза вазни он 164 граммро ташкил додааст.

Дар рафти тафтишот ва муҳокимаи судӣ гуноҳи А.Р. пурра тасдиқ гардид: ӯ ба гуноҳаш иқрор шуда, тарзи содир кардани кирдорро шарҳ додааст. Шоҳидон ва дигар далелҳои парванда (санади гирифтани далел, нишондоди шоҳидон, хулосаи экспертиза) мавҷудияти маводи нашъадор ва вобастагии онро ба судшаванда тасдиқ намуданд.

Суд амали А.Р.-ро тибқи моддаи 201 қисми 2 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ғайриқонунӣ соҳиб шудан ва нигоҳ доштани маводи нашъадор ба миқдори начандон калон бандубаст намуд. Бо дарназардошти иқрори гуноҳ, пушаймонӣ, бори аввал содир намудани ҷиноят ва дигар ҳолатҳои сабуккунанда, ба ӯ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ бо адои ҷазо дар колонияи ислоҳии низомӣ умумӣ таъин карда шуд. Далелҳои шайъӣ мусодира ва нобуд карда шуданд» [380].

Дар парвандаи А.Р., ки ба ғайриқонунӣ соҳиб шудан ва нигоҳ доштани маводи нашъадори навъи «ҳашиш» (164 грамм) марбут аст, татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар асоси моддаи 201 қисми 2 КҶ ҚТ сурат гирифтааст. Ин ҳолат имкон медиҳад, ки масъалаи назариявии фарқгузори мафҳумҳои «ҷиноят» ва «таркиби ҷиноят» дар амал мушоҳида гардад.

Аз нуқтаи назари нормативистӣ, «ҷиноят» ҳамчун кирдори воқеии иҷтимоии хатарнок баррасӣ мешавад, дар ҳоле ки «таркиби ҷиноят» ҳамчун конструкцияи ҳуқуқӣ маҷмӯи аломатҳои ҳуқуқии зарурӣ барои бандубасти кирдор мебошад. Дар парвандаи мазкур суд маҳз тавассути муайян кардани таркиби ҷиноят (объект, тарафи объективӣ, субъект ва тарафи субъективӣ) кирдори А.Р.-ро ба меъёри қонун мутобиқ намуд.

Таҳлили далелҳо нишон медиҳад, ки мавҷудияти маводи нашъадор, роҳи соҳибшавӣ ва далелҳои шайъӣ таркиби объективии ҷиноятро пурра собит карданд. Дар айни замон, эътирофи гуноҳ аз ҷониби судшаванда ва мавҷудияти ҳолатҳои сабуққунанда ба тарафи субъективӣ таъсир расонданд, вале таркиби ҷиноятро аз байн набурданд.

Дар сатҳи назариявӣ, масъалаи ворид намудани «хавфнокии ҷамъиятии кирдор» ба таркиби ҷиноят ҳанӯз баҳснок аст. Дар парвандаи мавриди баррасӣ ин аломат ба таври мустақим ба таркиб дохил карда нашуда, балки тавассути ҳуди маводи нашъадор ва миқдори он (164 грамм ҳашиш) ҳамчун нишондиҳандаи дараҷаи хавфнокӣ дар раванди таъини ҷазо ба ҳисоб гирифта шудааст. Ин равиш мавқеи он олимони тасдиқ мекунад, ки хавфнокии ҷамъиятиро на ҳамчун унсур мустақили таркиби ҷиноят, балки ҳамчун хусусияти умумии кирдори ҷиноятӣ мешуморанд.

Ҳамин тариқ, парвандаи А.Р. намунаи амалӣ барои тасдиқи мавқеи нормативистӣ мебошад, ки фарқгузори ҷиноят (воқеият) ва таркиби ҷиноят (конструкцияи ҳуқуқӣ) барои дуруст бандубаст кардан ва таъини одилонаи ҷазо аҳамияти ҳалқунанда дорад.

Нормативизм, ҳамин тариқ, тарзи тафсири таркиби ҷиноят мебошад, ки ба истифодаи истисноии меъёрҳои Кодекси ҷиноятӣ таъя мекунад. Дар

фаҳмиши ҷонибдорони мавқеи нормативистӣ таркиби ҷинойт сохтори аз ҷониби қонунгузор муқарраршуда мебошад, ки аломатҳои объективӣ ва субъективии заруриро барои ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ кашидани шахс мустаҳкам мекунад. Бо вучуди ин, масъалаҳои баҳсӣ, ки дар боло баррасӣ гардиданд, нокифоя будани дастгоҳи истилоҳии истифодашавандаро барои тавсифи асосҳои ҷавобгариӣ ҷинойтӣ нишон медиҳанд. Аз ин рӯ, муҳаққиқони пайрави мавқеи нормативистӣ маҷбур мешаванд барои тавсифи зухуротҳои воқеӣ аз таърифҳои иловагӣ истифода намојанд. Ин ҳолат, аз як тараф, ба бандубасти дақиқтари кирдорҳо мусоидат мекунад, аммо аз тарафи дигар, истилоҳоти ҳуқуқиро, ки ҳангоми шарҳи муқаррароти бунёдии Қисми умумии Кодекси ҷинойтӣ истифода мешаванд, мураккаб мегардонад.

Дар натиҷа, мавқеи нормативистӣ аҳамияти сохтори қонунан муқарраршудаи таркиби ҷинойтро ҳамчун воситаи фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ нишон медиҳад ва ҳамзамон маҳдудиятҳо ва мушкилотеро ошкор месозад, ки ҳангоми мутобиқ намудани амалҳои воқеӣ бо категорияҳои ҳуқуқӣ ба вучуд меоянд. Ин масъалаҳо то ҳол мавзӯи баҳсҳои илмӣ ва такмили минбаъдаи назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ боқӣ мемонанд.

Бо вучуди ин маҳдудиятҳо, бояд афзалиятҳои назарраси нормативизм низ таъкид карда шаванд. Хусусияти асосии мусбати ин равиш дар он аст, ки шарҳи таркиби ҷинойт танҳо тавассути меъёрҳои қонуни ҷинойтӣ амалӣ мегардад, ки ин мутобиқати пурраи тафсиrho ба муқаррароти қонун таъмин мекунад. Чунин мавқеъ имкон медиҳад аз тафсиrhoи субъективӣ ва тавсеаи худсаронаи мафҳумҳо пешгирӣ карда шавад ва риояи қатъии талаботи қонун таъмин гардад.

Таҳлили меъёрҳои ҳуқуқ дар доираи мавқеи нормативистӣ имкон медиҳад сохтори қонунгузорӣ ва назариявии таркиби ҷинойт ошкор карда шавад, ки ба таври низомнок ҳамаи аломатҳои зарурии кирдорро барои ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ кашидани шахс дар бар мегирад. Гарчанде ки дар баъзе ҳолатҳо ин сохтор метавонад камбудии ҷудогона дошта бошад, дар маҷмӯъ

он фаҳмиши дурусти ҳуқуқӣ ва доктриналии масъалаҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятиро таъмин менамояд.

Ҳамин тариқ, мавқеи нормативистӣ ҳам камбудихо ва ҳам бартарихои худро дорад. Ба ҷумлаи камбудихои он метавон маҳдуд шудани таҳлил ба доираи меъёрҳои қонунро мансуб донист, ки баъзан баҳодиҳии кирдори мушаххасро аз нуқтаи назари хавфнокии ҷамъиятӣ ва оқибатҳои воқеии он душвор мегардонад. Бо вучуди ин, бартарии асосии он дар он зоҳир мегардад, ки ҳангоми шарҳи мазмун ва мафҳуми категорияи ҳуқуқи ҷиноятӣ - «таркиби ҷиноят» аз мавқеи қонунгузор дур шудан имконнопазир аст. Ин ҳолат муайяннокии ҳуқуқӣ, низомнокӣ ва устувории амалияи ҳуқуқтатбиқкуниро таъмин менамояд.

Ба ибораи дигар, нормативизм робитаи назарияи ҳуқуқи ҷиноятиро бо қонунгузорӣ мустаҳкам намуда, имкон медиҳад бандубасти кирдорҳо танҳо дар асоси меъёрҳои ҳуқуқии муқарраршуда, на дар асоси баҳодиҳии субъективӣ анҷом дода шавад. Аз ин рӯ, он ҳам барои ҳуқуқтатбиқкунандагон ва ҳам барои муҳаққиқон воситаи муҳими таҳлил ва татбиқи ҳуқуқ ба ҳисоб меравад.

Хулоса:

Аз нуқтаи назари назарияи нормативистӣ, таркиби ҷиноят сохтори ҳуқуқии аз тарафи қонунгузор муқарраршуда мебошад, ки барои ба низом даровардани аломатҳои кирдор хизмат намуда, бандубасти ҳуқуқии онро таъмин мекунад. Ҷиноят ҳамчун кирдори воқеии барои ҷомеа хавфнок дар ҳаёт содир мешавад. Аммо таркиби ҷиноят чунин хусусият надорад: он худ ба худ дар воқеият вучуд намекунад, балки аз ҷониби қонун тавассути меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ сохта ва муайян карда мешавад.

Мавқеи нормативистӣ таркиби ҷиноятро ҳамчун модели иттилоотӣ баррасӣ мекунад, ки ҳамаи унсурҳои заруриро барои ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашидани шахс дар бар мегирад. Ин сохтор унсурҳои зеринро дар худ муттаҳид мекунад:

– аломатҳои объективии кирдор - ҳаракат ё беҳаракатии шахс, оқибатҳои кирдор, робитаи сабабӣ, тарз ва шароити содир намудани ҷинойт;

– аломатҳои субъективӣ - гуноҳ, ангежа ва мақсади кирдор, ки муносибати рӯҳии шахсро ба кирдори содиршуда инъикос мекунад;

– субъект ва объекти ҷинойт - шахси мушаххасе, ки нисбат ба ӯ меъёрҳои ҳуқуқи ҷинойтӣ татбиқ мешаванд, ва муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ба онҳо таъовуз равона шудааст;

– ҳавфнокии ҷамъиятӣ - ҳамчун категорияе, ки манъ будани кирдорро инъикос мекунад, ҳарчанд масъалаи ворид намудани он ба тарафи объективии таркиби ҷинойт то ҳол дар илми ҳуқуқи ҷинойтӣ баҳснок боқӣ мемонад.

Дар фаҳмиши нормативистӣ таркиби ҷинойт бо ҳуди ҷинойт баробар нест, балки ҳамчун воситаи тавсиф ва таҳлили ҳуқуқии он хизмат мекунад. Он имкон медиҳад кирдори мушаххас бо аломатҳои рафтори барои он ҷазои ҷинойтӣ пешбинишуда, ки дар Кодекси ҷинойтӣ мустаҳкам гардидаанд, муқоиса карда шавад ва ҳамин тавр дақиқӣ ва низомнокии бандубасти ҷинойт таъмин гардад.

Дар доираи нормативизм таркиби ҷинойт тавассути диспозитсияи моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷинойтӣ ва унсурҳои Қисми умумии он муайян карда мешавад, ки ин имкон медиҳад модели ягона ва аз тарафи қонунгузор асоснокшуда барои фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ ба вучуд оварда шавад. Чунин мавқеъ тафсири худсаронаи меъёрҳоро истисно намуда, кафолат медиҳад, ки бандубасти кирдор пурра ба иродаи қонунгузор мувофиқат кунад ва ҳамин тавр устуворӣ ва пешгӯишавандагии ҳуқуқи ҷинойтиро таъмин намояд.

5.2. Мафҳум ва сохтори таркиби ҷинойт аз нуқтаи назари мавқеи «объективистӣ» оид ба фаҳмиши таркиби ҷинойт

Аҳамияти омӯзиши масъалаи мазкур бо зарурати ташаккули фаҳмиши равшан ва асосноки доктриналӣ нисбат ба категорияи ҳуқуқӣ- ҷинойтӣ – «таркиби ҷинойт» муайян мегардад, ки ҳамчун воситаи калидӣ ҳангоми ба

ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс баромад мекунад. Таркиби ҷиноят яке аз мафҳумҳои марказии ҳуқуқи ҷиноятӣ буда, маҷмӯи хусусиятҳои объективӣ ва субъективии кирдорро инъикос менамояд, ки мавҷудияти онҳо шартӣ зарурӣ барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс ба ҳисоб меравад. Ин институти ҳуқуқӣ дар раванди бандубасти кирдорҳое, ки хавфнокии ҷамъиятӣ доранд, нақши муҳим мебозад ва имконият фароҳам меорад, ки ҷазое таъин гардад, ки ба дараҷаи гуноҳ ва вазнинии кирдори содиршуда мутаносиб бошад.

Таркиби ҷиноят имкон медиҳад аломатҳои кирдорҳои ҷиноятӣ ба низом дароварда шаванд, оқибатҳои онҳо таҳлил гардида, робитаи сабабию натиҷавӣ муайян карда шавад. Аз ин рӯ, он ҳам барои таҳқиқоти назариявӣ ва ҳам барои ҷаъолияти амалии судҳо ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ воситаи муҳими таҳлил ба ҳисоб меравад. Таҳияи амиқи ин институт ба таъмин намудани адолат дар татбиқи ҳуқуқ ва ягонагии равишҳо ҳангоми баҳодиҳии намудҳои гуногуни ҷиноятҳо мусоидат мекунад.

Дар шароити муосири амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ муайян намудани он, ки чӣ гуна нуқтаҳои назари гуногун ба шарҳи моҳияти таркиби ҷиноят метавонанд ба воқеияти қонунгузории ҷиноятии миллӣ мутобиқ гарданд, аҳамияти махсус дорад. Дар муҳити илмӣ одатан ду нуқтаи назари асосӣ чудо карда мешаванд: мавқеи нормативистӣ ва мавқеи объективистӣ. Ҳар яке аз онҳо фаҳмиши хоси худро нисбат ба сохтори таркиби ҷиноят ва меъёрҳои ташаккули он пешниҳод мекунад, ки ин зарурати таҳлили муфассалро барои муайян намудани равиши аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ мувофиқтарин ба миён меорад.

Аҳамияти институти таркиби ҷиноятро аз ҳад зиёд арзёбӣ кардан мумкин нест, зеро он дар ҳуқуқи ҷиноятӣ якбора чанд функцияи муҳимро иҷро мекунад. Пеш аз ҳама, таркиби ҷиноят фарқияти дақиқро байни кирдорҳое, ки ба ҷавобгарии ҷиноятӣ меафтанд, ва кирдорҳое, ки чунин хусусият надоранд, таъмин менамояд, ки ин яке аз вазифаҳои асосии қонунгузории ҷиноятӣ мебошад. Ғайр аз ин, маҳз дар асоси таркиби ҷиноят андозаи ҷазо муайян карда мешавад, ки бояд нисбат ба шахси гунаҳгор одилона ва мутаносиб татбиқ

гардад ва ҳамин тарик тавозуни байни ҳуқуқҳои айбдоршаванда ва манфиатҳои ҷомеа таъмин карда шавад.

«Яке аз функсияҳои муҳими дигаре, ки таркиби ҷинойт иҷро мекунад, нақши он дар оғози таъқиби ҷинойтӣ мебошад: маҳз аломатҳои объективӣ ва субъективии муқарраршудаи кирдор ҳамчун асоси қонунии оғоз намудани парвандаи ҷинойтӣ ва ба ҷавобгариҳои ҷинойтӣ кашидани шахс хизмат мекунад. Ҳамин тарик, ин институти ҳуқуқӣ ҳамчун воситаи бунёди барои таъмин намудани адолат, қонуният ва пайдарпайӣ дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ баромад мекунад» [97, с. 136].

Таркиби ҷинойт категорияи таърихӣ ташаккулёфтаи ҳуқуқи ҷинойтӣ мебошад, ки барои муайян намудани воқеияти содир гардидани кирдоре, ки ба ҷавобгариҳои ҷинойтӣ мекашад, истифода мегардад. Он маҷмӯи аломатҳои объективии кирдори зиддихуқуқӣ, инчунин ҳаракатҳоеро дар бар мегирад, ки қонунгузориҳои ҷинойтӣ онҳоро ҳамчун кирдорҳои сазовори ҷазо муқаррар намудааст ва дар ташкил ва гузаронидани тафтиши пешакӣ, инчунин ҷустуҷӯи шахсоне, ки ҷинойт содир намудаанд, нақши муҳим мебозад. Рушди илми ҳуқуқи ҷинойтӣ нишон медиҳад, ки рафтори ғайриқонунӣ бояд ҳамчун падидаи сохторӣ ва низомнок баррасӣ карда шавад, ки унсурҳо ва аломатҳои муайянро дар бар мегирад; бе мавҷудияти онҳо бандубасти кирдор ҳамчун ҷинойт имконнопазир мебошад. Дар чунин замина таркиби ҷинойт на танҳо воситаи таҳлилӣ барои гурӯҳбандии кирдорҳои ҷинойтӣ мебошад, балки ҳамчунин сохтори ҳуқуқиест, ки қонуният, адолат ва объективияти таъқиби ҷинойтиро таъмин мекунад.

«Ҳамин тарик, таҳлили амиқи назариявии мавқеҳои мавҷуда нисбат ба муайян намудани таркиби ҷинойт шартӣ зарурӣ барои такмили доктринаи ҳуқуқи ҷинойтӣ ва таъмини ҳифзи самараноки ҳуқуқи шаҳрвандон, инчунин барои баланд бардоштани сифати фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ дар ҳудуди давлат ба ҳисоб меравад» [153, с. 1184].

Дар шароити муосири ҳуқуқи ҷинойтии миллии ҷинойткориро бояд ҳамчун маҷмӯи ҳаракат ё беҳаракатие баррасӣ намуд, ки аз рӯи мақсад,

хусусият ва оқибатҳои худ барои ҷомеа хавфи воқеӣ ё эҳтимолӣ доранд. Чунин муносибат имкон медиҳад кирдорҳо на танҳо аз нуқтаи назари расман вайрон намудани қонун, балки аз ҷиҳати зарароварии ҷамъиятии онҳо низ арзёбӣ карда шаванд. Дар ҳамин замина таркиби ҷиноят ҳамчун воситае баромад мекунад, ки имкон медиҳад кирдорҳои ғайриқонунӣ вобаста ба дараҷаи хавфнокии онҳо барои манфиатҳои ҷамъиятӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ ба низом дароварда ва фаркгузорӣ карда шаванд.

Моҳияти категорияи «таркиби ҷиноят» дар таъмини бандубасти дурусти кирдор ва муайян намудани гуноҳи шахси мушаххас ифода меёбад. Он талаб мекунад, ки ҳар як кирдори барои он ҷазои ҷиноятӣ пешбинишуда аз ҷиҳати мавҷудияти аломатҳои объективӣ ва субъективии ҷиноят бодикқат таҳлил карда шавад, зеро танҳо дар ин сурат ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахси гунаҳгор мумкин аст. Аҳамияти фаҳмиши дурусти таркиби ҷиноят дар он аст, ки маҳз дар асоси унсурҳои он муайян карда мешавад, кадом кирдорҳо ба доираи амали қонуни ҷиноятӣ дохил мешаванд, кадом ҷораҳои ҷавобгарӣ татбиқ мегарданд ва чӣ гуна мувозинат байни ҷазо ва ҳифзи ҳуқуқи ҷабрдидагон ва манфиатҳои ҷомеа дар маҷмӯъ таъмин карда мешавад.

Таркиби ҷиноят на танҳо мафҳуми расмӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ, балки сохтори мураккаби ҳуқуқӣ мебошад, ки барои ошкор намудан, таҳлил ва бандубасти кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок хизмат мекунад ва ҳамзамон қонуният, асоснокӣ ва адолати таъқиби ҷиноятиро таъмин менамояд [111, с. 376].

Мавқеи объективистӣ нисбат ба муайян намудани мафҳум ва аҳамияти таркиби ҷиноят аз мавқеи нормативистӣ бо як қатор хусусиятҳои принципӣ фарқ мекунад. Дар доираи объективизм таркиби ҷиноят на танҳо ҳамчун сохтори расмӣ қонунгузорӣ, ки ҳангоми бандубасти кирдор истифода мешавад, балки ҳамчун категорияи расмӣ-моддӣ баррасӣ мегардад, ки зухуроти воқеӣ ва ҳаракатҳои мушаххаси барои ҷамъият хавфнокро инъикос мекунад. Чунин фаҳмиш ба он асос меёбад, ки унсурҳои таркиби ҷиноят

ҳолатҳои воқеии кирдорро инъикос намуда, барои бандубасти ҷиноят мувофиқи муқаррароти КҶ ҚТ асоси объективӣ фароҳам меорад.

Бо вуҷуди фарқиятҳо, дар баъзе ҷиҳатҳо мавқеи нормативистӣ ва мавқеи объективистӣ метавонанд ба ҳам наздик бошанд. Масалан, ҳар ду мавқеъ зарурати таҳлили аломатҳои кирдор, ҳавфнокии ҷамъиятии он ва мутобиқати он ба меъёри ҳукуки ҷиноятиро эътироф мекунанд. Дар муҳити илмӣ то ҳол масъалаҳои душвори назариявӣ баррасӣ мешаванд. Аз ҷумла, суҳан дар бораи робитаи ҳавфнокии ҷамъиятӣ бо таркиби ҷиноят ва унсурҳои он, пайванди таркиби ҷиноят бо диспозитсияи моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ ва фарқ кардани кирдори ҷиноятӣ аз рафтори қонунӣ меравад.

Бояд қайд кард, ки рушди ҳукуки ҷиноятии миллӣ бо равияи нормативистӣ аз соли 1961 оғоз гардид, вақте ки Кодекси ҷиноятии дахлдор қабул шуд. Ин санад принсипи қонуниятро дар ҷавобгариӣ ҷиноятӣ мустақкам намуд, ки тибқи он ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашидани шахс танҳо дар сурате имконпазир аст, ки барои кирдори содиршуда меъёри мушаххаси қонун мавҷуд бошад.

Аз ҷиҳати таърихӣ ташаккули таълимот дар бораи таркиби ҷиноят бо рушди афкори ҳукукии хориҷӣ, махсусан доктринаи ҳукукии олмонӣ, робитаи зич дошт. Яке аз сарчашмаҳои муҳим таълимоти Талэнг ба ҳисоб меравад, ки дар он кирдори ҷиноятӣ аз нуқтаи назари ду тарафа - берунии ва дохилӣ баррасӣ мегардид. Тарафи берунӣ ҳаракатҳои объективии шахсро фаро мегирифт, дар ҳоле ки тарафи дохилӣ паҳлуи субъективиро инъикос намуда, ният, ирода ва ангезаи шахсро дар бар мегирифт.

Олимон ин консепсияро ба шароити ҳукукии миллӣ мутобиқ намуда, истилоҳи «таркиби ҷиноят»-ро ҷорӣ карданд ва дар доираи он унсурҳои объективӣ ва субъективиро ҷудо намуданд. Ҳамин тариқ, таркиби ҷиноят ҳамчун сохтори низомнок баррасӣ гардид, ки ҳам зухуроти воқеии кирдори зиддиҳукуқӣ ва ҳам муносибати руҳии дохилии шахсро ба кирдори содиршуда дар бар мегирад.

Дар он давра, инчунин дигар асосҳо барои муайян намудани мавҷудияти таркиби ҷинойт дар кирдори шахс пешниҳод мегардиданд. Масалан, С. И. Баршев қайд мекард, ки ҷинойт мавҷудияти якҷанд шартҳои ҳатмиро талаб мекунад:

- «1) шахси муайяне, ки кирдорро содир менамояд;
- 2) ҳаракати берунӣ, ки дар он зиддиҳуқуқии рафтор зоҳир мегардад;
- 3) ғайриқонунӣ ё зиддиқонунӣ будани ҳаракат, ки дар меъёрҳои ҳуқуқ муқаррар шудааст;
- 4) озодии ҳаракат, яъне қобилияти шахс барои бошууруна ва мустақилона амал кардан» [298, с. 170-175].

Ин муқаррарот нишон медиҳанд, ки ҳанӯз то мустаҳкам гардидани расмии мавқеи нормативистӣ дар ҳуқуқи ҷинойтии шӯравӣ, олимони аллакай аломатҳои асосии таркиби ҷинойтро ҷудо намуда, кӯшиш мекарданд онҳоро бо баррасии ҳам унсурҳои объективӣ ва ҳам субъективии он ба низом дароранд. «Чунин таҳлили таърихӣ имкон медиҳад таҳаввули доктринаи таркиби ҷинойт пайгирӣ гардида, фаҳмида шавад, ки тасаввуроти муосир дар бораи сохтори он чӣ гуна дар заминаи афкори ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣ ташаккул ёфтаанд» [198, с. 250].

Мавқеи зикршуда нишон медиҳад, ки намоёндагони мавқеи объективистӣ диққати асосиро ба мавҷудияти воқеии кирдор дар ҳаёти воқеӣ равона мекунанд. Ба ибораи дигар, рафтори ҷинойтӣ на танҳо ҳамчун меъёри абстраксии дар қонун мустаҳкамшуда, балки пеш аз ҳама ҳамчун ҳаракат ё беҳаракатии воқеан содиршуда баррасӣ мегардад, ки дорои хавфнокии ҷамъиятӣ мебошад. Дар айни замон таъкид карда мешавад, ки барои бандубасти дурусти кирдор ҳамчун ҷинойт мавҷудияти робита бо меъёри манъкунандаи амалкунандаи ҳуқуқ, ки дар Кодекси ҷинойтӣ мустаҳкам шудааст, зарур мебошад. Ин ҳолат ба намоёндагони мавқеи объективистӣ имкон медиҳад тарафи воқеии кирдорро бо шакли ҳуқуқии он пайваст намуда, асоснокии ҳуқуқии бандубастро таъмин намоянд.

Тибқи андешаи А.Н. Трайнин, таркиби чиноят маҷмӯи унсурҳо ва аломатҳои объективӣ ва субъективӣ мебошад, ки мутобиқи қонунгузориҳои чиноятӣ имкон медиҳанд ҳаракат ё беҳаракатии мушаххас ҳамчун кирдори барои ҷамъият хавфнок ва ҳамчун чиноят бандубаст карда шавад. Ў таъкид менамояд, ки таркиби чиноят на танҳо зухуроти берунии ҳаракатҳои шахс, балки муносибати равонии дохилии ӯ, ангеа, мақсад ва дарки кирдори содиршударо дарбар мегирад. Ҳамин тариқ, назарияи А.Н. Трайнин хусусияти низомноки таркиби чиноятро таъкид мекунад, ки дар он аломатҳои объективӣ рафтори воқеиро инъикос мекунанд, дар ҳоле ки аломатҳои субъективӣ дараҷаи гуноҳ ва хусусияти хавфнокии ҷамъиятии кирдорро муайян менамоянд.

Дар маҷмӯъ, мавқеи намояндагони равияи объективистӣ ва консепсияи А.Н. Трайнин зарурати ҷамоҳангсозии мавқеҳои воқеӣ ва меъёриро ҳангоми бандубасти чиноятҳо нишон медиҳанд, ки ин дақиқӣ ва қонуни будани таъқиби чиноятиро таъмин менамояд. Ин ҳолат барои татбиқи дурусти қонуни чиноятӣ ва ҳифзи манфиатҳои ҷомеа, давлат ва шахсият аҳамияти махсус дорад [143, с. 898].

Намояндагони мавқеи объективистӣ таркиби чиноятро дар маънои расмӣ-моддӣ баррасӣ намуда, таъкид мекунанд, ки бе мавҷудияти ҳаракат ё беҳаракатии мушаххаси субъекти ҳуқуқи чиноятӣ ҷавобгарии чиноятӣ амалӣ шуда наметавонад ва ҳуди таркиби чиноят низ муайян намегардад. Ба ибораи дигар, объективистҳо бар онанд, ки сохтори ҳуқуқии таркиби чиноят бо ҳаракат ё беҳаракатии воқеии шахс робитаи зич дорад: танҳо дар ҳолати исбот гардидани рафтори воқеии шахс метавон дар бораи мавҷудияти чинояти мушаххас ва татбиқи қонуни чиноятӣ сухан гуфт. Чунин мавқеъ аҳамияти амалии муайян намудани унсурҳои объективи кирдорро барои бандубасти қонунии чиноят таъкид намуда, робитаи устувори байни меъёри ҳуқуқӣ ва ҳаракат ё беҳаракатии барои ҷамъият хавфнокро таъмин менамояд.

Қорҳои илмӣ чунин муҳаққиқон, ба монанди Н.Ф. Кузнесова, Н.С. Тагансев, Т.В. Серетели, А.А. Тер-Акопов, Н.А. Бабий ва дигар мутахассисони

соҳаи ҳукуки ҷинойтӣ дар ташаккул ва рушди мавқеи объективистӣ нисбат ба фаҳмиши таркиби ҷинойт нақши муҳим бозидаанд. «Ба шарофати таҳқиқоти таҳлилӣ ва низомноксозии таҷрибаи ҳуқуктатбиқкунӣ имконият фароҳам омад, ки унсурҳои объективии ҷинойт, аз ҷумла кирдор, робитаи сабабӣ ва оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок, амиқтар таҳлил карда шаванд. Ин таҳқиқот на танҳо ба мушаххас гардидани меъёрҳои бандубасти кирдор ҳамчун ҷинойт мусоидат карданд, балки асосҳои илмии доктринаи ҳукуки ҷинойтиро таҳким бахшида, имконият доданд нуқтаҳои назари дақиқтар ва пайдарпайтар барои татбиқи ҳуқуқ дар амалияи ҳуқуқӣ ташаккул ёбанд» [341, с. 255].

Ба андешаи Н. Ф. Кузнесова: «таркиби ҷинойт, мисли ҳуди ҷинойт, кирдори объективии барои ҷамъият хавфнок ва баҳодихии ҳуқуқии онро аз нуқтаи назари Кодекси ҷинойтӣ дар бар мегирад. Ба ибораи дигар, таркиби ҷинойт асоси муқоисаи аломатҳои мушаххаси кирдори аз ҷониби шахс содиршуда бо аломатҳои дар меъёри ҳуқуки ҷинойтӣ муқарраргардида мебошад. Маҳз чунин вазифаи муқоисавӣ имкон медиҳад муайян карда шавад, ки ҳаракат ё беҳаракатии мушаххас ба таркиби муайяни ҷинойт мувофиқат мекунад ё не ва оё шахс метавонад бо асосҳои қонунӣ ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ кашида шавад» [77, с. 336].

Р. М. Комягин як қатор муқаррароти асосии мавқеи объективистиро нисбат ба фаҳмиши таркиби ҷинойт ҷудо менамояд, ки робитаи онро бо фаъолияти воқеии инсон таъкид мекунанд:

1. Дар ин фаҳмиш таркиби ҷинойт на танҳо як сохтори назариявӣ, балки падидаест, ки дар ҷинойти мушаххас зоҳир мешавад ва бо вақт, ҷой ва ҳолатҳои содиршавии он алоқаманд аст;

2. Унсурҳо ва аломатҳои таркиби ҷинойт падидаҳои воқеӣ мебошанд ва мисли ҳуди таркиби ҷинойт хусусияти воқеӣ доранд;

3. Муқоисаи ҷинойт ва таркиби ҷинойт дар сатҳи воқеаи мушаххас анҷом дода мешавад. Ҳамзамон бояд ба назар гирифт, ки ҷинойт аз ҷиҳати ҳаҷм нисбат ба таркиби худ васеътар буда, ғайр аз аломатҳои ҳатмии ба таркиб дохилшуда, он метавонад ҳолатҳои иловагиро, ки ба ҷазо таъсир мерасонанд,

хусусиятҳои шахсияти гунаҳгорро инъикос мекунанд, инчунин дигар омилҳоеро, ки аҳамияти мустақими ҳуқуқи ҷиноятӣ надоранд дар бар гирад.

Дар мавқеи объективистӣ таркиби ҷиноят ҳамеша бо кирдори воқеӣ пайваст аст. Яъне танҳо матни қонун не, балки ҳуди ҳолати содиршавии кирдор, нишонаҳо ва вазъияти он ба назар гирифта мешавад. Ин барои он муҳим аст, ки кирдор дуруст бандубаст шавад ва ҷавобгариӣ ҷиноятӣ бе асос татбиқ нагардад. Дар айни замон фарқгузориӣ байни таркиби ҷиноят ва ҳуди ҷиноят барои амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ аҳамияти муҳим дорад: таркиби ҷиноят асоси ҳуқуқии бандубастро муайян мекунад, дар ҳоле ки ҷиноят дар маҷмӯъ ҳамаи омилҳои иловагиро дар бар мегирад, ки ба қарори суд ва андозаи ҷазо таъсир мерасонанд [311, с. 6-14; 341, с. 255]. Масалан: «Судшаванда Абдуллоев Зубайдулло Асадуллоевич, ки дар ҶДММ «РҲШОНА» ба ҳайси механик кор мекард, дар давоми солҳои 2007-2009 борҳо бо роҳи дуздӣ амволи корхонаро (баллонҳои кислород, муҳаррикҳои барқӣ, мизи оҳанин ва дигар таҷҳизот) тасарруф намуда, онҳоро ба шахсони гуногун фурӯхта, маблағашро барои эҳтиёҷоти шахсӣ сарф кардааст.

Дар натиҷаи ин амалҳо ба корхона ва ҷабрдида Абдуллоев Асадулло зарари молиявӣ расидааст. Судшаванда дар мурофиа қисман гуноҳи худро эътироф намуда, изҳори пушаймонӣ кардааст.

Ҷабрдидагон ва шохидон тасдиқ кардаанд, ки ӯ аз имконияти дастрасӣ ба амвол истифода бурда, чандин маротиба дуздӣ содир намудааст. Баъзе зарарҳо баъдан ҷаброн гардидаанд ва ҷабрдидагон даъвои қатъӣ надошта, талаб кардаанд, ки нисбат ба ӯ ҷазои сабуктар (ғайриҳабсӣ) таъин карда шавад» [380]. Кирдорҳои А.З.А. ҳамчун зуҳуроти воқеии иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ бояд дар алоқамандӣ бо таркиби ҷиноят баррасӣ шаванд. Дар ин ҳолат унсурҳои таркиби ҷиноят бо амалҳои воқеӣ равшан пайваст мешаванд: объект амволи корхона аст, тарафи объективӣ дар тасарруфи пинҳонӣ ва фурӯши он дида мешавад, субъект шахси масъул ё коргар мебошад, тарафи субъективӣ бошад бо қасди бевоситаи молумулкӣ ифода меёбад.

Аз нигоҳи объективистӣ танҳо ҳуди кирдор муҳим нест. Ҳолатҳои ҳамроҳи он низ аҳамият доранд: такрор шудани амал, андозаи зарар, истифодаи мавқеи хизматӣ ва расонидани зарари моддӣ. Ин ҳолатҳо нишон медиҳанд, ки таркиби ҷиноят асоси ҳукукии ҷавобгарию ташкил дода, дар ҳоле ки ҷиноят ҳамчун падидаи воқеӣ маҷмӯи пурраи шароитҳоро дар бар мегирад, ки ба дараҷаи хатарнокӣ ва таъини ҷазо таъсир мерасонанд.

Ҳамин тариқ, дар доираи мавқеи объективистӣ таркиби ҷиноят ҳамчун маҷмӯи аломатҳои объективӣ ва субъективӣ кирдори барои ҷамъият хавфноке фаҳмида мешавад, ки бо гунаҳгоруна содир гардидааст ва танҳо дар сурате метавонад ҳамчун ҷиноят бандубаст карда шавад, ки дар қонуни ҷиноятӣ меъёри манъкунандаи дахлдор муқаррар шуда бошад. Ба ибораи дигар, объективистҳо таркиби ҷиноятро на ҳамчун категорияи абстрактӣ, балки ҳамчун низоми воқеан мавҷудбудаи аломатҳои баррасӣ мекунанд, ки имкон медиҳад рафтори мушаххаси шахс бо меъёрҳои муқарраршудаи ҳукуки ҷиноятӣ мутобиқ гардонида шавад.

Тавсифи ҷинояти мушаххас аз нуқтаи назари таркиби воқеӣ имкон медиҳад унсурҳои объективӣ ва субъективӣ ба тавре ҷудо карда шаванд, ки ҳангоми бандубасти минбаъдаи кирдор меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ бо ҳаракат ё беҳаракатии мушаххаси шахс ба таври дақиқ муқоиса карда шаванд. Ин ҳолат робитаи қатъии ҳукукиро байни рафтори воқеии субъект ва татбиқи қонунгузори ҷиноятӣ таъмин менамояд, ки барои риояи принципҳои қонуният ва адолат аҳамияти муҳим дорад.

Аксарияти олимоне, ки мавқеи объективистиро ҷонибдорӣ мекунанд, ба он назаранд, ки асоси ягонаи ҷавобгарию ҷиноятӣ таркиби ҷиноят мебошад. «Дар айни замон таркиби ҷиноят ҳамчун нишондиҳандаи мураккаби хавфнокии ҷамъиятии кирдор баррасӣ мегардад, ки ҳам зухуроти объективӣ ва ҳам муносибати субъективӣ шахси гунаҳгору дар бар мегирад. Бо вучуди ин, мавқеи муқобил низ мавҷуд аст, ки мувофиқи он асоси ҷавобгарию ҷиноятӣ бояд на таркиби ҷиноят ҳамчун сохтори ҳукукӣ, балки ҳуди ҷиноят дар маҷмӯъ бошад, ки ҳамаи ҳолатҳои ҳамроҳ, хусусиятҳои шахсияти гунаҳгор ва дигар

омилҳои таъсиррасон ба андозаи ҷазоро дар бар мегирад» [143, с. 898; 341, с. 255].

Ҳамин тариқ, концепсияи объективистӣ диққати асосиро ба тарафи воқеӣ ва сохтори таркиби ҷиноят равона намуда, дақиқии бандубаст ва қонуни будани татбиқи ҳуқуқи ҷиноятиро таъмин менамояд, дар ҳоле ки мавқеи алтернативӣ ба заминаи васеътарини иҷтимоӣ ва амалӣ таъя мекунад, ки дар он ҷиноят ҳамчун падидаи ягона ва мураккаб баррасӣ мегардад.

Мавқеи мазкур ба қадри кофӣ асоснок ба назар намерасад, зеро ҷиноят, ғайр аз таркиби ҷиноят ва аломатҳои асосии қирдори барои ҷамъият хавфнок ва гунаҳгоруна, инчунин унсурҳои иловагиро, аз ҷумла ҳолатҳои вазнинкунанда ва сабуқкунанда, марҳилаи содир шудани қирдор, инчунин дигар аломатҳое, ки барои муайян намудани асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ аҳамияти муҳим доранд, дар бар мегирад. Яъне ҷиноят доираи васеътари омилҳоро фаро мегирад нисбат ба таркиби ҷиноят, ки танҳо ба таври расмӣ муайян шудааст, ва ҳолатҳоеро ба назар мегирад, ки ба андозаи ҷазо ва бандубасти қирдор таъсир мерасонанд.

Дар концепсияи объективистӣ таркиби ҷиноят функцияи ба низом даровардани бандубасти қирдорро ҳамчун ҷиноят иҷро мекунад. Таркиби ҷиноят ҳамчун категорияи воқеӣ имкон медиҳад аломатҳои ҳатмии объективӣ ва субъективии қирдори шахси гунаҳгор ҷудо карда шаванд, ки баъдан бо меъёрҳои қонунгузори ҷиноятӣ муқоиса мегарданд. Танҳо дар ҳолате, ки ин аломатҳо ба меъёрҳои Қисми умумӣ ва Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ мутобиқат кунанд, мумкин аст ҳулоса бароварда шавад, ки қирдори мушаххас ҷиноят мебошад.

Бояд таъкид кард, ки асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ маҳз мутобиқати таркиби ҷиноят ба меъёрҳои ҳуқуқ мебошад, бе дарназардошти омилҳои иловагӣ, ба монанди ҳолатҳои сабуқкунанда ё вазнинкунанда, марҳилаи содир шудани ҷиноят ё имкони озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ. Ба ибораи дигар, таркиби ҷиноят ҳамчун таъягоҳи воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои бандубасти қирдор хизмат намуда, қонуният ва дақиқии татбиқи қонуни ҷиноятиро таъмин

мекунад, дар ҳоле ки дигар унсурҳои ҷиноят ба фардисозии ҷазо ва баҳодихии ниҳии ҳукукии кирдор таъсир мерасонанд.

Бартарии эҳтимолии мавқеи объективистӣ дар он зоҳир мегардад, ки таркиби ҷиноят бевосита бо кирдори воқеан содиршудаи барои ҷамъият хавфнок алоқаманд карда мешавад. Мувофиқи ин назар, таркиби ҷиноят аз нишонаҳои ҳатмии объективӣ ва субъективӣ иборат аст. Ин нишонаҳо бояд ба ҳамон дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ мувофиқ бошанд, ки дар ҳаракат ё беҳаракатии воқеии шахс зоҳир мегардад. Ин ҳолат имкон медиҳад бандубасти кирдор ба таври дақиқ анҷом дода шуда, принципи қонуният дар таъкиби ҷиноятӣ ба таври қатъӣ риоя гардад.

Бо вуҷуди ин, равиҳои объективистӣ низ бо як қатор масъалаҳои баҳснок рӯ ба рӯ мегардад. Аз ҷумла, масъалаи дуруст муайян намудани таносуби таркиби ҷиноят бо хавфнокии ҷамъиятии кирдор ва инчунин эътирофи таркиби ҷиноят ҳамчун асоси ягона барои ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шахс баҳснок боқӣ мемонад. Ҷонибдорони мавқеи, ки таркиби ҷиноятро ҳамчун «ҷисм» ё сохтори асосии кирдор барои эътироф намудани он ҳамчун ҷиноят мешуморанд, таъкид мекунанд, ки хавфнокии ҷамъиятӣ бояд ба сохтори таркиби ҷиноят дохил карда шавад, яъне тавассути аломатҳои объективӣ ва субъективӣ зоҳир гардад. Дар ҷунин ҳолат кирдори мушаххас танҳо дар сурати мавҷуд будани ҳамаи унсурҳои зарурии таркиби ҷиноят, ки мутобиқати онро ба меъёрҳои ҳукукии ҷиноятӣ таъмин мекунанд, метавонад ҳамчун ҷиноят эътироф гардад.

Барои дарки дурусти моҳият ва аҳамияти таркиби ҷиноят дар ҳукукии ҷиноятӣ муосир зарур аст таҳлили муқоисавии мавқеи нормативистӣ ва мавқеи объективистӣ гузаронида шавад. Бо дарназардошти бартариҳо ва маҳдудиятҳои ҳар ду равиш мумкин аст роҳҳои оптималии тақмили доктринаи ҳукукии ҷиноятӣ муайян гардида, инчунин пешниҳодҳои барои бартараф намудани ихтилофоти қонунгузорӣ пешниҳод карда шаванд. Ҷунин таҳлил имкон медиҳад низоми дақиқтари бандубасти ҷиноятҳо ташаккул ёбад, ки дар

он мувозинат байни сабти объективии кирдор ва баҳодихии ҳуқукии хавфнокии ҷамъиятии он таъмин мегардад.

Хулоса:

Таркиби ҷиноят яке аз категорияҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад, ки қонуният ва дақиқии бандубасти кирдорро таъмин менамояд. Он ҳамчун ҳалқаи пайванддиханда байни рафтори воқеии шахс ва меъёрҳои қонунгузори ҷиноятӣ баромад карда, имконияти ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидани шахсро муайян мекунад.

Мавқеи объективистӣ диққати асосиро ба кирдори воқеан содиршуда равона намуда, таркиби ҷиноятро ҳамчун низоми аломатҳои объективӣ ва субъективӣ баррасӣ мекунад, ки кирдори мушаххаси барои ҷамъият хавфнокро инъикос менамоянд. Тибқи ин равиш таркиби ҷиноят асоси воқеӣ барои бандубасти кирдор мебошад.

Таркиби ҷиноят ва ҳуди ҷиноят мафҳумҳои якхела нестанд. Ҷиноят аз таркиби ҷиноят васеътар аст. Барои таъини ҷазо танҳо мавҷуд будани аломатҳои таркиб кофӣ нест; ҳолатҳои сабуққунанда ва вазнинқунанда, то кадом марҳила расидани кирдор ва шахсияти гунаҳгор низ аҳамият доранд. Дар айни замон таркиби ҷиноят асоси ҳуқукии бандубасти кирдорро ташкил медиҳад.

Мавқеи объективистӣ имкон медиҳад бандубасти кирдорҳо ба таври низомнок анҷом дода шуда, бо меъёрҳои Кодекси ҷиноятӣ мутобиқ гардонида шавад. Аммо баҳс дар ин ҷо поён наёфтааст. Ҳанӯз ҳам савол мемунад, ки таркиби ҷиноят то чӣ андоза дараҷаи хавфнокии кирдорро нишон медиҳад ва оё танҳо мавҷуд будани он барои ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидан кофӣ аст ё не.

Аз нуқтаи назари мавқеи объективистӣ, таркиби ҷиноят маҷмӯи аломатҳои объективӣ ва субъективии кирдори воқеан содиршудаи барои ҷамъият хавфнок мебошад, ки танҳо дар сурати мавҷуд будани меъёри манъқунандаи дахлдор дар қонуни ҷиноятӣ метавонад ҳамчун ҷиноят эътироф гардад. Аломатҳои объективӣ рафтори воқеии субъектро (ҳаракат ё

беҳаракатӣ) инъикос мекунанд, дар ҳоле ки аломатҳои субъективӣ муносибати руҳии ӯро ба кирдор (гуноҳ, ангеza, мақсад) нишон медиҳанд. Таркиби ҷиноят ҳамчун асоси воқеӣ ва ҳуқуқии бандубасти кирдор хизмат намуда, имкон медиҳад кирдори мушаххаси шахс бо талаботи қонуни ҷиноятӣ муқоиса карда шуда, имконияти ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашидани ӯ муайян карда шавад.

5.3. Таносуби мавқеи «нормативистӣ» ва «объективистӣ» нисбат ба мафҳум ва аҳамияти таркиби ҷиноят

Бо мақсади таҳлил ва муқоисаи мавқеи нормативистӣ ва мавқеи объективистӣ нисбат ба мафҳум ва аҳамияти таркиби ҷиноят, мумкин аст аломатҳои умумии ин категорияи муҳими ҳуқуқи ҷиноятӣ, аз ҷумла бо муроҷиат кардан ба муқаррароти қонунгузориӣ амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шаванд. Масалан, тибқи **м.11 КҶ ҚТ**, ҷавобгариӣ ҷиноятӣ танҳо дар ҳолате ба вучуд меояд, ки агар кирдор пурра ба аломатҳои таркиби ҷиноят, ки дар Кодекси мазкур муқаррар шудаанд, мутобиқат намояд. Ин муқаррарот нишон медиҳад, ки таркиби ҷиноят ҳамчун меъёри ҳуқуқӣ барои фарқгузориӣ рафтори қонунӣ ва ғайриқонунӣ хизмат намуда, асосҳои ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашидани шахсро муайян мекунад ва риояи принципи қонуниятро дар муҳофизаи ҷиноятӣ таъмин менамояд. Муқоисаи равиши нормативистӣ ва объективистӣ барои он муҳим аст, ки нишон медиҳад назария дар амал чӣ гуна кор мекунад. Аз ин ҷо фаҳмидан мумкин аст, ки ҳангоми баҳодихии кирдори барои ҷамъият хавфнок ин ду равиш дар кадом нуқтаҳо ба ҳам наздик мешаванд ва дар кадом масъалаҳо аз ҳам ҷудо мегарданд [6].

Дар доираи мавқеи нормативистӣ нисбат ба фаҳмиши таркиби ҷиноят масъалаи таносуби байни ҷиноят ва таркиби ҷиноят пурра муайян нашудааст. Дар ин масъала муҳим аст муайян шавад, ки хавфнокии ҷамъиятӣ ҳамчун нишонаи ҷиноят дар нисбат ба категорияи таҳқиқшаванда чӣ қой дорад. А. А. Пионтковский қайд менамуд, ки: «Хавфнокии ҷамъиятӣ хусусияти объективи таркиби ҷиноят мебошад ва таълимот дар бораи хавфнокии ҷамъиятии кирдор

ба таълимот дар бораи тарафи объективии таркиби чиноят дохил мешавад» [116, с. 311].

А.Э. Жалинский ин масъаларо дигар хел мефаҳмид. Ба фикри ӯ, таркиби чиноятро бо ҳамаи нишонаҳои чиноят баробар доништан дуруст нест, чунки дар он хавфнокии ҷамъиятӣ пурра инъикос намешавад. Ба андешаи ӯ: «аломати бо таҳдиди ҷазо манъ кардани кирдор низ ба доираи таркиби чиноят дохил намешавад. Худи далели вайрон намудани меъёрҳои қонунгузориҳои чиноятӣ танҳо метавонад зиддиҳуқуқӣ будани кирдорро асоснок намояд, аммо масъалаи мавҷуд будан ё набудани хавфнокии ҷамъиятӣ боз ҳам кушода боқӣ мемонад» [223, с. 697].

Е. В. Благов низ чунин мешуморад, ки: «агар ба таркиби чиноят аломатҳои хавфнокии ҷамъиятӣ ва зиддиҳуқуқӣ дохил карда шаванд, пас ин категория бо мафҳуми чинояти навъи муайян баробар мегардад, ки дар натиҷа як падида бо ду истилоҳи гуногун ифода карда мешавад. Ба андешаи ӯ, таркиби чиноят танҳо метавонад хавфнокии ҷамъиятии кирдорро инъикос ё тавсиф намояд» [18, с. 692].

А.В. Иванчин хавфнокии ҷамъиятиро ба дохили таркиби чиноят намебарорад. Ба назари ӯ, ин аломат берун аз таркиб меистад, зеро бештар нишон медиҳад, ки кирдор аз ҷониби қонуни чиноятӣ манъ шудааст ва хусусияти зиддиҳуқуқӣ дорад [330, с. 462].

Дар назарияи ҳуқуқи чиноятӣ барои фаҳмидани муносибати байни чиноят ва таркиби чиноят равишҳои дигар низ мавҷуданд.

В. Н. Кудрявцев қайд мекард, ки: «Дар таркиби чиноят аломатҳо дар пайдарпайии нисбатан қатъӣ ҷойгир шуда, гурӯҳбандӣ гардидаанд ва ба унсурҳои муайяни чиноят вобаста карда мешаванд, ки ин хусусият барои мафҳуми умумии чиноят хос нест» [74, с. 352]. Хавфнокии ҷамъиятиро метавон ҳамчун нишонаи умумии як гурӯҳи чиноятҳо дар таркиби чиноят нишон дод. Муаллиф аз он бармеояд, ки чинояти мушаххас дар ҳаёт ҳамчун воқеаи ҷудогона рух медиҳад, вале таркиби чиноят танҳо нишонаҳои умумии чунин кирдорҳоро ҷамъбаस्त мекунад. Аз ҳамин сабаб, таркиби чиноят дар

воқеият танҳо тавассути ҷинойтҳои мушаххас маъно пайдо мекунад [75, с. 244].

Л.Д. Гаухман ишора мекард, ки: «Аломатҳои ҷинойт, ки аҳамияти иҷтимоӣ-ҳукукии онро ифода мекунанд, барои фарқгузориҳои кирдорҳои ҷинойтӣ аз кирдорҳои ғайриҷинойтӣ хизмат менамоянд. Дар айни замон аломатҳои таркиби ҷинойт сохтори дохилии онро инъикос намуда, барои ҷудо намудан ва минбаъд фарқгузориҳои намудҳои гуногуни ҷинойт заруранд. Илова бар ин, мафҳуми ҷинойт ва таркибҳои мушаххаси ҷинойт дар қонуни ҷинойтӣ муқаррар шудаанд, дар ҳоле ки мафҳуми умумии таркиби ҷинойт бештар хусусияти абстраксияи назариявӣ дорад» [27, с. 316].

Ба андешаи Н.А. Лопашенко: «таркиби ҷинойт на танҳо хавфнокии ҷамъиятӣ, балки дигар аломатҳои ҷинойтро низ инъикос мекунад, ки ин, масалан, аз аломати гунаҳгорӣ равшан дида мешавад. Ҳамзамон дар ҳаёти воқеӣ танҳо ҷинойт вучуд дорад, ки мазмунро ташкил медиҳад, дар ҳоле ки таркиби ҷинойт шакли муқаррароти қонунгузориҳои он мебошад» [165, с. 711].

Аз ин ҷо бармеояд, ки робитаи ҷинойт ва таркиби ҷинойт то ҳол пурра равшан нашудааст. Худи меъёрҳои ҳам, ки бояд ин робитаро муайян кунанд, баҳсӣ мемонанд. Баъзе муҳаққиқон хавфнокии ҷамъиятиро берун аз таркиби ҷинойт мегузоранд, баъзеи дигар онро ба ҳамаи унсурҳои таркиб ё танҳо ба қисми муайяни он, масалан ба тарафи объективӣ, вобаста медонанд. Дар баробари ин, назаре низ вучуд дорад, ки ҷинойтро ҳамчун падидаи воқеӣ ва таркиби ҷинойтро ҳамчун мафҳуми қонунӣ ё меъёрӣ шарҳ медиҳад.

Категорияи мавриди баррасии ҳукуки ҷинойтӣ дар дигар меъёрҳои Қисми умумии Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ зикр шудааст. Аз ҷумла, дар қ. 1 м. 32 КҶ ҚТ, ки ба ҷинойтҳои хотимаёфта ва нотаъмин бахшида шудааст, дар қ. 3 м. 34 КҶ ҚТ, ки раққунии ихтиёран даст кашидан аз ҷинойтро танзим мекунад, инчунин дар м. 73 КҶ ҚТ, ки масъалаи озод намудан аз ҷавобгарии ҷинойтиро дар ҳолати ҷаброн намудани зарари ба ҷабрдида расонидашуда пешбинӣ менамояд. Бо вучуди ин, дар ин меъёрҳо, ҳамчунин

дар моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ, таърифи мустақими таркиби ҷиноят ё шарҳи мазмуни он оварда нашудааст.

Таҳлили меъёрҳои Қисми умумӣ имкон медиҳад аломатҳои асосии объективӣ ва субъективии таркиби ҷиноят ҷудо карда шаванд. Масалан, объекти умумии ҷиноят дар қ. 1 м. 2 КҶ ҚТ инъикос ёфтааст, ки тибқи он қонунгузори ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли, муҳити зист, тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ, моликият, ҳимояи сохти конституционӣ ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҷовузи ҷиноятӣ, таъмини сулҳ ва амнияти башарият раван гардидааст. Ин муқаррарот заминаи дарки хусусияти кирдори барои ҷамъият хавфнокро фароҳам меорад, ки мавриди баҳодиҳии ҳуқуқи ҷиноятӣ қарор мегирад ва ҳамзамон ба номгузори бобҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ мутобиқат мекунад, ки дар онҳо намудҳои мушаххаси ҷиноят ва ҷораҳои ҷавобгарӣ барои содир намудани онҳо мушаххас карда шудаанд.

Бо вучуди он ки таърифи мустақими таркиби ҷиноят танҳо дар баъзе меъёрҳои алоҳида дучор меояд, таҳлили Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ имкон медиҳад аломатҳои бунёдие муайян карда шаванд, ки барои бандубасти ҷиноят заруранд ва самти ҳуқуқии қонунгузори ҷиноятиро муайян месозанд.

Тарафи субъективии ҷиноят дар м. м. 7 ва 27-30 КҶ ҚТ шарҳ дода шудааст. Ҷавобгари ҷиноятӣ танҳо дар ҳолате ба вучуд меояд, ки шахс кирдорро гунаҳгори содир карда бошад, яъне онро дидаву дониста ва бо муносибати руҳии муайян ба кирдорҳои худ анҷом диҳад. Қонунгузор якҷанд шакли гунохро пешбинӣ менамояд: қасд, ки метавонад бевосита ё бавосита бошад, инчунин беэҳтиётӣ, ки дар шакли худбоварӣ ё бепарвояи зоҳир мегардад. Дар баъзе ҳолатҳо мумкин аст якҷоя шудани шаклҳои гуногуни гуноҳ ба амал ояд, ки онро шакли дугонаи гуноҳ меноманд.

Тарафи объективии ҷиноят, мувофиқи нуктаҳои назари гуногуни назариявӣ, дар марҳилаи хотимаёбии ҷиноят таҳлил гардида, дар боби 6 КҶ ҚТ муфассал танзим шудааст ва дар моддаҳои Қисми махсус мушаххас мегардад. Он зухуроти берунии кирдори ҷиноятиро инъикос намуда, аз ҷумла тарз ва

воситаҳои содир намудани ҷинойт, олоти ҷинойт, робитаи сабабии байни ҳаракат ё беҳаракатии шахси гунаҳгор ва оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок, инчунин дигар унсурҳое, ки кирдорро аз нуқтаи назари объективӣ тавсиф мекунанд, дар бар мегирад. Тавсифи берунии ҷинойт дар диспозитсияҳои моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷинойтӣ мушаххас мегардад, масалан дар меъёрҳое, ки ба одамкушӣ, истехсол ва муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ҷинойтҳои ҷинсӣ ва дигар намудҳои ҷинойт бахшида шудаанд. Ин ҳолат имкон медиҳад кирдорҳо аз рӯи дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии онҳо гурӯҳбандӣ гардида, дақиқии бандубаст, мутаносибии ҷазо ва риояи принципи қонуният ҳангоми татбиқи ҷавобгарии ҷинойтӣ таъмин гардад.

Дар моддаи 22 КҶ ҚТ гуфта мешавад, ки субъекти ҷинойт танҳо шахси воқеӣ буда метавонад. Барои ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашида шудан ӯ бояд мукаллаф бошад ва ба синне расида бошад, ки Кодекс барои ҷавобгарӣ муқаррар кардааст. Ин муқаррарот принципи фардисозии ҷазоро инъикос намуда, имкони ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашидани шахсоне, ки мазмун ва аҳамияти кирдорҳои худро дарк карда наметавонанд ё ба синни пешбинишуда нарасидаанд, истисно менамояд.

Чудо намудани субъект, дар баробари объект, тарафи объективӣ ва тарафи субъективӣ, ба унсурҳои асосии таркиби ҷинойт мансуб мебошад. Ин унсурҳо дар бисёр дастурҳои таълимии ҳуқуқи ҷинойтӣ муфасссал баррасӣ гардида, ҳангоми таҳлили масъалаҳои гуногуни ҳуқуқи ҷинойтӣ ҳамчун категорияҳои роҳнамо истифода мешаванд. Онҳо имкон медиҳанд донишҳо дар бораи ҷинойт ба низом дароварда шаванд, заминаи методологӣ барои бандубасти кирдор фароҳам гардад ва инчунин ҳамчун асос барои таҳияи тавсияҳои назариявӣ ва амалӣ оид ба такмили қонунгузорию ҷинойтӣ ва фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ хизмат кунанд.

Муроҷиат ба мафҳуми ҷинойт имкон медиҳад онро бо таркиби ҷинойт муқоиса намуда, аҳамияти ин категорияи ҳуқуқи ҷинойтиро дар низоми ҳуқуқи ҷинойтӣ муайян кард. Мувофиқи қисми 1 моддаи 17 КҶ ҚТ, ҷинойт ҳамон

ҳаракат ё беҳаракатие мебошад, ки бо гуноҳ содир шуда, барои ҷамъият хавфнок аст ва Кодекс онро бо таҳдиди ҷазо манъ кардааст.

Ин таъриф чанд ҷанбаи муҳимро нишон медиҳад: аввалан, ҷиноят ҳамеша бо кирдори гунаҳкорои шахс алоқаманд мебошад, ки онро бо тарафи субъективии таркиби ҷиноят мепайвандад; дуюм, он бо хавфнокии ҷамъиятии кирдор тавсиф мешавад, ки таъсири манфии онро ба арзишҳои аз ҷониби қонун ҳифзшаванда инъикос мекунад; сеюм, қонунгузории ҷиноятӣ чунин кирдорҳоро манъ намуда, имкони татбиқи ҷазоро пешбинӣ менамояд, ки ҷиноятро ба категорияи дорои аҳамияти ҳуқуқӣ табдил медиҳад.

Муқоисаи мафҳуми ҷиноят бо таркиби ҷиноят нишон медиҳад, ки истилоҳи аввал падидаи васеътарро ифода мекунад, дар ҳоле ки таркиби ҷиноят сохторе мебошад, ки имкон медиҳад аломатҳои мушаххаси кирдор ба низом дароварда шуда, асосҳои ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шахс муайян карда шаванд. Ҳамин тариқ, омӯзиши мафҳуми ҷиноят ва таносуби он бо таркиби ҷиноят барои дарки мантиқи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва таъмин намудани қонуният дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ аҳамияти бунёдӣ дорад [6].

Аз ин рӯ, мафҳуми ҷиноят як қатор унсурҳои асосиро дар бар мегирад: мавҷудияти гуноҳ, хавфнокии ҷамъиятии кирдор, манъи мустақими он аз ҷониби Кодекси ҷиноятӣ, инчунин санксияе, ки барои содир намудани ҳаракат ё беҳаракатӣ пешбинӣ шудааст. Ҳангоми муқоиса бо таркиби ҷиноят равшан мегардад, ки таркиби ҷиноят мазмуни маҳдудтар дорад: он санксияро барои кирдори зиддихуқуқӣ дар бар намегирад ва асосан ба аломатҳои тамаркуз мекунад, ки худ кирдорро тавсиф менамоянд.

Гуноҳ ҳамчун аломати ҷиноят тарафи субъективии таркиби ҷиноятро инъикос мекунад, яъне муносибати руҳии шахсро ба кирдори содиршуда ва оқибатҳои он нишон медиҳад. Дар айни замон масъалаи он ки оё хавфнокии ҷамъиятӣ бояд мустақиман ба таркиби ҷиноят дохил карда шавад ё ҳамчун хусусияти васеътарини кирдори ҷиноятӣ баррасӣ гардад, то ҳол дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ баҳснок боқӣ монда, ҳалли ягона надорад. Ҳамин тариқ, таҳлили мафҳуми ҷиноят ва таркиби ҷиноят имкон медиҳад таносуби онҳо

дақиқтар муайян гардида, ядрои категорияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ошкор карда шавад ва унсурҳое муайян гарданд, ки ҳамчун асос барои ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидани шахс хизмат мекунанд.

Пештар мавқеи намоёндогони равиҳои нормативистӣ баррасӣ гардид, ки мувофиқи он хавфнокии ҷамъиятии кирдор ба тарафи объективии таркиби ҷиноят дохил карда мешавад. Таҳлили ин мавқеъ имкон медиҳад ҳулосаҳои муфассалтар бароварда шаванд: ҳангоми бандубасти ҷиноят баҳодиҳии зуҳуроти берунии кирдор, ба монанди тарзи содиршавӣ, воситаҳои истифодашуда ва оқибатҳои ба вучудодада, маҳз тавассути тарафи объективии таркиби ҷиноят амалӣ мегардад. Аз ин рӯ, он ҷанбаҳои хавфнокии ҷамъиятӣ, ки бевосита бо хусусиятҳои берунии кирдор алоқаманданд, метавонанд воқеан ба тарафи объективии таркиби ҷиноят мансуб дониста шаванд.

Бо вучуди ин, бояд таъкид кард, ки хавфнокии ҷамъиятӣ ҳамчун хусусияти кирдор танҳо бо аломатҳои берунии он маҳдуд намешавад. Он инчунин метавонад дар дараҷаи таҳдид ба манфиатҳои аз ҷониби қонун ҳифзшаванда ва дар оқибатҳои иҷтимоии кирдор зоҳир гардад, ки ин онро аз ҷиҳати концептуалӣ нисбат ба тарафи объективии таркиби ҷиноят васеътар мегардонад. Чунин мавқеъ имкон медиҳад муқаррароти назариявии равиҳои нормативистӣ бо вазифаҳои амалии бандубасти ҷиноятҳо пайваст гардида, фарқгузориҳои дақиқтари кирдорҳо аз рӯи дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии онҳо таъмин карда шавад ва ҳамзамон мутобиқати амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ ба принсипи қонуният нигоҳ дошта шавад.

Ҳамзамон дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ андешаҳои алтернативӣ низ нисбат ба масъалаи таносуби таркиби ҷиноят ва категорияи хавфнокии ҷамъиятӣ мавҷуданд. “Тибқи яке аз чунин мавқеъҳо, хавфнокии ҷамъиятӣ ҳамчун хусусияти мустақили ҳуқуқи ҷиноятӣ кирдор баррасӣ мешавад, ки мустақиман ба таркиби ҷиноят дохил намешавад ва бо он робитаи бевоситаи ҳуқуқӣ надорад. Ҷонибдорони ин назария таъкид мекунанд, ки таркиби ҷиноят танҳо бо маҷмӯи аломатҳои объективӣ ва субъективии зарурӣ барои

бандубасти кирдор маҳдуд мегардад, дар ҳоле ки баҳодиҳии хавфнокии ҷамъиятӣ хусусияти умумӣ ва арзёбии меъёрӣ дорад» [239, с. 566-567].

Тибқи мавқеи дуоҷиб, хавфнокии ҷамъиятиро наметавон ҳамчун унсуре ҷудогонаи таркиби ҷинойт нишон дод. Бо вучуди ин, он аз таркиби ҷинойт дур нест ва бо аломатҳои он робитаи наздик дорад. Аз ин нуқтаи назар, хавфнокии ҷамъиятӣ дараҷаи таҳдидро тавсиф мекунад, ки кирдор ба манфиатҳои аз ҷониби қонун ҳифзшаванда мерасонад ва ба муайян намудани шакли гуноҳ, вазнинии оқибатҳо ва андозаи ҷазо таъсир мерасонад. «Ҳамин тариқ, хавфнокии ҷамъиятӣ ҳамчун асоси категориявӣ барои таҳлили таркиби ҷинойт баррасӣ гардида, нақши унсуре пайванддихандаро байни муқаррароти назариявии ҳуқуқи ҷинойтӣ ва амалияи ҳуқуқатбиққунӣ иҷро мекунад» [242, с. 25-28].

Мавқеи аввал бештар ба равияи нормативистӣ хос мебошад, ки намоёндагони он ба муқаррароти расмӣ қонунгузорӣ таъяс мекунанд. Дар ин равиш савол дар бораи ҷойи хавфнокии ҷамъиятӣ дар тарафи объективии таркиби ҷинойт аҳамияти ҷиддӣ дорад. Аз ҷавоби ҳамин савол вобаста аст, ки муқаррароти моддаи 11 КҶ ҚТ то ҷӣ андоза дуруст ва дақиқ арзёбӣ карда мешавад. Олимоне, ки ба равияи нормативистӣ пайравӣ мекунанд, таҳлил менамоянд, ки то ҷӣ андоза мустаҳкам намудани аломатҳои таркиби ҷинойт дар қонунгузорӣ ба мантиқи ҳуқуқи ҷинойтӣ ва принсипи қонуният мутобиқат мекунад ва дар асоси ин зарурати мушаххас намудани ё тафсири баъзе меёрҳои ҳуқуқиро нишон медиҳанд.

Ҳамин тариқ, мавқеи нормативистҳо фаҳмиши назариявии хавфнокии ҷамъиятиро бо сохтори расмӣ таркиби ҷинойт мепайвандад ва ҳамчун роҳнамо барои таҳлил ва тақмили амалияи бандубасти ҷинойтҳо хизмат мекунад.

Эҳтимолан қонунгузор аз он баромадааст, ки категорияи хавфнокии ҷамъиятӣ ба тарафи объективии таркиби ҷинойт мансуб мебошад, зеро дар м.11 КҶ ҚТ он ҳамчун асоси мустақили ҷавобгарии ҷинойтӣ ҷудо карда нашудааст. Дар айни замон бояд қайд кард, ки худӣ модели назариявии таркиби

чиноят, ки таносуби аломатҳои объективӣ ва субъективиро дар бар мегирад, на дар м. 11 ва на дар дигар моддаҳои Қисми умумии Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муфассал шарҳ дода нашудааст.

Ин ҳолат имкон медиҳад ба хулоса омад, ки қонунгузор зарурати шарҳи муфассали нақши хавфнокии ҷамъиятиро надида, баҳодиҳии онро ба сатҳи таҳлили назариявӣ ва амалияи судӣ вогузор намудааст. Чунин сохт ҳамчунин нишон медиҳад, ки таркиби ҷиноят дар шакли меъёрӣ пеш аз ҳама ба аломатҳои мушаххаси кирдор, ки барои бандубаст ва татбиқи ҷавобгари ҷиноятӣ заруранд, диққат медиҳад, дар ҳоле ки тавсифи васеътарини рафтори ҷиноятӣ, ки бо хавфнокии ҷамъиятӣ алоқаманд аст, ҳамчун мафҳуми концептуалӣ баррасӣ мегардад ва тавассути таҳлили зухуроти берунии кирдор ва оқибатҳои он барои манфиатҳои аз ҷониби қонун ҳифзшаванда мушаххас мегардад.

Мавқеи дуоҷиб бештар ба намоёндогони равияи объективистӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ хос аст, ки таркиби ҷиноятро ҳамчун сохтори расмӣ-моддӣ баррасӣ мекунанд. Тибқи ин мавқеъ, хавфнокии ҷамъиятии кирдор наметавонад ҳамчун унсури алоҳидаи таркиби ҷиноят баррасӣ гардад. Гарчанде хавфнокии ҷамъиятӣ бо таркиби ҷиноят робитаи зич дорад, онро на ба тарафи объективӣ ва на ба тарафи субъективӣ дохил кардан мумкин нест, зеро табиати он хусусияти васеътар ва концептуалӣ дорад ва аз доираи аломатҳои расмӣ зарурӣ барои бандубасти ҷиноят берун мебарояд.

Ҳамин тариқ, равияи объективистӣ таъкид мекунад, ки ҳангоми таҳлили таркиби ҷиноят бояд, пеш аз ҳама, ба аломатҳои мушаххаси объективӣ ва субъективии кирдор таъкид карда шавад, дар ҳоле ки баҳодиҳии хавфнокии ҷамъиятӣ дар сатҳи умумии муайян намудани дараҷаи таҳдиде, ки кирдор ба манфиатҳои аз ҷониби қонун ҳифзшаванда мерасонад, амалӣ мегардад. Чунин мавқеъ имкон медиҳад сохтори қатъии таркиби ҷиноят нигоҳ дошта шуда, дақиқии бандубасти ҷиноят ва мутобиқати он ба принсипи қонуният таъмин гардад, ҳамзамон аҳамияти хавфнокии ҷамъиятӣ ҳамчун меъёри баҳодиҳии хусусияти барои ҷамъият хавфноки кирдор нодида гирифта намешавад.

Ғайр аз ин, агар кирдор дорои хавфнокии чамъиятӣ набошад, он мувофиқи қ. 2 м. 17 КҶ ҚТ ҳамчун кирдори қамаҳамият арзёбӣ мегардад. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки хавфнокии чамъиятӣ меъёре мебошад, ки имконияти ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ кашидани шахсро муайян мекунад, аммо он бевосита ба таркиби ҷинойт дохил намешавад. Аз ин рӯ, хавфнокии чамъиятӣ бояд ҳамчун асоси ҷавобгариӣ ҷинойтӣ баррасӣ гардад, ки аз ҷиҳати шаклӣ аз таркиби ҷинойт ҷудо бошад, вале ҳамзамон бо унсурҳои он робитаи зичи ҳуқуқи ҷинойтӣ дошта бошад.

Чунин консепсия имкон медиҳад ҳам дараҷаи таҳдидеро, ки кирдор ба манфиатҳои аз ҷониби қонун ҳифзшаванда мерасонад, ба назар гирифт ва ҳам сохтори дақиқи таркиби ҷинойтро, ки ба аломатҳои объективӣ ва субъективӣ асос меёбад, нигоҳ дошт. Ин ҳолат тавозуни байни бандубасти расмӣ кирдор ва баҳодихии хавфнокии чамъиятии онро таъмин мекунад, ки барои риояи принципҳои қонуният, мутаносибии ҷазо ва адолати татбиқи ҳуқуқ аҳамияти махсус дорад.

Дар амалия ҳолатҳое низ ба назар мерасанд, ки шахсон барои кирдорҳое ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ кашида мешаванд, ки хавфнокии чамъиятии назаррас надоранд. Чунин вазъият бо бандубаст гардидани кирдорҳои қамаҳамият ҳамчун ҷинойт дар баъзе ҳолатҳо алоқаманд аст. Таҳлили муфассали ин масъалаҳо ҳангоми баррасии таркибҳои расмӣ ҷинойт пешниҳод мегардад, ки дар он ҷо таносуби аломатҳои объективӣ кирдор ва меъёрҳои ҳуқуқии бандубаст арзёбӣ карда мешавад.

Бо вучуди ин, муқаррароти зикршуда нишон медиҳанд, ки хавфнокии чамъиятӣ ва унсурҳои таркиби ҷинойт ҳангоми муайян намудани асоси ҷавобгариӣ ҷинойтӣ набояд ҷудогона баррасӣ карда шаванд. Робитаи байни онҳо ягонагии таҳлили ҳуқуқи ҷинойтиро таъмин менамояд: унсурҳои таркиби ҷинойт аломатҳои мушаххаси кирдорро муайян мекунанд, дар ҳоле ки баҳодихии хавфнокии чамъиятӣ имкон медиҳад муайян карда шавад, ки татбиқи ҷавобгариӣ ҷинойтӣ то чӣ андоза асоснок аст ва ҷазо то кадом андоза

мутаносиб мебошад. Чунин муносибат риояи принципҳои қонуният ва адолатро дар мурофиаи ҷиноятӣ таъмин мекунад.

Мазмуни **м.11 КҶ ҚТ**-ро метавон ба шакли зерин ифода кард: «Асоси ҷавобгариӣ ҷиноятӣ содир намудани кирдори барои ҷамъият хавфнок мебошад, ки ҳамаи аломатҳои таркиби ҷиноятро, ки дар Кодекси мазкур пешбинӣ шудаанд, дар бар мегирад».

Дар ин муқаррарот ду ҷанба аҳамияти асосӣ доранд. Аввалан, гуноҳ, ки ба тарафи субъективии таркиби ҷиноят дохил мешавад, муносибати руҳии шахсро ба кирдори содиршуда ва оқибатҳои он инъикос мекунад. Дуюм, хавфнокии ҷамъиятӣ, ки бо ҳар як унсури таркиби ҷиноят робитаи зич дорад, баҳодихии дараҷаи таҳдиди кирдорро барои манфиатҳои аз ҷониби қонун ҳифзшаванда таъмин менамояд. Баррасии якҷояи ин омилҳо имкон медиҳад мафҳуми пурраи асоси ҷавобгариӣ ҷиноятӣ татбиқ гардад ва аломатҳои расмӣ таркиби ҷиноят бо хавфнокии воқеии ҷамъиятии кирдор пайваست карда шаванд.

Бо чунин фаҳмиш масъалаи норавшание, ки дар қисми 2 моддаи 17 КҶ ҚТ ба назар мерасад, равшантар мегардад. Яъне агар кирдор аз берун ба яке аз амалҳои дар Қисми махсуси Кодекс пешбинишуда монанд бошад, вале аз сабаби қамаҳамиятӣ барои ҷомеа хавфнокӣ надошта бошад, онро ҷиноят ҳисобидан мумкин нест. Ворид намудани баҳодихии хавфнокии ҷамъиятӣ ба таҳлили асоси ҷавобгариӣ ҷиноятӣ имкон медиҳад кирдорҳои қамаҳамият аз кирдорҳои воқеан хавфнок дуруст фарқ карда шаванд, ки ин мутаносибии татбиқи ҷазо ва риояи принциби қонуниятро дар мурофиаи ҷиноятӣ таъмин мекунад.

Аз нуқтаи назари намоёндагони равияи объективистӣ, дурусттар он аст, ки таркиби ҷиноят аз ҷиҳати табиат ҳамчун категорияи расмӣ-моддӣ эътироф карда шавад. Чунин мавқеъ имкон медиҳад ба истилоҳ «скелет»-и кирдор чудо карда шавад, яъне маҷмӯи аломатҳои ҳатмӣ объективӣ ва субъективӣ он, ки барои бандубасти ҷиноят заруранд. Ҳамаи дигар хусусиятҳои кирдор, аз ҷумла ҳолатҳои берунии иловагӣ ва зухуроти гуногун, ҳамчун «шакли берунӣ»

баррасӣ мегарданд, ки барои эътироф намудани кирдор ҳамчун ҷиноят ҳатмӣ нестанд.

Равияи объективистӣ сохтори равшани таҳлили таркиби ҷиноятро таъмин намуда, имкон медиҳад маҷмӯи ҳадди ақали аломатҳое, ки ҷавобгарии ҳукукиро муайян мекунанд, аз доираи васеи унсурҳои воқеӣ ва ҳолатӣ ҷудо карда шавад. Ин барои амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ аҳамияти махсус дорад, зеро ба суд ва мақомоти тафтиш имкон медиҳад диққати худро ба аломатҳои ҳатмӣ зарурӣ барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс равона намоянд ва ҳамзамон ҳавфнокии ҷамъиятӣ ва дигар хусусиятҳои ҳамроҳи кирдорро ҳангоми муайян намудани дараҷаи ҷазо ва бандубасти ҷиноят ба назар гиранд.

А. А. Пионтковский таъкид мекард, ки: «таркиби ҷиноят ягона асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад, зеро танҳо дар доираи таркиби ҷиноят метавон аломатҳои объективӣ ва субъективиро муайян намуд, ки асоси чунин ҷавобгарию ташкил медиҳанд» [116, с. 311].

Масъалаи асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ аз ҷониби В. Н. Кудрявцев низ ба таври ғуногун шарҳ дода шудааст. «Дар яке аз қорҳои илмӣ худ ӯ қайд менамояд, ки аломатҳои таркиби ҷиноят хусусияти объективӣ дошта, дар ҳар як ҷинояти мушаххас ҳамчун аломатҳои падидаҳои воқеӣ зоҳир мегарданд. Аз ин ҷо ҳулоса бароварда мешавад, ки таркиби ҷиноят ягона асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад» [75, с. 244]. Аммо дар таҳқиқоти дигари монографияи В. Н. Кудрявцев ба ҳулосае меояд, ки: «аломати таркиби ҷиноят - ин яке аз унсурҳои сохтори ҷиноят мебошад, ки дар доираи меъёри ҳукуқи ҷиноятӣ мустақкам шудааст. Муайян намудани асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ дар раванди бандубасти ҷиноят, тавассути муқоисаи аломатҳои таркиби ҷиноят бо аломатҳои воқеии кирдори содиршуда амалӣ мегардад» [74, с. 352].

И. Я. Гонтар пешниҳод мекард, ки: «асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ мутобиқати аломатҳои кирдори барои ҷамъият ҳавфноки аз ҷониби шахс содиршуда ба тавсифи онҳо дар Кодекси ҷиноятӣ мебошад. Ба андешаи ӯ, таркиби ҷиноят наметавонад ҳамчун асоси ягонаи ҷавобгарии ҷиноятӣ баромад кунад» [28, с. 200].

А.И. Марсев ҳам ҳамин фикрро пеш мегузорад: ҷавобгарии ҷинойтӣ пеш аз ҳама аз ҳуди содир шудани ҷинойт сар мезанад. Ба назари ӯ, маҳз ҷинойт, на танҳо таркиби он, беҳтар нишон медиҳад, ки ҷаро шахс бояд ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашида шавад [97, с. 136]. Ин мавқеъро С. А. Маркунсов низ ҷонибдорӣ мекунад, ки: «ба андешаи ӯ таркиби ҷинойт наметавонад асоси ҷавобгарии ҷинойтӣ бошад. Ӯ асоси ҷавобгарии ҷинойтиро ҳамчун далели аз ҷониби ҳукми суд муқарраршудаи гунаҳгори вайрон намудани манъи ҳуқуқи ҷинойтӣ мефаҳмад, яъне ҷинойти мушаххаси содиршуда» [346, с. 550].

Дар байни камбудихои таҳрири амалкунандаи м. 8 «Асоси ҷавобгарии ҷинойтӣ» КҶ ФР (м.11 КҶ ҚТ) А. В. Иванчин: «аз ҷумла набудани ишора ба аломати хавфнокии ҷамъиятии кирдори содиршударо қайд менамояд, ки ба меъёри марбут ба қамаҳамиятии кирдор муҳолифат мекунад. Ҳамчунин ӯ ибораи «таркиб дар кирдор мавҷуд аст»-ро нодуруст меҳисобад, зеро таркиби ҷинойт дар қонуни ҷинойтӣ пешбинӣ мегардад, на дар ҳуди кирдор» [330, с. 462].

Фаҳмидани робитаи таркиби ҷинойт бо асоси ҷавобгарии ҷинойтӣ имкон медиҳад, ки ҷойи ин мафҳум дар ҳуқуқи ҷинойтӣ равшантар гардад. Аммо дар ин масъала миёни олимони то ҳол ягонагии назар нест. Бархе асоси ҷавобгариро дар таркиби ҷинойт мебинанд, баъзеи дигар дар ҳуди ҷинойти мушаххас, гурӯҳи сеюм бошад онро дар мувофиқ омадани нишонаҳои кирдори содиршуда ба нишонаҳои дар қонуни ҷинойтӣ пешбинишуда медонад.

То замоне ки ин масъалаҳо равшан нашаванд, фаҳмиши нормативистии таркиби ҷинойт низ пурра устувор намегардад, зеро дар дохили худ ҳанӯз баъзе зиддиятҳои нигоҳ медорад. Масалан, А. П. Козлов асоснок қайд менамояд, ки: «таркиби ҷинойт дар фаҳмиши нормативистӣ наметавонад ба сохтори меъёри ҳуқуқи ҷинойтӣ ворид карда шавад, зеро он яке аз унсурҳои меъёри ҳуқуқи ҷинойтӣ -диспозитсияро иваз мекунад. Диспозитсия дар асл модели намуди ҷинойт мебошад ва аз ҷиҳати ҳаҷм ба таркиби ҷинойт баробар меояд. Дар ҷунин шароит тасаввурот дар бораи таркиби ҷинойт ҳамчун модели назариявии сохтори ҷинойт маънои ҳудуди аз даст медиҳад» [57, с. 751].

Агар ба мавқеи нормативистҳо мурочиат намоем, бояд таъкид кард, ки дар доираи чунин мавқеъ мазмуни категорияи ҳуқуқи ҷиноятӣ -»таркиби ҷиноят» ба таври ҷиддӣ тағйир меёбад. Тибқи ин назар, вазифаи асосии таркиби ҷиноят: мустаҳкам намудани аломатҳои кирдор, ки барои бандубасти он заруранд амалан ба ҳуди меъёри мушаххаси қонуни ҷиноятӣ интиқол дода мешавад. Ба ибораи дигар, дар фаҳмиши нормативистӣ таркиби ҷиноят нақши дуҷумдараҷаро иҷро менамояд, зеро функсияи асосии ҳуқуқӣ оид ба муайян намудани асоси ҷавобгариҳои ҷиноятӣ бевосита аз ҷониби матни қонун амалӣ карда мешавад.

Ин ҳолат аз он дарак медиҳад, ки ҷаро мавқеи нормативистӣ ба муқаррароти расмии КҶ ҚТ таъя намуда, таркиби ҷиноятро асосан ҳамчун воситае баррасӣ мекунад, ки аломатҳои аллакай дар меъёри ҳуқуқӣ пешбинишударо мустаҳкам месозад, на ҳамчун категорияи мустақили таҳлилӣ барои баҳодиҳии ҳавфнокии ҷамъиятии кирдор ва гуноҳи шахс. Чунин мавқеъ таркиби ҷиноятро аз матни қонун саҳт вобаста намуда, мустақилияти назариявии онро коҳиш дода, имконияти таҳлили кирдори воқеии субъектро дар доираи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ маҳдуд мекунад.

Ҳангоми ҷамъбасти гуфтаҳои боло метавон фарқиятҳои муҳими мавқеҳоро дар муайян намудани мафҳум ва аҳамияти «таркиби ҷиноят» ҷудо кард. Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ маъмулан мавқеи нормативистӣ ва мавқеи объективистӣ фарқ карда мешаванд, ки мутаносибан моҳияти расмӣ ва расмӣ-моддии таркиби ҷиноятро инъикос менамоянд. Нормативистҳо диққати асосиро ба матни қонун равона намуда, таркиби ҷиноятро ҳамчун воситаи мустаҳкам намудани аломатҳои кирдор, ки дар меъёри мушаххас пешбинӣ шудаанд, баррасӣ мекунанд. Объективистҳо бошанд бар онанд, ки таркиби ҷиноят сохтори нисбатан мустақил буда, маҷмӯи аломатҳои ҳатмии объективӣ ва субъективӣ кирдорро, ки, ба истилоҳ «скелети» ҷиноятро ташкил дода имкон медиҳад моҳияти дохилии онро аз ҳолатҳои берунии иловагӣ ҷудо намоем, дар бар мегирад.

Таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки дар низоми ҳукукии ҚТ бо таҳрири амалкунандаи Кодекси ҷиноятӣ мавқеи объективистӣ мувофиқтар ба назар мерасад. Ин мавқеъ имкон медиҳад таркиби ҷиноят ба таври фарогир арзёбӣ гардад, зеро дар он ҳам аломатҳои объективӣ ва тарзҳои содир шудани кирдор, ҳам тарафи субъективӣ ва ҳам хавфнокии ҷамъиятӣ ба назар гирифта мешаванд, дар ҳоле ки сохтори дақиқи таҳлили ҳукукӣ нигоҳ дошта мешавад. Чунин мавқеъ ба ҳамроҳанг гардидани муқаррароти назариявии ҳукуки ҷиноятӣ бо амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ мусоидат намуда, ба бандубасти дақиқтари ҷиноятҳо, риояи принсипи қонуният ва адолат ҳангоми таъини ҷазо мусоидат мекунад.

Зери мафҳуми таркиби ҷиноят бояд категорияи калидии ҳукуки ҷиноятӣ фаҳмида шавад, ки ҳамчун асоси қонунии ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шахс мутобиқи қонунгузории амалкунанда хизмат мекунад. Ин категория маҷмӯи аломатҳои расмӣ-моддиро инъикос менамояд, ки ҳам тарафи объективӣ ва ҳам тарафи субъективии кирдори зиддиҳукукии барои ҷамъият хавфнокро тавсиф мекунанд. Вобаста ба чунин мавқеъ таркиби ҷиноят имкон медиҳад дар кирдори мушаххас мавҷуд будани ҷиноят дар муқоисаи ҳолатҳои воқеӣ бо критерияҳои қонун муқарраршуда муайян карда шавад.

Ҳамин тариқ, таркиби ҷиноят ҳамзамон функцияи назариявӣ ва амалиро иҷро мекунад: аз як тараф, он ҳамчун асоси методологӣ барои таҳлили кирдор дар таҳқиқоти илмӣ хизмат менамояд, аз ҷониби дигар бошад, ҳамчун воситаи бандубасти ҷиноятҳо дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ истифода мешавад ва қонуният, адолат ва мутаносибии татбиқи ҷазоро таъмин мекунад.

Таркиби ҷиноят ҳамчун категорияи ҳукуки ҷиноятӣ дорои аҳамияти бисёрчанба буда, дар низоми ҳукуки ҷиноятӣ як қатор функцияҳои муҳимро иҷро мекунад. Пеш аз ҳама, он бандубасти дурусти кирдори зиддиҳукукиро таъмин намуда, имкон медиҳад аломатҳои мушаххаси ҳаракат ё беҳаракатии шахс муайян карда шаванд ва ҳамзамон ҳукуку озодиҳои ӯ, ки дар муҳофизати ҷиноятӣ кафолат дода шудаанд, риоя гарданд. Сохтори назариявии таркиби ҷиноят имкон медиҳад аз баҳодиҳии умумии рафтори гунаҳгор ба муайян

намудани асоси ҳадди ақал ва кофии ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс гузарем, ки ин ба дақиқӣ ва адолати фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ мусоидат менамояд.

Хулоса:

Таҳлили таносуби мавқеи нормативистӣ ва мавқеи объективистӣ нишон медиҳад, ки дар шароити муносири низоми ҳуқуқии ҚТ мавқеи объективистӣ мувофиқтар ба назар мерасад. Бартарии ин мавқеъ дар он аст, ки баҳодиҳии кирдор бо дарназардошти аломатҳои расмӣ-моддӣ анҷом дода мешавад, ки ҳам дар КҚ ҚТ мустаҳкам гардидаанд ва ҳам дар воқеияти амалии ҳаёт зоҳир мешаванд. Чунин мавқеъ таркиби ҷиноятро ҳамчун сохтори ягонаи бо хавфнокии ҷамъиятӣ алоқаманд баррасӣ намуда, имкон намедиҳад хавфнокии ҷамъиятии хоси ҳар як ҷиноят нодида гирифта шавад. Ин ҳолат ба муқаррароти **м.11 КҚ ҚТ**, ки тибқи он таркиби ҷиноят асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад, мутобиқат мекунад.

Чунин тавзеҳ додан ё дақиқтар фаҳмидани таркиби ҷиноят аз ҷиҳати назариявӣ муҳим аст. Он метавонад норавшаниҳоро, ки ҳангоми бандубасти кирдорҳои камаҳамият ба миён меоянд, кам кунад ва ҳатогҳои ҳуқуқтатбиқкуниро пешгирӣ намояд. Чунин мавқеъ ба баланд гардидани дақиқии бандубасти ҳуқуқи ҷиноятӣ, риояи принципи қонуният ва таҳкими адолат ҳангоми таъини ҷазо мусоидат мекунад.

Таҳқиқоти муқоисавии мавқеи объективистӣ ва мавқеи нормативистӣ нисбат ба фаҳмиши таркиби ҷиноят нишон медиҳад, ки назарияи объективистӣ ба рушди концепсияи умумии таркиби ҷиноят бештар мусоидат мекунад. Агар таркиби ҷиноят, мисли ҳуди ҷиноят, ҳамчун падидаи воқеӣ фаҳмида шавад, пас хавфнокии ҷамъиятӣ танҳо ба як ҷузъи он маҳдуд намемонад. Дар чунин ҳолат ин аломат метавонад ба ҳамаи унсурҳо ва нишонаҳои таркиби ҷиноят дахл дошта бошад.

Аз нуқтаи назари мавқеи нормативистӣ, таркиби ҷиноят ҳамчун зухуроти зиддихуқуқии ҷиноятӣ баррасӣ мешавад ва аз ин рӯ нақши он метавонад қисман бо ҳуди матни меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ иваз гардад. Дар

чунин мавқеъ, аввалан, таркиби ҷинойт бевосита дар раванди бандубасти кирдори ҷинойтӣ иштирок намекунад, зеро бандубаст тавассути муқоисаи хусусиятҳои кирдори содиршуда бо муқаррароти меъёри дахлдори қонун анҷом дода мешавад; дуюм, таркиби ҷинойт ҳамчун асоси ҳуқуқии ба ҷавобгари ҷинойтӣ кашидан хизмат мекунад, дар ҳоле ки ҳуди кирдор асоси воқеии чунин ҷавобгарӣ ба ҳисоб меравад.

Бар хилофи мавқеи нормативистӣ, консепсияи пешниҳодшуда ба сохтори кирдори содиршуда таъяс мекунад, ки унсурҳо ва аломатҳои дар бар мегирад, ки гунаҳгорӣ ва ҳафнокии ҷамъиятии ҷинойти мушаххасро инъикос мекунад. Дар натиҷа, таркиби ҷинойт ҳамчун асоси ягонаи ба ҷавобгари ҷинойтӣ кашидани шахс баромад мекунад.

Муаллиф таркиби ҷинойтро дар робита бо навъи мушаххаси ҷинойт мефаҳмад. Яъне ин мафҳум танҳо дар матни қонун маънои ҳуқуқӣ пайдо мекунад ва маҳз қонун муайян месозад, ки кадом нишонаҳо барои як ҷинойти муайян заруранд.

Агар равишҳои нормативистӣ ва объективистӣ ба ҳам наздик карда шаванд, таркиби ҷинойтро метавон ҳамчун шакле фаҳмид, ки дар он ҷинойт пурратар инъикос меёбад. Дар ин сурат он танҳо маҷмуи нишонаҳои расмӣ намемонад, балки ҳам зиддиҳуқуқӣ, ҳам гунаҳгорӣ ва ҳам ҳафнокии ҷамъиятии кирдорро дар бар мегирад.

5.4. Намудҳои таркиби ҷинойт

Дар назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ ҳамаи таркибҳои ҷинойт вобаста ба як қатор ҳолатҳо ба намудҳои муайян тасниф карда мешаванд. Одатан чунин тасниф пешниҳод мегардад:

1. Аз рӯи дараҷаи ҳафнокии ҷамъиятӣ:

а) таркиби асосӣ — нишонаҳои дар бар мегирад, ки барои ҳамин навъи ҳуқуқвайронкунӣ заруранд ва ҳангоми содир шудани ҷинойти мушаххас ҳамеша ҷой доранд;

б) таркиби бандубастшаванда (таркиб бо ҳолатҳои вазнинкунанда) - илова бар аломатҳои таркиби асосӣ аломатҳои махсусро дар бар мегирад, ки нисбат ба таркиби асосӣ ҳазои вазнинтарро муқаррар месозад;

в) таркиби махсусан бандубастшаванда – чунин нишонаҳоро дар бар мегирад, ки ҳавфнокии кирдорро бештар қарда, боиси пешбинӣ шудани ҳазои саҳттар мегарданд;

г) таркиби имтиёзнok – дар баробари нишонаҳои таркиби асосӣ, аломатҳои махсусро дар бар мегирад, ки ҳазоро нисбат ба таркиби асосӣ сабуқтар месозанд.

Бояд қайд қард, ки баъзе муаллифон нисбат ба таркибҳои бандубастшаванда, махсусан бандубастшаванда ва имтиёзнok тарзи дигари ҷудосозиро пешниҳод мекунанд: аломатҳои бандубастшавандаи дараҷаи I (қ. 2), аломатҳои бандубастшавандаи дараҷаи II (қ. 3), аломатҳои бандубастшавандаи дараҷаи III (қ. 4). Дар қорҳои қаблии ҳуд ин муаллифон таснифи анъанавиро пешниҳод қарда буданд [47, с. 350].

2. Аз рӯи соҳтори таркиб:

а) таркиби моддӣ - ҷиноят аз лаҳзаи ба вуҷуд омадани оқибати ҷиноятӣ, ки дар диспозитсияи меёр тавсиф шудааст, хотимаёфта ҳисобида мешавад;

б) таркиби расмӣ - ҷиноят аз лаҳзаи содир шудани ҳуди кирдори ҷиноятӣ, новобаста аз ба вуҷуд омадани оқибатҳо, хотимаёфта эътироф мешавад;

в) таркиби қутоҳқардашуда - ҷиноят бо сабаби ҳавфнокии баланди кирдор дар марҳилаҳои барвақттар: тайёри ё суиқасд хотимаёфта ҳисобида мешавад.

3. Аз рӯи соҳтор:

а) таркиби оддӣ – ҳолатест, ки қонун нишонаҳои ҷиноятро ба шакли яқлухт ва бе мураккабсозии иловагӣ нишон медиҳад;

б) таркиби мураккаб – ҳолатест, ки дар он нишонаҳои ҷиноят васеътар ифода мешаванд: масалан, ду объект, яқчанд ҳаракат ё яқчанд оқибати ҷиноятӣ нишон дода мешавад;

в) таркиби алтернативӣ - қонун ҳамчун ҷиноят содир намудани ҳадди ақал яке аз кирдорҳое, ки дар диспозитсияи меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ нишон дода шудаанд, эътироф мекунад.

Ҳамин тариқ, таркиби ҷиноят бояд ҳамчун категорияи бунёдии ҳуқуқи ҷиноятӣ баррасӣ карда шавад, ки дар диспозитсияҳои моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври меъёрӣ мустақкам гардида, маҷмӯи низомноки аломатҳои аз ҷиҳати ҳуқуқӣ аҳамиятдоштаи кирдори мушаххаси барои ҷамъият хавфнок ва сазовори ҷазоро инъикос менамояд. Ин категория дар худ хусусиятҳои типологии таҷовузи ҷиноятиро муттаҳид намуда, имкони дарки назариявӣ ва ҷудокунии меъёрии онро дар низоми ҳуқуқи ҷиноятӣ таъмин мекунад.

Мазмуни сохтори таркиби ҷиноят дар ягонагӣ ва робитаи мутақобилаи унсурҳои ҳатмии он: объект, тарафи объективӣ, субъект ва тарафи субъективӣ ифода меёбад, ки маҷмӯи онҳо модели универсалии ҷиноятро ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ ташкил медиҳад. Муайян ва таҳлил намудани ин унсурҳо имкон медиҳад хусусияти ҳар як таркиби ҷинояти алоҳида ошкор гардида, ҷойгоҳи он дар низоми умумии манъкуниҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ муайян карда шавад.

Аз нуқтаи назари функционалӣ, таркиби ҷиноят ҳамчун асоси ҳуқуқии ҷавобгарии ҷиноятӣ ва шартҳои зарурии бандубасти кирдори барои ҷамъият хавфнок мутобиқи талаботи қонуни ҷиноятӣ баромад мекунад. Он функцияи фарқгузорино иҷро намуда, ҷиноятҳоро аз рӯи дараҷа ва хусусияти хавфнокии ҷамъиятӣ ҷудо мекунад ва ҳамзамон кирдори ҷиноятиро аз дигар шаклҳои рафтори иҷтимоӣ, ки хусусияти ҷиноятӣ надоранд, фарқ менамояд. Ғайр аз ин, тавассути муайян намудани таркиби ҷиноят ҳудудҳои ҷазодиҳии кирдор муайян мегарданд, ки дар маҷмӯъ имкон медиҳад онро ҳамчун яке аз қафолатҳои муҳими ҳуқуқи ҷиноятӣ барои амалӣ намудани принсипи конституционии озодии шахсӣ ва дахлнопазирии шахсият баррасӣ намоем [299, с. 188-190].

Содир гардидани кирдори ҷиноятӣ метавонад бо ба вуҷуд омадани оқибатҳои моддӣ ё ғайримоддӣ ҳамроҳ бошад, ки дар тарафи объективи

таркиби чиноят инъикос меёбанд. Дар доктринаи ҳукуки чиноятӣ истифодаи таркиби моддӣ одатан бо он намудҳои чиноят алоқаманд аст, ки барои онҳо расонидани зарари мушаххаси барои ҷамъият хавфнок, ки онро муайян кардан мумкин аст, хос мебошад.

«Дар доираи таркиби моддии чиноят, тарафи объективӣ хусусияти васеъ дошта, на танҳо тавсифи кирдори манъшуда (ҳаракат ё беҳаракатӣ)-ро дар бар мегирад, балки ҳамчунин ишораи ҳатмӣ ба ба вучуд омадани оқибатҳои муайяни барои ҷамъият хавфнокро низ дар бар мегирад, ки бо кирдори содиршуда дар робитаи сабабӣ қарор доранд. Муайян намудани чунин оқибатҳо шартӣ зарурии эътироф намудани чиноят ҳамчун анҷомёфта ва, мутаносибан, ба ҷавобгариҳои чиноятӣ кашидани шахс мебошад» [155, с. 864].

Мувофиқи ин меъёр, таркиби моддии чиноят чунин таркибест, ки дар байни аломатҳои он оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок мавҷуд мебошанд, дар ҳоле ки таркиби ғайримоддӣ чунин аломатро дар бар намегирад.

Меъёри дигар лаҳзаи хотимаёбии ҳукукии чиноят мебошад [59, с. 353]. Ба андешаи Д. В. Решетникова, «Равшан аст, ки лаҳзаи хотимаёбии чиноят бевосита бо масъалаи давраҳои содир шудани он алоқаманд мебошад» [291, с. 132-136]. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки ин муқаррарот бештар ба чиноятҳои қасдона дахл дорад, зеро дар доираи чиноятҳои беэҳтиётӣ назарияи ҳукукии чиноятӣ одатан аз категорияи марҳилаҳои фаъолияти чиноятӣ истифода намекунад. Тибқи ин меъёр, таркиби моддии чиноят чунин сохтори қонунгузорӣ мебошад, ки дар он кирдор танҳо дар ҳолати ба вучуд омадани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок, ки қонуни чиноятӣ пешбинӣ кардааст, анҷомёфта ҳисобида мешавад. Дар навбати худ, таркиби ғайримоддӣ бо он фарқ мекунад, ки чиноят аз лаҳзаи содир шудани ҳуди кирдор ё ҳатто дар марҳилаи фароҳам овардани шароит барои амалӣ намудани он анҷомёфта ҳисобида мешавад.

Истифодаи чунин меъёри тасниф имкон медиҳад таркибҳои ғайримоддии чиноят ба таркиби расмӣ ва таркиби кӯтоҳқардашуда ҷудо карда шаванд. Дар таркиби расмӣ лаҳзаи хотимаёбии ҳукукии чиноят ба давраи

ичрои кирдори ҷинойтӣ мувофиқат мекунад, дар ҳоле ки дар таркиби кӯтоҳкардашуда қонунгузор анҷоми ҷинойтро бо давраи тайёрий, яъне бо фароҳам овардани шароит барои содир намудани таҷовузи ҷинойтӣ, алоқаманд менамояд.

Ҳангоми баррасии сифати қонуни ҷинойтӣ ҳамчун маҷмӯи хусусиятҳое, ки ба шакл ва мазмуни он хос буда, қобилияти қонунро барои танзими самараноки муносибатҳои ҳуқуқи ҷинойтӣ таъмин мекунанд, дар доираи таҳқиқоти мазкур кӯшиш карда мешавад аҳамият ва арзиши таркибҳои моддии ҷинойт ҳамчун воситаи расидан ба сатҳи оптималии танзими ҳуқуқи ҷинойтӣ асоснок карда шавад [294, с. 25-28].

Дар назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ ақидае устувор вуҷуд дорад, ки шиддатнокии таъкиби ҳуқуқи ҷинойтӣ бояд дар робитаи мустақим ва мутаносиб бо дараҷаи амалӣ гардидани қасди ҷинойтии шахс қарор дошта бошад. Аммо таҳлили қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ин принсип на ҳамеша ба таври пайдарпай ва низомнок дар меъёрҳои Қисми махсуси Кодекси ҷинойтӣ инъикос ёфтааст.

Масалан, диспозитсияи моддаи 310 КҶ ҚТ «Таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятӣ» ба кирдор новобаста аз он ки марғи ҷабрдида ба вуҷуд омадааст ё не, баҳои якхелаи ҳуқуқи ҷинойтӣ медиҳад. Аз нуқтаи назари принсипҳои адолат ва фарқгузори ҷавобгарии ҷинойтӣ чунин муносибат ба қадри кофӣ асоснок ба назар намерасад. Мушоҳидаҳои монанд нисбат ба сохтори моддаи 308 КҶ ҚТ «Ҷосусӣ» низ ба миён меоянд, ки дар доираи он ҳам воқеан супоридани маълумоти дорой сирри давлатӣ ба шахси қабулкунанда ва ҳам ҳаракатҳое, ки танҳо ба омодагӣ барои чунин ҳаракат, яъне супоридан равона шудаанд (аз ҷумла ҷамъоварӣ, тасарруф ё нигоҳдории чунин маълумот бо ҳамин мақсад), якхел бандубаст карда мешаванд.

Пурзӯр намудани ҷазодиҳии кирдор тавассути нодида гирифтани фарқиятҳо дар андозаи амалишавии қасди ҷинойтӣ ва даст кашидан аз фарқгузори ҷавобгарии ҷинойтӣ вобаста ба марҳилаи фаъолияти ҷинойтӣ қобили қабул нест. Аз ин рӯ, ворид намудани ишораҳо ба шаклҳои омодагии

кирдорҳои ҷиноятӣ дар диспозитсияҳои моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ ба вазифаҳои танзими одилонаи ҳукуки ҷиноятӣ ҷавобгӯ нест ва бояд бо мақсади таъмин намудани фарқгузори дурусти ҷавобгарии ҷиноятӣ аз онҳо даст ҷашида шавад.

Бо вучуди ин, тавре ки Д.В. Решетникова дуруст қайд мекунад, мустаҳкам гардидани таркибҳои расмӣ ҷиноят дар матни КҶ на танҳо бо иродаи қонунгузор, балки бо мавҷудияти як қатор омилҳои объективӣ низ вобаста мебошад, ки ба хусусиятҳои муносибатҳои ҷамъиятии аз ҷониби қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда ва тарзи расонидани зарар ба онҳо алоқаманданд [291, с. 132-136].

Ба ҷумлаи чунин омилҳои объективӣ, ки истифодаи таркибҳои расмӣ ва кӯтоҳкардашудаи ҷиноятро аз ҷониби қонунгузор асоснок менамоянд, метавон зеринро мансуб донист:

- хусусияти ғайримоддии оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок, ки имкони ифодаи дақиқи миқдорӣ ё сифатии онҳоро истисно мекунад;

- мушкилӣ ё ҳатто номумкин будани сабти дурусти чунин оқибатҳо дар амалияи қонунгузорӣ ва судӣ, инчунин мушкилоти марбут ба исботи муурофиавӣ;

- дур будани лаҳзаи ба вучуд омадани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок аз лаҳзаи содир шудани ҳаракат ё беҳаракатии ғайриқонунӣ, ки муайян намудани робитаи сабабиро душвор мегардонад.

Дар баробари ин, дар баробари чунин омилҳои объективӣ, наметавон мавҷудияти омилҳои субъективӣро низ истисно кард, ки дар талоши қонунгузор барои пурзӯр намудани таъкиби ҳукуки ҷиноятӣ ифода меёбад. Чунин пурзурсозии ҷавобгарӣ на тавассути вазнин намудани санксияҳои меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ, балки тавассути ба давраи пештари амалӣ гардидани қасди ҷиноятӣ гузаронидани лаҳзаи хотимаёбии ҳукукии ҷиноят ба даст оварда мешавад.

Сабабҳои, ки қонунгузор ба ҷойи пурзӯр намудани мустақими санксияҳои моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон

аз усули «кӯтоҳкардани» таркиби ҷиноят истифода мебарад, метавонанд гуногун бошанд. Аз ҷумла, пурзур намудани ҷазо метавонад бо тамоюли либерализатсияи қонунгузории ҷиноятӣ, ки дар марҳилаи муосир яке аз самтҳои асосии сиёсати давлатии ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад, дар зиддият қарор гирад [272, с. 14-18].

Давлат барои ҳифзи манфиатҳои ҷамъиятӣ ва нигоҳ доштани амнияти ҳуқуқӣ нисбат ба баъзе гурӯҳҳои ҷиноятҳо муносибати саҳттарро зарур мешуморад. Аз ҳамин сабаб, таъсири ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ нисбат ба ҷунин шахсон нигоҳ дошта мешавад ва дар ҳолатҳои асоснок метавонад пурзӯр гардад. Аммо бо риояи сиёсати эълоншудаи либерализатсияи қонунгузории ҷиноятӣ, давлат амалан имконияти амалӣ намудани ҷунин пурзӯркуниро тавассути механизмҳои махсуси ҳуқуқӣ маҳдуд мекунад. Дар ҷунин шароит, сохтани таркибҳои ҷинояте, ки дар онҳо лаҳзаи анҷоми ҳуқуқи ҷиноят бо марҳилаи барвақттари амалӣ гардидани қасди ҷиноятӣ алоқаманд мегардад, ҳамчун воситаи ба таври пинҳонӣ пурзӯр намудани таъкибнамоии ҳуқуқи ҷиноятӣ истифода мешавад. Бо вучуди ин, ҷунин техникаи қонунгузорӣ, новобаста аз бетарафии зоҳирии худ, ногузир ба оқибатҳои манфие оварда мерасонад, ки қаблан зикр гардиданд. Таъмини сифати зарурии қонуни ҷиноятӣ талаб менамояд, ки аз усулҳои намоишкорона ё ҷубронкунанда дар фаъолияти қонунэҷодкунӣ даст қашида шуда, воситаҳои танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ танҳо мувофиқи табиноти функционалии онҳо истифода гарданд.

Маълум аст, ки пурзӯр намудани ҷазои ҷиноятӣ ҳудди объективӣ дорад, ки дар муқаррароти Қисми умумии Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои намудҳои муайяни ҷазо муқаррар гардидаанд. Аз ин рӯ, муроҷиати қонунгузор ба таркибҳои расмӣ ва кӯтоҳкардашудаи ҷиноят метавонад ҳамчун кӯшиши ҷуброн намудани ғайриимконии пурзӯр намудани минбаъдаи санксияҳои моддаҳои Қисми махсуси қонуни ҷиноятӣ арзёбӣ гардад. Ба таври назаррас баланд бардоштани ҳадди поёнии ҷазо дар шакли маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати муайян низ дар аксари ҳолатҳо душвор ё ҳатто номумкин

мебошад, ки ин ҳолат истифодаи чунин сохторҳои қонунгузорию боз ҳам бештар ҳавасманд мегардонад.

Мавҷудияти таркибҳои ғайримоддии ҷиноятро инчунин бо ӯҳдадорихои байналмилалии давлат асоснок кардан мумкин аст. Дар баъзе ҳолатҳо давлат вазифадор мешавад, ки кирдорҳои муайяно дар қонунгузорию ҷиноятӣ манъ намуда, барои содир кардани онҳо ҷавобгарию ҷиноятӣ муқаррар кунад [289, с. 397-399]. Дар баробари ин, санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, одатан, хусусияти умумӣ дошта, танҳо аломатҳои умумии кирдорҳои барои ҷамъият ҳавфнокро муайян мекунанд, ки давлатҳои иштирокчи ӯҳдадор мешаванд онҳоро ҳамчун ҷиноят эътироф намуда, ҷалби шахсони гунаҳгорро ба ҷавобгарию ҳуқуқи таъмин намоянд. Аз ин рӯ, қонунгузори милли ҳақ дорад чунин манъкуниҳоро бо дарназардошти низоми ҳуқуқии дохилӣ дақиқ намояд. Муҳим он аст, ки онҳо ҳам аз ҷиҳати мазмун ва ҳам аз ҷиҳати тарзи навишт ба қоидаҳои ҳуқуқии милли мувофиқ бошанд.

Бар ҳилофи таркибҳои расмӣ ва кӯтоҳқардашуда, таркиби моддии ҷиноят дорои аҳамияти мустақили ҳуқуқи ҷиноятӣ буда, ҳамчун яке аз қафолатҳои муҳими татбиқи муқаррароти вобаста ба радкунии ихтиёран даст кашидан аз ҷиноят баромад мекунад. Тибқи мазмуни м. 34 КҶ, радкунии ихтиёри то лаҳзаи анҷоми ҳуқуқии ҷиноят имконпазир мебошад.

Мақсади иҷтимоӣ-ҳуқуқии ин институт дар ҳавасманд намудани шахс ба қатъ намудани фаъолияти равонашуда ба фароҳам овардани шароит барои содир намудани ҷиноят, инчунин даст кашидан аз ҳаракат (ё беҳаракатӣ), ки бевосита ба амалӣ намудани қасди ҷиноятӣ нигаронида шудаанд, ифода меёбад [41, с. 86]. Истифодаи таркиби моддии ҷиноят аз ҷониби қонунгузор мавҷудияти фосолаи оптималии вақтро таъмин мекунад, ки дар доираи он шахс имконияти воқеии қабули қарор оид ба ихтиёри даст кашидан аз ҷиноятро нигоҳ медорад. Баръакс, истифодаи таркибҳои расмӣ ва кӯтоҳқардашудаи ҷиноят ба таври объективӣ ба коҳиши назарраси чунин фосолаи вақт оварда мерасонад ва бо ин роҳ имконияти амалии татбиқи институти ихтиёри даст

кашидан аз ҷинойтро маҳдуд намуда, аҳамияти иҷтимоӣ-ҳуқуқии ҳавасмандкунандаи онро коҳиш медиҳад [59, с. 353].

Фаҳмиши лаҳзаӣ хотимаёбии ҳуқуқии баъзе ҷинойтҳо бештар аз тарзи тафсири муқаррароти қонуни ҷинойтӣ вобаста мебошад. Масалан, мувофиқи мавқеи як қатор мутахассисон, моил намудани шахс ба истеъмоли воситаҳои нашъадор (м. 202 КҶ ҚТ) ҳамчун ҷинойте баррасӣ мешавад, ки аз лаҳзаӣ оғози таъсири воқеӣ ба шахси мавриди моилкунӣ хотимаёфта ҳисобида мешавад, новобаста аз он ки баъд аз ин маводи нашъадор истеъмол карда шудааст ё не [63, с. 298].

Муаллифони дигар хотимаёбии ҳуқуқии ҷинойтро бо додани розигии шахси мавриди моилкунӣ барои истеъмоли воситаҳои алоқаманд медонанд [63, с. 298]. Мавқеи сеюм бошад бар он асос меёбад, ки чунин ҷинойт аз лаҳзаӣ истеъмоли маводи муҳаддир аз ҷониби шахси моилшуда анҷомёфта ҳисобида шавад [252, с. 56-64].

Дар ҳақиқат, масъалаи тафсири исмҳои аз феъл ҳосилшуда, ки калимаи «моилкунӣ» низ ба ҳамин гурӯҳ дохил мешавад, то имрӯз мушкилоти ҳалнашуда боқӣ мемонад [365, с. 19]. Чунин исмҳо метавонанд ҳам аз феълҳои шакли тамомшуда ва ҳам аз феълҳои шакли нотаом ҳосил гарданд. Дар ин ҳолат, исмҳое, ки аз феълҳои нотаом ба вучуд омадаанд, раванди иҷрои кирдорро инъикос мекунанд, ки ҳанӯз ба анҷоми мантиқии худ нарасидааст, дар ҳоле ки исмҳое, ки аз феълҳои тамомшуда бармеоянд, ба анҷом расидани пурраи кирдорро нишон медиҳанд.

Аз ин рӯ, танҳо дар асоси таҳлили грамматикӣ муайян намудани лаҳзаӣ анҷоми ҳуқуқии чунин ҷинойтҳо имконнопазир мебошад. Бо дарназардошти ҳолатҳои мазкур, мақсаднок ба назар мерасад, ки анҷоми ҳуқуқии чунин ҷинойтҳо бо назардошти марҳилаи дертарини амалӣ гардидани кирдор муайян карда шавад.

Дар ин замина таркиби моддии ҷинойт ҳамчун воситаи муҳими таъмин намудани сифати қонуни ҷинойтӣ баромад мекунад, гарчанде имкониятҳои он дар амалияи муосир танҳо қисман истифода мешаванд. Истифодаи таркибҳои

моддӣ имкон медиҳад фаркгузори чавобгарии ҷиноятӣ ба таври пайдарпай ва якхела таъмин карда шавад, ҳаҷми матни қонунгузори ҷиноятӣ оптимизатсия гардад ва ҳамзамон кафолати бозътимоди ҳуқуқӣ барои татбиқи институти ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят ба вучуд оварда шавад.

Таркиби расмии ҷиноят

Таркиби расмии ҷиноят бо он тавсиф мешавад, ки меъёри ҳуқуқ тарафи объективии кирдорро асосан тавассути нишон додани аломатҳои ҳуди ҳаракати ҷиноятӣ тавсиф мекунад. Дар чунин ҳолат диққати асосӣ ба унсурҳои кирдори шахсе равона мегардад, ки ҷиноятро содир кардааст. Дар адабиёти илмӣ таъкид мегардад, ки дар таркиби расмӣ, бар ҳилофи таркиби моддӣ, оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок ба тавсифи тарафи объективӣ дохил намешаванд; ҳатто агар чунин оқибатҳо ба вучуд оянд, онҳо ба ҳолатҳои вазнинкунанда таъсир намерасонанд ва барои зиёд намудани ҷазо асос намегарданд.

Бандубасти кирдорҳо аз рӯи таркибҳои расмӣ, одатан, нисбат ба таҷовузҳо ба объектҳои ғайримоддӣ татбиқ мегардад. Аз нигоҳи таърихӣ, ҷудо намудани таркибҳои моддӣ ва расмии ҷиноят аз доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ олмонӣ сарчашма мегирад. Дар ин замина асосгузори низомсозии ҷиноятҳо аз рӯи меъёрҳои расмӣ ва моддӣ Э. Абегг ба ҳисоб меравад, ки қорҳои илмӣ ӯ заминаи назариявии чунин таснифро дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ аврупоӣ гузоштаанд [160, с. 581; 291, с. 132-136].

Аз нуқтаи назари доктриналӣ, ҷиноятҳое, ки дорои таркиби расмӣ мебошанд, бо назардошти хусусияти сохтори ҳуқуқии меъёри ҷиноятӣ, одатан ба вучуд омадани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнокро пешбинӣ намеkunанд. Аммо чунин мавқеъ дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамеша ба таври бечунучаро қабул нашудааст. Масалан, Н.Ф. Кузнесова чунин фаҳмишро танқид намуда, онро ба қадри кофӣ асоснок намешуморид [77, с. 336].

Дар мақолаи худ Н.Е. Крилова далелҳои Н.Ф. Кузнесоваро муфассал таҳлил намуда, ба мавқеи ӯ оид ба номувофиқ будани қабул кардани бевоситаи таснифи таркибҳои ҷиноят аз доктринаи хориҷӣ ишора мекунад [248, с. 15-28].

Ба андешаи Н. Ф. Кузнесова, категорияи «таркиби чиноят» дар давлатҳое, ки дорои анъанаҳои гуногуни ҳуқуқи чиноятӣ мебошанд, мазмун ва функсияҳои гуногун дорад. Аз ин рӯ, нусхабардории бевоситаи таснифоти хориҷӣ на танҳо мақсадноқ нест, балки метавонад аз нуқтаи назари ҳуқуқи чиноятӣ миллии нодуруст низ бошад [77, с. 336].

Фарқиятҳои забонӣ, инчунин хусусиятҳои қонунгузории миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷӣ имконияти қабул кардани мустақими баъзе муқаррароти ҳуқуқиро маҳдуд мекунанд, ҳатто дар ҳолате ки онҳо ба як оилаи ҳуқуқӣ мансуб бошанд. Гарчанде ки аксари муаллифони эътироф мекунанд, ки ҳангоми содир шудани чиноятҳо бо таркиби расмӣ низ метавонанд оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок ба вуҷуд оянд, онҳо таъкид менамоянд, ки ворид намудани чунин оқибатҳо ба тавсифи тарафи объективии чиноят шарт нест.

Бо мавқеи Н. Е. Крилова розӣ шудан мумкин аст, ки ба он назар аст, ки истифодаи таркиби расмӣ ҳангоми бандубасти кирдор дар баъзе ҳолатҳо метавонад ба вайрон шудани принципҳои бунёдии таълимот дар бораи чиноят ва таркиби он оварда расонад. Ҳангоми таҷовуз ба объекте, ки аз ҷониби қонуни чиноятӣ ҳифз мешавад, кирдори шахс ба ин ё он шакл ба ин объект зарар мерасонад ё ба тамомият ва амнияти он таҳдид мекунад (масалан, дар ҳолати суиқасд).

Тафсири нодурусти доктриналии таркибҳои расмӣ чиноят аз ҷониби баъзе муҳаққиқон ба он оварда мерасонад, ки мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда қамаҳамият будани кирдорро, ки яке аз аломатҳои рафтори ғайричиноятӣ мебошад, ба назар намегиранд. Аз ҷумла, Д. А. Гарбатович ҳолатҳои бандубасти кирдорҳои қамаҳамиятро, ки аломатҳои таркиби расмиро доранд, таҳлил намуда, ба хулоса меояд, ки дар як қатор ҳолатҳо судяҳо аз эътироф намудани чунин кирдорҳо ҳамчун қамаҳамият худдорӣ мекунанд. Онҳо чунин мешуморанд, ки танҳо кирдорҳое метавонанд дорои аломати қамаҳамияти бошанд, ки таркиби моддӣ доранд, дар ҳоле ки чиноятҳои дорои таркиби расмӣ аз рӯи табиати худ наметавонанд ба чунин гурӯҳ мансуб бошанд. Илова

бар ин, Д. А. Гарбатович ба хатогихои бандубаст ишора мекунад, ки ҳангоми пешниҳод накардани далелҳои камаҳамиятии кирдор аз ҷониби тарафи айбдоркунӣ [210, с. 13-164], дарки нодурусти мазмуни манъи муқарраршуда дар Кодекси ҷиноятӣ, баҳодиҳии нодурусти ангега ва мақсади кирдор, инчунин баррасӣ накардани масъалаи татбиқи қ. 2 м. 14 КҶ ФР (қ.2 м.17 КҶ ҚТ) ба вучуд меоянд [210, с. 13-164].

Ҳамин тариқ, дар илми муосири ҳуқуқи ҷиноятӣ масъалаи таносуби хавфнокии ҷамъиятӣ бо таркибҳои расмӣ ҷиноят ҳамчун масъалаи баҳснок баррасӣ мешавад. Дар аксари дастурҳои таълимӣ ва қорҳои илмӣ таъкид мегардад, ки дар яке аз маъноҳои худ таркиби расмӣ чунин сохтори ҳуқуқӣ мебошад, ки дар он оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок ба шумораи аломатҳои тарафи объективии ҷиноят дохил намешаванд. Дар чунин фаҳмиш таркибҳои расмӣ ба таркибҳои моддӣ муқобил гузошта мешаванд, ки барои онҳо мавҷудияти оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок унсури ҳатмӣ бандубасти кирдор ба ҳисоб меравад [291, с. 132-136].

Дар дастурҳои таълимии М. И. Ковалев [55, с. 591], Е. Л. Харковский [164, с. 197], С. Л. Никонович [163, с. 176], И. В. Дворянсков [160, с. 581], К. А. Насреддинова [101, с. 243], Ф. Р. Сундуrow [155, с. 864] ва дигар муаллифон мавод оид ба хусусиятҳои таркиби расмӣ ҷиноят ба тавре пешниҳод мешавад, ки аломати хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят гӯё дар зери сояи набудани талаботи ҳатмӣ оид ба ба вучуд омадани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок қарор мегирад.

Дар натиҷаи вазъияти мазкур мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда баъзан ҳангоми бандубасти кирдорҳое, ки ба таркибҳои расмӣ ҷиноят мансубанд, ба хатогихо роҳ медиҳанд. Дар чунин ҳолатҳо мафҳуми камаҳамият будани кирдор нодуруст бо таркиби расмӣ алоқаманд дониста намешавад, зеро аксари муҳаққиқон таъкид мекунанд, ки ҳангоми бандубасти таркибҳои расмӣ ба вучуд омадани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок ва расонидани зарар ба муносибатҳои ҷамъиятии ҳифзшаванда ба таркиби ҷиноят дохил карда намешаванд.

Дар ин замина савол ба миён меояд: оё мавқеъ, ки ба вучуд омадани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнокро ҳатмӣ намедонад, ба талаботи муқаррароти Кодекси ҷиноятӣ мувофиқат мекунад? Таҳлили таносуби таркиби ҷиноят ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ, ки қаблан гузаронида шуд, имкон медиҳад ба ин савол ба таври равшан ҷавоби манфӣ дода шавад. Ҳамин тариқ, таркиби расмӣ ҷиноят дар ҷанбаи доктриналӣ ду мушкилии асосиро ба вучуд меорад:

– баррасии танҳо ҳуди далели анҷом ёфтани кирдор, бе дарназардошти хавфнокии ҷамъиятии он, ба бандубасти нодурусти кирдорҳои қамаҳамият, ки дорои таркиби расмӣ мебошанд, оварда мерасонад;

– ҳатто агар дар матни қонуни ҷиноятӣ ишораи мустақим ба оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок ё зарари расонидашуда вучуд надошта бошад, ин маънои онро надорад, ки онҳо ҳангоми бандубаст бояд нодида гирифта шаванд.

Дар натиҷа метавон ба чунин хулоса омад, ки доктринаи амалкунандаи ҷудо намудани таркибҳои ҷиноят ба расмӣ ва моддӣ универсалӣ нест ва тамоми мураккабии таносуби байни кирдор ва хавфнокии ҷамъиятии онро пурра инъикос намекунад.

Тавре ки қаблан таъкид гардид, нусхабардории мустақими таълимот дар бораи таркиби ҷиноят аз доктринаи хориҷӣ ба ҳуқуқи ҷиноятӣ миллии самаранок ҳисобида намешавад, зеро дар рушди таърихӣ-ҳуқуқии қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва мавқеҳои доктриналии ҳуқуқи ҷиноятӣ фарқиятҳои назаррас мавҷуданд. Мушкилоте, ки ба таркибҳои расмӣ ҷиноят хос мебошанд, зарурати ворид намудани тағйиру иловаҳои мушаххас ба КҶ ҚТ-ро тасдиқ мекунад, ки онҳо дар боби якуми таҳқиқоти мазкур баррасӣ гардидаанд.

Илова бар ин, таҳлил ва баҳодиҳии зарари ҷамъиятӣ, ки ҳангоми содир намудани ҷиноятҳо бо таркиби расмӣ ба вучуд меояд, имконият фароҳам меорад, ки дар ҳолатҳое, ки шахс шартҳои муқарраршудаи қонунро риоя

мекунад, асосҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷинойтӣ мутобиқи моддаҳои дахлдори КҶ ҚТ татбиқ карда шаванд.

Ҳар як кирдори барои он ҷазои ҷинойтӣ пешбинишуда бо ба вучуд омадани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок алоқаманд мебошад. Ишораи қонунгузор ба мавҷудият ё набудани ҷунин оқибатҳо дар диспозитсияи меъёри ҳуқуқ танҳо нишон медиҳад, ки дар баъзе ҳолатҳо зарари моддӣ ҳангоми муайян намудани мавҷудият ё ҳаҷми ҷавобгарии ҷинойтӣ нақши калидӣ мебозад. Гарчанде қонунгузор дар баъзе ҳолатҳо бевосита ба ба вучуд омадани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок ишора намекунад, зараре, ки ба муносибатҳои ҷамъиятии ҳифзшаванда расонида мешавад, дар воқеият вучуд дорад. Бар хилофи таркиби моддии ҷинойт, ҳангоми бандубасти таркибҳои расмӣ баҳодихии сифатии оқибатҳои ба вучудодада талаб карда намешавад, зеро андоза ё хусусияти зарари ба ҷабрдида расонидашуда ба баҳодихии ҳуқуқии кирдор таъсир намерасонад.

Таркиби кӯтоҳкардашудаи ҷинойт

Дар назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ таркибҳои кӯтоҳкардашудаи ҷинойт аз таркибҳои расмӣ ҷудо карда шудаанд. Ф. Р. Сундуrow қайд мекунад, ки таркибҳои кӯтоҳкардашуда нисбат ба таркибҳои расмӣ хусусияти хоси сохторӣ доранд, аммо дар айни замон дорои як қатор аломатҳои монанд мебошанд [155, с. 864].

Дар доираи танзими ҳуқуқи ҷинойтӣ қонунгузор сохтори кирдори ҷинойтиро ба тавре месозад, ки лаҳзаи анҷоми ҳуқуқии он ба марҳилаи барвақттари амалӣ гардидани кирдор интиқол дода мешавад. Дар натиҷа марҳилаи суиқасд, ки дар қ. 3 м. 32 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, амалан хориҷ мегардад ва ҳамин тавр лаҳзаи ба вучуд омадани оқибатҳои ҳуқуқӣ ба таври расмӣ тағйир меёбад.

А. А. Денисюк ва Е. А. Шищенко пайдоиши ба истилоҳ «таркибҳои кӯтоҳкардашудаи ҷинойт»-ро бо сохтори назариявии ин навъи таркиб шарҳ медиҳанд. Ба андешаи онҳо, «сохтори таркиби кӯтоҳкардашуда аз эҳтиёҷи қонунгузор барои таъмини ҳифзи соҳаҳои муҳимтарини ҳаёти шаҳрвандон,

ҷомеа ва давлат ба вучуд меояд, ки ин ҳамчунин бо талаботи даврае муайян мегардад, ки дар он меъёрҳои дахлдор қабул карда мешаванд». Ҳамин тариқ, кӯтоҳ кардани таркиб ҳамчун воситаи сиёсати қонунгузорӣ баромад мекунад, ки ба муқаррар намудани ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар марҳилаи барвақттари ҳаракатҳо, ки ба манфиатҳои муҳими ҷамъиятӣ таҳдид мекунанд, равона шудааст [218, с. 730-733].

Дар чунин замина масъалаи татбиқи қ. 2 м. 33 КҶ ҚТ ба миён меояд, зеро институти ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят имкони татбиқи худро дар марҳилаҳои суиқасд ё тайёрии пешбинӣ мекунад, яъне дар ҳолате ки шахс иҷрои тарафи объективи кирдорро қатъ менамояд.

Аз нуқтаи назари доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҷудо намудани таркибҳои кӯтоҳкардашудаи ҷиноят ҳамчун категорияи мустақил, ки гӯё «кӯтоҳ намудани» сохтори қонунгузорию пешбинӣ мекунад, комилан дуруст ҳисобида намешавад. Масалан, ба мисоли м. 249 КҶ ҚТ «Роҳзанӣ» мурочиат намоем. Мувофиқи қ. 1 м. 249 КҶ ҚТ, роҳзанӣ ҳамчун «хучум бо мақсади тасарруфи молу мулки ғайр, ки бо истифодаи зӯроварии барои ҳаёт ё саломатӣ хавфнок ё бо таҳдиди истифодаи чунин зӯроварӣ содир шудааст» муайян карда мешавад. Ҷиноят аз лаҳзаи содир гардидани хучум бо чунин аломатҳо хотимаёфта ҳисобида мешавад.

Ба андешаи Н.Ф. Кузнесова, таркиби зикршуда наметавонад ҳамчун таркиби кӯтоҳкардашуда арзёбӣ гардад, зеро қонунгузор таркиби «роҳзани»-ро пурра муайян кардааст ва шакли соддакардашудаи онро пешбинӣ накардааст. Хавфнокии ҷамъиятии чунин кирдор равшан аст: шахсе, ки чунин ҷиноятро содир мекунад, ё ҳаракатҳои зӯроварона бо мақсади тасарруфи молу мулки ғайр анҷом медиҳад ё таҳдиди воқеии истифодаи зӯроварию ба вучуд меорад [77, с. 336].

Ҳамчунин мавқеи мавҷуд аст, ки мувофиқи он, бар хилофи таркиби моддии ҷиноят, таркибҳои кӯтоҳкардашуда кафолати ҳуқуқии татбиқи институти ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноятро таъмин намекунанд. А. А. Денисюк, Е. А. Шищенко, А. И. Кокунов ва як қатор муҳаққиқони дигар ин

чихатро ҳамчун мушкилоти муҳими доктринаи муосири ҳукуки ҷиноятӣ арзёбӣ намуда, маҳдудияти чунин сохторҳоро аз нуқтаи назари ҳавасманд намудани шахс ба қатъ намудани фаъолияти ҷиноятӣ таъкид мекунам [218, с. 730-733; 237, с. 105-108].

Ба андешаи А. И. Кокунов, қонунгузор бояд аз истифодаи таркибҳои кӯтоҳқардашудаи ҷиноят худдорӣ намояд, зеро дар чунин ҳолатҳо шахсе, ки кирдор содир кардааст, имконияти пурраи татбиқи институти ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноятро надорад. Дар маҷмӯъ, мавқеи ин муҳаққиқ асоснок ба назар мерасад. Бо вучуди ин, тавре ки қаблан нишон дода шуд, қонунгузор маҳз он таркибҳоро «кӯтоҳ» месозад, ки ҳағто дар марҳилаи оғози кирдори ҷиноятӣ, тайёри ё суиқасд ба он, дорои хавфнокии баланди ҷамъиятӣ мебошанд. Дар чунин ҳолатҳо Кодекси ҷиноятӣ имконияти ихтиёран даст кашидан аз ҷиноятро истисно мекунад, зеро ҳағто амалҳои ибтидоӣ, ки ба иҷрои тарафи объективии кирдор равона шудаанд, аллакай ба муносибатҳои ҷамъиятии аз ҷониби қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда зарар мерасонанд.

Мисоли овардаи А. И. Кокунов низ ҳамин ҳолатро тасдиқ мекунад. Дар ин ҳолат суд кирдори Т.-ро дуруст бандубаст кардааст, зеро таҳдиди истифодаи зӯроварӣ бо корди чайбӣ аллакай ба ҷабрдида зарари ҷамъиятӣ расонида буд, ки дар таъсири равонӣ ба ӯ зоҳир мегардид. Ҳамин тариқ, кирдори барои он ҷазои ҷиноятӣ пешбинишуда ноғузир ба оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок оварда мерасонад ва ҳамчун таркиби кӯтоҳқардашуда арзёбӣ мегардад, зеро зарар ба муносибатҳои ҷамъиятӣ новобаста аз ҳолатҳои мушаххаси содир шудани кирдор ба вучуд меояд. Чунин тасниф танҳо тарзи баҳодиҳии дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ ва таъсири онро ба бандубасти кирдор инъикос менамояд.

Ҳангоми ҷамъбасти таҳлил бояд қайд намуд, ки таснифи доктриналии мавҷудаи таркибҳои ҷиноят вобаста ба хусусиятҳои тарафи объективӣ ба таркибҳои моддӣ, расмӣ ва кӯтоҳқардашуда ҷудо карда мешавад.

Дар таркибҳои моддӣ ҷиноят масъалаи асосӣ муайян намудани робитаи сабабии байни ҳаракат ё беҳаракатии шахс ва оқибатҳои барои ҷамъият

хавфнок мебошад. Баҳодиҳии нодурусти таъсири кирдор ба оқибатҳои ба вучудодада метавонад ба татбиқи ғайриқонунии қонунгузориҳои ҷиноятӣ аз сабаби гунаҳгоркунии объективӣ гардад.

Дар таркибҳои расмӣ ҷиноят мушкили асосӣ дар он зоҳир мегардад, ки дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ ва зарари расонидашуда ба муносибатҳои ҷамъиятӣ на ҳамеша бо тарафи объективи киридор мувофиқат мекунад. Дар натиҷа мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда ҳангоми бандубасти киридорҳои қамаҳамият, ки дорои таркиби расмӣ мебошанд, ба ҳатогиҳо роҳ медиҳанд. Ғайр аз ин, дар амалияи судӣ на ҳамеша имконияти озод намудани шахс аз ҷавобгариҳои ҷиноятӣ барои киридорҳои дорои таркиби расмӣ ба назар гирифта мешуд. Бо вучуди ин, ҳар як киридори сазовори ҷазо мавҷудияти оқибатҳои барои ҷамъият хавфнокро пешбинӣ мекунад. Овардан ё наовардани ин нишонаҳо дар диспозитсияи меъёр танҳо як чизро нишон медиҳад: дар таркибҳои моддӣ оқибати барои ҷамъият хавфнок ҳангоми муайян кардани мавҷудияти ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ё андозаи он аҳамияти асосӣ дорад.

Таркибҳои кӯтоҳкардашудаи ҷиноят, бар ҳилофи таркибҳои моддӣ ва расмӣ, аксар вақт мавриди баҳс қарор мегиранд ва масъалаи мақсаднокии истифодаи онҳо на ҳамеша бо далелҳои кофӣ асоснок карда мешавад. Аз таҳлили андешаҳои муҳаққиқон бармеояд, ки чунин таркибҳо барои киридорҳое пешбинӣ мешаванд, ки ҳатто дар марҳилаи аввали содиршавӣ хавфи ҷиддии ҷамъиятӣ доранд. Аз ҳамин сабаб, ҷой додани онҳо дар қонун асос дорад. Ин тарз ба ҳуқуқи гумонбаршуда ё айбдоршаванда ҳалал намерасонад, балки пеши роҳи киридорҳоеро мегирад, ки ба манфиатҳои муҳими ҷомеа таҳдид мекунанд.

Хулоса:

Таснифи таркибҳои ҷиноят ба моддӣ, расмӣ ва кӯтоҳкардашуда яке аз категорияҳои муҳими доктриналӣ барои бандубасти дурусти киридорҳо ба ҳисоб меравад. Таркибҳои моддӣ диққатро ба робитаи сабабии байни киридор ва оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок равона мекунанд, таркибҳои расмӣ - ба

худӣ далели содир шудани кирдор, ва таркибҳои кӯтоҳкардашуда - ба марҳилаи ибтидоии кирдор, ки аллакай дорои хавфнокии баланди ҷамъиятӣ мебошад.

Мушкилоти таркибҳои расмӣ дар он аст, ки тарафи объективии онҳо на ҳамеша бо зарари воқеии ба муносибатҳои ҷамъиятӣ расонидашуда мувофиқат мекунад. Ин ҳолат метавонад ба ҳатоғиҳо ҳангоми бандубасти кирдорҳои қамаҳамият ва баъзан ба нодида гирифтани имконияти озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ сарфи назар аз мавҷудияти оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок оварда расонад.

Мушкилоти таркибҳои моддӣ бошад, ба зарурати муайян намудани дақиқи робитаи сабабии байни ҳаракат ё беҳаракатии шахс ва оқибатҳои ба вучудодада вобаста мебошад. Ҳатоғиҳо дар ин самт метавонанд ба татбиқи ғайриқонунии қонунгузории ҷиноятӣ, яъне гунаҳгоркунии объективӣ оварда расонанд.

Таркибҳои кӯтоҳкардашуда ҳамчун воситаи ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс дар марҳилаи барвақти кирдор хизмат мекунанд, зеро хавфнокии ҷамъиятии чунин кирдорҳо аллакай дар оғози содиршавӣ ё марҳилаи тайёри зоҳир мегардад. Бо вучуди эродҳои мавҷуда, чунин таркибҳо аз нуқтаи назари ҳифзи манфиатҳои муҳими ҷамъиятӣ мақсаднок мебошанд, ҳарчанд метавонанд имконияти татбиқи институти ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноятро маҳдуд намоянд.

Аҳамияти муайян намудани лаҳзаи хотимаёбии ҳуқуқии ҷиноят ва робитаи он бо қафолати ҳуқуқии ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят зарурати фарқгузории дақиқи таркибҳои расмӣ, моддӣ ва кӯтоҳкардашударо нишон медиҳад. Ба марҳилаи барвақттар вобаста намудани лаҳзаи хотимаёбии ҷиноят бе асоснокии кофӣ метавонад ба вайрон шудани принципи адолат ва мутаносибии ҷавобгарии ҷиноятӣ оварда расонад.

Қабули мустақими мавқеҳои доктриналии хориҷӣ дар бораи таркиби ҷиноят маҳдуд мебошад, зеро он бо хусусиятҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва анъанаҳои миллии ҳуқуқи ҷиноятӣ вобаста аст. Аз ин рӯ, истифодаи таҷрибаи хориҷӣ

бояд бо дарназардошти стандартҳо ва принципҳои ҳукуки ҷиноятии миллии мутобиқ карда шавад.

Ворид намудани тағйирот ба КҶ ҚТ, ки мушаххас намудани мафҳуми таркиби кӯтоҳкардашудаи ҷиноятро пешбинӣ намояд ва имконияти ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноятро дар марҳилаи барвакти содир шудани кирдор таъмин кунад, агар кирдор ҳанӯз зарари воқеӣ нарасонда бошад.

Таҳияи тавсияҳои методӣ барои мақомоти ҳуқуктатбиқкунанда оид ба баҳодиҳии хавфнокии ҷамъиятии кирдорҳои дорои таркибҳои расмӣ ва кӯтоҳкардашуда, аз ҷумла муайян намудани меъёрҳои камаҳамиятӣ ва зарари расонидашуда.

Асоснок намудан ва мустаҳкам намудани фарқгузориҳои қонунгузорӣ байни таркибҳои моддӣ, расмӣ ва кӯтоҳкардашудаи ҷиноят бо мақсади баланд бардоштани дақиқии бандубасти кирдорҳо ва таъмин намудани адолат дар татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ.

БОБИ 6. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ НИЗОМӢ-СОХТОРИИ ҚИСМИ МАХСУСИ КОДЕКСИ ЧИНОЯТӢ

6.1. Таҳлили низомӣ-сохтори Қисми махсуси Кодекси чиноятӣ: методологияи сохтор, унсурҳо ва омилҳои ташаққул

Чинояткорӣ, ки ҳамчун падидаи хоси иҷтимоӣ ташаққул ёфтааст, дар тӯли давраи тӯлонии таърихӣ ҳамеша рушди ҷомеаи инсонӣро ҳамроҳӣ кардааст. Аз ин рӯ, аз байн бурдани комили он эҳтимолияти кам дорад, ки ин, аз ҷумла, бо набудани мавқеи ягона ва бечунучаро ба шарҳи категорияҳои «чиноят» ва «чинояткорӣ» вобаста мебошад. Ғайр аз ин, чинояткорӣ хусусияти динамикӣ дошта, ба тағйироти таърихӣ дучор мегардад. Бо рушди ҷомеа ва дигаргуншавии муносибатҳои ҷамъиятӣ баъзе кирдорҳо аломати хавфнокии ҷамъиятиро аз даст медиҳанд ё тамоман аз амалияи иҷтимоӣ хориҷ мешаванд. Ҳамзамон шаклҳои нави рафтори барои ҷамъият хавфнок ба вуҷуд меоянд ва раванди криминализатсияи кирдорҳои ба амал меояд, ки қаблан ҳамчун барои ҷомеа хавфнок арзёбӣ намешуданд [96, с. 799; 19, с. 639].

Мурочиат ба асосҳои назариявӣ-методологияи таҳлили низомии Қисми махсуси ҳуқуқи чиноятӣ, пеш аз ҳама, эътироф намудани он аст, ки низомнокӣ танҳо ба мавқеи таърихӣ муҳаққиқ маҳдуд намешавад ва на танҳо натиҷаи қобилияти зеҳнии ӯ барои ба тартиб даровардани объекти таҳқиқот дар шакли низом мебошад. Дар доираи мавқеи онтологӣ, ки дар илми муосир мавқеи ҳукмрон дорад ва сарчашмаи он ба таълимоти системавӣ-онтологияи Б. Спиноза ва Г. Лейбнис бармегардад, хусусияти низомнокӣ ҳамчун сифатест, ки ба ҳуди объектҳои воқеияти объективӣ хос мебошад. Аз ин рӯ, вазифаи субъекти маърифат на сохтани низом ба таври ихтиёрӣ, балки ошкор намудани робитаҳо ва муносибатҳои воқеан мавҷуд байни унсурҳо, тавсифи илмӣ онҳо, гурӯҳбандӣ ва инчунин шарҳи назариявӣ қонуниятҳои ошкоршуда мебошад [300, с. 576; 98, с. 463].

Дар доираи ҷунин мавқеъ, ҳуқуқ ҳамчун сохтори мукаммали низомӣ баррасӣ мегардад, ки хусусиятҳои онтологияи он зарурати истифодаи

муносибати низомнокро ҳамчун воситаи мувофиқи методологӣ барои дарки илмӣ он ба миён меорад. Ба ибораи дигар, ҳуди табиати ҳуқуқ ҳамчун падидаи мураккаби иҷтимоӣ-меъёрӣ истифодаи таҳлили низомнокро ҳангоми таҳқиқи он пешакӣ муайян менамояд.

Бо вучуди ин, мавҷудияти ҳам чанбаҳои онтологӣ ва ҳам гносеологӣ дар категорияи «низом» зарурати фарқгузори байни низомнокӣ ҳамчун хусусияти имманентии ҳуқуқ ва муносибати низомнокро ҳамчун усули маърифати онро ба миён меорад. Дар шакли умумитарин, низомнокӣ бояд ҳамчун сифати дохилии ҳуқуқ баррасӣ гардад, ки дар тартиббӣ, алоқамандӣ ва сохтори иерархии унсурҳои он ифода меёбад ва маҳз ошкор намудани ҳамин хусусиятҳо ҳадафи таҳқиқоти илмӣ мебошад. Дар навбати худ, муносибати низомнокӣ маҷмӯи усулҳо ва тарзҳои таҳқиқотиро дар бар мегирад, ки тавассути онҳо ҳуқуқ ҳамчун низоми мукамал таҳлил ва тафсир карда мешавад.

КЧ ҚТ соли 1998 қабул гардида, аз 1 сентябри соли 1998 мавриди амал қарор гирифт. Таҳия ва қабули он бо тағйироти куллии воқеияти сиёсӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ, ки ҳам дар дохили давлат ва ҳам дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ ба амал омаданд, вобаста буд. Тавре ки **Н. Ф. Кузнесова**, ки бевосита дар таҳияи ин санади меъёрии ҳуқуқӣ иштирок дошт, қайд кардааст, аз 360 моддаи Кодекси нави ҷиноятӣ танҳо як модда нисбат ба қонунгузори пешинаи ҷиноятӣ бетағйир боқӣ мондааст. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки сухан на дар бораи коркарди формалии қонуни пешина, балки дар бораи таҳияи як санади кодификатсионии сифатан нав меравад, ки равишҳои муносири танзими ҳуқуқи ҷиноятиро инъикос менамояд.

Дар давоми зиёда аз бисту панҷ соли амал намудани КЧ ҚТ ба он борҳо тағйирот ва иловаҳо ворид карда шудаанд, ки на танҳо ба мазмунӣ муқаррароти ҳуқуқи ҷиноятӣ, балки то андозае ба сохтори дохилии он низ таъсир расониданд. Дар ҳамин замина, барои доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ, фаъолияти қонунҷодкунӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ сохтори Қисми махсуси қонуни ҷиноятӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Зери мафҳуми сохтори Қисми махсус бояд тарзи махсуси ташкили ин ҷузъи таркибии Кодекси ҷиноятӣ фаҳмида шавад, ки бо таркиби хоси фаслҳо, бобҳо, моддаҳо ва дигар унсурҳое, ки як маҷмӯи ягона ташкил медиҳанд, инчунин бо робита ва ҷойгиршавии мутақобилаи онҳо тавсиф мегардад. Дар айни замон, чунин мувофиқати дохилӣ на танҳо дар ташкили дохилии Қисми махсус, балки дар алоқамандии он бо унсурҳои сохтории Қисми умумии қонуни ҷиноятӣ низ зоҳир мегардад.

Яке аз хусусиятҳои асосии ҳар гуна низоми муташаккил сохтори он мебошад. Сохтор тартибёбии робитаҳо ва муносибатҳои устувори байни унсурҳои низомро ифода мекунад, ки ягонагӣ ва мувозинати функционалии онро таъмин менамоянд. Ба ибораи дигар, сохтор тарзи ташкили низом ва шакли робитаи мутақобилаи байни қисмҳои таркибии онро нишон медиҳад. Ҳамаи нишонаҳои низоми муташаккил ба Қисми махсуси КҶ ҚТ низ хос мебошанд.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ нуқтаи назаре васеъ паҳн гардидааст, ки мувофиқи он низоми Қисми махсус асосан тавассути таҳлили сохтори он шарҳ дода мешавад. Масалан, низоми Қисми махсуси КҶ ҚТ ҳамчун тартиби муайяни ҷойгиршавии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ муайян карда мешавад, ки дар доираи он онҳо ба бобҳои махсус муттаҳид гардида, одатан бо назардошти аҳамияти объекте, ки аз ҷониби ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳифз мегардад, пайдарпай ҷойгир карда мешаванд. Дар тафсири дигар, он ҳамчун ташкили сохтории Қисми махсус фаҳмида мешавад, ки дар гурӯҳбандии таркибҳои ҷиноят аз рӯи нишонаи объекти хелии ҷиноят ва дар баъзе ҳолатҳо бо дарназардошти хусусиятҳои субъекти ҷиноят ва дигар меъёрҳо ифода меёбад.

Бо вучуди ин, маҳдуд кардани фаҳмиши Қисми махсуси қонуни ҷиноятӣ танҳо ба сохтори он аз ҷиҳати методологӣ нокифоя ба назар мерасад. Тавре ки А.П. Кузнесов асоснок таъкид мекунад, Кодекси ҷиноятӣ наметавонад танҳо ҳамчун маҷмӯи механикии меъёрҳои ҷудогонаи ҳуқуқӣ баррасӣ шавад. Он як низоми ягонаи меъёри мебошад, ки унсурҳои он дар робитаи органикӣ қарор

дошта, пайваста дар таъсири мутақобила қарор доранд ва ҳамчун низоми ягона амал менамоянд [250, с. 365].

Ба назари мо, низоми Қисми махсуси КҶ ҚТ маҷмӯи мукаммали унсурҳои ҳукуки ҷиноятиро ташкил медиҳад, ки дар зернизоми сатҳҳои гуногун муттаҳид шудаанд. Дар доираи чунин фаҳмиш, низоми Қисми махсуси КҶ ҚТ ҳатман унсурҳои алоҳида (моддаҳо, меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ), инчунин робитаҳои байни онҳоро дар бар мегирад, ки тавассути принципҳои зарурӣ ва кофӣ ва инчунин тавассути сохтори ташкилии низом ифода меёбанд. Маҷмӯи ҳадди ақали чунин унсурҳои низомсоз ягонагии низомро таъмин намуда, вазифаҳои мақсадноки онро муайян мекунад, раванди ҷаъолияти онро танзим менамояд ва дар ниҳоят самаранокии татбиқи онро қафолат медиҳад.

Ба андешаи А. В. Наумов бояд диққати махсус дода шавад, ки таъкид менамояд: меъёрҳои Қисми махсуси КҶ ФР дар ҳамбастагӣ бо меъёрҳои Қисми умумӣ на танҳо ҳифзи манфиатҳои шахсият, ҷомеа ва давлатро аз таҷовузҳои ҷиноятӣ таъмин менамоянд, балки тавассути мушаххас намудани манъкуниҳои ҳукуки ҷиноятӣ, ки рафтори ҷиноятиро аз рафтори ғайриҷиноятӣ фарқ мекунанд, инчунин функцияи қафолати риояи ҳукуку манфиатҳои шахрвандонро дар соҳаи муҳофизаи ҷиноятӣ иҷро мекунанд.

Ҳамчунин бояд таъкид кард, ки таҳқиқоти низомии Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ бидуни омӯзиши сохторҳои низомии монанд дар қонунгузори давлатҳои хориҷӣ ва дигар сарчашмаҳои ҳукуки ҷиноятӣ имконнопазир мебошад. Дар ин замина андешаи Г. А. Есаков асоснок ба назар мерасад, ки қайд мекунад: «ҳукуқшиносии муқоисавӣ, аз ҷумла дар соҳаи ҳукуки ҷиноятӣ, имрӯз ҷузъи ҷудонашавандаи илми академии ҳукуқ мебошад» [221, с. 22-35].

Ҳукуқшиносии муқоисавӣ (компаративистика) дар баробари соҳаи он - ҳукуки ҷиноятӣ муқоисавӣ имрӯз яке аз унсурҳои муҳими илми ҳукуқ ба ҳисоб рафта, ҳамчун воситаи асосии методологӣ хизмат мекунад. Он имконият фароҳам меорад, ки низомҳои ҳукуки давлатҳои гуногун бо ҳам муқоиса

карда шаванд, қонуниятҳои ғайбӣ онҳо ошкор гарданд, хусусиятҳои қонунгузории миллӣ муайян карда шаванд ва инчунин таҷрибаи татбиқи ҳуқуқ такмил ёбад.

Аҳамияти асосии ҳуқуқшиносии муқоисавиро метавон дар чанд самти асосӣ нишон дод:

Самти методологӣ: Усули муқоисавӣ яке аз усулҳои бунёдӣ дар омӯзиши падидаҳои ҳуқуқӣ мебошад. Он имкон медиҳад «ҷуғрофияи ҳуқуқӣ» муайян гардида, хусусиятҳои оилаҳои гуногуни ҳуқуқ таҳлил карда шаванд.

Соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ: Дар доираи ҳуқуқи ҷиноятӣ муносибати муқоисавӣ ба таҳқиқи заминаҳои таърихӣ ташаккул, қонуниятҳои рушди институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқоисаи институтҳои ҳамном дар низомҳои гуногуни ҳуқуқии миллӣ мусоидат мекунад.

Аҳамияти амалӣ: Муқоисаи низомҳои ҳуқуқӣ барои равандҳои ҳамохангсозии ҳуқуқи байналмилалӣ ва такмили қонунгузории миллӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад.

Аҳамияти илмӣ: Ҳуқуқшиносии муқоисавӣ имкониятҳои таҳлили назариявиро васеъ намуда, дарки моҳияти ҳуқуқро амиқтар мегардонад ва ба ташаккули андешаҳои нави илмӣ мусоидат мекунад.

Аҳамияти таҳлили муқоисавӣ дар шароити равандҳои ҷаҳонии муттаҳидсозӣ ва ҳамохангсозии қонунгузории давлатҳои гуногун боз ҳам бештар мегардад. Омӯзиши низоми Қисми махсуси кодексҳои ҷиноятӣ давлатҳои хориҷӣ имкон медиҳад хусусиятҳои хоси онҳоро муайян намуда, таҷрибаи бадастомадаро барои таҳлил ва такмили Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ истифода бурд.

Бо таъкид ба истилоҳоти А.А. Ушаков, Қисми махсуси қонуни ҷиноятиро метавон ҳамчун «компонентҳои ҳуқуқӣ» баррасӣ кард, ки дар он робитаи мутақобилаи меъёрҳо ва сохтори низомии онҳо як низоми ягонаи функционалии қонунгузории ҷиноятиро ташкил медиҳад [305, с. 73-85].

Қонунгузор сохтори анъанавии Кодекси ҷиноятиро ба Қисми умумӣ ва Қисми махсус нигоҳ доштааст. Чунин тақсимои сохторӣ модели устувори

хукукӣ мебошад, ки на танҳо дар ҳукуки ҷиноятӣ, балки дар ҳукуки маданӣ ва дигар соҳаҳои ҳуқуқ низ истифода мегардад. Қисми умумӣ мафҳумҳо, принципҳо ва таърифҳои асосиро дар бар мегирад, дар ҳоле ки Қисми махсус меъёрҳои мушаххасро дар бар мегирад, ки институтҳои алоҳида ва ҳолатҳои муайяни ҳуқуқиро танзим мекунанд.

Ин дуализми сохторӣ бори аввал дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ дар солҳои 1920-ум инъикос ёфта, барои ҳамаи санадҳои кодификатсионии минбаъдаи ҳукуки ҷиноятӣ давраи шӯравӣ, аз ҷумла КҚ ҚШФСР соли 1922, КҚ ҚШФСР соли 1926, КҚ ҚШС Тоҷикистон соли 1935, ва КҚ ҚШС Тоҷикистон соли 1961 хос буд. Бо вуҷуди ин, чунин тарзи ташкили маводи ҳукуки ҷиноятӣ ҳамеша яхела пазируфта намешуд.

Дар ибтидои асри XX, махсусан дар солҳои 1920-ум, дар илми ҳукуки шӯравӣ бо таъя ба ғояҳои Е. Б. Пашуканис пешниҳодҳо оид ба барҳам додани Қисми махсуси қонуни ҷиноятӣ баён мегардиданд. Пешниҳод мешуд, ки он бо чораҳои ҷандири ҳифзи иҷтимоӣ иваз карда шавад, ки ин ба консепсияи «аз байн рафтани ҳуқуқ» дар ҷомеаи сотсиалистӣ асос меёфт. Гуфта мешуд, ки ҳукуки ҷиноятӣ ҳамчун воситаи давлати буржуазӣ бояд ба чораҳои пешгирии иҷтимоӣ иваз карда шавад. Аз ҷумла, ба ҷойи моддаҳои мушаххаси Қисми махсус, ки таркибҳои ҷиноятро муфассал муайян мекунанд, истифодаи меъёрҳои умумӣ оид ба «қирдорҳои барои ҷомеа хавфнок» пешниҳод мегардид, ки ин ғояи ҳифзи манфиатҳои ҷамъиятиро тавассути механизмҳои иҷтимоӣ, на тавассути ҷазои қатъии кодификатсионӣ, инъикос мекард [108, с. 160].

Консепсияи «сохтори дуқисмавӣ»-и қонуни ҷиноятӣ ҳам аз нуқтаи назари техникаи қонунгузорӣ ва ҳам аз нуқтаи назари татбиқи амалии меъёрҳои ҳуқуқ дастоварди муҳим мебошад. Сохтори дуқисмавии санади ҷиноятӣ, ки аз Қисми умумӣ ва Қисми махсус иборат аст, яке аз унсурҳои асосии методикаи қонунҷодкунӣ ба ҳисоб рафта, кӯтоҳӣ ва возеҳии меъёрҳои ҳуқуқиро таъмин мекунад.

Чунин тарз имкон медиҳад аз такрори чандинкаратаи як қатор муқаррарот худдорӣ карда шавад, зеро меъёрҳои умумии Қисми умумӣ (масалан, вобаста ба синну сол, муқаллафӣ, давраҳои ҷиноят) ба ҳамаи таркибҳои ҷинояте, ки дар Қисми махсус оварда шудаанд, татбиқ мегарданд. Дар натиҷа, сохтори низомнок ва муқаммали қонунгузории ҷиноятӣ ташаккул меёбад, ки барои амалияи ҳуқуктатбиқкунӣ мувофиқтар мебошад.

Дар таърихи ҳуқуқи миллӣ мисолҳои низ мавҷуданд, ки санадҳои ҷиноятӣ танҳо аз муқаррароти умумӣ иборат буда, Қисми махсус надоштанд. Масалан, ба чунин санад «Роҳбариқунандаи аввалини қонунгузории ҷиноятӣ» соли 1919 мансуб мебошад, ки баъзе муҳаққиқон онро ҳамчун як навъ кодекс бидуни Қисми махсус арзёбӣ мекунанд [65, с. 346].

Мисоли дигар «Асосҳои қонунгузории ҷиноятии Иттифоқи ҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ» соли 1958 мебошад. Ҳамин тариқ, яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи кодексҳои ҷиноятии миллӣ дугонагии сохтори онҳо мебошад, яъне муттаҳид намудани Қисми умумӣ ва Қисми махсус дар доираи як санади ягонаи меъёрӣ. Дар айни замон Қисми махсус, ки ҳамчун унсурҳои мустақили сохтори қонуни ҷиноятӣ баррасӣ мешавад, натиҷаи ташаккули низоми ҳуқуқи давраи шӯравӣ мебошад.

Қисми махсус, ки ҷузъи ҷудонашавандаи Кодекси ҷиноятӣ мебошад, дорои ташкили зернизомии худ буда, бо зернизомии Қисми умумӣ робитаи зич дорад. Бар хилофи кодексҳои пешинаи ҷиноятии давраи шӯравӣ, дар қонунгузории нав (фаслҳо) ҳамчун воҳидҳои мустақили сохторӣ баромад мекунанд. Тибқи андешаи В. П. Коняхин, қонунгузор бори аввал сохторбандии сесатҳии маводи меъёриро амалӣ намудааст, ки фаслҳо, бобҳо ва моддаҳо дар бар мегирад. Чунин тартиб имкон медиҳад мантиқӣ, низомнокӣ ва самаранокии татбиқи қонун таъмин гардад [65, с. 346].

Бо вучуди ин, ҳангоми баҳодиҳии маҷмӯи қонуни ҷиноятӣ дурусттар он аст, ки дар бораи сохторбандии ҷорсатҳии Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон сухан ронем, зеро Қисми умумӣ ва Қисми махсус ҳамчун унсурҳои қалонтарини сохтори он баромад мекунанд. Дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии

Тоҷикистон соли 1998 15 фасл чудо карда шудааст, ки аз онҳо нух фасл ба Қисми махсус мансуб мебошанд. Қонун дорои рақамгузори пайдарпай буда, ҳар як унсури сохторӣ дорои унвони мустақил мебошад.

Фаслҳо бобҳоро муттаҳид менамоянд, ки ба ҷинойтҳои бахшида шудаанд, ки ба объектҳои ҳелии ягона равона гардидаанд. Пайдарпайии ҷойгиршавии онҳо аз аҳамияти иҷтимоӣ ва сиёсии объектҳои ҳифзи ҳукуки ҷинойтӣ вобаста мебошад. Қисми махсус бо маҷмӯи бобҳои марбут ба ҷинойтҳо ба муқобили шахсият оғоз ёфта, бо бобҳои марбут ба ҷинойтҳо ба муқобили сулҳу амнияти инсоният анҷом меёбад. Қобили зикр аст, ки аз соли 1998 то имрӯз қонунгузор ба шумора ва номгузори фаслҳо тағйирот ворид накардааст.

Метавон гуфт, ки ворид намудани фасл ҳамчун унсури мустақили сохтори Қисми махсуси Кодекси ҷинойтӣ қадами муҳим дар рушди қонунгузори ҷинойтӣ гардид. Дар ин масъала метавон бо мавқеи В. П. Коняхин розӣ шуд, ки қайд кардааст: «сохтори Кодекси ҷинойтӣ мураккабтар гардид, аммо ҳамзамон барои ҷустуҷӯи маводи зарурӣ ва дарки он дар раванди татбиқи ҳуқуқ дастрас ва осонтар шуд» [65, с. 346].

Дар дохили фаслҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ 19 боб ҷойгир шудаанд, ки ҳар яке моддаҳоро муттаҳид менамояд ва ба ҳифзи объекти намудии ягона равона шудааст. Ҷолиби диққат аст, ки шумораи бобҳо дар давоми зиёда аз бисту панҷ сол тағйир наёфтааст. Монанди фаслҳо, бобҳо низ дорои рақамгузори ягонаи пайдарпай мебошанд, ки бобҳои Қисми умумиро низ дар бар мегирад, ва бо унвонҳои таъмин шудаанд, ки предмети танзими онҳоро инъикос меkunанд.

Ҳамчунин, моддаҳо ҳамчун унсури мустақили сохтори Қисми махсус бояд чудо карда шаванд. Тавре ки Р. Кабриак дуруст қайд кардааст, модда ҳамчун «воҳиди ибтидоии сохторӣ» ва «унсури асосии матни қонун» баромад намуда, дар сохтори кодекс нақше дорад, ки онро метавон бо нақши атом дар олами моддӣ муқоиса кард. Чунин тарз ҳам низомнокӣ ва ҳам дақиқии

танзимро таъмин намуда, барои роҳнамоӣ дар матни кодекс ҳангоми татбиқи қонун шароити мусоид фароҳам меорад [49, с. 476].

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ масъалаи таносуби меъёр ва модда то ҳол аҳамияти ҳудро нигоҳ доштааст. Дар илми ҳуқуқ мавқеи бартаридошта бар он аст, ки ин категорияҳо дар муносибати мазмун ва шакл қарор доранд: модда ҳамчун унсури сохтори қонун баромад мекунад, дар ҳоле ки меъёр ҳамчун унсури асосии сохтори ҳуқуқи ҷиноятӣ баррасӣ мегардад. Чунин фаҳмиш имкон медиҳад мазмуни воқеии муқаррароти ҳуқуқӣ аз шакли қонунгузори ифодаи онҳо равшан ҷудо карда шавад, ки ин барои низомнокии кодекс ва фаъолияти амалии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аҳамияти муҳим дорад [85, с. 339].

Дар адабиёти махсуси ҳуқуқӣ ҳамчунин таъкид мешавад, ки муқаррароти меъёрӣ тавассути моддаи қонун амалӣ мегардад. Агар меъёр дар назария одатан дорои сохтори сегона (гипотеза, диспозитсия ва санксия) ҳисобида шавад, гарчанде ки дар давраи пешазинқилобӣ дар илми ҳуқуқи миллий тасаввурот дар бораи сохтори дузвенаи меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ низ вучуд дошт, пас модда мутобиқи принципҳо, қоидаҳо ва усулҳои техникаи қонунгузорӣ ташаккул меёбад. Метавон бо чунин андеша розӣ шуд, ки «агар сохтори меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ устувор буда, ҳамеша аз се унсур иборат бошад, пас сохтори модда, ки унсури асосии матни қонун мебошад, метавонад шаклҳои гуногуни ташкилии ҳудро дошта бошад». Ин ҳолат чандирӣ ва мутобиқшавии функционалии моддаро ҳамчун воситаи кодификатсияи ҳуқуқи ҷиноятӣ нишон медиҳад [340, с. 26].

Ҳамаи моддаҳои Кодекси ҷиноятӣ рақамгузорӣ гардида, дорои ном мебошанд, ки ин нисбат ба кодексҳои ҷиноятии давраи шӯравӣ бартарии муҳим ба ҳисоб меравад. Дар Қисми махсуси КҚ ҚТ ҳар як модда одатан аз диспозитсия, санксия ва баъзан аз эзоҳ иборат аст. Дар айни замон, як моддаи Қисми махсус метавонад ба якчанд қисм ҷудо шавад, ки ҳар яке диспозитсия ва санксияи ҳудро дорад. Шумораи чунин қисмҳо аз зарурати қонунгузорӣ барои фарқгузори дақиқи ҷавобгари ҷиноятӣ вобаста ба хусусияти ҷиноят муайян карда мешавад.

Бо вучуди ин, тавре ки А. В. Иванчин қайд мекунад, таҷрибаи чудо намудани шумораи зиёди қисмҳо дар баъзе моддаҳои Қисми махсуси КЧ падидаи номатлуб мебошад. Ба андешаи ӯ, «шумораи оптималии қисмҳо дар моддаи Қисми махсус, ки ҷинойти мушаххасро тавсиф мекунад, набояд аз се қисм зиёд бошад ва танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ то чор қисм иҷозат дода мешавад» [44, с. 206]. Бо вучуди ин, қонунгузор баъзан аз тавсияҳои доктрина дар бораи сохтори оптималии модда дур мешавад. Дар баъзе моддаҳо зиёд гардидани шумораи қисмҳо мушоҳида мешавад, ки ба принципҳои возеҳият ва мухтасарии баёни қонун муҳолифат мекунад. Ба ҳисоб меравад, ки чунин тамоюл на танҳо ба сифати техникаи қонунгузорӣ таъсири манфӣ мерасонад, балки самаранокии фарқгузориҳои ҷавобгариҳои ҷинойтиро низ коҳиш медиҳад.

Дар доираи сохтори моддаи Қисми махсус метавон инчунин бандҳоро чудо кард, ки ҳадафи асосии онҳо ба низом даровардан ва тартиб додани маводи меъёрӣ дар дохили ҳар як қисми модда мебошад.

Ҳангоми таҳияи диспозитсияҳои моддаҳо қонунгузор аз усулҳои гуногун истифода мебарад: ҳаволакунанда, бланкетӣ, оддӣ, тавсифӣ, абстрактӣ ва казуистӣ. Усули казуистӣ чунин маъно дорад, ки дар диспозитсияи модда номгуӣи пурра ва муфассали намудҳои мушаххаси кирдори ҷинойтӣ ва инчунин ҳолатҳои оварда мешаванд, ки вазъиятҳои воқеии ҳаётро тавсиф мекунанд. Усули абстрактӣ бошад, баръакс, моҳияти кирдори барои ҷамъият хавфнокро ба таври умумӣ баён намуда, аз овардани номгуӣи муфассали таркибҳои ҷинойт худдорӣ мекунад ва диққатро ба муқаррароти умумии кирдори хавфнок равона месозад [217, с. 94-98].

Барои қонунгузориҳои муносири ҷинойтӣ омезиши усули абстрактӣ ва казуистӣ хос мебошад. Бо вучуди ин, баъзе муҳаққиқон таъкид мекунанд, ки истифодаи аз ҳад зиёди усули казуистӣ метавонад нишонаи нокифоя будани рушди техникаи қонунгузорӣ бошад, зеро мушаххасгардонии аз ҳад зиёди шаклҳои мушаххаси рафтори ҷинойтӣ ҷандирии танзими ҳуқуқиро коҳиш дода, татбиқи меъёрҳо дар амал мушкил мегардонад [235, с. 142-146].

С. С. Алексеев қайд менамуд, ки истифодаи усули абстрактии баёни меъёрҳои ҳуқуқӣ сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуқиро инъикос намуда, аз рушди илми ҳуқуқ шаҳодат медиҳад [10, с. 401]. Дар доктринаи илмӣ, инчунин андешаи асоснок баён мешавад, ки қонунгузор бояд миёни усули абстрактӣ ва казуистӣ «мавқеи мобайни»-ро риоя намояд, яъне дақиқии танзими ҳуқуқиро бо умумияти қоғи муқарраротҳо муттаҳид намояд, то ки таъбиқи самараноки қонун таъмин гардад [234, с. 15-18].

Дар диспозитсияҳои моддаҳои қонунгузории ҷинойтӣ, одатан, аломатҳои хоси таркибҳои гуногуни ҷинойт мустаҳкам карда мешаванд. Дар айни замон, дар Қисми махсуси КҶ ҚТ меъёроҳе вучуд надоранд, ки ҳамаи унсурҳои таркиби ҷинойтро пурра ва ҳамаҷониба фаро гиранд, зеро баъзе аломатҳо, инчунин дар моддаҳои Қисми умумии КҶ ҚТ шарҳ дода мешаванд. Дар адабиёти илмии ҳуқуқӣ методологияи мустақиле ҷудо карда мешавад, ки ба усули сохтори таркибҳои ҷинойт, инчунин усулҳо ва тарзҳои гуногуни низомноксозӣ ва баёни маводи қонунгузорӣ бахшида шудааст [331, с. 462].

Ҳангоми ташаккули сохтори санксияҳои моддаҳо қонунгузор аз усулҳо ва воситаҳои гуногун истифода мебарад. Масалан, Л. Л. Кругликов санксияҳоро вобаста ба сохтор ва мазмуни онҳо ба намудҳои зерин ҷудо мекунад: оддӣ ва кумулятивӣ, ягона ва алтернативӣ, инчунин нисбатан муайян ва мутлақан муайян. Ӯ қайд мекунад, ки дар давраи шӯравӣ қонунгузор, инчунин аз санксияҳои бавосита муайяншуда, аз ҷумла санксияҳои ҳаволакунанда, истифода мебард [247, с. 109-114].

Аз нуқтаи назари В. В. Намнясев, дар доктринаи ҳуқуқи ҷинойтии ФР таъкид мегардад, ки «таҳрири ибтидоии Кодекси ҷинойтии амалкунанда бо номукаммалии низоми санксияҳо тавсиф мешуд ва тағйироти минбаъда танҳо камбудҳои мавҷударо боз ҳам амиқтар карданд» [275, с. 85-92].

Сохтори санксияҳо дар ҳуқуқи ҷинойтӣ масъалаи мураккаб буда, то имрӯз пурра танзим нашудааст. Илова бар ин, ҳуди қонунгузор низ мушкилот эҷод мекунад, зеро на ҳамеша имкон дорад аз мавқеи принципҳои ҳуқуқи ҷинойтӣ сохтор ва мазмуни санксияҳои дар моддаҳои Қисми махсус

муқарраршударо асоснок шарҳ дод. Баҳсҳои шадид махсусан нисбат ба ҷорӣ намудани ҷунин намуди ҷазо, ба мисли якумра маҳрум сохтан аз озодӣ, ки нисбат ба ҷиноятҳо ба муқобили озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии шахс татбиқ мешавад, ба миён меоянд. Ин ҳолат саволҳоро ба вучуд меорад, зеро ҷунин ҷазо барои баъзе ҷиноятҳои дигари вазнин, масалан одамқушӣ, ки объекти таҷовуз дар он ҳаёти инсон мебошад, пешбинӣ нашудааст (қ.1 м.104 КҶ ҚТ). Аз ин рӯ, зарур ба назар мерасад, ки принципҳои дақиқи таъкили санксияҳои моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ таҳия ва мустаҳкам карда шаванд. Аз ҷумла, ба андешаи муҳаққиқ Г. Л. Кригер, намудҳои ҷазое, ки дар санксияи моддаи пешбинӣ шудаанд, бояд бо категорияи ҷиноят мутобиқат дошта бошанд ва ба дараҷаи ҳавфнокии ҷамъиятии он мувофиқ бошанд [238, с. 81-85].

Эзоҳҳо низ ҳамчун унсурҳои мустақили сохтори Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ аҳамияти муҳим доранд. Дар адабиёти илмӣ мавқеи мавҷуд аст, ки мувофиқи он эзоҳҳо бояд ҳамчун яке аз воситаҳои техникаи ҳуқуқӣ баррасӣ кард, ки ҳангоми таҳаққули мазмуни моддаҳои истифода мешавад. Онҳо ба танзими дақиқи санксияҳо, муайян намудани ҳадди ҷиноят ва мутобиқ намудани меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ бо дараҷаи ҳавфнокии ҷамъиятии кирдор мусоидат мекунанд ва аз ин рӯ унсурҳои муҳими танзими ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд [321, с. 31].

Ба андешаи А. В. Иванчин, эзоҳ дар санади меъёрии ҳуқуқӣ набояд ҳамчун зерқисми мустақими мазмуни моддаи баррасӣ шавад. Он дорои аҳамияти ҳуқуқӣ ва сохтори мустақил буда, воҳиди алоҳидаи санади меъёрий мебошад. Бар ҳилофи матни асосии модда, эзоҳ вазифаи мушаххаскунӣ, тавзеҳ ва ё дақиқ намудани муқаррароти дар моддаи зикршударо иҷро мекунанд. Ин ҳолат фаҳмиши дақиқтари меъёрҳои ҳуқуқӣ ва татбиқи амалии онҳоро дар фаъолияти ҳуқуқи ҷиноятӣ таъмин менамояд. Аз ин рӯ, эзоҳро наметавон бо зербандҳо ё сарҳатти моддаи баробар донист, зеро он ба таври мустақил вучуд дошта, бори махсуси меъёрӣ-ҳуқуқиро бар дӯш дорад ва ба тафсир ва татбиқи меъёрҳои муқарраршуда таъсир мерасонад [44, с. 206].

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ҳамчунин андешае баён мегардад, ки мувофиқи он аз матни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ хориҷ намудани эзоҳҳо мақсаднок мебошад. Тарафдорони ин мавқеъ бар онанд, ки мавҷудияти эзоҳҳо метавонад ҳангоми тафсири меъёрҳо мушкилоти иловагӣ ба вучуд оварда, инчунин эҳтимоли тафсирҳои гуногунро ҳангоми татбиқи қонунгузорӣ дар амал зиёд намояд. Дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ чунин танқид аҳамияти махсус дорад, зеро дақиқӣ ва муайянии мафҳумҳо бевосита ба имконияти бандубасти дурусти кирдор, инчунин ба риояи принципҳои қонуният ва презумпсияи бегуноҳӣ таъсир мерасонанд. Бо вучуди ин, таҷрибаи фаъолияти қонунэҷодкунӣ ва таҳлили амалияи судӣ нишон медиҳанд, ки пурра хориҷ намудани эзоҳҳо аз матни қонун метавонад қонунгузорро аз воситаи муҳими дақиқ намудани меъёрҳо бидуни тағйир додани мазмуни асосии модда маҳрум созад. Аз ин рӯ, масъалаи хориҷ намудани онҳо бахснок буда, арзёбии бодикқати оқибатҳои ҳуқуқиро талаб мекунад [333, с. 25]. Дар марҳилаи муосир эзоҳ ҳамчун унсури сохтории санади меъёрии ҳуқуқӣ маҷмӯи васеи функцияҳоро иҷро мекунад, ки аз доираи тавзеҳи одии модда берун мераванд. Дар онҳо метавонанд меъёрҳои махсус ҷой дошта бошанд, ки тартиби озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ё татбиқи чораҳои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятиро дар ҳолатҳои муайян танзим мекунанд. Илова бар ин, эзоҳҳо аксар вақт таърифҳои қонунгузорию истилоҳоте, ки дар модда истифода шудаанд, дар бар мегиранд, ки ин ба дарки дақиқ ва якмаъноии муқаррароти ҳуқуқӣ мусоидат мекунад. Чунин имкониятҳои функционалӣ эзоҳҳоро ба воситаи муҳими қонунгузор табдил медиҳанд, ки ба воситаи он меъёрҳо мушаххас гардонида шуда, шартҳои татбиқи онҳо равшан ва қонунгузорӣ ба воқеияти иҷтимоӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ мутобиқ карда мешавад. Дар доираи ҳуқуқи ҷиноятӣ ин масъала аҳамияти махсус дорад, зеро тафсири дурусти меъёрҳо бевосита ба бандубасти ҷиноятҳо, муайян намудани ҷазо ва риояи принципҳои қонуният ва адолат таъсир мерасонад.

Ба ташаккули Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, ки аз ҷумла метавон чунинҳоро номбар кард: 1) тағйироти

иҷтимоӣ-иқтисодӣ; 2) вазъи иҷтимоӣ-сиёсӣ; 3) идеологияи давлатӣ; 4) уҳдадорихои байналмилалӣ давлат; 5) асосҳои конституционӣ меъёрҳо; 6) робита бо дигар соҳаҳои ҳуқуқ; 7) вазъи криминогенӣ ҷомеа ва институтҳои алоҳидаи иҷтимоӣ; 8) сатҳи рушди техникаи қонунгузорӣ; 9) сифати таҳқиқоти илмӣ ва қарқардӣ назариявӣ.

Шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ, ки дар лаҳзаи қабули қонуни ҷиноятӣ вуҷуд доранд, то андозае мазмун ва сохтори санади меъёриро муайян мекунад. Маҳз онҳо хусусияти қирдорҳои криминализатсияшуда ва декриминализатсияшуда, тарҳи санксияҳо, намудҳои ҷазо ва дараҷаи фарқгузориҳои онҳоро фароҳам меоваранд. Таъриқи М. Д. Шаргородский дуруст таъкид қардааст, «низоми Қисми умумӣ ва Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ, сохтори диспозитсияҳо ва санксияҳои моддаҳои алоҳида на танҳо масъалаи техникаи қонунгузорӣ, балки сиёсати давлатӣ мубориза бо ҷинояткорӣ низ мебошад». Ин андеша нишон медиҳад, ки сохтани меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро танҳо аз нуқтаи назари расмӣ баррасӣ қардан мумкин нест; он ҳамеша бо воқеияти иҷтимоӣ, стратегияи сиёсати давлатӣ ва вазифаҳои муборизаи самаранок бар зидди ҷинояткорӣ алоқаманд аст [174, с. 312].

Қабули Кодекси ҷиноятӣ дар давраи тағйироти амиқи сиёсӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба амал омад. Ба ҷойи модели сотсиалистӣ иқтисод иқтисоди бозорӣ пайдо қардид, ки боиси зуҳури намудҳои нави ҷиноятҳо қардид: ҷиноятҳо дар соҳаи андоз, гумрукӣ ва қарзӣ, ҷиноятҳо дар соҳаи соҳибқарӣ ва фаъолияти бонкӣ ва дигар қирдорҳои монанд. Бар ҳилофи қонунҳои ҷиноятӣ давраи шӯравӣ, ки ба «принсипҳои устувори марксизм-ленинизм» таъя меқарданд, қонунгузори муосир аз ҷузъи ҳатмӣ идеологӣ пурра даст қашид ва бар он мавқеъ қарор гирифт, ки ҳеҷ гуна ғоя наметавонад ҳамчун ғояи давлатӣ ё ҳатмӣ таҳмил қарда шавад. Ин тарз имқоният фароҳам овард, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ ба ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон равона қардида, ба воқеияти муосири иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мутобиқ қарда шавад [33, с. 319].

Уҳдадорихои байналмилалӣ давлат низ ба таҷаққули сохтори Қисми махсуси қонунгузориҳои ҷиноятӣ таъсири назаррас меқарсонанд. Бо таъя ба

муқаррароти Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ, ин санад бо дарназардошти принципҳо ва меъёрҳои эътирофшудаи байналмилалӣ таҳия мешавад. Ин ҳолат зарурати муборизаи ғайриқонуни ҳамаҷониба ба зидди ҷиноятҳои дорои аҳамияти байналмилалиро ба вуҷуд меорад, аз ҷумла савдои одамон, истисмори меҳнати ғуломона, қонунигардонии даромадҳои бо роҳи ҷиноят ба дастода, ҷиноятҳои марбут ба воситаҳои навабаро ва дигар кирдорҳои, ки дар шартномаҳои байналмилалӣ пешбинӣ шудаанд.

Мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ бо дарназардошти афзалияти ҳифзи шахсият, пеш аз ҳама ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, сипас манфиатҳои ҷомеа ва давлат таъмин мешавад. Зинабандии арзишҳои, ки дар Конститутсия муқаррар шудаанд, пайдарпайии ҷойгиршавии қасри ва бобҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятиро муайян намуда, афзалиятҳои зинавии ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ инъикос менамояд.

Ҳама аз ин, вазъи криминогенӣ дохилии ҷомеа ба сохтори Қисми махсуси қонуни ҷиноятӣ таъсири мустақим мерасонад. Таърихи муҳаққиқони соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ таъкид мекунанд, динамикаи ҷинояткорӣ воқеан ба давраи таърихӣ фарқ мекунад: масалан, ҷинояткорӣ дар солҳои 1960 ва ҷинояткорӣ дар солҳои 1990 аз ҷиҳати сифатӣ хусусиятҳои гуногун доранд, ки ин ҳангоми сохтани модели ҳуқуқи ҷиноятӣ санксияҳо ва таъсирҳои ҷиноятҳо бояд ба назар гирифта шаванд [179, с. 522].

Воқеан ба сатҳи ғайриқонунии ҷиноятӣ, паҳншавии намудҳои алоҳидаи кирдорҳои ҷиноятӣ, категорияи шахсоне, ки онҳоро содир мекунанд, инчунин дараҷаи ҳавфнокии ҷамъиятии чунин кирдорҳо, қонунгузор муайян менамояд, ки кадом аломатҳои ҷиноятҳо бояд дар қонуни ҷиноятӣ мустақам карда шаванд ва моддаҳои дахлдор дар кадом пайдарпайӣ ҷойгир гарданд. Дар Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ намудҳои нави ҷавобгарии ҷиноятӣ низ инъикос меёбанд, аз ҷумла барои ҷиноятҳо бар зидди давлат, ки ин бо тағйир ёфтани вазъи криминогенӣ ва пурзӯр гардидани ҳифзи сохтори конститутсионӣ алоқаманд аст.

Тамоюлҳои муосир дар муҳити иттилоотии ҷомеа низ дар қонунгузорӣ инъикос меёбанд. Ин ҳолат дар пайдоиши моддаҳои махсус, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои ҷиноятҳо дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ танзим мекунад, зоҳир мегардад (масалан, м. 298--304 ҚҚ ҚТ).

Сатҳи баланди техникаи қонунгузорӣ дар лаҳзаи қабули қонуни ҷиноятӣ ба ташаккули санади меъёрии бештар мантиқӣ, низомнок ва мухтасар мусоидат мекунад. Қонунгузор маводи меъёро бо дарназардошти унсурҳои гуногуни сохторӣ - бахшҳо, зербаҳо, китобҳо ва ғайра низомнок месозад ва аз усулҳо ва воситаҳои гуногуни ҳуқуқӣ истифода мебарад, ки ин пайдарпайӣ ва ягонагии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро таъмин менамояд.

Тавре ки Т. В. Непомняшая қайд мекунад, «сатҳи фарҳанг ва рушди раванди қонунҷодкунӣ, ва дар натиҷа сифати санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулшуда, нишондиҳандаи дараҷаи тамаддун ва демократизми ҷомеа ва давлат мебошад». Ин андеша робитаи мустақими байни рушди раванди қонунҷодкунӣ ва самаранокии қонунгузори ҷиноятиро дар ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятӣ таъкид мекунад [277, с. 86-94].

Илми ҳуқуқ ба ташаккули сохтори Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ таъсири назаррас мерасонад. Ҳанӯз дар давраи шӯравӣ М. Д. Шаргородский, бо пайравӣ аз пешниҳодҳои А. Н. Трайнин, ғояи ворид намудани боби алоҳидаеро пешниҳод карда буд, ки ба «ҷиноятҳо ба муқобили сулҳ ва инсоният» бахшида шавад. Дар адабиёти илмӣ инчунин пешниҳодҳо оид ба ҷудо намудани ҷиноятҳои экологӣ дар боби мустақил баён гардида буданд. Ҳангоми таҳияи ҚҚ ҚТ соли 1998 на танҳо мақомоти қонунгузор, балки ҷомеаи илмӣ низ нақши муҳим бозиданд. Ин ҳамкорӣ имкон дод масъалаҳои муҳими доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ муҳокима шуда, мавқеъҳои гуногуни намоёндагони илм ҳангоми ташаккули Қисми махсуси нави Кодекси ҷиноятӣ ба назар гирифта шаванд. Муаллифони Кодекси соли 1998 дастовардҳои марҳилаҳои қаблӣи рушди қонунгузори ҷиноятиро рад накарда, онҳоро бо пешниҳодҳои илмӣ назариявӣ ҳамгиро намуда, Қисми махсусеро таҳия карданд, ки ба талаботи муосири ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷавобгӯ мебошад.

Аз замони қабули Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1998 тамоюли устувории шумораи «макроунсурҳо», яъне фаслҳо ва бобҳо, нигоҳ дошта шудааст. Бо вучуди ин, яке аз хусусиятҳои қонунгузори ҷиноятии муосир афзоиши назаррасии шумораи моддаҳо мебошад. Ин ҳолат, масалан, дар баъзе бобҳои Кодекси ҷиноятӣ, масалан дар боби 21 ба назар мерасад, ки дар онҳо шумораи моддаҳо қариб ду баробар зиёд гардидааст. Ба андешаи Н. Г. Кадников, ворид намудани моддаҳои нав на ҳамеша бо доктринаи ҳукуки ҷиноятӣ, муқаррароти Конститутсия, қоидаҳои техникаи ҳукукӣ ва принсипҳои низомнокии қонунгузори ҷиноятӣ мутобикат мекунад.

Ворид намудани меъёрҳои нав бояд аз нуқтаи назари мақсаднокии криминологӣ ва самаранокии минбаъдаи онҳо асоснок карда шавад. Афзоиши шумораи моддаҳо дар санади меъёрӣ бояд ба тағйироти ҷиддии муносибатҳои ҷамъиятии танзимшаванда вобаста бошад, масалан ба дигаргуншавии муҳити сиёсӣ, иқтисодӣ ё иҷтимоӣ дар дохили давлат. Аммо дар шароити муосир чунин тағйироти кулӣ дар давлат ба назар намерасад, ки талаб намояд мақомоти қонунгузор ба таври фаврӣ ба ин равандро тавассути зиёд намудани моддаҳои Кодекси ҷиноятӣ посух диҳанд.

Дар адабиёти илмӣ ҳамчунин масъалаи асоси ҷавобгари ҷиноятӣ дар доираи ҷиноятҳое, ки бо преюдитсияи маъмури алоқаманданд, фаъолона баррасӣ мешавад. Мавқеъҳои муҳаққиқон дар ин масъала дер боз шакл гирифта, бо далелҳои асоснок фарқ мекунанд. Баъзе муаллифон чунин сохторҳои ҳукуқиро қонунӣ мешуморанд ва онҳоро бо хусусиятҳои робитаи меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ ва маъмури шарҳ медиҳанд. Мутахассисони дигар бошанд институти ҷиноят бо преюдитсияи маъмуриро ҳамчун воситаи сунъии пурзӯр намудани функцияҳои таъкибнамоии қонунгузори ҷиноятӣ арзёбӣ мекунанд, ки дар он ҳуқуқвайронкунии маъмури танҳо бо сабаби хусусиятҳои шахсии ҳуқуқвайронкунанда, яъне майли ӯ ба содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳои такрорӣ ба кирдори ҷиноятӣ табдил дода мешавад. Дар чунин шарҳ амалишавии консепсияи таърихӣ радшудаи «ҳолати хавфноки шахсият» дида мешавад.

Бе ворид шудан ба таҳлили муфассали ин масъала, бояд таъкид кард, ки хатто дар доираи консепсияи «асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ - кирдор» чунин ҷиноятҳо пурра ба меъёрҳои муқарраршуда мувофиқат намеkunанд. Агар, мувофиқи мавқеи Н. А. Лопашенко, тарафи объективии ҷиноятҳои дорои преюдитсияи маъмурӣ ҳамчун сохтори мураккабе баррасӣ шавад, ки аз ду ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ иборат аст ва яке аз онҳо аллакай бо ҷалби шахс ба ҷавобгарии маъмурӣ анҷом ёфтааст, пас ҷалби минбаъдаи шахс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои чунин кирдор метавонад ба вайрон шудани принсипи адолат, яъне манъи ҷазои такрорӣ барои як кирдори ҳуқуқвайронкунанда, оварда расонад.

Тибқи андешаи В. В. Хилюта ва як қатор муҳаққиқони дигар, агар тарафи объективӣ танҳо бо ҳуқуқвайронкунии дуҷум маҳдуд карда шавад, ки аз ҷониби субъекти махсус - шахсе, ки аллакай ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида шудааст содир мегардад, пас шубҳаи ҷиддӣ ба миён меояд, ки то чӣ андоза чунин кирдор ба талаботи конститутсионии «хавфнокии ҷамъиятии ҷиноятӣ» ҷавобгӯ мебошад. Беҳуда нест, ки маҳз бо ҳамин сабаб судҳо дар баъзе ҳолатҳо ҳангоми баррасии парвандаҳои марбут ба ҷиноятҳои дорои преюдитсияи маъмурӣ маҷбур мешаванд ба муқаррароти қ.2 м. 14 ҚҚ ФР (қ.2 м.17 ҚҚ ҚТ) оид ба қамаҳамият будани кирдор мурочиат намоянд [257, с. 64-71; 233, с. 119-125; 264, с. 72-74; 312, с. 44-52; 204, с. 90-99; 307, с. 4-12].

Яке аз тамоюлҳои хоси қонунгузории муосир афзоиши шумораи санксияҳои бенизом ба ҳисоб меравад. Яке аз мушкилоти асосӣ ҳангоми ташаккули санксияҳои моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ бекор намудани ҳадди поёнии ҷазо барои баъзе намудҳои ҷораҳои таъсиррасонии ҳуқуқи ҷиноятӣ гардид. Дар адабиёти илмӣ чунин санксияҳо бо истилоҳи «санксияҳои беандоза» маъруф шудаанд. Дар доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчунин таъкид мешавад, ки «дар таҳрири ибтидоии Кодекси ҷиноятии амалкунанда низоми санксияҳо бо дараҷаи баланди низомнокӣ ва тақмилёбӣ фарқ намекард, аммо тағйироти минбаъда камбудии мавҷударо боз ҳам амиқтар карданд» [238, с. 81-85].

Ба назари мо, ташаккули санксияҳо масъалаи мураккаб буда, то имрӯз дар ҳукуки ҷиноятӣ ба таври кофӣ танзим нашудааст. Дар ин самт ҳуди қонунгузор низ мушкилоти иловагӣ ба вучуд меорад, зеро на ҳамеша имкон дорад аз нуқтаи назари принципҳои асосии қонунгузори ҷиноятӣ сохтор ва мазмуни санксияҳои дар моддаҳои Қисми махсус пешбинишударо ба таври мантиқӣ асоснок намуд. Аз ин рӯ, мувофиқ ба назар мерасад, ки принципҳои асосии ташаккули санксияҳои моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ таҳия ва мустаҳкам карда шаванд. Аз ҷумла, ба андешаи Г. Л. Кригер, намудҳои ҷазое, ки ба санксияи моддаи муайян дохил карда мешаванд, бояд бо категорияи ҷиноят мутобиқат дошта бошанд ва ба дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии он мувофиқ бошанд.

Дар мавриди самтҳои эҳтимолии тақмили сохтори Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ бояд қайд кард, ки қонунгузор модели нисбатан оқилонаи сохторбандии қонуни ҷиноятиро интихоб намудааст. Тақсим намудани Кодекси ҷиноятӣ ба қисмҳо, фаслҳо, бобҳо ва моддаҳо мантиқ ва низомнокии танзими меъёриро таъмин менамояд.

Бо вучуди ин, ба назари мо, сохтори Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ ба тақмили минбаъда ниёз дорад. Аз ҷумла, чунин тақмил метавонад тавассути ҷорӣ намудани унсурҳои нави ташкилии қалонтар, ба мисли бахшҳо ва зербобҳо, амалӣ гардад, ки ин имконият медиҳад маводи меъёрӣ ба таври низомноктар тартиб дода шавад. Дар ҳолати ҷорӣ намудани институти рафтори ҷиноятӣ (уголовный проступок) дар қонунгузори ҷиноятӣ, мувофиқ мебуд аз таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ истифода бурда шавад, ки дар онҳо Қисми махсуси қонуни ҷиноятӣ бо истифода аз ду зерқисми қалон сохторбандӣ гардидааст: яке барои моддаҳои марбут ба рафтори ҷиноятӣ ва дигаре барои моддаҳои марбут ба ҷиноятҳо дахл доранд.

Дар илми ҳуқуқ, инчунин консепсияҳои гуногуни сохторбандии алтернативии Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ пешниҳод мешаванд. Аз ҷумла, пешниҳодҳо оид ба ҷудо намудани 11 фасли нав бо тағйир додани шумора, мазмун ва тартиби ҷойгиршавии бобҳои қонуни ҷиноятӣ баён гардидаанд.

Масалан, А. И. Рарог пешниҳод менамояд, ки дар Кодекси ҷиноятӣ боби мустақиле барои ҷиноятҳои дорои хусусияти экстремистӣ ва террористӣ таъсис дода шавад, ки ба андешаи ӯ ба низомнокии беҳтари меъёрҳои Қисми махсус ва баланд гардидани самаранокии амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ мусоидат мекунад [287, с. 155-178].

Бо вучуди ин, ба назари мо, тағйир додани сохтори Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани унсурҳои нави ташкилӣ, танҳо дар доираи ислоҳоти мукаммали тамоми қонунгузори ҷиноятӣ имконпазир мебошад. Кӯшиши ворид намудани фаслҳо ё бобҳои иловагӣ ва тағйир додани сохтори мавҷуда бидуни муносибати низомнок метавонад на ба танзими беҳтари қонун, балки баръакс ба ноустувории он оварда расонад ва унсурҳои бенизомии меъёриро ба вучуд оварад.

КЧ ҚТ воқеан дорои баъзе зиддиятҳои дохилӣ мебошад. Аз як тараф, «сутуни асосӣ»-и Қисми махсус, яъне фаслҳо ва бобҳо дар тӯли қариб се даҳсола бетағйир боқӣ мондааст, ки аз нуқтаи назари пайдарҳамӣ ва устувории танзими ҳуқуқӣ ҷиҳати мусбат ба ҳисоб меравад. Аз ҷониби дигар, мазмуни баъзе бобҳо ба тағйироти зуд-зуд ва босуръат дучор мегардад: моддаҳои нав бо сохтор ва мафҳумҳои дигар ворид мешаванд, ки дар як қатор ҳолатҳо дарк ва татбиқи меъёрҳои қонунро дар амал мушкил мегардонанд.

Хулоса:

Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ аз моддаҳо иборат аст, ки диспозитсияҳо, санксияҳо, эзоҳҳо ва зерсохторҳо (қисмҳо ва бандҳо)-ро дар бар мегиранд. Диспозитсияҳо ҳам ба шакли абстрактӣ ва ҳам ба шакли казуистӣ баён карда мешаванд, ки ин мувозинати байни дақиқии танзими ҳуқуқӣ ва чандирии татбиқи қонунро таъмин менамояд.

Эзоҳҳо функцияи мушаххаскунӣ, шарҳ ва дақиқ намудани меъёрҳо-ро иҷро мекунанд. Онҳо метавонанд шартҳои махсуси озод кардан аз ҷавобгарӣ ё таърифҳои қонунгузори истилоҳотро дар бар гиранд. Хусусияти нисбатан мустақили онҳо ба дақиқии бандубасти ҷиноятҳо мусоидат мекунад, аммо ҳамзамон метавонад дар баъзе ҳолатҳо мушкilotи тафсириро ба вучуд оварад.

Шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, криминогенӣ ва уҳдадорихои байналмилалӣ, инчунин афзалиятҳои конституционӣ ҳам мазмуни моддаҳо ва ҳам сохтори Кодекси ҷиноятиро муайян мекунанд. Дар баробари ин, техникаи қонунгузорӣ ва доктринаи илмӣ ба низомнокӣ ва мантиқӣ сохтори Қисми махсус таъсири ҷиддӣ мерасонанд.

Самтҳои мушкилоти қонунгузории муосир

- зиёд шудани шумораи моддаҳо ва пайдоиши санксияҳои бенизом татбиқи меъёрҳо мушкил мегардонад;
- дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ вобаста ба ҷиноятҳо, ки бо преюдицияи маъмурӣ алоқаманданд, зиддиятҳо вучуд доранд;
- тағйироти зуд-зуд дар баъзе моддаҳо метавонад ягонагии низомии кодексро ҳалалдор созад;
- набудани муттаҳидсозии қофӣи санксияҳо ва принципҳои мушаххаси мураттаб сохтани ҷазоҳо ба пешгӯишавандагӣ ва адолати татбиқи қонун таъсири манфӣ мерасонад.

Тамоюлҳои муосир нишон медиҳанд, ки бидуни ислоҳоти мукаммали қонунгузории ҷиноятӣ кӯшишҳои тағйир додани унсурҳои алоҳидаи сохтори Қисми махсус метавонанд ба ноустувории меъёрӣ ва душвор гардидани татбиқи қонун оварда расонанд.

6.2. Институтҳои Қисми махсуси қонунгузории ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар қатори масъалаҳои муҳими методологӣ, ки мантиқ ва мазмуни таҳлили минбаъдаи низомии ҳуқуқи ҷиноятиро муайян мекунанд, масъалаи институтҳои ҳуқуқӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд. Дарки моҳият ва вазифаи функционалии онҳо асоси назариявии ибтидоӣ барои ташаккули концепсияи мукаммали соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ошкор намудани қонуниятҳои ташкили дохилии он ба ҳисоб меравад.

Дар илми ҳуқуқ мавқеи устуворе ҷой дорад, ки мувофиқи он институти ҳуқуқӣ ҳамчун унсури асосии сохтори соҳаи ҳуқуқ баромад мекунад. Маҳз

дар сатҳи институтҳо систематизатсияи ибтидоии маводи меъёрӣ амалӣ гардида, маҷмӯи устувори меъёрҳои ҳуқуқӣ ташаккул меёбад, ки онҳоро ягонагии предмети танзим ва самти таъсири ҳуқуқӣ муттаҳид менамояд. Бо ҳамин, институт зинаи аввалин ва асосӣ дар раванди ташаккули соҳаи ҳуқуқ ба ҳисоб меравад.

Низоми ҳуқуқ, агар онро аз ҷиҳати сохторӣ-функционалӣ баррасӣ намоем, дар асл маҷмӯи институтҳои ҳуқуқии ба ҳам алоқаманд ва ба таври иерархӣ ташкилёфтаре ифода мекунад. Тавассути муттаҳид намудани меъёрҳо дар шакли институтҳо онҳо хусусияти низомӣ пайдо намуда, маҷмӯи нисбатан мустақили меъёрҳои ҳуқуқиро ташкил медиҳанд. Маҳз ба воситаи институтҳо ҳамгироии муқаррароти ҳуқуқӣ дар доираи сохтори ягонаи соҳавӣ амалӣ гардида, мувофиқати дохилӣ, мукаммалии мантиқӣ ва устувори танзими ҳуқуқиро таъмин менамояд.

Аз ин рӯ, таҳқиқи институти ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун воҳиди сохтории соҳа барои ошкор намудани хусусиятҳои моҳиятии он, муайян кардани самтҳои рушди минбаъда ва тақмили танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ аҳамияти принципиалӣ дорад [11, с. 263].

Таҳлили институтҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ дар доираи низоми умумии соҳа ҳам аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва ҳам аз ҷиҳати объективӣ зарур ба назар мерасад. Омӯзиши онҳо имкон медиҳад қонуниятҳои ташаккули меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ муайян гардида, принципҳои робитаи дохилии онҳо ошкор карда шаванд ва ҷойгоҳи ҳар як институт дар сохтори соҳа муайян гардад. Бидуни дарки низомии институтҳои Қисми махсус ташаккули тасаввури мукамал дар бораи механизми танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ ва таъиноти функционалии он ғайриимкон мебошад.

Бо вучуди ин, масъалаи муайян ва истифодаи дурусти категорияи «институти ҳуқуқӣ» то имрӯз баҳснок мебошад. Ҳанӯз дар миёнаи асри XX Л. И. Дембо ба тамоюли истифодаи аз ҳад зиёди ин истилоҳ дар адабиёти ҳуқуқӣ ишора карда буд. Ба андешаи ӯ, бисёр вақт мафҳуми «институти ҳуқуқ» нисбат ба падидаҳои гуногуни ҳуқуқӣ бидуни муайян намудани нишонаҳои мазмунии

он истифода мешуд, ки ин ба норавшан гардидани категорияи илмӣ ва коҳиш ёфтани арзиши таҳлилии он оварда мерасонд [215, с. 88-98].

Чунин номуайяни ба ташаккули модели қатъии назариявии низоми ҳукуки ҷиноятӣ монеа эҷод мекунад, зеро бидуни фаҳмиши равшани хусусиятҳои моҳиятии институт муайян намудани меъёрҳои ҷудо кардани он, сохтор ва ҳудуди он ғайриимкон мегардад. Аз ин рӯ, зарурати дақиқ намудани дастгоҳи мафҳумӣ ва таҳияи андешаҳои илмӣ барои тасниф ва низомсозии институтҳои Қисми махсуси ҳукуки ҷиноятӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад [193, с. 30-38; 306, с. 126-132]. Истилоҳи «институт» чи тавре таҳлили адабиётҳо нишон медиҳад барои ҷудо намудани муқарраротҳои алоҳидаи меъёри истифода мешавад.

Бо вучуди ин, дар доираи таҳлили институти ҳукуки ҷиноятӣ ҳамчун унсури сохтории соҳа бояд қайд кард, ки дар доктринаи ҳукукӣ фаҳмиши нисбатан устувори моҳияти он шакл гирифтааст. Мавқеи бартаридошта дар илми ҳукуқ ба он асос меёбад, ки институти ҳукуки ҷиноятӣ маҷмӯи муназзами меъёрҳо ва муқаррароти ҳукукӣ мебошад, ки бо ягонагии предмети бағанзимдарорӣ муттаҳид шуда, барои таъсиррасонӣ ба гурӯҳи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ба соҳаи бағанзимдарории ҳукукӣ-ҷиноятӣ дохил мешаванд, равона шудаанд.

Ба ибораи дигар, институт ҳамчун воҳиди мустақили меъёри баромад мекунад, ки танзими мақсаднок ва низомии баҳши муайяни робитаҳои ҷамъиятиро таъмин менамояд. Дар зинабандии сохтории ҳукуқ он мавқеи мобайниро ишғол мекунад: аз як тараф, унсури соҳаи ҳукуқ мебошад, аз тарафи дигар, меъёрҳои алоҳидаи ҳукуқиро ба маҷмӯи устувори функционалӣ муттаҳид менамояд.

Ин концепсияро идома дода, В. Д. Филимонов ва О. В. Филимонов пешниҳод мекунанд, ки институти ҳукуки ҷиноятӣ ҳамчун маҷмӯи меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ баррасӣ карда шавад, ки дар низоми қоидаҳои ба ҳам алоқаманди рафтор муттаҳид гардидаанд. Чунин низом барои танзими муаммалӣ муносибатҳои ҷамъиятии ҳамҷинс ва монанд, инчунин робитаҳои

иҷтимоии аз онҳо бармеомада ё ба тарзи дигар бо онҳо алоқаманд пешбинӣ шудааст. Ба андешаи муаллифон, самти функционалии институт дар татбиқи вазифаҳои пешгирии ҷинояткорӣ ва барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ки бо таҷовузи ҷиноятӣ вайрон шудааст, ифода меёбад [172, с. 252].

Мавқеи В. Д. Филимонов ва О. В. Филимонов нисбат ба табиати институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ як қатор масъалаҳои методологиро ба миён меорад. Дар тафсири пешниҳоднамудаи онҳо ин институтҳо амалан аҳамияти ҳудро ҳамчун унсурҳои сохтори соҳаи ҳуқуқ аз даст дода, бештар ба унсурҳои ташкили санади кодификатсионии меъёрӣ табдил меёбанд. Чунин нуктаи назар ба сушт гардидани робитаи концептуалӣ байни институти ҳуқуқи ҷиноятӣ ва категорияи васеътари ҳуқуқ ҳамчун институти иҷтимоӣ оварда мерасонад, ки бо асосҳои назариявии ҳуди муаллифон дар муайян намудани табиати институт дар зиддият қарор мегирад.

Агар аз мантиқе бароем, ки институт, пеш аз ҳама, ҳамчун унсури сохтори Кодекси ҷиноятӣ баррасӣ мешавад, пас ногузир бояд эътироф кард, ки ташаккули он ба иродаи қонунгузор вобастагии зиёд дорад. Дар ин ҳолат ташкили институтҳо натиҷаи қарорҳои ихтиёрии қонунгузор мегардад, ки дар ҷараёни кодификатсия бо дарназардошти афзалиятҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ, талаботи амалӣ ва дигар омилҳои субъективӣ қабул карда мешаванд.

Дар айни замон, ҳуди муаллифон пайваста мавқеи табиати объективӣ ва иҷтимоӣ асосёфтаи институти ҳуқуқиро ҳимоя мекунанд ва нақши ҳалқунандаи омили субъективиро дар ташаккули он инкор менамоянд. Ба андешаи онҳо, институт маҳсули худсаронаи техникаи қонунгузорӣ набуда, балки ҳамчун инъикоси муносибатҳои воқеан мавҷуда ва устувори ҷамъиятӣ ба вучуд меояд, ки ба танзими меъёрӣ ниёз доранд.

Бо вучуди ин, дар чунин мантиқ як зиддияти муҳим ба назар мерасад, ки ба он А. В. Курочкин ишора мекунад. Ба андешаи ӯ, агар қонун ҳамчун меъёри асосии институтсионалӣ дар ҳуқуқ баррасӣ гардад, пас он бояд аз ибтидо муносибатҳои ҷамъиятии танзимшавандаро ба таври возеҳ фарқгузорӣ намояд, усулҳои гуногуни таъсири ҳуқуқӣ, принципҳо ва меъёрҳоро истифода

барод ва доираи субъектхоро муайян созад. Аммо чунин тарз дар шакли умумии худ метавонад бо талаботи техникаи ҳуқуқӣ, ки дар марҳилаи эҷоди конун нақши бунёдӣ мебозад, дар зиддият қарор гирад [255, с. 69-70].

Вобаста ба ин, А. В. Курочкин ба таври асоснок ба чунин ҳулоса меояд: баробар донишгари конунҳо ва институтҳои ҳуқуқӣ ҳамчун категорияҳои ҳаммаъно имрӯз аллакай кӯҳна ба назар мерасад. Ба андешаи ӯ, чунин мавқеъ рушди тасаввуроти илмиро дар бораи институтҳои ҳуқуқӣ ҳамчун унсурҳои мустиқил ва асосии низоми ҳуқуқ маҳдуд мекунад [255, с. 69-70].

Институтҳои ҳуқуқӣ аксар вақт ҳамчун сохторҳои устувор ва қариб бетағйир дар қарда мешаванд. Аммо дар воқеият онҳо сохторҳои нисбатан ҷандир буда, метавонанд зерин таъсири равандҳои маънавӣ-тафсирии тағйир ёбанд. Ҳар як субъекти ҳуқуқ ҳангоми дарқ намудани воқеияти ҳуқуқӣ на танҳо онро тафсир мекунад, балки дар ташаккули он низ иштирок менамояд ва ба таври воқеӣ ҳаммуаллифи ин воқеият мегардад. Дар натиҷа институтҳои ҳуқуқӣ на танҳо ҳамчун сохторҳои омода вучуд доранд, балки дар раванди робитаҳои иҷтимоӣ ташаккул ёфта, пайваста бознигарӣ мешаванд. Ин раванд, дар навбати худ, ба ташкили низоми ҳуқуқ ва рушди тартиботи ҳуқуқӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад [278, с. 102-107]. Бинобар ин, тасодуфӣ нест, ки масъалаи мавҷуд будан ё набудани ин ё он институти ҳуқуқ дар илми ҳуқуқшиносӣ пурра ба ихтиёри ҷомеаи илмӣ вогузор мешавад [255, с. 69-70].

Ба расмият даровардани таҳқиқоти институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҳамзамон субъективӣ ғардидани тасаввурот дар бораи онҳо ба он вобаста аст, ки хусусиятҳои институтсионалии ҳуқуқ саҳт бо сохтори қонунгузорӣ ва ҳукмронии назарияи сохтори соҳавии низоми ҳуқуқ пайваст қарда шудаанд. Дар доираи чунин мавқеъ ҳар гуна муҳокима дар бораи институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ аз як фарзияи қаблан қабулшуда оғоз меёбад, ки мувофиқи он ҳуқуқ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ дар шакли низоми соҳаҳо ташкил шудааст ва ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун соҳаи мустиқили ҳуқуқ эътироф мегардад.

Нуқтаи назари институтсионалӣ, дар навбати худ, фарқгузориҳои ду категорияи таҳлилиро пешбинӣ мекунад, ки аз ҷиҳати ном ба ҳам наздик, вале

аз ҷиҳати мазмун фарқ доранд ва равандро таъкиди институтҳо дар соҳаи ҳуқуқ таъсир мекунад. Инҳо мафҳумҳои «институтсионализатсияи ҳуқуқ» ва «институтсионализатсияи ҳуқуқӣ» мебошанд.

Тавре ки Р. Г. Валиев таъкид мекунад, институтсионализатсияи ҳуқуқ раванди таъкиди ҳуқуқи мусбат ҳамчун институти иҷтимоӣ мебошад [373]. Дар навбати худ, институтсионализатсияи ҳуқуқӣ бевосита бо сохтор ва таъкиди институтҳо дар дохили низоми ҳуқуқи позитивӣ алоқаманд аст. Ба андешаи ӯ, фарқгузориҳои ин падидаҳо масъалаи муайян намудани дақиқи категорияи институтсионализатсия ва ҳуди институтҳо бо дарназардошти табиати низоми онҳо ва вобастагии мутақобилаи онҳо ба миён мегузорад.

Институтсионализатсияи ҳуқуқ чунин равандро инъикос менамояд:

– аввалан, робитаи амиқ ва органикии ҳуқуқ бо дигар институти иҷтимоӣ, ки вобастагии онро аз шароити ҷамъиятӣ нишон медиҳад (масалан, институти ҳуқуқи моликият танҳо яқоя бо рушди институти иҷтимоии моликият таъкид меёбад);

– дуҷуман, ягонагии раванди эҷоди меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки ба танзими муносибатҳои мушаххаси ҷамъиятӣ равона шудаанд (масалан, ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷиноятҳо ба муқобили моликият бо мавҷудияти институти ҳуқуқи моликият робитаи ҷудонашаванда дорад);

– сеюм, мустақкам гардидани ҳуқуқ ҳамчун механизми мустақили танзими иҷтимоӣ, ки имконияти таъкиди мақсадноки муҳити иҷтимоӣ ва институтҳои ҷамъиятиро ба манфиати ҷомеа дар маҷмӯъ ё гурӯҳҳои алоҳидае, ки ба раванди қонунэҷодкунӣ таъсири бевосита доранд, фароҳам меорад.

Ин мулоҳизаҳои назариявӣ имконият медиҳанд, ки фаҳмиши муаллифонаи институти ҳуқуқи ҷиноятӣ таҳия гардад, ки потенциали равиши институтсионалиро барои таҳлили пайдоиш ва фаъолияти онҳо инъикос мекунад.

Таъкиди нуқтаи назари институтсионалӣ дар таҳқиқи институти ҳуқуқи ҷиноятӣ имкон медиҳад, ки асосҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқи таъкиди онҳо амиқтар дарк карда шаванд ва ҳамзамон масъалаҳои васеътари назарияи

танзими ҳукуки ҷиноятӣ мавриди баррасӣ қарор гиранд. Аз ҷумла, чунин нуқтаи назар шароит фароҳам меорад, ки бахсҳои илмӣ оид ба предмети ҳукуки ҷиноятӣ ва нақши он дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки то содир шудани қирдори ҷиноятӣ вучуд доранд, аз нав арзёбӣ карда шаванд.

Дар сарчашмаҳои назариявӣ ҷудо намудани институтҳои ҳукукӣ одатан бо ду ҷанбаи асосӣ - предмети танзими ҳукукӣ ё усули танзими ҳукукӣ алоқаманд дониста мешавад. Баъзан муаллифон таъкид мекунанд, ки сухан танҳо дар бораи баъзе ҷанбаҳои мушаххаси ин унсурҳо меравад. Бо вучуди ин, меъёрҳои асосӣ ҳамоно предмет ва усули танзим мебошанд, ки барои соҳаи дахлдори ҳукуқ хосанд. Ҳамзамон меъёрҳои, ки имкон медиҳанд як институт аз институти дигар ҷудо карда шавад, аз ибтидо дар доираи хусусиятҳои соҳавии меъёрҳои ҳукуқ маҳдуд мегарданд [322, с. 416; 219, с. 22-31].

Мавқеъе низ мавҷуд аст, ки мувофиқи он чунин мавқеро қомилан асоснок намешуморад. Тавре ки қаблан қайд гардид, ҳамаи институтҳои ҳукуки ҷиноятӣ муосир муносибатҳои якхелаи ҷамъиятиро бо усулҳои монанд танзим мекунанд. Маҳз ҳамин ҳолат замина фароҳам меорад, ки институтҳои гуногуни ҳукуки ҷиноятӣ дар доираи як соҳаи ягона муттаҳид гарданд [231, с. 178-195].

Бо вучуди ин, агар концепсияи тақсим намудани институтҳо ба ибтидоӣ ва дуумдараҷа татбиқ карда шавад, имконият пайдо мегардад, ки меъёрҳои ҷудо намудани онҳо дақиқтар муайян гардида, усулҳои ташаккули онҳо низ равшантар гарданд [190, с. 145-153].

Институтҳои ибтидоӣ, ки ба Қисми махсуси ҳукуки ҷиноятӣ тааллуқ доранд, тавассути ҷудо намудани маҷмӯаҳои махсуси меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ аз маҷмӯи умумии меъёрҳо дар асоси ягонагии муносибатҳои ҷамъиятии танзимшаванда ташаккул меёбанд. Меъёри асосии ташаккули онҳо дараҷаи рушди он институти иҷтимоӣ мебошад, ки ин меъёрҳо бояд ҳифз намоянд, инчунин манфиати давлат дар нигоҳдорӣ ва таҳкими ҳамин институт мебошад.

Институтҳои дуюмдараҷа, ки ба Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ дохил мешаванд, дар раванди татбиқи амалии ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун институти иҷтимоӣ ба вучуд меоянд. Онҳо тавассути ҷудо намудани қоидаҳо ва меъёрҳои умумӣ аз маҷмӯи умумии муқаррароти ҳуқуқи ҷиноятӣ ташаккул меёбанд ва ба чунин хусусиятҳо таъяс мекунанд, ба монанди бахши алоҳида, тараф ё унсури муносибати ҳуқуқи ҷиноятӣ, инчунин усули танзими ҳуқуқӣ, ки истифода мешавад.

Фарқгузории институтҳои Қисми умумӣ ва Қисми махсус таъиноти иҷтимоии гуногуни онҳоро инъикос менамояд: институтҳои Қисми махсус, пеш аз ҳама, ба ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятии мавҷуда равона шудаанд, дар ҳоле ки институтҳои Қисми умумӣ барои баланд бардоштани сифат ва самаранокии ин ҳифз хизмат мекунанд. Танҳо фаъолияти якҷояи ҳар ду гурӯҳи институтҳо имкон медиҳад, ки вазифаҳои асосии соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ пурра амалӣ гарданд.

Таҳқиқоти асосҳои назариявӣ-методологӣ омӯзиши институтҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятиро ҷамъбаст намуда, метавон чунин хулосаҳо баён намуд:

Фаҳмиши позитивистии ҳуқуқ имкониятҳои маҳдудро барои таҳлили меъёрҳо ва институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ фароҳам меорад, зеро он дар доираи муайяни маърифат амал мекунад. Дар шароити муосир ин ҳолат зарурати истифодаи чанд равиши методологӣ ва инчунин ҷалб намудани воситаҳои дигар назарияҳо ва консепсияҳои ҳуқуқшиносиро, дар ҳадди қобили қабул, таъкид менамояд.

Дар илми ҳуқуқи ватанӣ таҷрибаи васеъ намудани муносибатҳои методологӣ дар омӯзиши институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ хеле маҳдуд боқӣ мемонад. Он асосан бо истифодаи мавқеҳои сохторӣ-функционалӣ ва сотсиологӣ алоқаманд аст. Бо вучуди аҳамияти чунин мавқеҳо инҳо барои ташаккули фаҳмиши пурра ва ҳамаҷонибаи институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ кофӣ нестанд.

Имкониятҳои назарраси таҳқиқотро мавқеи институтсионалӣ фароҳам меорад. Ин нуқтаи назар фарқгузори пайдарпайи ду раванди ба ҳам наздик, вале аз ҷиҳати мазмун гуногунро пешбинӣ мекунад: аз як тараф, институтсионализатсияи ҳуқуқ, яъне ташаккули ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун институти иҷтимоӣ; аз тарафи дигар, институтсионализатсияи ҳуқуқӣ, яъне ташаккули институтҳои ҳуқуқи позитивӣ дар раванди низомноксозии меъёрҳои ҳуқуқӣ.

Дар доираи чунин мавқеъ ташаккули институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҳуди соҳа метавонад ҳамчун раванди дучанба баррасӣ гардад. Аз як тараф, ин раванд ҷудо намудани маҷмӯи умумии муқаррароти ҳуқуқӣ ва гурӯҳбандии меъёрҳо вобаста ба таъиноти функционалии онҳоро дар бар мегирад; аз тарафи дигар, он ҳамгирии ҳамаи институтҳоро дар асоси ягонагии предмет ва усули танзим дар доираи як соҳаи мукаммали ҳуқуқ таъмин менамояд.

Мантиқи ташаккули институтсионалии ҳуқуқи ҷиноятӣ имкон медиҳад, ки ду навъи институт ҷудо карда шаванд:

– институтҳои ибтидоӣ, ки ба Қисми махсус тааллуқ доранд ва аз маҷмӯи умумии меъёрҳо ҷудо шуда, бо таъия ба дараҷаи рушди институти иҷтимоие ташаккул меёбанд, ки онҳоро ҳифз менамоянд;

– институтҳои дуумдараҷа, ки ба Қисми умумӣ мансуб буда, дар ҷараёни амал ва татбиқи ҳуқуқи ҷиноятӣ тавассути умумисозии муқаррароти ҳуқуқӣ вобаста ба бахшҳо, тарафҳо, унсурҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ ё усулҳои танзим ба вучуд меоянд.

Мавқеи институтсионалӣ таҳаввулоти институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, функцияҳои онҳо ва робитаҳои байнисоҳавии онҳоро шарҳ медиҳад, аммо дар айни замон истифодаи дигар воситаҳои методологиро барои омӯзиши мазмун ва сохтори онҳо низ истисно намекунад.

Дар марҳилаи аввал метавон ба фарқиятҳои байни таърифҳои мавҷуда аҳамияти зиёд надод ва нуқтаи асосиро таъкид кард: дар адабиёти ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳамчунон ки дар назарияи умумии ҳуқуқ, фаҳмиши умумии институти ҳуқуқ шакл гирифтааст. Тибқи ин фаҳмиш, институти ҳуқуқ маҷмӯи

нисбатан мустақили муқаррароти меъёрӣ мебошад, ки як қисми муайяни муносибатҳои ҳуқуқиро, ки ба доираи танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ дохил мешаванд, ба таври мукамал танзим менамояд.

Бо вучуди ин, ин тезисро набояд ҳамчун ҳулосаи ниҳой дар бораи табиати институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ баррасӣ кард. Баръакс, он бояд ҳамчун нуқтаи ибтидоӣ барои таҳлили амиқтар ва муфассалтари ин падидаи ҳуқуқӣ хизмат намояд.

Масалан, В.П. Коняхин дар таҳқиқоти худ оид ба институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ таъкид мекунад, ки онҳо танҳо ҳамчун «маҷмӯи муқаррароти меъёрӣ» баррасӣ карда мешаванд. Н.М. Казансев ҳангоми таҳлили институтҳои ҳуқуқи молиявӣ онҳоро ҳамчун гурӯҳи нисбатан устувори муносибатҳои ҷамъиятии ҳамнавъ шарҳ медиҳад [48, с. 509].

В.Д. Филимонов ва О.В. Филимонов бошанд, миёни ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқии институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ фарқ мегузоранд. Ба назари онҳо, ҷанбаи иҷтимоӣ на муносибатҳои ҷамъиятии аллакай ташаккулёфтаҳо, балки он муносибатҳоеро дар бар мегирад, ки бояд зери таъсири меъёрҳои институти дахлдори ҳуқуқӣ ба вучуд оянд [172, с. 252]. Ба андешаи онҳо, мазмуни ҳуқуқии институт маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие мебошад, ки бо маънои умумӣ ва самти танзими равандҳои муайяни иҷтимоӣ ба ҳам пайваستاанд.

Баръакс, М. С. Жук институти ҳуқуқи ҷиноятиро ҳамчун падидаи ягона баррасӣ мекунад ва ҷанбаҳои меъёрӣ ва сотсиологиро муттаҳид менамояд. Дар фаҳмиши ӯ институт на танҳо меъёрҳои ҳуқуқӣ, балки инчунин муносибатҳои ҳуқуқие, ки дар асоси онҳо ба вучуд меоянд, дар бар мегирад [285, с. 7-21].

Ба назари мо, ин мавқеъҳо бе фаҳмидани он ки ҳар муаллиф ҳуқуқро аз кадом назар мебинад, дуруст баҳогузори кардан мумкин нест. Ҳар андеша ба як заминаи назариявии муайян така мекунад. Барои ҳамин, танқид ҳам танҳо вақте маъно дорад, ки пешакӣ мавқеи ҳади таҳқиқотчӣ нисбат ба мафҳуми ҳуқуқ равшан бошад. Дар масъалаи институти Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ муносибати яктарафа кофӣ нест; ин ҷо бояд чанд равиши методологӣ яққоя ба назар гирифта шавад [190, с. 145-153].

Чанбаи иҷтимоии институти ҳукуки ҷиноятӣ, бешубҳа, муҳим аст, вале онро бештар дар доираи сотсиологияи ҳукуки ҷиноятӣ омӯхтан дурусттар мебошад.

Дар мавриди «ғоя» низ бояд эҳтиёт кард. Ж.-Л. Бержель таъкид менамояд, ки ғоя метавонад асоси ташаккули як институти ҳукуқӣ бошад ва пояи маънавии онро ташкил диҳад, аммо он ҳанӯз принцип нест [36, с. 627; 16, с. 574]. Ба назари мо, дар чунин ҳолат ғоя пеш аз ҳама манфиати иҷтимоиро ифода мекунад. Масалан, зарурати ҳимояи ҳукуки кӯдакон метавонад боиси ташаккули институти ҳифзи ҷиноятӣ-ҳукуқии оила гардад. Аз ин ҷиҳат, ғоя танҳо мафҳуми ҳукуқӣ нест; он ба пайдоиш ва ташкили муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсир мерасонад.

Бинобар ин, дар таҳқиқи институтҳои Қисми махсуси ҳукуки ҷиноятӣ диққати асосӣ бояд ба мазмуни ҳукуқии онҳо равона шавад. Ин мазмун дар меъёрҳо ва принципҳои ҳукуқӣ ифода меёбад. Дар ҳамин замина метавон мавқеи он олимонеро дастгирӣ кард, ки таъкид менамоянд: «дарки дурусти моҳият, мазмун ва сохтори низоми ҳуқуқ танҳо тавассути равиши меъёрӣ ба ҳуқуқ ҳамчун маҷмӯи меъёрҳои амалкунандаи ҳукуқӣ дар давлат имконпазир мебошад», «дар сохтори институти ҳукуқӣ чудо намудани унсурҳои ҳуқуқие, ки аз меъёрҳои ҳукуқӣ фарқ дошта бошанд, ғайриимкон аст» [338, с. 23; 356, с. 30; 265, с. 43-68].

Вақте мазмун ва моҳияти институти Қисми махсуси ҳукуки ҷиноятӣ баррасӣ мешавад, ногузир савол ба миён меояд, ки меъёрҳои онро кадом манбаъҳо ташаккул медиҳанд. Дар ин ҳолат ҳуди институтро метавон ба якҷанд унсурҳои ба ҳам алоқаманд чудо кард.

Пеш аз ҳама, суҳан дар бораи масъалаи таҳияи номгӯи пурраи муқаррароти ҳукуки ҷиноятӣ меравад, ки он дар навбати худ андозаи институтҳои ҳукуки ҷиноятии Қисми махсусро дар ҳар як давраи муайяни вақт маҳдуд месозад [301, с. 31-36; 284, с. 10-15].

Самти дуюм ба он вобаста аст, ки меъёрҳои институтҳои Қисми махсус дар кадом шакл ифода шудаанд. Яъне бояд муайян кард, ки онҳо аз кадом

сарчашмаҳои ҳуқуқӣ бармеоянд ва дар кадом шакли берунӣ мустаҳкам шудаанд.

Масъалаи сеюм бошад, ба ҳудуди ҳуқуқи ҷиноятӣ мерасад. Барои муайян кардани он ки кадом муқаррарот ба институти Қисми махсус дохил мешаванд, пеш аз ҳама бояд равшан бошад, ки ҳуди ҳуқуқи ҷиноятӣ то кучо паҳн мегардад [106, с. 502; 329, с. 62; 224, с. 152-157].

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, метавон ба таври мантиқӣ тахмин намуд, ки доираи институтҳои Қисми махсусро набояд танҳо ба матни Кодекси ҷиноятӣ маҳдуд кард. Албатта, дар маънои расмӣ он пеш аз ҳама аз меъёрҳои ҳамин Кодекс иборат аст. Вале агар ба моҳияти масъала нигоҳ кунем, ҳифзи ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ баъзан бо он кирдорҳои низ пайванд пайдо мекунад, ки дар наздикии ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ қарор доранд. Аз ин ҷиҳат, фаҳмиши васеътар дурусттар менамояд, зеро ҳуқуқи ҷиноятӣ танҳо маҷмуи моддаҳо нест, балки воситаи ҳифзи ҷомеа аз кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ ва воқеан хавфнок мебошад.

Маҳдуд кардани мазмуни институтҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ ба муқаррароти меъёрӣ ба таври табиӣ масъалаи муҳими назариявиро ба миён меорад, ки ба таркиб, намудҳо ва шумораи чунин муқаррарот, ки институтро ташкил медиҳанд, дахл дорад.

Чанбаи расмии ин масъала ба таҳлили он равона мегардад, ки институт метавонад чанд муқаррароти меъёриро дар бар гирад, онҳо бо сохтори қонуни ҷиноятӣ чӣ гуна робита доранд ва оё дар низоми соҳа муқаррароти меъёрие метавонанд вучуд дошта бошанд, ки ба ягон институт дохил намешаванд.

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ мавқеи устуворе баён шудааст, ки мувофиқи он институти ҳуқуқӣ наметавонад аз як меъёр иборат бошад. Тавре ки Г.В. Малсев қайд кардааст: «ҳамон тавре ки як парасту омадани баҳорро муайян намекунад, як меъёри ҳуқуқӣ низ наметавонад вазъияти пурраи ҳуқуқиро ба вучуд оварад» [92, с. 264].

Қонуни ҷиноятӣ муқаррароти алоҳидаро мустаҳкам мекунад, ки маҳз онҳо институтҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятиро ташкил медиҳанд. Аз ин

нуқтаи назар, унсурҳои сохтори он, аз як тараф, бо сохтори ҳукуки ҷиноятӣ алоқаманд мебошанд (гарчанде ки пурра ба он мувофиқат намеkunанд), аз тарафи дигар, тамоми мазмуни институти мушаххаси ҳукуки ҷиноятиро дар худ фаро намегиранд.

Маҳз дар ҳамин ҷо масъалаи ҷанбаи моддии масъала ба миён меояд, ки ба хусусиятҳои муқаррароте, ки ба таркиби институти Қисми махсуси ҳукуки ҷиноятӣ дохил мешаванд, марбут аст. Дар таҳқиқоти М. С. Жук модели ба ном «идеалии» маҷмӯи муқаррарот, ки институтҳои ҳукуки ҷиноятиро ташкил медиҳанд, пешниҳод гардидааст. Ба ин модел муқаррароти зерин дохил мешаванд: муқаррароти умумӣ; муқаррароти декларативӣ; муқаррароти таърифӣ (дефинитивӣ); муқаррароти асосӣ; муқаррароти оперативӣ; муқаррароти коллизсионӣ [329, с. 62; 54, с. 52]. Бе баҳс кардани моҳияти ин мавқеъ, ба ду ҷанбаи муҳим диққат додан лозим аст.

Истифодаи муносибати низомнок, ки тасаввуротро дар бораи сохтор ва вазифаҳои институти ҳукуки ҷиноятӣ муттаҳид мекунад, имкон медиҳад мазмуни оптималии чунин институт бо самаранокии бештар муайян карда шавад.

Ҳам сохтор ва ҳам мазмуни институти ҳукуки ҷиноятӣ (мисли ҳар як институт дар дигар соҳаҳои ҳуқуқ) аз предмет ва усули танзими ҳукукии соҳаи дахлдор вобаста буда, таҳти таъсири бевоситаи онҳо қарор доранд. Маҳз ҳамин ҳолат мавқеи паҳншудаи илмиро шарҳ медиҳад, ки мувофиқи он институтҳои соҳаи ҳуқуқ барои инъикоси хусусиятҳои муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқӣ ё усулҳои танзими онҳо ташаккул меёбанд. Тавре ки Е. А. Киримов қайд мекунад, «вобастагии қатъии меъёрҳое, ки институти ҳуқуқиро ташкил медиҳанд, аз муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки онҳо танзим менамоянд, вучуд дорад». Муҳаққиқони дигар илова менамоянд, ки «меъёри асосии ҷудо намудани меъёрҳо ба институти мустақил мавҷудияти маҷмӯи хоси муносибатҳои якхела мебошад, ки хусусиятҳои хоси меъёрҳои ҳуқуқиро муайян намуда, ба онҳо имкон медиҳад ягонагии дохилии ҳукукии ҳудуди нигоҳ доранд» [192, с. 136-141; 54, с. 52; 201, с. 101-104].

Бо вуҷуди он ки аҳамияти предмет ва усули соҳаи ҳуқуқ барои ташаккули институтҳои соҳавӣ шубҳае ба миён намеорад, бояд эътироф кард, ки ин меъёрҳо аз ҳад умумӣ буда, имкон намедиханд як институт аз институти дигар ё институт аз тамоми соҳа ба таври дақиқ ҷудо карда шавад.

Дар ҳамин замина, барои омӯзиши сохтор ва мазмуни институт ворид намудани мафҳуми сохтори ҳуқуқӣ ба назарияи ҳуқуқ аҳамияти муҳим дорад. С. С. Алексеев қайд мекард: «Яке аз зухуроти равшани хусусиятҳои танзимкунанда ва мазмуни иродавӣ-зеҳнии институти ҳуқуқӣ беназирии конструкцияи ҳуқуқии ба он хос мебошад. Агар гурӯҳи муайяни меъёрҳо, ҳатто агар онҳо дар низоми санадҳои меъёрӣ ё сохтори як санади алоҳида ба таври зоҳирӣ ҷудо шуда бошанд, бе муттаҳид шудан ба сохтори ягонаи ҳуқуқӣ, дар бораи мавҷудияти институти ҳуқуқ сухан гуфтан мумкин нест».

Илова бар ин, истилоҳи «ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ» дар илми соҳавӣ ба таври васеъ ва бештар дар заминаҳои амалӣ истифода мешавад. Он самтҳои алоҳидаи фаъолияти давлатиро ифода мекунад, ки вобаста ба объекти ҳифз ҷудо карда мешаванд, аз ҷумла ҳифзи моликият, шахсият, оила ва дигар арзишҳои ҷамъиятӣ [189, с. 289-300; 203, с.224-230; 260, с. 207-209; 261, с. 103-107; 295, с. 71-76;]. Дар айни замон, барои илми муносири ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳулосаҳои бунёдии Б. Т. Разгилдиев ҳамчун роҳнамо хизмат мекунанд. Ӯ таъкид мекард, ки ҳифз мафҳуми қонунгузорӣ мебошад, ки ҳадафҳои ҳуқуқи ҷиноятиро инъикос намуда, дорони сохтори унсурӣ аст. Ба ин сохтор дохил мешаванд: объект (муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки бояд ҳифз шаванд); субъектҳо (мақомоти ҳуқуқатбиқкунанда ва шахсоне, ки иҷрои меъёрҳоро таъмин мекунанд); институти ҷавобгарии ҷиноятӣ [359, с. 38].

Бидуни ворид шудан ба таҳлили муфассали ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ҳамчун сохтори мустақили ҳуқуқии ҳуқуқи ҷиноятӣ, зеро ин масъалаи аз доираи таҳқиқоти мо берун мебошад, метавон қайд кард, ки ба назари мо, ин сохтор ба таври органикӣ унсурҳои зеринро дар бар мегирад:

– объекти ҳифз - он муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар ҷомеа ташаккул ёфта, устувории он ва рушди минбаъдаи онро таъмин менамоянд.

– манфиат дар ҳифзи ин муносибатҳо - ҳам аз ҷониби ҷомеа дар маҷмӯъ ва ҳам аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва сохторҳои ҳокимият.

– номгӯйи кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок, ки ба ҷунин муносибатҳо таҳдид намуда, бояд бо татбиқи ҷавобгариҳои ҷиноятӣ манъ карда шаванд.

– маҷмӯи муқаррароти ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки ин кирдорҳоро танзим намуда, барои содир намудани онҳо санксияҳоро пешбинӣ мекунанд.

– ҷораҳои мувофиқи таъсиррасонӣ, ки ба функсияҳои муҳофизатӣ, пешгирикунанда ва барқароркунандаи ҳуқуқ мутобиқ буда, нисбат ба шахсоне, ки кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок содир мекунанд, татбиқ мегарданд.

Асоси институти ҳуқуқи ҷиноятӣ Қисми махсус, дар асл, сохтори ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ мебошад, ки робитаи заруриро байни муносибатҳои воқеии ҷамъиятӣ ва меъёрҳои муқарраршудаи ҳуқуқ таъмин менамояд. Ҷунин сохтор имкон медиҳад, ки муқаррароти меъёрии Қисми махсусро беҳтар аст аз рӯйи институтҳои ҷудогона фаҳмид. Ҳар кадоми онҳо ба объекти муайяни ҳифзшаванда ва навъи таҷовузе, ки ба он равона мешавад, вобаста аст. Бо ҷунин тартиб меъёрҳо беҳуда пароканда намешаванд: онҳо дар як низоми муайян ҷой гирифта, ба ҳамон хатарҳои ҷиноятӣ ҷавоб медиҳанд, ки воқеан ба объектҳои ҳифзшаванда таҳдид мекунанд.

Дар ҷамъбасти таҳлили мазмун ва сохтори институти Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ метавон ҷунин натиҷагирӣ кард:

Тавсифи пурраи мазмуни институтҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ танҳо дар ҳолате имконпазир аст, ки дар тафсири ҳуқуқ мақеи плюралистӣ истифода шавад. Масалан, пайдоиш ва нақши иҷтимоии институти ҳуқуқиро метавон аз нуқтаи назари равиши институтсионалӣ шарҳ дод. Агар сухан дар бораи мазмуни иҷтимоӣ ва қори воқеии он равад, равиши сотсиологӣ мувофиқтар менамояд. Аммо барои фаҳмидани мазмуни ҳуқуқии институти Қисми махсус, равиши позитивизми ҳуқуқӣ ҳанӯз ҳам аҳамияти ҳудро нигоҳ медорад.

Мазмуни ҳуқуқии институти Қисми махсус танҳо аз он унсурҳои ташаккул меёбад, ки ба таркиби ҳуди ҳуқуқ дохил мешаванд, яъне аз

муқаррароти меъёрӣ ва принсипҳои ҳуқуқ. Дар ин маврид танҳо он принсипҳо ба назар гирифта мешаванд, ки барои ҳама ҳатмӣ буда, воқеан ба муносибатҳои ҳуқуқӣ таъсир мерасонанд. Агар принцип танҳо дар сатҳи ғоя ё ҷаҳонбинии ҳуқуқӣ боқӣ монад, онро ҷузъи институти Қисми махсус ҳисобидан дуруст нест.

Институти Қисми махсус ҳам аз як меъёри танҳо ба вуҷуд намеояд. Як модда ё ҳатто як қисми модда метавонад ҷавобгари ро барои кирдори муайян нишон диҳад, аммо барои танзими пурраи чунин муносибат кофӣ нест. Институт вақте шакл мегирад, ки чанд муқаррароти ба ҳам алоқаманд якҷоя амал кунанд; баъзан ба ин доира меъёрҳои дигар соҳаҳои ҳуқуқ низ ворид мешаванд.

Доираи амалии институтҳои Қисми махсус метавонад ба ду тарз фаҳмида шавад:

- дар маънои маҳдуд, яъне танҳо дар доираи муқаррароти Кодекси ҷиноятӣ ва меъёрҳои ба онҳо мувофиқ;
- дар маънои васеъ, бо дарназардошти ягонагии қонунгузори ҷиноятӣ ва ҳуқуқвайронкунии маъмурий.

Мавқеи дуҷум бештар моҳияти функцияи ҳуқуқи оммавии ҳуқуқи ҷиноятиро инъикос менамояд, ки ба ҳифзи ҷомеа аз таҷовузҳои барои ҷамъият хавфнок равона шудааст. Дар ин ҳолат муқаррароти қонунгузори ҷиноятӣ ва маъмурий ҳамчун маҷмӯи ягонаи меъёрҳо баррасӣ мешаванд, ки институтҳои Қисми махсуси ба истилоҳ «ҳуқуқи ҷиноятии васеъ»-ро ташаккул медиҳанд.

Иддаое, ки мувофиқи он институти Қисми махсус бояд ҳатман дар доираи як воҳиди калони матни қонуни ҷиноятӣ аз ҷиҳати меъёрӣ ҷудо карда шавад, бевосита аз нишонаҳои назариявии институт барнамеояд. Сохтори Қисми махсуси қонун метавонад танҳо ҳамчун самти роҳнамо барои дарки ташкили институтсионалии соҳа хизмат намояд, яъне ҳамчун як навъ «сутунбандӣ», ки муқаррароти меъёрии алоҳидаро низомнок месозад. Аз ин ҷиҳат унсурҳои сохтори Қисми махсус қисман бо сохтори умумии ҳуқуқи

чиноятӣ мувофиқат мекунад, аммо бо он пурра якхел нестанд ва тамоми мазмуни институтсионалиро дар бар намегиранд.

Асоси ташаккул ва низомсозии институтҳои соҳавии ҳуқуқ бояд сохторҳои ҳуқуқии соҳавӣ бошад, ки:

а) ба тасаввуроти умумии назариявӣ дар бораи сохтори ҳуқуқӣ мувофиқат кунад;

б) дар доираи соҳа хусусияти фарогир дошта, имкон медиҳад маҷмӯи муқаррароти меъёрӣ ба таври низомнок танзим ва тартиб дода шаванд;

в) функцияҳо ва таъиноти иҷтимоии соҳаи ҳуқуқро инъикос намуда, робитаи онро бо муносибатҳои воқеии ҷамъиятӣ таъмин намояд.

Нисбат ба институтҳои Қисми махсус чунин сохтор сохтори ҳифзи ҳуқуқӣ-чиноятӣ мебошад.

Сохтори ҳифзи ҳуқуқӣ-чиноятӣ, ки робитаи байни муносибатҳои ҷамъиятӣ ва муқаррароти ҳуқуқиро таъмин менамояд, асоси институти Қисми махсусро ташкил медиҳад. Ин сохтор имкон медиҳад муқаррароти меъёрӣ бо дарназардошти хусусиятҳои объекти ҳифзшаванда ва хусусияти таҷовузҳо ба институтҳои алоҳида фарқгuzорӣ карда шаванд. Ҳамзамон, он низомнокии институтро таъмин намуда, пуррагӣ ва мутобиқати муқаррароти ҳуқуқиро ба таҳдидҳои воқеии криминалӣ инъикос мекунад.

Низомнокии институти Қисми махсус чунин маъно дорад, ки он тамоми доираи эҳтимолии намудҳои муқаррароти меъёриро фаро мегирад. Дар сохтори институт ҷойи муқаррароти асосӣ ва ёрирасон ҳамеша як хел нест. Аз пеш, танҳо дар сатҳи назариявӣ, муайян кардан душвор аст, ки институт бояд аз чанд муқаррарот ва аз кадом навъи онҳо иборат бошад. Мазмуни он аз вазифае бармеояд, ки иҷро мекунад, ва вобаста ба тарзи ҳифзи чиноятӣ-ҳуқуқӣ хусусиятҳои нисбатан устувори худро нигоҳ медорад.

Бо вучуди аҳамияти назариявӣ ва амалии худ, масъалаҳои тасниф ва ба низом даровардани институтҳои Қисми махсуси ҳуқуқи чиноятӣ дар илми ҳуқуқшиносии муосир ғанӯз пурра омӯхта нашудаанд. Талаботи методологияи катъии илмӣ нисбат ба омӯзиши онҳо то ҳол пурра амалӣ нагаштааст. Таҳлили

сарчашмаҳои назариявӣ нишон медиҳад, ки дар адабиёти илмӣ якчанд нуқтаҳои назар оид ба муайян намудани намудҳои институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ва сохтани низоми онҳо ташаққул ёфтаанд [214, с. 84-95].

Аз ҷумла, нуқтаи назари ҷолиби худро ба масъалаи сохтани низоми институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ В. Д. Филимонов пешниҳод кардааст, ки онҳоро бо таъя ба хусусиятҳои функционалӣ тасниф менамояд. Мувофиқи назари ӯ, низоми ҳуқуқи ҷиноятӣ аз се гурӯҳи институтҳо ташкил меёбад.

Ба гурӯҳи аввал институтҳои дохил мешаванд, ки бевосита ба муносибатҳои ҷамъиятии танзимшаванда таъсир мерасонанд. Филимонов ба ин гурӯҳ ҳамаи институтҳои Қисми махсусро мансуб медонад. Ҳамчунин баъзе институтҳои Қисми умумиро низ ба ҳамин доира дохил мекунад, зеро онҳо муайян месозанд, ки кадом шахсон ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд ва ҳаҷму ҳудуди ин ҷавобгарӣ то кучо мерасад.

Институтҳои, ки ба муносибатҳои ҷамъиятӣ бевосита таъсир намерасонанд, аммо татбиқи ҷунин таъсирро таъмин мекунанд. Ба ин гурӯҳ институтҳои дохил мешаванд, ки фаъолияти судро оид ба таъини ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ғардисозии он танзим менамоянд.

Ба гурӯҳи сеюм он институтҳои дохил мешаванд, ки ба ду гурӯҳи қаблӣ намерасонанд, аммо ҳамчун унсурҳои таркибии онҳо амал мекунанд. Ба ҷунин институтҳо муаллиф, аз ҷумла, институти таркиби ҷиноят, институти шартан татбиқ накардани ҷазо ва як қатор институтҳои дигарро мансуб медонад, ки ғарчанде функцияи ёрирасон доранд, дар доираи низоми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ нақши заруриро иҷро менамоянд [171, с. 196].

Баъзе муҳаққиқон институтҳои ҳуқуқи ҷиноятиро бо таъя ба категорияҳои асосии Қисми умумӣ тасниф мекунанд. Ин нуқтаи назар махсусан дар қорҳои Т. Г. Понятовская ифода ёфтааст, ки дар сохтори институтсионалии ҳуқуқи ҷиноятӣ категорияҳои «ҷиноят» ва «ҷазо»-ро ҳамчун унсурҳои асосии низомсоз муайян мекунад. Мавқеи Н. Ф. Кузнесова дар ин масъала аз ҷиҳати принсипӣ фарқ надорад. Ӯ қор институтро қудо менамояд, ки мазмуни қонунгузории ҷиноятиро ташкил медиҳанд: қонуни

чиноятӣ, чиноят, чазо, озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ ва аз чазо. Ба андешаи муаллиф, ин институтҳо дар доираи Қисми умумӣ ва Қисми махсуси қонуни чиноятӣ ташкил ёфта, дар навбати худ ба институтҳои хурдтар ва ҷузъитар тақсим мешаванд [118, с. 231; 82, с. 611].

Мавқеи наздикро В. В. Малсев низ ҷонибдорӣ мекунад. Ӯ меёриҳои ҳуқуқи чиноятиро вобаста ба мансубияти онҳо ба «низоми асосии қонунгузориҳои чиноятӣ» тасниф менамояд, ки ба назари ӯ чунинанд: қонуни чиноятӣ, чиноят, чазо [93, с. 531].

Нуқтаҳои назари баррасишуда, аз як тараф, нисбатан асоснок ба назар мерасанд, зеро воқеан ҳамаи унсурҳои асосии ҳуқуқи чиноятӣ дар атрофи категорияҳои чиноят ва чазо мутамарказ гардидаанд. Аммо, аз тарафи дигар, ба сифати эрод қайд кардан лозим аст, ки муаллифон сохтори ҳуқуқро на дар асоси меёриҳои ҳуқуқии воқеӣ, балки бар пояи меёриҳои доктриналӣ ташаккул медиҳанд, ки ба андешаи мо, аз ҷиҳати методологӣ хатоӣ ҷиддӣ ба ҳисоб меравад.

Навбӣ дигари иштибоҳи методологӣ дар қорҳои баъзе муҳаққиқон мушоҳида мешавад, ки қўшиш мекунанд сохтори институтсионии ҳуқуқи чиноятиро дар асоси консепсияи меёри мантиқии ҳуқуқи чиноятӣ бунёд намоянд. Масалан, Ю. Е. Пудовочкин, бо таъя ба чунин пешфарз, низоми институтҳои ҳуқуқи чиноятиро танҳо ҳамчун низоми институтҳои муҳофизатӣ баррасӣ мекунад. Ба андешаи ӯ, ҳар як чунин институт аз маҷмӯи муқаррароти Қисми умумии қонунгузориҳои чиноятӣ, инчунин аз муқаррароти Қисми махсусе, ки ҷавобгарию барои намуди муайяни чиноятҳо бо объекти умумии ҳелӣ таҷовуз танзим мекунанд, ташаккул меёбад [180, с. 698; 125, с. 237]. В.В. Малсев, ба таври асоснок қайд мекунад, ки аввалан, меёри мантиқии ҳуқуқи чиноятӣ дар чунин усул аз рӯи моҳияти худ бештар ба мафҳуми институти ҳуқуқ монанд аст, на ба меёри одии ҳуқуқие, ки талаботи ҳатмиро муқаррар мекунад. Дуюм, на як меёри алоҳида ва на ҳатто як институти пурраи ҳуқуқи чиноятӣ қодир нест тамоми гуногунрангии муқаррароти қонунгузориҳои чиноятиро дар бар гирад. Илова бар ин, маҳдуд кардани таснифи институтҳои

хукуки чиноятӣ танҳо бо унсурҳои ҳукукатибиққунӣ ё муҳофизатӣ аз чиҳати методологӣ нодуруст буда, сохтори воқеии соҳаи ҳукукро таҳриф мекунад [93, с. 531; 329, 62].

Пас, агар институтҳои ҳукуки чиноятӣ танҳо аз рӯйи категорияҳои Қисми умумӣ ё танҳо аз рӯйи меъёрҳои Қисми махсус шарҳ дода шаванд, масъала пурра ҳал намешавад. Чунин таҳлил сохтори воқеии институтҳоро ба таври кофӣ нишон намедихад ва барои муайян кардани намудҳо ва низоми онҳо асоси қаноатбахш намедихад.

Гояи таҳқиқи алоҳидаи институтҳои Қисми умумӣ ва Қисми махсус равшантар дар корҳои Э. С. Тенчов инкишоф ёфтааст [302, с. 23-24]. Бо таҳқиқоти ӯ дар адабиёти илмӣ Қисми махсус дигар танҳо маҷмуи моддаҳои ҷудогона фаҳмида намешавад. Он ҳамчун низоми институтҳое баррасӣ мегардад, ки ҳар кадом ба гурӯҳи муайяни чиноятҳо вобаста аст. Асоси чунин ҷудокунӣ объекти ягона ё ҳамнавъи таҷовуз мебошад.

Н.А. Лопашенко низ ҳамин фикрро дастгирӣ мекунад. Ба назари ӯ, институтҳои Қисми махсус одатан аз рӯйи бобҳои Кодекси чиноятӣ муайян мешаванд, зеро дар дохили ҳар боб меъёрҳое ҷой мегиранд, ки як навъи объектро ҳимоя мекунанд. Яъне дар маркази ҳар институт объекти калони ҳифзшаванда меистад, ки онро объекти хелӣ ё намудӣ меноманд. Ҳамзамон муҳаққиқ як нуктаро махсус таъкид мекунад: «нисбат ба Қисми махсус истилоҳи «институти ҳукуки чиноятӣ» нисбатан кам истифода мешавад; бештар суҳан дар бораи гурӯҳҳои чиноятҳо меравад, ки ба як объект равона шудаанд» [84, с. 224].

Ба назари мо, мушкили назарияи институтҳои Қисми махсус аз он сар мезанад, ки онҳо бештар дар суҳан эътироф мешаванд, вале дар шакли мушаххас кам таҳқиқ гардидаанд. Аз ҳамин сабаб, ба ҷойи омӯзиши худӣ институтҳо, аксар вақт масъала ба таснифи чиноятҳо бурда мешавад.

Дар ин ҷо инчунин фарқи байни объекти ҳифзи чиноятӣ-ҳукукӣ ва объекти чиноят аҳамият дорад. Ин масъала дар адабиёти илмӣ зиёд баррасӣ шудааст, бинобар ин дар доираи ин таҳқиқот ба таҳлили муфассали он зарурат

нест. Барои мо муҳим он аст, ки маҳз объекти ҳифзшаванда асоси чудо шудани институтҳои Қисми махсусро ташкил медиҳад.

Аз ҳамин нигоҳ, институтҳои Қисми махсусро метавон ҳамчун гурӯҳи меъёрҳои фаҳмид, ки дар атрофи манфиатҳо ва арзишҳои муҳими ҷамъиятӣ ҷамъ мешаванд. Ин меъёрҳо ҳам ба сохтори воқеии ҷомеа пайванд доранд ва ҳам вазифаҳои ҳуқуқи ҷиноятиро амалӣ мекунанд.

Ба чунин институтҳо, масалан, ҳифзи ҳаёт ва саломатӣ, озодии ҷисмонӣ, обрӯ ва эътибор, озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ, оила, рушди шахсияти кӯдак, моликият, муносибатҳои қарзӣ ва андозӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, амнияти муҳоҷиратӣ ва интизоми бақайдгирӣ дохил шуда метавонанд. Дар айни замон масъалаи муайян намудани намудҳои институтҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ дар илми ҳуқуқи муосир қариб ки мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Умуман, чунин нуқтаи назар паҳн шудааст, ки мувофиқи он ҳамаи ин институтҳо асосан ҳамчун институтҳои предметӣ, на функционалӣ, баррасӣ шуда, тавассути нақши батанзимдарорӣ, балки нақши муҳофизатии онҳо шарҳ дода мешаванд [125, с. 237; 65, с. 346]. Бо ин тарз, аз як тараф, ҳамаи институтҳои Қисми махсус ба гурӯҳҳои муайян мансуб дониста мешаванд, ки дар асоси меъёрҳои гуногун чудо карда шудаанд, аз тарафи дигар, ҳамин гурӯҳҳо тамоми институтҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятиро фаро мегиранд. Дар асл, дар чунин тарз суҳан бештар дар бораи муайян намудани мансубияти навъии институтҳо дар доираи сохтори умумии институтсионалии соҳаи ҳуқуқ меравад, на дар бораи таснифи мустақили онҳо. Аз ин рӯ, масъалаи таснифи ҳуди институтҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ то ҳол ҳаллу ҷасли ниҳирии худро наёфта, аҳамияти худро барои таҳқиқоти минбаъдаи илмӣ нигоҳ медорад.

Татбиқи асосҳои умумӣ ва универсалии таснифи институтҳои ҳуқуқӣ имкон медиҳад чунин хулосаҳо баён карда шаванд.

Дар ин маврид институтҳо аз рӯйи он фарқ мекунанд, ки асоси муттаҳид шудани меъёрҳо чист. Агар меъёрҳо як гурӯҳи муайяни муносибатҳои ҷамъиятиро фаро гиранд, суҳан дар бораи институти предметӣ меравад. Агар

онҳо ба муносибати мушаххас баста нашуда, барои иҷрои як вазифаи умумӣ дар қисмҳои гуногуни танзим хизмат кунанд, чунин институт функционалӣ доништа мешавад.

Дар ин замина, фаркгузори ҷавобгарӣ метавонад ҳамчун унсури зарурии мазмуни раванди муқаррар намудани ҷавобгарии ҷинойтӣ баррасӣ гардад. Татбиқи функсияи фаркгузорӣ тавассути гурӯҳи муайяни муқаррароти меъёрии Қисми махсуси ҳукуки ҷинойтӣ масъалаи эътироф намудани табиати институтсионалии онҳоро ба миён меорад. Дар илми ҳукуки муосир баъзе муҳаққиқон мавҷудияти институти функционалии аломатҳои бандубастшавандаро дар сохтори соҳаи ҳукуки ҷинойтӣ эътироф мекунанд, ки маҳз ҳамин функсияи батанзимдарориро иҷро менамояд [83, с. 287; 280, 261-263].

Дар ҳамин замина институтҳои функционалии Қисми махсусро метавон бо вазифаи фарқ гузоштан миёни намудҳои ҷавобгарӣ пайваст кард. Онҳо чунин сохторро ташкил медиҳанд: ҷавобгарӣ барои ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ, ҷавобгарӣ барои ҷинойтҳо дар шакли умумӣ ва ҷавобгарӣ барои ҷинойтҳое, ки дорои аломатҳои бандубастшаванда мебошанд.

Муқаррароти ҳавасмандкунанда дар Қисми махсуси ҳукуки ҷинойтӣ, пеш аз ҳама, дар шакли эзоҳҳо ба моддаҳои алоҳидаи қонун ифода меёбанд, ки дар онҳо асосҳои махсуси озод кардан аз ҷавобгарии ҷинойтӣ дар ҳолати қатъ намудани фаъолияти ҷинойтӣ аз ҷониби шахс ва анҷом додани амалҳои мусбати пасазҷинойтӣ муқаррар шудаанд. Ин меъёрҳо як мақсади умумӣ доранд: шахсро ба рафтори дуруст ва ғоиданок водор мекунанд ва дар ҳолатҳои муайян барои озод кардани ӯ аз ҷавобгарии ҷинойтӣ асос мегузоранд. Аз ҳамин сабаб, дар Қисми махсус метавон як самти алоҳидаи ҳавасмандкунандаро дид, ки вазифаи он сабук ё қатъ кардани ҷавобгарӣ дар ивази рафтори мусбати шахс мебошад.

Ҳангоми баррасӣ ва арзёбии институтҳои функционалӣ бояд таъкид кард, ки ҳуди мафҳуми институти функционалӣ то андозае хусусияти нисбӣ дорад. Тавре ки С. С. Алексеев қайд мекунанд, институтҳои функционалӣ танҳо

дар муқоиса бо дигар институтҳо, яъне институтҳои предметӣ, чунин тавсиф мегиранд. Ҳангоми таҳлили ҷудогона ҳар як институти функционалӣ, албатта, доираи муайяни муносибатҳои ҷамъиятии танзимшавандаро дар бар мегирад ва аксаран ба он навъи махсуси чунин муносибатҳо низ мувофиқ меояд [364, с. 458; 362, 160; 317, с. 605; 11, с. 263].

Яке аз меъёрҳои универсалии таснифи институтҳои ҳуқуқӣ дараҷаи умумисозии меъёрӣ ба ҳисоб меравад, ки дар асоси он институтҳои ҷудо карда мешаванд, ки аз рӯи сатҳи фарқгузорӣ ва ҳамгироии муқаррароти меъёрӣ аз ҳам фарқ мекунанд. Дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ин гурӯҳбандӣ бештар дар қорҳои В. П. Коняхин таҳия шудааст. Ӯ панҷ навъи институти ҳуқуқиро ҷудо мекунад. Ба гурӯҳи аввал институти намунавӣ дохил мешавад, ки ба фасли дорои сохтори бобӣ мувофиқат дорад. Гурӯҳи дуюм институти хелӣ-намунавӣ мебошад, ки ба фасле мансуб доништа мешавад, ки дар дохили худ ба бобҳо ҷудо нашудааст. Институти хелӣ муқарраротеро фаро мегирад, ки дар сатҳи як боб муттаҳид шудаанд. Институти намудӣ бошад, ба як гурӯҳи моддаҳо дар дохили боб дахл дорад. Ниҳоят, институти асосӣ дар доираи як моддаи алоҳидаи қонун ифода меёбад.

Ғайр аз ин, В.П. Коняхин субинститутҳоро низ ҷудо менамояд. Ба назари ӯ, онҳо муттаҳидшавии меъёрҳоро дар сатҳи қисми алоҳидаи моддаи қонуни ҷиноятӣ нишон медиҳанд, вале ҳамчун институти мустақили ҳуқуқи ҷиноятӣ баррасӣ шуда наметавонанд [65, с. 346; 329, с. 62].

Ин нуқтаи назар дар илми ҳуқуқ барои он танқид мешавад, ки аз ҳад зиёд ба сохтори қонуни ҷиноятӣ вобаста карда шудааст [329, с. 62; 188, 122-128]. Бо вучуди ин, чунин танқид пурра асоснок ба назар намерасад, зеро дар таснифи пешниҳоднамудаи В.П. Коняхин мавҷудияти институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ (аз ҷумла институтҳои намудӣ) пешбинӣ мешавад, ки дар сатҳи унсури алоҳидаи сохтории қонуни ҷиноятӣ ҳатман шакли мустақили расмӣ надоранд. Ғайр аз ин, ба андешаи мо, чунин дараҷабандӣ на танҳо аз ҷиҳати назариявӣ қобили қабул аст, балки метавонад барои рушди минбаъдаи таълимот дар бораи институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ низ замина фароҳам оварад.

Пеш аз ҳама зарур аст масъалаи баҳсноки субинститутҳо дар ҳукуки ҷиноятӣ дақиқ карда шавад. Аз таҳлили қорҳои В. П. Коняхин чунин бармеояд, ки муаллиф гӯё субинститутро бо баёни он ки онҳо тавассути воситаҳои ҳукуқӣ- техникӣ ҳамчун институти мустақили ҳуқуқ ба расмият дароварда нашудаанд, берун аз доираи институти ҳуқуқ қарор медиҳад. Бо вучуди ин, чунин чудосозӣ аз ҷиҳати назариявӣ асоси кофӣ надорад, зеро субинститут метавонад танҳо ҳамчун қисми таркибӣ ё унсурҳои институти ҳуқуқ вучуд дошта бошад [279, с. 51-55]. Аз ин рӯ, масъалаи таносуби ҳар як институти пешина ва минбаъда дар зинабандии амудии пешниҳодкардаи В.П. Коняхин бе дарназардошти категорияи субинститут ҳал карда намешавад.

Ҳамин тавр, андешаи В.П. Коняхин дар бораи он ки институти асосии соҳавӣ дар сатҳи як моддаи алоҳидаи қонуни ҷиноятӣ вучуд дорад, нисбат ба низоми Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ ба тавзеҳ ниёз дорад. Чунин ҳолат танҳо дар он сурат имконпазир аст, ки объекти мушаххаси ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ тавассути як моддаи ягонаи қонун ҳифз карда шавад [35, с. 307; 320, 217; 124, с. 330]. Дар ҳолатҳои дигар, вақте ки як объекти мустақими ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дар якҷанд моддаи қонуни ҷиноятӣ инъикос меёбад, маҳз маҷмӯи ҳамин моддаҳо институти асосии Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятиро ташкил медиҳад.

Сохтори назариявӣ дар асоси мантиқи муносибатҳои ҳел ва намуд- аз объекти бевоситаи ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ба объектҳои намудӣ, ҳелӣ метавонад ба ташаккули институтҳои мувофиқи Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ мусоидат намояд. Бо вучуди ин, бинобар набудани нуқтаи назари ягона дар илми ҳуқуқ нисбат ба «дараҷабандии амудии» объектҳои ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, тавсифи институтҳои калони ҳуқуқӣ аксаран хусусияти субъективӣ мегирад ва бештар нуқтаи назари муаллифиро инъикос мекунад. Аз ин рӯ, сохтори меъёрии Қисми махсуси қонуни ҷиноятӣ қариб ҳеҷ гоҳ пурра бо моделҳои назариявии институтсионализатсияи соҳа мутобиқат намекунад.

Яке аз роҳҳои асосии таҳлили институтҳои Қисми махсус чудо кардани онҳо аз рӯйи объекти ҳифзшаванда мебошад. Дар чунин ҳолат ҳар гурӯҳи

институтҳо ба як навъи муайяни манфиат ё муносибати ҷамъиятӣ вобаста мегардад ва одатан ба бобҳои қонуни ҷиноятӣ рост меояд. Инро таснифи қомили қатъӣ гуфтаи душвор аст, зеро объектҳои ҳифзшаванда танҳо ба ду гурӯҳ ҷудо намешаванд. Аммо ҳамаи равишҳои сохтори амалии Қисми махсусро равшан нишон медиҳад.

Ин тарзи ҷудокунӣ бо дараҷаи умумияти меъёрҳо алоқаманд аст, вале бештар ба мазмуни онҳо дахл дорад. Яъне масъала танҳо дар он нест, ки институт дар қадом сатҳи қонун ҷой гирифтааст, балки дар он аст, ки қадом арзиш ё муносибати ҷамъиятиро ҳимоя мекунад. Бо вуҷуди устувор будани ин равиш, он баъзан мавриди танқид қарор мегирад ва ҳамаи танқидҳои барои аз нав фикр кардани асосҳои низоми институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ муҳим аст.

В.Н. Кудрявцев ва В.В. Лунеев низ нисбат ба низоме, ки Қисми махсусро танҳо аз рӯи объектҳои ҳифзшаванда месозад, бо эҳтиёт эрод гирифтаанд. Онҳо қайд мекунанд, ки «чунин таснифи паҳншуда дар ҳуқуқи ҷиноятӣ, яъне низоми намудҳо ва гурӯҳҳои гуногуни ҷиноятҳо вобаста ба объектҳои ҳама ва намудии таҷовуз, дар асл хусусияти сунъӣ дошта, аксаран натиҷаи созиш ва тасодуфӣ мебошад. Бо вуҷуди ин, он бо воқеиятҳои криминологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳатто байналмилалӣ то андозае мувофиқат мекунад» [249, с. 54-66].

В. Н. Кудрявцев ва В. В. Лунеев дар баробари ин аз пешниҳод намудани тавсияҳои мушаххас оид ба ислоҳ ё тақмили низоми мавҷудаи Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳудуддорӣ мекунанд. Дар навбати худ, Н. И. Коржанский таъкид менамояд: «Ҳангоми сохтани Қисми махсуси қонунгузори ҷиноятӣ зарур аст, ки талаботи амалии криминологӣ ва пенитенсиарӣ низ ба назар гирифта шаванд. Бо ин мақсад ҷиноятҳои алоҳида метавонанд ба танҳо аз рӯи аломатҳои объектҳои таҷовуз, балки инчунин бо дарназардошти хусусияти ангезаҳои зиддиҷамъиятии гунаҳгор ва ҳамчунин хусусиятҳои умумии криминологии шахсияти субъекти ҷиноят ба гурӯҳҳо муттаҳид карда шаванд» [66, с. 248].

Дар бораи ҷустуҷӯи асосҳои алтернативӣ барои сохтани сохтори Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ М.С. Кириенко низ менависад. Бар хилофи баъзе муҳаққиқони дигар, ӯ диққати асосиро ба омӯзиши аломатҳои объективии

чиноят равона мекунад. Ба андешаи ӯ, «монандии тарафи объективии як қатор чиноятҳо имкон медиҳад, ки ба истилоҳ «тарафи объективии намудӣ» чудо карда шавад (масалан: тасарруф, маҷбуркунӣ, даъватҳои оммавӣ, ташкил ва иштирок дар гуруҳҳо, иттиҳодияҳо ё воҳидҳои ғайриқонунӣ, муомиоти ғайриқонунӣ ё истехсоли ашёе, ки аз муомилот бароварда ё маҳдуд шудаанд, вайрон кардани қоидаҳои махсуси бехатарӣ, таҳқир ва тӯҳмат, ришвадихӣ ва ғайра). Истифодаи чунин аломатҳо, ба андешаи ӯ, метавонад барои ташаккули сатҳҳои сохтории низоми Қисми махсуси Кодекси чиноятӣ муносиб бошад» [337, с. 26; 329, 62].

Чунон ки дида мешавад, дар муҳити илмӣ баҳсҳо дар бораи меъёрҳои сохтани сохтори институтсионалии Қисми махсуси ҳуқуқи чиноятӣ идома доранд. Ҳангоми иштирок дар ин баҳс, ба як масъалаи муҳим диққат додан зарур аст. Низомноксозии чиноятҳо (ва муқаррароти ҳуқуқии вобаста ба онҳо) дар асоси аломатҳои объективӣ ё субъективии таркиби чиноят, бешубҳа, муфид ва зарур аст. Аммо, ба андешаи мо, чунин муносибат бевосита ба сохтори институтсионалии соҳаи ҳуқуқ иртибот надорад.

Аввал, аломатҳои алоҳидаи тарафи объективӣ ё ангезаҳои чиноят ба ҳамаи чиноятҳо хос нестанд ва танҳо ба гурӯҳи муайяни ҳуқуқвайронкуниҳо тааллуқ доранд, дар ҳоле ки объекти ҳифзи ҳуқуқи чиноятӣ хусусияти умумитар дорад. Аз ин рӯ, чунин аломатҳо наметавонанд меъёри ягона барои дараҷабандии тамоми маҷмӯи муқаррароти меъёрии Қисми махсус бошанд.

Дуюм, истифодаи чунин аломатҳо бо моҳияти институти ҳуқуқӣ ва хусусиятҳои асосии он чандон мувофиқ нест. Онҳо барои ошкор намудани робитаи институт бо муҳити иҷтимоии ташаккулдиҳандаи он мусоидат намеkunанд ва функцияҳои иҷтимоиро, ки институт дар низоми ҳуқуқи чиноятӣ иҷро мекунад, пурра инъикос намесозанд.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, истифодаи аломатҳое, ки аз объекти ҳифзи ҳуқуқӣ-чиноятӣ фарқ меkunанд, барои сохтани низоми институтҳои Қисми махсуси ҳуқуқи чиноятӣ на танҳо зарур нест, балки аз ҷиҳати методологӣ низ асоснок ба назар намерасад.

Ба назар мерасад, ки чудо кардани ҷинойтҳо аз рӯйи нишонаҳои ғайриобъектӣ бештар дар дохили институтҳои асосӣ аҳамият дорад. Ин гуна нишонаҳо тамоми институтро ташкил намедиханд, балки дар дохили он гурӯҳҳои хурдтари меъёрхоро чудо мекунанд. Аз ҳамин ҷиҳат, суҳан на дар бораи институтҳои мустақил, балки дар бораи субинститутҳои Қисми махсус меравад.

Ин гурӯҳҳо аз институти асосӣ чудо нестанд. Онҳо дар доираи ҳамон объекти ҳифзшаванда амал мекунанд ва бо вазифаи умумии он пайванд доранд. Вале ҳар субинститут метавонад аз рӯйи аломати хоси худ фарқ кунад: тарзи содиршавӣ, шакли кирдор, хусусияти субъект, оқибат ё дигар нишонаи ҳуқуқӣ. Аз ин сабаб, як субинститут танҳо қисми муайяни меъёрхоро фаро мегирад ва наметавонад тамоми мазмуни институти асосиро иваз намояд.

Дар ҳамин ҷо сохтори таркиби навъи ҷинойт аҳамияти махсус пайдо мекунад. Маҳз он нишон медиҳад, ки дар дохили як институти асосӣ кадом гурӯҳҳои меъёриро метавон чудо кард ва онҳо аз рӯйи кадом нишонаҳо ба ҳам наздик мешаванд.

Аз ин рӯ, робитаҳои институтҳои Қисми махсусро бояд дар як сатҳ маҳдуд накарда, васеътар дид. Дар як сатҳ робитаи байни меъёрҳои дохили як институт меистад. Дар сатҳи дигар бошад, муносибати ҳамаи институтҳои Қисми махсус бо институтҳои Қисми умумӣ ва унсурҳои ҷудогонаи онҳо аҳамият пайдо мекунад. Инчунин, бояд робитаҳои байни институтҳои гуногуни Қисми махсус низ ба назар гирифта шаванд. Чорум, робитаҳои байни институтҳои Қисми махсус ва дигар унсурҳои низоми ҳуқуқ дар маҷмӯъ аҳамияти муҳим доранд.

Маълум аст, ки таҳлили пурраи ҳамаи ин робитаҳо аз доираи таҳқиқоти мазкур берун мебошад. Ғайр аз ин, мулоҳизаҳои муҳими илмӣ дар бораи мазмун ва намудҳои робитаҳои системавии дохилисоҳавӣ ва байнисоҳавии ҳуқуқи ҷинойтӣ аллакай дар адабиёти махсуси ҳуқуқшиносӣ пешниҳод шудаанд.

Дар таҳқиқоти мазкур диққати асосӣ ба омӯзиши робитаҳои байни ҳуди институтҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ равона карда мешавад. Ҳамзамон ба назар гирифта мешавад, ки хусусияти ин робитаҳо вобаста ба сатҳи низоми ҳуқуқ метавонад тағйир ёбад. Махсусан робитаҳои системавии байни институтҳои асосӣ, предметӣ ва муҳофизатии ҳуқуқи ҷиноятӣ баррасӣ мегарданд, ки онҳо сохтори асосии Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятиро ташкил медиҳанд.

Дар асоси робитаи системавии онҳо чанд хусусияти муҳим қарор дорад.

Аввал, ин робитаҳои сохторӣ мебошанд, ки бо хусусиятҳои пайдоиши институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ муайян карда мешаванд. Азбаски институтҳои алоҳида аз сохторҳои иҷтимоӣ ва иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ сарчашма мегиранд, ки ба ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ ниёз доранд, онҳо низоми арзишӣ ва меъёрии ҷомеаро инъикос мекунанд. Аз ин рӯ, сохтори Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ бояд бо низоми ҷунин институтҳои иҷтимоӣ мувофиқат намояд. Ин ҳолат пуррагӣ ва пайдарпайии низоми институтсионалии Қисми махсусро таъмин намуда, мутобиқати онро ба воқеияти иҷтимоӣ, ҷавобгӯ будан ба эҳтиёҷоти ҷомеа ва татбиқи самараноки функсияи муҳофизатии ҳуқуқи ҷиноятӣ амалӣ месозад.

Дуюм, ин робитаҳои ҳамоҳангсозӣ байни унсурҳои низом мебошанд. Агар низоми институтҳои Қисми махсус сохтори институтҳои иҷтимоии ҳифзшавандаро дуруст инъикос намояд, пас ягон институти алоҳидаи ҳуқуқи ҷиноятӣ наметавонад дар ҳолати ҷудогона вучуд дошта бошад ва маҷмӯи ҷунин институтҳо низ маҷмӯи ҷудогона ва пароканда нест. Робитаи байни неъматҳои иҷтимоии ҳифзшаванда ба таври табиӣ робитаи байни институтҳои ҳуқуқи ҷиноятиро низ ба вучуд меорад, ки дар натиҷа низомнокӣ ва ягонагии соҳаи ҳуқуқ таъмин мегардад.

Хулоса:

Пеш аз ҳама, маҳдуд намудани тамоми маҷмӯи институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ танҳо ба гурӯҳҳои ҳуқуқие, ки категорияҳои Қисми умумиро хизмат мерасонанд, ё танҳо ба гурӯҳҳое, ки ҷавобгариро барои намудҳои гуногуни ҷиноятҳо танзим мекунанд, аз ҷиҳати методологӣ нодуруст мебошад. Мавқеи

асосноктар ва самараноктар таҳлили чудоғонаи институтҳои Қисми умумӣ ва Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он муқаррароти меъёрӣ ҳамчун унсури ибтидоии низоми ҳуқуқ эътироф карда мешавад.

Кӯшишҳои дараҷабандӣ ва низомсозии институтҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки танҳо ба тасаввурот дар бораи предмети танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ асос меёбанд, самаранок нестанд. Беҳтар аст институтҳои Қисми махсус ҳамчун низоми муқаррароти меъёрӣ баррасӣ шаванд, ки дар асоси объектҳои ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ гурӯҳбандӣ гардида, дар низоми муносибатҳои ҷамъиятии нсҳматҳо ва манфиатҳои ҳуқуқӣ институтсионалӣ шудаанд.

Фаҳмиши институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ Қисми махсус танҳо ҳамчун институтҳои предметии муҳофизатӣ ба тавзеҳ ниёз дорад. Дар сохтори Қисми махсус бояд мавҷудияти институтҳои функционалӣ низ эътироф карда шавад, ки ба онҳо дохил мешаванд:

- а) институти ҳавасмандкунандаи озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ;
- б) институти фарқгузориҳои ҷавобгарӣ.

«Нуқтаи муттаҳидкунандаи» муқаррароти алоҳидаи меъёрӣ дар дохили институти асосӣ ва ҳамзамон «нуқтаи фарқгузориҳои» институтҳои гуногуни Қисми махсус объекти бевоситаи ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ мебошад. Аз нуқтаи назари методологӣ истифодаи меъёрҳои дигар барои сохтани низоми институтҳои Қисми махсус, ғайр аз объект, асоснок ба назар намерасад.

Дар доираи институтҳои асосӣ чудо намудани субинститутҳои Қисми махсус имконпазир ва мақсаднок мебошад, яъне гурӯҳҳои нисбатан мустақили муқаррароти меъёрӣ, ки бо аломатҳои тавсиф мешаванд, ки аз аломати объекти асосӣ фарқ мекунанд. Дар ин маврид сохтори таркиби намудии ҷиноят ҳамчун асоси боэътимод барои чудо намудани чунин субинститутҳо дар сохтори институтҳои асосии Қисми махсус хизмат мекунад.

Хусусияти низомии институтҳои Қисми махсус бо мавҷудияти ду намуди робита таъмин мегардад:

а) робитаҳои сохторӣ, ки бо хусусиятҳои инкишофи институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ муайян карда мешаванд;

б) робитаҳои ҳамоҳангсозӣ, ки тавассути амалияҳои ҳуқуқию техникӣ дар раванди созмондиҳии таркибҳои ҷиноят амалӣ мегарданд.

Ин робитаҳои системавӣ байни унсурҳои сохтори Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ ягонагӣ, муттасилӣ ва бидуни муҳолифат амал кардани қонуни ҷиноятиро таъмин намуда, ҷандирии низомро нигоҳ медоранд. Вобаста ба чунин хусусиятҳо низоми ҳуқуқи ҷиноятӣ қобилияти мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбандаи иҷтимоиро пайдо мекунад, метавонад тағйироти мазмунии институтҳои алоҳидаро ҷуброн намояд ва ҳолигиҳои мавҷуд дар қонунгузорию бартараф созад.

ХУЛОСА

Дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1.Забоншиносии қонунгузории ҷиноятӣ ҳамчун як соҳаи алоҳида ва муҳим дар илми ҳуқуқ ба таври ғайрӣ ташаккул ёфта он на фақат воситаи таҳлили шаклии қонун, балки заминаи методологии таҳия ва татбиқи самараноки қонунгузории ҷиноятӣ ёбошад.

Яке аз вазифаҳои асосии забоншиносии қонунгузорӣ – фароҳам овардани заминаи илмӣ барои таҳияи моделҳои концептуалӣ ва когнитивии забони қонуни ҷиноятӣ мебошад, ки тавонад иродаи қонунгузорро дақиқ, возеҳ ва амалӣ инъикос намояд. Муайян кардани сохтор, унсурҳо ва хусусиятҳои забони санадҳои қонунгузории ҷиноятӣ имконият медиҳад, ки на танҳо сатҳи фаҳмопазирии онҳо баланд бардошта шавад, балки татбиқи одилонаи қонунгузории ҷиноятӣ дар амалия таъмин гардад.

2.Дар натиҷаи таҳлили илмии қонунгузории ҷиноятӣ, чунин муносибат ба забони қонуни ҷиноятӣ ҳамчун падидаи мураккаби назариявӣ ва амалӣ ташаккул ёфтааст, ки ҳамзамон воситаи ҳуқуқии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ва объекте барои тафсири ҳуқуқӣ мебошад. Дар ин росто, забоншиносии қонунгузорӣ на танҳо ба тарзи баён, балки ба муҳтавои ҳуқуқӣ, мантиқ ва тартиби ҷойгиркунии муқарраротҳо, инчунин ба воситаҳои забони ифодаи онҳо аҳамият медиҳад.

3.Забони қонуни ҷиноятӣ дар назария ва амалияи ҳуқуқ на танҳо воситаи асосии ифода ва интиқоли меъёрҳои ҳуқуқӣ, балки объект ва субъектҳои назариявии таҳқиқот маҳсуб мешаванд. Муносибати анъанавӣ ба забон ҳамчун воситаи интиқоли иттилоот дар бораи мазмуни ҳуқуқи ҷиноятӣ асоси назариявӣ барои таҳқиқи забоншиносии қонунгузории ҷиноятӣ мебошад. Бо вучуди ин, таҳлилҳои амалӣ ва адабиёти муосир нишон доданд, ки тавачҷуҳи муҳаққиқон асосан ба масъалаҳои забони қонунгузорӣ – саҳеҳӣ, равшанӣ, дақиқият ва соддагии баён – равона шудааст.

Забони қонуни ҷиноятӣ бояд возеҳ ва дақиқ бошад, то барои шахсоне, ки қонунро татбиқ мекунанд ё ҳуқуқвайронкунандагон фаҳмо бошад; бо риояи талаботи услубӣ, грамматикӣ ва сохторӣ таҳия шавад; ва ҳамчун заминаи назариявӣ ва амалӣ барои таҳияи муқарраротҳои ҳуқуқӣ хизмат намояд. Ин равиш имкон медиҳад, ки сатҳи фаҳмопазирии санадҳои қонуни ҷиноятӣ баланд бардошта шуда, татбиқи одилонаи онҳо дар амалия таъмин гардад.

Дар натиҷа, забоншиносии қонуни ҷиноятӣ ҳамчун соҳаи илмӣ ва амалӣ, ки ба таҳияи моделҳои концептуалӣ ва когнитивии забони қонуни ҷиноятӣ, ташаккули воситаҳои баёни дақиқ ва возеҳ ва баланд бардоштани сатҳи одилона ва самараноки татбиқи қонун равона шудааст, ҳамчун равияи афзалиятноки таҳаввулоти илми ҳуқуқ ва таҳияи қонунҳои муассир пазируфта мешавад. Ин самт имконият медиҳад, ки қонунҳои ҷиноятӣ дар амал фаҳмо, дақиқ ва татбиқи онҳо дар ҷомеа самаранок гардад, ки ба таҳкими ҳуқуқу адолат ва танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсири муассир мерасонад.

4. Мавҷудияти сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, бахусус Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ, масъалаи баҳсталаб ва назариявист, ки дар байни олимони ҷаҳон асосӣ вучуд дорад: баъзеҳо Кодекси ҷиноятиро сарчашмаи ягонаи ҳуқуқи ҷиноятӣ мешуморанд, дар ҳоле ки дигарон мавҷудияти сарчашмаҳои гуногуни соҳавиро эътироф мекунанд. Таҳлили маводи илмӣ нишон медиҳад, ки Кодекси ҷиноятӣ асоси муқарраркунии манъкуниҳои ҷиноятӣ ва аломатҳои таркиби ҷиноят мебошад, аммо наметавонад ҳамаи паҳлӯҳои мураккаби муносибатҳои ҷиноятиро фаро гирад [5-М].

5. Дар амалия ва назарияи муосир сарчашмаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд:

1). Сарчашмаҳои ибтидоӣ – қонунҳое, ки аломатҳои таркиби ҷиноят ва манъкуниҳои ҳуқуқиро мустақиман муайян мекунанд (аз ҷумла Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ).

2). Сарчашмаҳои дуввумдараҷа – санадҳое, ки вазифаи мушаххасгардонӣ ё маънидодсозии меъёрҳоро доранд (масалан, қарорҳои Пленуми Суди Олӣ), ки хусусияти ҳатмӣ ё тавсиявӣ доранд [5-М].

6. Табиати низомнокии Қисми махсуси КЧ имкон медиҳад, ки он ҳамчун зернизоми мустақили қонуни ҷиноятӣ баррасӣ гардад, ки функцияҳои берунаро (ҳифзқунанда-пешгириқунанда, танзимқунанда ва тарбиявӣ) тавассути мушаххас намудани кирдорҳои хавфноки ҷамъиятӣ амалӣ менамояд. Маҳз Қисми махсус манъқуниҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятиро муқаррар намуда, аломатҳои таркиби ҷиноят ва санксияҳоро муайян мекунад, ки ин робитаи самараноки низомро бо муҳити беруна: ҷомеа, шахсият ва давлат таъмин менамояд [10-М].

7. Робитаи мутақобилаи функцияҳои дохилӣ ва берунии Қисми махсус барои амалӣ самараноки он аҳамияти калидӣ дорад. Функцияҳои дохилӣ (расмисозии муқаррарот, ҷамоҳангсозӣ, мутабиқсозӣ ва тобеият) заминаи сохтори низомро фароҳам оварда, робитаи унсурҳоро таъмин менамоянд, ки ин ба амалисозии функцияҳои беруна ва расидан ба мақсадҳои қонуни ҷиноятӣ мусоидат мекунад.

Функцияи ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятӣ асосан тавассути Қисми махсус амалӣ мегардад. Бе мушаххас намудани объектҳои ҳифз ва тавсифи аломатҳои ҷиноят, ки дар Қисми махсус мустаҳкам шудаанд, амалисозии функцияи ҳифзқунандаи қонуни ҷиноятӣ ғайриимкон аст. Қисми умумӣ принципҳои концептуалиро муайян менамояд, аммо бидуни Қисми махсус ин принципҳо хусусияти абстрактӣ касб мекунад ва аз мазмуни мушаххаси амалӣ маҳрум мемонанд.

Функцияҳои пешгириқунанда ва тарбиявӣ низ ба таври бавосита тавассути пешгирии содиршавии ҷиноятҳо ва таъсир ба шуури шаҳрвандон амалӣ мегарданд [10-М].

8. Мақсад ва вазифаҳои КЧ бо мақсади умумии тамоми қонуни ҷиноятӣ ва сиёсати ҷиноятӣ давлат мувофиқат доранд: муқовимат ба ҷинояткорӣ, ҳифзи шахсият, ҷомеа ва давлат, сулҳ ва амният, пешгирии ҷиноятҳо, муқаррар намудани манъқуниҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва мушаххас намудани дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии кирдорҳо.

Ҳамоҳангсозии Қисми умумӣ ва Қисми махсуси Кодекс масъалаи муҳими муосир боқӣ мемонад. Аз ҷумла, номгӯйи арзишҳои ҳифзшаванда дар м. 2 КҶ ҚТ на ҳамеша тамоми низоми объектҳои дар Қисми махсус муқарраршударо пурра инъикос менамояд, ки метавонад номутобиқати байни вазифаҳои қонун ва мушаххасоти кирдорҳои ҷиноятиро ба миён оварад [13-М].

9. Сохтори сезинагии меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, яъне гипотеза, диспозитсия ва санксия барои таҳлил ва татбиқи қонунгузории ҷиноятӣ модели асоснок ва аз ҷиҳати функционалӣ мукаммал ҳисоб мешавад. Гипотеза ҳолатҳои дорои аҳаммияти ҳуқуқӣ ва асосҳои ҷавобгарии ҷиноятиро муайян мекунад, диспозитсия моҳияти манъкуниро мустақкам намуда, уҳдадорҳои ҳуқуқиро ташаккул медиҳад ва санксия оқибатҳои вайрон намудани меъёрро муайян месозад. Ҷудо намудани гипотеза ҳамчун унсури мустақили меъёр номувофиқии истилоҳотиро, ки дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷой дорад, бартараф намуда, ба таълимоти умуминазариявӣ дар бораи сохтори меъёри ҳуқуқ мувофиқат мекунад.

Ҳамгироии муқаррароти Қисми умумӣ ва Қисми махсус низомнокии қонунгузории ҷиноятиро таъмин менамояд. Меъёрҳои Қисми умумӣ гипотеза, диспозитсия ва санксияро пурра намуда, имкон медиҳанд, ки меъёр ҳамчун маҷмӯи ягона ва функционалӣ баррасӣ гардад. Ба андешаи мо, маҳз ҳамин тарз имкон медиҳад, ки аз таҳлили ҷудогонаи моддаҳо худдорӣ карда шуда, бандубасти дуруст ва дақиқи ҷиноятҳо таъмин гардад.

10. Ҳалли мушкилоти зиддияти меъёрӣ байни қонунгузории ҷиноятӣ ва санадҳои муҷовири алоҳида барои амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ аҳаммияти калидӣ дорад. Пешниҳод мегардад, ки принсипи афзалияти меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳангоми ба миён омадани зиддиятҳо муқаррар карда шавад, ки ин низомнокӣ, пешгӯишавандагӣ ва муайянии ҳуқуқии татбиқи қонунро таъмин мекунад. Навгонии илмӣ дар ин ҷо дар таҳияи алгоритми амалии бартараф намудани зиддиятҳо ифода меёбад, ки ҳам Қисми умумӣ ва ҳам Қисми махсуси Кодекс, инчунин қонунгузории муҷовирро дар бар мегирад [7-М].

Меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ бояд ҳамчун сохтори бисёрсатҳа арзёбӣ гардад, ки унсурҳои мантиқӣ, функционалӣ ва низомиро дар бар мегирад. Чунин муносибат имкон медиҳад, ки ҳам мазмуни меъёр ва ҳам функсияҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ ба таври ҳамгиро ба назар гирифта шаванд. Ин барои соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ аҳамияти махсус дорад, зеро ҳалли масъалаи ҷавобгари ҷиноятӣ бевосита ба сарнавишти инсон таъсир мерасонад.

11.Қисми умумии Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон унсури сохтории қонуни кодификацияшудаи ҷиноятӣ мебошад, ки маҷмӯи мафҳумҳо, категорияҳо ва институтҳои аз ҷониби қонунгузор мустақамшударо дар бар мегирад ва ягонагиву ҳамоҳангии дохилии қонунгузории ҷиноятиро таъмин менамояд. Он ҳамчун бахши низомсоз баромад карда, заминаи Қисми махсусро ташаккул медиҳад ва принципҳои асосии танзими ҷавобгари ҷиноятиро муайян менамояд.

Қисми умумӣ дар чараёни рушди таърихии қонунгузории ҷиноятӣ ҳамчун натиҷаи ҷамъбасти меъёрҳои, ки ҷавобгариро барои ҷиноятҳои алоҳида танзим мекарданд, ба вуҷуд омадааст. Дар ибтидо ҳуқуқи ҷиноятӣ ба Қисми умумӣ ва Қисми махсус ҷудо нашуда буд, ки ин ҳолат бо манбаъҳои таърихӣ ва санадҳои меъёрии минбаъда тасдиқ мегардад [10-М].

12.Пайдарпайии баёни меъёрҳои Қисми умумӣ (аз муайян намудани мафҳуми ҷиноят ва категорияҳои он, тавассути институти гуноҳ ва шарикӣ то шаклҳои амалисозии ҷавобгари ҷиноятӣ) ба принципи «аз умумӣ ба хусусӣ» асос ёфта, баргарики кирдори барои ҷамъият хавфнокро нисбат ба ҷораҳои маҷбуркунии давлатӣ таъкид менамояд. Бо вуҷуди ин, сохтори амалкунандаи КҶ ҚТ қисман мантиқи чунин тақсимбандиро вайрон намуда, баъзе институтҳоро, ки аз ҷиҳати мазмун ба ҳам алоқаманд нестанд, дар як ҷой муттаҳид мекунад [13-М].

13. Ҷиноят ва ҷавобгари ҷиноятӣ асоси концептуалии Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятиро ташкил медиҳанд. Ҷиноят ҳамчун кирдоре баррасӣ мешавад, ки дорои аломатҳои таркиби ҷиноят мебошад, дар ҳоле ки ҷавобгари ҷиноятӣ мафҳуми васеътар буда, ҷораҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ-

чиноятиро, ки барои содир намудани чиноят таъйин мегарданд, дар бар мегирад. Ин категорияҳо заминаи мантикии тамоми сохтори институтҳои Қисми умумиро муайян менамоянд [20-М].

14. Зинабандии институтҳо ва пайдарҳамии мантикии онҳо:

1). Сохтори оптималии Қисми умумӣ бояд аз рӯи принципи «аз умумӣ ба махсус», «аз ягона ба сершумор», «аз қоидаҳои умумӣ ба истисноҳо» ташкил карда шавад. Вобаста ба ин пайдарҳамии мазкури институтҳо, ки категорияҳои чиноят ва ҷавобгариӣ чиноятиро ошкор месозанд тавсия дода мешавад:

- институти мафҳум ва категорияҳои чиноят, бо дарбаргирии субинститути ҳолатҳое, ки хавфнокии ҷамъиятии кирдорро истисно мекунанд;
- институти шахсоне, ки ба ҷавобгариӣ чиноятӣ кашида мешаванд;
- институти гуноҳ, бо дарбаргирии субинститути ҳолатҳое, ки гунаҳгориро истисно мекунанд;
- институти чинояти нотаом;
- институти сершумории чиноятҳо;
- институти шарикӣ дар чиноят;
- институти ҷавобгариӣ чиноятӣ ноқобилгон.

2). Ба ҷораҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ-чиноятӣ бояд мансуб дониста шаванд: ҷазо, ҷораҳои ивазкунондаи он, ҷораҳои ҳамзамон бо ҷазо таъйиншаванда ва ҷораҳои маҳдудкунондаи ҳуқуқ, ки дар доираи шартан маҳкумнамоӣ ё шартан пеш аз муҳлат озод кардан аз ҷазо татбиқ мешаванд. Озод намудан аз ҷавобгариӣ чиноятӣ ва озод намудан аз ҷазо набояд ҳамчун ҷораҳои мустақил баррасӣ карда шаванд, зеро онҳо шаклҳои амалисозии ҷавобгариӣ чиноятӣ мебошанд.

3). Институтҳо ба институтҳои асосӣ ва зеринститутҳо ҷудо мешаванд:

- Институтҳои асосӣ- сохтори мантикии категорияҳоро ташкил медиҳанд (масалан, институти мафҳуми чиноят, институти ҷавобгариӣ чиноятӣ).

– Субинститутҳо - мазмуни институтҳои асосиро мушаххас ва муфассал мегардонанд (масалан, ҳолатҳое, ки чиноятӣ будани кирдор ё гунаҳгориро

истисно мекунад, чораҳои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, меъёрҳо оид ба ҷавобгарии ноболиғон).

– Институтҳои байнисоҳай (авф ва баҳшиши ҷазо) - бояд ҳамчун гурӯҳи алоҳида берун аз сохтори КҶ ҚТ ҷудо карда шаванд ё дар доираи қонунгузории байнисоҳай танзим гарданд [21-М].

15.Таркиби ҷиноят яке аз категорияҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад, ки қонуният ва дақиқии бандубасти кирдорро таъмин менамояд. Он ҳамчун ҳалқаи пайванддиханда байни рафтори воқеии шахс ва меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣ баромад карда, имконияти ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахсро муайян мекунад.

Мавқеи объективистӣ диққати асосиро ба кирдори воқеан содиршуда равона намуда, таркиби ҷиноятро ҳамчун низоми аломатҳои объективӣ ва субъективӣ баррасӣ мекунад, ки кирдори мушаххаси барои ҷамъият хавфнокро инъикос менамоянд. Тибқи ин равиш таркиби ҷиноят асоси воқеӣ барои бандубасти кирдор мебошад [11-М].

16.Таркиби ҷиноят ва ҳуди ҷиноят мафҳумҳои якхела нестанд. Ҷиноят, илова ба таркиби ҷиноят, инчунин ҳолатҳои иловагиро дар бар мегирад, ки ба андозаи ҷазо таъсир мерасонанд, аз ҷумла ҳолатҳои сабуққунанда ва вазнинқунанда, марҳилаи содир шудани кирдор ва хусусиятҳои шахсияти гунаҳгор. Дар айни замон таркиби ҷиноят асоси ҳуқуқии бандубасти кирдорро ташкил медиҳад.

Мавқеи объективистӣ имкон медиҳад бандубасти кирдорҳо ба таври низомнок анҷом дода шуда, бо меъёрҳои Кодекси ҷиноятӣ мутобиқ гардонида шавад. Бо вучуди ин, масъалаҳои марбут ба таносуби таркиби ҷиноят бо дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии кирдор ва инчунин масъалаи он ки оё таркиби ҷиноят асоси ягонаи ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад ё не, ҳамоно баҳснок боқӣ мемонанд.

Аз нуқтаи назари мавқеи объективистӣ, таркиби ҷиноят маҷмӯи аломатҳои объективӣ ва субъективии кирдори воқеан содиршудаи барои ҷамъият хавфнок мебошад, ки танҳо дар сурати мавҷуд будани меъёри

манъкунандаи дахлдор дар қонуни ҷиноятӣ метавонад ҳамчун ҷиноят эътироф гардад. Аломатҳои объективӣ рафтори воқеии субъектро (ҳаракат ё беҳаракатӣ) инъикос мекунанд, дар ҳоле ки аломатҳои субъективӣ муносибати руҳии ӯро ба кирдор (гуноҳ, ангеа, мақсад) нишон медиҳанд. Таркиби ҷиноят ҳамчун асоси воқеӣ ва ҳуқуқии бандубасти кирдор хизмат намуда, имкон медиҳад кирдори мушаххаси шахс бо талаботи қонуни ҷиноятӣ муқоиса карда шуда, имконияти ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашидани ӯ муайян карда шавад.

17.Таснифи таркибҳои ҷиноят ба моддӣ, расмӣ ва кӯтоҳқардашуда яке аз категорияҳои муҳими доктриналӣ барои бандубасти дурусти кирдорҳо ба ҳисоб меравад. Таркибҳои моддӣ диққатро ба робитаи сабабии байни кирдор ва оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок равона мекунанд, таркибҳои расмӣ - ба ҳуди далели содир шудани кирдор, ва таркибҳои кӯтоҳқардашуда - ба марҳилаи ибтидоии кирдор, ки аллакай дорои хавфнокии баланди ҷамъиятӣ мебошад.

Мушкилоти таркибҳои расмӣ дар он аст, ки тарафи объективии онҳо на ҳамеша бо зарари воқеии ба муносибатҳои ҷамъиятӣ расонидашуда мувофиқат мекунад. Ин ҳолат метавонад ба ҳаттогиҳо ҳангоми бандубасти кирдорҳои қамаҳамият ва баъзан ба нодида гирифтани имконияти озод намудани шахс аз ҷавобгариӣ ҷиноятӣ сарфи назар аз мавҷудияти оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок оварда расонад.

Мушкилоти таркибҳои моддӣ бошад, ба зарурати муайян намудани дақиқи робитаи сабабии байни ҳаракат ё беҳаракатии шахс ва оқибатҳои ба вучудодада вобаста мебошад. Ҳаттогиҳо дар ин самт метавонанд ба татбиқи ғайриқонунии қонунгузориӣ ҷиноятӣ, яъне гунаҳгоркунии объективӣ оварда расонанд.

Таркибҳои кӯтоҳқардашуда ҳамчун воситаи ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашидани шахс дар марҳилаи барвақти кирдор хизмат мекунанд, зеро хавфнокии ҷамъиятии чунин кирдорҳо аллакай дар оғози содиршавӣ ё марҳилаи тайёри зоҳир мегардад. Бо вучуди эродҳои мавҷуда, чунин таркибҳо аз нуқтаи назари ҳифзи манфиатҳои муҳими ҷамъиятӣ мақсаднок мебошанд,

харчанд метавонанд имконияти татбиқи институти ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷинойтро маҳдуд намоянд [8-М].

18. Аҳамияти муайян намудани лаҳзаи хотимаёбии ҳуқуқии ҷинойт ва робитаи он бо кафолати ҳуқуқии ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷинойт зарурати фарқгузори дақиқи таркибҳои расмӣ, моддӣ ва кӯтоҳқардашударо нишон медиҳад. Ба марҳилаи барвақттар вобаста намудани лаҳзаи хотимаёбии ҷинойт бе асоснокии кофӣ метавонад ба вайрон шудани принсипи адолат ва мутаносибии ҷавобгарии ҷинойтӣ оварда расонад.

Қабули мустақими мавқеҳои доктриналии хориҷӣ дар бораи таркиби ҷинойт маҳдуд мебошад, зеро он бо хусусиятҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва анъанаҳои миллии ҳуқуқи ҷинойтӣ вобаста аст. Аз ин рӯ, истифодаи таҷрибаи хориҷӣ бояд бо дарназардошти стандартҳо ва принсипҳои ҳуқуқи ҷинойтии миллии мутобиқ карда шавад.

19. Ворид намудани тағйирот ба КҶ ҚТ, ки мушаххас намудани мафҳуми таркиби кӯтоҳқардашудаи ҷинойтро пешбинӣ намояд ва имконияти ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷинойтро дар марҳилаи барвақти содир шудани кирдор таъмин кунад, агар кирдор ҳанӯз зарари воқеӣ нарасонда бошад.

Таҳияи тавсияҳои методӣ барои мақомоти ҳуқуктатбиқкунанда оид ба баҳодиҳии хавфнокии ҷамъиятии кирдорҳои дорои таркибҳои расмӣ ва кӯтоҳқардашуда, аз ҷумла муайян намудани меъёрҳои камаҳамиятӣ ва зарари расонидашуда.

Асоснок намудан ва мустаҳкам намудани фарқгузори қонунгузорӣ байни таркибҳои моддӣ, расмӣ ва кӯтоҳқардашудаи ҷинойт бо мақсади баланд бардоштани дақиқии бандубасти кирдорҳо ва таъмин намудани адолат дар татбиқи ҷавобгарии ҷинойтӣ.

20. Пеш аз ҳама, маҳдуд намудани тамоми маҷмӯи институтҳои ҳуқуқи ҷинойтӣ танҳо ба гурӯҳҳои ҳуқуқие, ки категорияҳои Қисми умумиро хизмат мерасонанд, ё танҳо ба гурӯҳҳое, ки ҷавобгариро барои намудҳои гуногуни ҷинойтҳо танзим мекунанд, аз ҷиҳати методологӣ нодуруст мебошад. Мавқеи асосноктар ва самараноктар таҳлили ҷудогонаи институтҳои Қисми умумӣ ва

Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он муқаррароти меъёрӣ ҳамчун унсури ибтидоии низоми ҳуқуқ эътироф карда мешавад.

Кӯшишҳои дараҷабандӣ ва низомсозии институтҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки танҳо ба тасаввурот дар бораи предмети танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ асос меёбанд, самаранок нестанд. Беҳтар аст институтҳои Қисми махсус ҳамчун низоми муқаррароти меъёрӣ баррасӣ шаванд, ки дар асоси объектҳои ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ гурӯҳбандӣ гардида, дар низоми муносибатҳои ҷамъиятии неъматҳо ва манфиатҳои ҳуқуқӣ институтсионалӣ шудаанд [13-М].

21. Фаҳмиши институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ Қисми махсус танҳо ҳамчун институтҳои предмети муҳофизатӣ ба тавзеҳ ниёз дорад. Дар сохтори Қисми махсус бояд мавҷудияти институтҳои функционалӣ низ эътироф карда шавад, ки ба онҳо дохил мешаванд:

- а) институти ҳавасмандкунандаи озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ;
- б) институти фарқгузори ҷавобгарӣ.

«Нуқтаи муттаҳидкунандаи» муқаррароти алоҳидаи меъёрӣ дар дохили институти асосӣ ва ҳамзамон «нуқтаи фарқгузори» институтҳои гуногуни Қисми махсус объекти бевоситаи ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ мебошад. Аз нуқтаи назари методологӣ истифодаи меъёрҳои дигар барои сохтани низоми институтҳои Қисми махсус, ғайр аз объект, асоснок ба назар намерасад.

Дар доираи институтҳои асосӣ ҷудо намудани субинститутҳои Қисми махсус имконпазир ва мақсаднок мебошад, яъне гурӯҳҳои нисбатан мустақили муқаррароти меъёрӣ, ки бо аломатҳои тавсиф мешаванд, ки аз аломати объекти асосӣ фарқ мекунанд. Дар ин маврид сохтори таркиби намудии ҷиноят ҳамчун асоси боэътимод барои ҷудо намудани чунин субинститутҳо дар сохтори институтҳои асосии Қисми махсус хизмат мекунад.

22. Хусусияти низомии институтҳои Қисми махсус бо мавҷудияти ду намуди робита таъмин мегардад:

- а) робитаҳои сохторӣ, ки бо хусусиятҳои инкишофи институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ муайян карда мешаванд;

б) робитаҳои ҳамоҳангсозӣ, ки тавассути амалияҳои ҳукукию техникӣ дар раванди созмондиҳии таркибҳои ҷиноят амалӣ мегарданд.

Ин робитаҳои системавӣ байни унсурҳои сохтори Қисми махсуси ҳукуки ҷиноятӣ ягонагӣ, муттасилӣ ва бидуни муҳолифат амал кардани қонуни ҷиноятиро таъмин намуда, чандирии низомро нигоҳ медоранд. Вобаста ба чунин хусусиятҳо низоми ҳукуки ҷиноятӣ қобилияти мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбандаи иҷтимоиро пайдо мекунад, метавонад тағйироти мазмунии институтҳои алоҳидаро ҷуброн намояд ва ҳолигиҳои мавҷуд дар қонунгузорию бартараф созад [14-М].

23. Таҳлили муқоисавии категорияҳои ҷиноятҳо дар ҳукуки ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки масъалаи гурӯҳбандии кирдорҳои ҷиноятӣ ба меъёрҳои вазнинии кирдор, оқибатҳои он барои ҷамъият ва сиёсати ҷиноятии давлат робитаи зич дорад. Низомҳои ҳукукии ҷаҳонӣ, аз ҷумла низоми ҳукуки континенталӣ (романо-германӣ), низоми ҳукуки англосаксонӣ (common law), ҳукуки исломӣ ва низомҳои ҳукукии кишварҳои пасошӯравӣ, дорои сохтор ва принципҳои фарқкунанда мебошанд, вале ҳамаи онҳо бо як ҳадафи умумӣ – таҳкими ҳуқуқ ва мутобиқсозии ҷазо ба ҳатаринокии кирдор – муттаҳиданд:

23.1. Дар кишварҳои собиқ ИДМ ва Балтика таъсири низоми ҳукукии шӯравӣ боқӣ монда, таснифи ҷиноятҳо асосан ба чор гурӯҳ – ҷиноятҳои начандон вазнин, миёна, вазнин ва махсусан вазнин – тақсим шудааст. Ин гурӯҳбандӣ на танҳо ба муайян кардани дараҷаи ҷавобгарии ҷиноятӣ, балки ба интиҳоб ва ваколати судяҳо, муҳлати муурофиавӣ ва таъини ҷазо таъсир мерасонад. Бо вучуди ин, фарқиятҳо дар ҳадди ҷазо ва таърифи ҷиноятҳо дар кишварҳои алоҳида (масалан, Украина, Латвия, Қазоқистон ва Озарбойҷон) ба назар мерасад, ки ин нишондиҳандаи ҳаракати қонунгузорӣ ба сӯи гуманитарсия ва мутобиқсозии низоми ҷиноятӣ бо талаботи муосир мебошад.

23.2. Дар низоми ҳукуки англосаксонӣ, ки дар Англия, Уэлс ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико асоси тасниф на танҳо меъёрҳои таърихӣ, балки низ меъёрҳои муурофиавӣ ва дараҷаи ҳавфнокии кирдор мебошад. Ҷиноятҳо ба фелонияҳо (offences/felonies), мисдиминорҳо (misdemeanours) ва

хукуквайронкуниҳои сабук (infractions) ҷудо мешаванд. Дар ИМА фелонияҳо вобаста ба ҷазои пешбинишуда ба якчанд дараҷа (I–III) ва синфҳо (A–E) тақсим карда мешаванд, ки нишондиҳандаи мушаххаси нисбат додани кирдор ба категорияи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Ин низом имконият медиҳад, ки муносибати нисбат ба ҷазо ва дараҷаи ҷиноят фарқнок бошад ва ҳамзамон омилҳои таърихӣ ва амалияи судиро ҳифз намояд.

23.3. Қонунгузориҳои Аморотӣ Муттаҳидаи Араб низоми сезинагӣ пешниҳод мекунад: ҷиноятҳо, рафтори ҷиноятӣ ва ҳукуквайронкуниҳо, ки дар он ҷараёни санҷиш ва ҷазодиҳӣ вобаста ба дараҷаи хавфнокии кирдор, қоидаҳои шариат ва меъёрҳои мурофиавӣ муайян карда мешавад. Ин модел омезиши муваффақи меъёрҳои динӣ-ҳуқуқӣ ва меъёрҳои ҳуқуқи муосири ҷиноятиро пешниҳод менамояд.

23.4. Дар давлатҳои ҳуқуқи континенталӣ, аз ҷумла Фаронса ва Италия, низоми таснифи ҷиноятҳо асосан бар асоси вазнинии кирдор ва оқибатҳои он ба ҷамъият сохта шудааст. Моделҳои классикӣ (Фаронса 1810, Италия м.17) ва ислоҳоти замонавӣ (Фаронса 1992) нишон медиҳанд, ки ҷиноятҳо ба кирдорҳои вазнин ва рафторҳои ҷиноятӣ бо ҷазоҳои гуногун тақсим карда мешаванд. Ҳадафи асосӣ – мутобиқсозии сиёсати ҷиноятӣ ва таъмини муносибати нисбатан ҷандир ба кирдорҳо мебошад.

23.5. Дар ҚЧ Чин низоми таснифи ҷиноятҳо вобаста ба дараҷаи вазнинии кирдор таҳия шудааст. Дар Чин ҷиноятҳо ба гурӯҳҳои вазнинтарин, вазнин, дигар ҷиноятҳо ва ҷиноятҳои камаҳаммият ҷудо мешаванд, ки асосан ба ҳадди аксари ҷазо таваҷҷуҳ мекунанд. Ин нишон медиҳад, ки ташаккули тасниф вобаста ба ҳифзи амнияти давлатӣ, суботи иқтисодӣ ва тартиботи ҷамъиятӣ ба роҳ монда шудааст, ҳарчанд дар амалияи ҳуқуқӣ таҳдидҳои ҷиддӣ ба миён намеояд. Дар кишварҳои пасошӯравӣ низ ба ҳамин тартиб, ҳамкориҳои таъсири мероси шӯравӣ ва талаботи муосир ба назар мерасад [3 -М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Ба низом даровардани муқаррароти меъёрҳои Қисми Махсуси КҶ ҚТ набояд ҳамчун ҳалли расмӣ сохтори берунаи қонуни ҷиноятӣ баррасӣ шавад. Он бо самтҳои асосии сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ давлат робитаи амиқ дорад ва мувофиқи принсипи бозгашт, қодир аст ба мундариҷаи сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ амалишаванда таъсир расонад. Истифодаи сохтори расмӣ Қисми Махсус барои беҳтар кардани сиёсати ҳуқуқӣ – ҷиноятӣ дар шароити қунунӣ омилҳои зеринро бояд пешбинӣ кунад:

а) ташаккули низоми меъёрҳои муайян дар Қисмҳои Махсус ва Умумии қонуни ҷиноятӣ;

б) дар қарорҳои Пленуми Суди Олии ҚТ равшан кардани маълумоти пурраи меъёрҳои умумӣ барои ҳар як ҷинояти мушаххасе, ки равшан карда мешавад;

в) муайян кардани ҳолатҳои бандубастшаванда барои гурӯҳи мушаххаси ҷиноятҳо дар моддаи алоҳидаи боби дахлдори Қисми Махсус, ки бо ин роҳ тафовути систематикӣ ҷавобгари ҷиноятиро таъмин мекунад;

г) таъсиси ду зербахш дар бобҳои Қисми Махсуси Кодекси ҷиноятӣ ҚТ - дар бораи ҷиноятҳо ва дар бораи кирдорҳои сабук - барои дақиқтар муайян кардани ҳуқуқвайронкуниҳои умумӣ;

д) муайян кардани манфиатҳои аз ҷониби қонун ҳифзшаванда ва сохторбандии бобҳои Қисми махсус бо дарназардошти ин тафсилот, ки имкон медиҳад, ки объектҳои ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва доираи ҷинояткорӣ муайян карда шавад;

е) танзими тартиби бахшҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ барои инъикоси равшантари афзалиятҳои ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ.

2. Муайян кардани шартан пеш аз мӯҳлат аз адои ҷазо озод кардан ҳифзи ҳуқуқи муносибатҳои иҷтимоӣ, ки ба хатари бештари иҷтимоӣ дучор мешаванд, васеъ мекунад. Дохил кардани меъёрҳои шартан пеш аз мӯҳлат аз

адои чазо озод кардан ки хатари иҷтимоии содиршавии ҷиноятро зиёд мекунад.

Ин меъёрҳо бо принципҳои фарқкунӣ ҷавобгари ҷиноятӣ ва фардикунонии чазо, ки аз ҷониби институти категорияҳои ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин пешбинӣ шудаанд, мувофиқ нест.

Бо назардошти ин пешниҳод мешавад, ки дар КҶ ҚТ модди 76 ¹ дар матни зерин ворид карда шавад: «Ба шахсе, ки ҷинояти махсусан вазнинро содир кардааст, ки ба ҳаёт, дахлнопазирии ҷинсӣ ва озодии ҷинсӣ, амнияти ҷамъиятӣ, саломатии аҳоли, сохти конститутсионӣ ва амнияти давлат ё сулҳу амнияти башарият, аз ҷумла кирдорҳое, ки аз ҷониби гурӯҳи муташаккил ё итиҳоди ҷиноятӣ содир шудаанд, таҷовуз кардааст, шартан пеш аз мӯҳлат аз адои чазо озод карда намешаванд»

3. Пешниҳод карда мешавад, ки қисми 1-юми моддаи 76-уми Кодекси ҷиноятии ҚТ илова ворид карда шавад, ки дар он имконияти шартан пеш аз мӯҳлат озод кардан на танҳо аз рӯи категорияи расмӣ ҷиноят, балки аз рӯи ҷиноят дар доираи таснифоти иловагӣ муайян карда шавад ва инчунин хусусият ва дараҷаи хатари ҷамъиятии кирдори содиршуда, шахсияти маҳкумшуда ва рафтори ӯ дар давраи адои чазо ба назар гирифта шавад, ки ин эътибори қарорҳои қабулкардаи судро беҳтар мекунад ва фардигардони ҷавобгари ҷиноятиро таъмин менамояд.

4. Мувофиқи қисми 1 модди 32 Кодекси ҷиноятии ҚТ, ки «Тайёри ба ҷиноят ин аз тарафи шахс қасдан ҷустуҷӯ, тайёр ё мувофиқ кардани восита ё олоти содир намудани ҷиноят, ёфтани шарикони ҷиноят, забоняккунӣ барои содир кардани ҷиноят ё қасдан фароҳам овардани шароити дигар барои содир кардани ҷиноят мебошад, агар зимнан ҷиноят бо сабабҳои аз ин шахс вобаста набуд то ба охир расонида нашуда бошад».

Аз нигоҳи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ, мувофиқи мақсад аст, ки ҷавобгари ҷиноӣ барои тайёри ба ҷиноят ба ҷиноятҳои вазнине ва махсусан вазнине, ки ба ҳаёт, дахлнопазирии ҷинсӣ ва озодии ҷинсӣ, амнияти ҷамъиятӣ, саломатии аҳоли, сохти конститутсионӣ ва амнияти давлат ё сулҳу амнияти башарият, аз

ҷумла кирдорҳое, ки аз ҷониби гурӯҳи муташаккил ё итиҳоди ҷинойтӣ содир шудаанд, маҳдуд карда шавад. Ин таснифот ба муқаррароти зерин асос ёфтааст:

Принсипи мутаносибии ҷазо ва хатари иҷтимоии кирдор. Таёри ба ҷинойтҳои категорияи наҷандон вазнин ва дараҷаи миёна таҳдиди назаррас барои ҷомеа эҷод намекунад ва ҷавобгарии ҷинойӣ барои ҷунин амалҳо метавонад аз ҳад зиёд бошад. Дар ҳоле ки омодагӣ ба ҷинойтҳои вазнин ё махсусан вазнин, махсусан зӯроварӣ, эҳтимолан хатари баланд ба ҳаёт, саломатӣ ё амнияти шаҳрвандонро ба вучуд меорад, вазифаи пешгирикунандаи қонуни ҷинойтӣ муҳим аст. Маҳдуд кардани масъулият барои таёри ба ҷинойтҳои вазнин ва махсусан вазнин ба пешгирии ҷинойтҳои хатарноктарин мусоидат мекунад ва ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ имкон медиҳад, ки ҷинойткоронро дар марҳилаи аввал, бе интизории расонидани зарари воқеӣ, дастгир кунанд.

Бо назардошти ин қисми 2 моддаи 32 КҶ ҚТ дар шакли зерин пешниҳод карда мешавад: «Ҷавобгарии ҷинойтӣ танҳо барои тайёри ба ҷинойти вазнин ё махсусан вазнин, ки ба ҳаёт, дахлнопазирии ҷинсӣ ва озодии ҷинсӣ, амнияти ҷамъиятӣ, саломатии аҳоли, сохти конститутсионӣ ва амнияти давлат ё сулҳу амнияти башарият, аз ҷумла кирдорҳое, ки аз ҷониби гурӯҳи муташаккил ё итиҳоди ҷинойтӣ содир шудаанд, муқаррар карда мешавад»

5. Барои беҳтар кардани низоми табақабандии ҷавобгарии ҷинойтӣ, асос барои ҷорӣ кардани категорияи алоҳидаи ҷинойтҳои дорои хусусияти камтари вазнин вучуд дорад. Ин категория бояд он кирдорҳоеро дар бар гирад, ки қонунгузориҳои ҷинойтӣ барои онҳо ҷазоҳои маҳрум кардан аз озоди таъин намешавад, инчунин ҷораҳои маҷбури хусусияти ҳуқуқи ҷинойти дошта пешбинӣ кардааст.

Муайян кардани категорияи ҷинойтҳои дорои хусусияти камтар вазнин ба яқин ҳадафҳои муҳими ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ хизмат мекунад:

Мутаносибии ҷазо ба хатари иҷтимоии кирдор. Ҷинойтҳое, ки барои ҷомеа таҳдиди назаррас надоранд, истифодаи ҷораҳои қатъии таъкибкунанда,

аз ҷумла маҳрум кардан аз озодиро талаб намеkunанд. Ин кафолат медиҳад, ки конунгузории ҷинойтӣ ба дараҷаи воқеии хатари иҷтимоии кирдор ба таври кофӣ посух диҳад.

Мусоидат ба барқарорсозии иҷтимоӣ ва пешгирии оқибатҳои манфии ҷинойтӣ. Барои шахсоне, ки ҷинойтҳои дорои хусусияти камтар вазнин содир кардаанд, муҳим аст, ки оқибатҳои ҷиноии имтиёзнок, ба монанди надоштани доғи ҷинойтӣ барои содир кардани кирдорҳои дар боло зикршуда; кам кардани ҷазоҳо дар шакли ҷарима ва маҳдуд кардани озодӣ; коҳиш додани мӯҳлати даъво барои таъқиби ҷиноӣ.

Қорӣ намудани категорияи алоҳида ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва судӣ имкон медиҳад, ки ба пешгирӣ ва тафтиши ҷинойтҳои вазнинтар диққат диҳанд ва тақсимои самараноки захирахоро таъмин намоянд.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҲО)

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва расмӣ:

- [1]. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйироту иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. – Душанбе: «Нашриёти Ганҷ», 2016. – 136 с.
- [2]. Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – 1991. – №30. – Ст. 862.
- [3]. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998, таҳти №574 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 26.03.2024).
- [4]. Консепсияи Сиёсати ҳуқуқии ҷумҳурии тоҷикистон барои солҳои 2018-2028, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «б» феввали соли 2018, №1005 тасдиқ шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://base.mmk.tj/view.php?showdetail=&sanadID=564> (санаи муроҷиат: 12.06.2024).
- [5]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» санаи 28 декабри соли 2023 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/missives/36370> (санаи муроҷиат: 12.06.2024).
- [6]. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ (ред. от 25.12.2023) (с изм. и доп., вступ. в силу с 30.12.2023) // Российская газета. - 1996. - 18 июня. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/?ysclid=mo9xe3m3kz321930121 (дата обращения: 15.02.2025).
- [7]. Уголовный кодекс Франции / пер. Н.Е. Крыловой. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://rusneb.ru/catalog/000202_000055_15962/?ysclid=mo9xddabhz891838446 (дата обращения: 15.02.2025).

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

- [8]. Алексеев А.И., Овчинский В.С., Побегайло Э.Ф. Российская уголовная политика: преодоление кризиса [Текст] / А.И. Алексеев, В.С. Овчинский, Э.Ф. Побегайло. – Москва: Норма, 2006. – 143 с.
- [9]. Алексеев С.С. Общая теория права: Курс в 2-х т. [Текст] / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит. - Т. 2. – Москва: Юрид. лит., 1982. – 359 с.
- [10]. Алексеев С.С. Проблемы теории права: Нормативные юридические акты. Применение права. Юридическая наука (правоведение). Курс лекций в 2-х томах. Т. 2 [Текст] / С.С. Алексеев; Науч. ред.: Русинов Р.К.; Отв. за вып.: В.М. Семенов. – Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1973. – 401 с.
- [11]. Алексеев С.С. Структура советского права [Текст] / С.С. Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1975. – 263 с.
- [12]. Бабий Н.А. Уголовное право Республики Беларусь. Общая часть [Текст]: Конспект лекций / Н.А. Бабий. – Мн., 2000. – 288 с.
- [13]. Бавсун М.В. Целесообразность в уголовном праве [Текст]: монография / М.В. Бавсун; Науч. ред.: А.И. Марцев. – Омск: Изд-во Омск. акад. МВД России, 2004. – 172 с.
- [14]. Баулин Ю.В. Обстоятельства, исключаящие преступность деяния [Текст] / Ю.В. Баулин. – Харьков: Основа, 1991. – 359 с.
- [15]. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Перевод с итальянского [Текст] / Ч. Беккариа; Сост.: М.Ю. Юмашев; Пер.: Ю.М. Маринин, Г.В. Черданцев. – 5-е изд., испр. и увелич. – М.: Стелс, 1995. – 304 с.
- [16]. Бержель Ж.Л. Общая теория права [Текст] / Жан-Луи Бержель; Под общ. ред. В.И. Даниленко. – Москва : Nota Bene, 2000. – 574 с.
- [17]. Бибик О.Н. Источники уголовного права Российской Федерации [Текст] / О.Н. Бибик. – Санкт-Петербург: Изд-во Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2006. – 240 с.
- [18]. Благов Е.В. Применение уголовного права (теория и практика) [Текст] / Е.В. Благов. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 692 с.

- [19]. Бойко А.И. Система и структура уголовного права: в 3 т [Текст] / А.И. Бойко. – Ростов н/Д, 2007. Т. 1. – 639 с.
- [20]. Бойко, А.И. Язык уголовного закона и его понимание [Текст]: учебно-научное издание / А.И. Бойко. – Ростов н/Д.: Изд-во СКАГС, 2009. – 308 с.
- [21]. Бойцов А.И. Действие уголовного закона во времени и пространстве [Текст] / А.И. Бойцов. – СПб., 1995. – 315 с.
- [22]. Бойцов, А.И. Преступления против собственности [Текст] / А.И. Бойцов. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 773 с.
- [23]. Бэкон, Ф. Сочинения в 2-х т. 2-е изд., перераб. и доп [Текст] / Ф. Бэкон. – М.: Мысль, 1977. Т.1. – 567 с.
- [24]. Васильев А.М. Правовые категории [Текст]: Методол. аспекты разработки системы категорий теории права / А.М. Васильев. – Москва : Юрид. лит., 1976. – 264 с.
- [25]. Власенко Н.А. Язык права [Текст] / Н.А. Власенко; Гос. ин-т регион. законодательства администрации Иркут. обл. – Иркутск: Вост.-Сиб. кн. изд-во, 1997. – 173 с.
- [26]. Галиакбаров Р.Р. Уголовное право: Общ. Часть [Текст]: учебник / Р.Р. Галиакбаров; М-во сел. хоз-ва и продовольствия РФ. Куб. гос. аграр. ун-т. – Краснодар: Куб. гос. аграр. ун-т, 1999. – 444 с.
- [27]. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика [Текст] / Л.Д. Гаухман. – М.: АО «Центр ЮрИнфор», 2001. – 316 с.
- [28]. Гонтарь И.Я. Преступление и состав преступления как явления и понятия в уголовном праве. Вопросы теории и правотворчества [Текст] / И.Я. Гонтарь. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1997. – 200 с.
- [29]. Гришко А.Я., Потапов А.М. Амнистия. Помилование. Судимость, Помилование [Текст] / А.Я. Гришко, А.М. Потапов. – Москва: Логос, 2009. – 272 с.

[30]. Губаева Т.В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности [Текст] / Т.В. Губаева. – М.: Норма, 2004. – 160 с.

[31]. Давыдова, М.Л. Юридическая техника: проблемы теории и методологии [Текст]: монография / М.Л. Давыдова. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2009. – 318 с.

[32]. Дагель П.С. Проблемы советской уголовной политики [Текст] / П.С. Дагель. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1982. – 124 с.

[33]. Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон [Текст] / Н.Д. Дурманов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1967. – 319 с.

[34]. Дуюнов В.К. Уголовное право России. Общая и Особенная части [Текст]: учебник / В.К. Дуюнов. – М.: РИОР: ИНФРА-М, 2023. – 681 с.

[35]. Дьяков С.В. Государственные преступления против основ конституционного строя и безопасности государства и государственная преступность [Текст] / С. В. Дьяков. – Москва : Норма, 1999. – XII, 307 с.

[36]. Ершов В.В. Правовое и индивидуальное регулирование общественных отношений [Текст]: монография / В.В. Ершов; Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования Российский государственный университет правосудия. – Москва: РГУП, 2018. – 627 с.

[37]. Жалинский А.Э. Избранные труды [Текст]: в 4 т. / А.Э. Жалинский; сост. К. А. Барышева и др.; Высшая шк. экономики, Нац. исслед. ун-т. – Москва: Изд. дом Высшей шк. экономики, 2014. – .Т. 2: Уголовное право. Т. 2. – 2015. – 590.

[38]. Жалинский А.Э. Инструментальная характеристика состава преступления // Уголовное право и современность: сб. ст. [Текст] / отв. ред. А.Э. Жалинский. - Т 1. Вып. 4. – М.: Юрист, 2012. – 337 с.

[39]. Жидинский Ю.С. Санкция нормы советского гражданского права [Текст] / Ю.С. Жидинский. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1968. – 123 с.

- [40]. Жук М.С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития [Текст]: монография / М.С. Жук. – Москва : Юрлитинформ, 2013. – 300 с.
- [41]. Звечаровский И.Э. Добровольный отказ от доведения преступления до конца [Текст] / И.Э. Звечаровский. – СПб., 2008. – 86 с.
- [42]. Зельдов С.И. Освобождение от наказания и от его отбывания [Текст] / С.И. Зельдов. – Москва: Юрид. лит., 1982. – 137 с.
- [43]. Иванов Н.Г. Модельный уголовный кодекс. Общая часть. ОПУС № 1. [Текст] / Н.Г. Иванов. – 2003. – 143 с.
- [44]. Иванчин А.В. Законодательная техника и ее роль в российском уголовном правотворчестве [Текст]: монография / А.В. Иванчин. – Москва: Юрлитинформ, 2011. – 206 с.
- [45]. Игна-тов А.Н., Красиков Ю.А. Курс российского уголовного права: В 2 т. Т. 1. Общая часть [Текст] / А.Н. Игна- тов, Ю.А. Красиков. – М., 2001. – 549 с.
- [46]. Иеринг Р. Юридическая техника [Текст] / Пер. с нем. Ф.С.Шендорфа. СПб., 1905. – 130 с.
- [47]. Иногамова-Хегай Л.В. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть [Текст]: учебник / Л.В. Иногамова-Хегай, В.С. Комиссаров, В.П. Коняхин; под ред. проф. Л.В. Иногамова-Хегай. – М.: Инфра-М, 2013. – 350 с.
- [48]. Институты финансового права [Текст] / под ред. Н.М. Казанцева. - М.: Юриспруденция, 2009. – 509 с.
- [49]. Кабрияк Р. Кодификация [Текст] / пер. с фр. Л.В. Головки. – М.: Статут, 2007. – 476 с.
- [50]. Кадников Н.Г. Категории преступлений и проблемы уголовной ответственности [Текст]: учебное пособие / Н.Г. Кадников. – М.: Книжный мир, 2005. – 83 с.

[51]. Кадников Н.Г. Классификация преступлений по уголовному праву России [Текст]: монография / Н.Г. Кадников. – М.: Юрид. изд-во МВД РФ, 2000. – 188 с.

[52]. Кашанина, Т.В. Юридическая техника [Текст]: учебник / Т.В. Кашанина. – М.: Эксмо, 2007. – 510 с.

[53]. Керимов Д.А. Философские основания политико-правовых исследований [Текст] / Д. А. Керимов. – Москва: Мысль, 1986. – 330 с.

[54]. Киримова Е.А Правовой институт: понятие и виды: Учеб. пособие [Текст] / Е.А. Киримова; М-во образования Рос. Федерации. Саратов. гос. акад. права; Под ред. И. Н. Сенякина. - Саратов, 2000. – 52 с.

[55]. Ковалев М.И. Уголовное право. Общая часть [Текст]: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению "Юриспруденция" / М.И. Ковалев и др.; отв. ред. - И.Я. Козаченко. - 5-е изд., перераб. и доп. – Москва: Норма: ИНФРА-М, 2013. – 591 с.

[56]. Ковалев М.И. Советское уголовное право: Введение в уголовное право. Курс лекций. Вып. 1 [Текст] / Ковалев М.И.; Отв. за вып.: В.М. Семенов. – Свердловск, 1971. – 146 с.

[57]. Козлов А.П. Авторский курс уголовного права. Часть Общая [Текст] / А. П. Козлов. – Москва: Юрлитинформ, 2018. – 751 с.

[58]. Козлов А.П. Механизм построения уголовно-правовых санкций [Текст]: монография / А.П. Козлов; М-во общ. и проф. образования РФ. Краснояр. гос. ун-т. – Красноярск: Издат. центр Краснояр. гос. ун-та, 1998. – 406 с.

[59]. Козлов А.П. Учение о стадиях преступления [Текст] / А.П. Козлов. – СПб., 2002. – 353 с.

[60]. Козочкин ИД. Уголовное право США: успехи и проблемы реформирования [Текст] / ИД. Козочкин. – СПб., 2007. – 476 с.

[61]. Комаров С.А. Общая теория государства и права [Текст]: Курс лекций / С.А. Комаров. - 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Манускрипт, 1996. – 314 с.

[62]. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации в 3 т. Т.3. Особенная часть. Разделы УП-УШ [Текст] / Под ред. В.Т. Томина, В.В. Сверчкова. 10-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2017. – 481 с.

[63]. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. В 4 т. Т. 3. Особенная часть. Раздел IX [Текст] / Отв. ред. В.М. Лебедев. – М.: Юрайт, 2017. – 298 с.

[64]. Кондаков Н.И. Логический словарь [Текст] / Н.И. Кондаков. – М., 1971. – 656 с

[65]. Коняхин В.П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права [Текст] / В.П. Коняхин. – СПб., 2002. – 346 с.

[66]. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны [Текст] / Н.И. Коржанский; предисловие В.Н. Кудрявцева; Академия МВД СССР. – Москва: Академия МВД СССР, 1980. – 248 с.

[67]. Кривоченко Л.Н. Классификация преступлений [Текст] / Л.Н. Кривоченко. – Харьков: Изд-во Харьковского ун-та, 1983. – 129 с.

[68]. Кригер Г.А. Условное осуждение и роль общественности в его применении [Текст] / Г.А. Кригер. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 101 с.

[69]. Кругликов Л.Л., Васильевский А.В. Дифференциация ответственности в уголовном праве [Текст] / Л.Л. Кругликов, А.В. Васильевский. – СПб., 2003. – 289 с.

[70]. Крылова Н.Е., Серебренникова А.В. Уголовное право современных зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) [Текст]: Учеб. пособие / Н.Е. Крылова, А.В. Серебренникова; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, Юрид. фак. – Москва: Зерцало, 1997. – 187 с.

[71]. Крылова Н.Е., Серебренникова А.В. Уголовное право современных зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) [Текст]: Учеб. пособие / Н.Е. Крылова, А.В. Серебренникова; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, Юрид. фак. – Москва: Зерцало, 1997. – 187 с.

[72]. Крымшальнае права Беларусі (закон, злачынства, адказнасць) [Текст] / Пад ред. А.У. Баркова. – Мн., 1997. – 592 с.

- [73]. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений [Текст] / В.Н. Кудрявцев. - 2. изд., перераб. и доп. – Москва: Юрист, 1999. – 301 с.
- [74]. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений [Текст] / В.Н. Кудрявцев. – М., «Юридическая литература», 1972. – 352 с.
- [75]. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления [Текст] / В.Н. Кудрявцев. – Москва: Госюриздат, 1960. – 244 с.
- [76]. Кудрявцев Ю.В. Нормы права как социальная информация [Текст] / Ю.В. Кудрявцев. – Москва. Юрид. лит., 1981. – 144 с.
- [77]. Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений: Лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений» [Текст] / Науч. ред. и предисл. Академика В.Н. Кудрявцева. – М.: Издательский Дом «Городец», 2007. – 336 с.
- [78]. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений: Учеб. пособие для вузов по спец. "Правоведение" [Текст] / Б.А. Куринов. – Москва: Изд-во МГУ, 1984. – 181 с.
- [79]. Курс административного права Республики Беларусь [Текст] / А.Н. Крамник. Мн., 2002. – 244 с.
- [80]. Курс российского уголовного права. Общая часть [Текст] / Российская акад. наук, Ин-т государства и права; сост.: Бородин С. В. и др.; под ред. В.Н. Кудрявцева и А.В. Наумова. – Москва: Спарк, 2001. – 767 с.
- [81]. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1. Учение о преступлении [Текст] / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М., 1999. – 387 с.
- [82]. Курс уголовного права: учебник для вузов: в 5 т. [Текст] / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М., 2002. – 611 с.
- [83]. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности [Текст]: Теория и законодат. практика / Т.А. Лесниевски-Костарева; Ин-т законодательства и сравн. правоведения при Правительстве РФ. – Москва: НОРМА, 1998. – VIII, 287 с.
- [84]. Лопашенко Н.А. Введение в уголовное право [Текст]: учебное пособие / Н.А. Лопашенко. – М.: Волтерс Клувер, 2009. 224 с.

[85]. Лопашенко Н.А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика [Текст] / Н.А. Лопашенко. – СПб: Юрид. ентр Пресс, 2004. – 339 с.

[86]. Лопашенко Н.А. Уголовное право России: курс лекций: в 6 т. Т 2: [Текст] / Н.А. Лопашенко. – Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «СГАП», 2008. – 228 с.

[87]. Лукин В.А. Художественный текст. Основы лингвистической теории и элементы анализа [Текст] / В.А. Лукин. – М., 1999. – 192 с.

[88]. Малиновский А.А. Сравнительное уголовное право [Текст]: учебник / А.А. Малиновский; Московский гос. ин-т (ун-т) междунар. отношений МИД России. – Москва: Юрлитинформ, 2014. – 588 с.

[89]. Малиновский А.А. Уголовное право зарубежных стран [Текст] / А.А. Малиновский. – М.: Новый юрист, 1998. – 127 с.

[90]. Малков В.П. Совокупность преступлений [Текст]: (Вопросы квалификации и назначения наказания) / В.П. Малков. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1974. – 307 с.

[91]. Мальцев В.В. Введение в уголовное право [Текст] / В.В. Мальцев; М-во внутр. дел Рос. Федерации. Волгогр. юрид. ин-т. – Волгоград: Волгогр. юрид. ин-т МВД России, 2000. – 202 с.

[92]. Мальцев В.В. Принципы уголовного права [Текст]: монография / В.В. Мальцев; М-во внутр. дел Рос. Федерации. Волгогр. юрид. акад. – Волгоград: Волгогр. акад. МВД России, 2001. – 264 с.

[93]. Мальцев В.В. Курс российского уголовного права [Текст]: Общая часть. Т. II. Уголовный закон / В.В. Мальцев. – М.: Юрлитинформ, 2016. – 531 с.

[94]. Мальцев В.В. Курс российского уголовного права. Общая часть [Текст]: [в 4 т.] / В.В. Мальцев. – Москва: Юрлитинформ, 2015. – 484 с.

[95]. Мальцев В.В. Принципы уголовного права [Текст]: монография / В.В. Мальцев; М-во внутр. дел Рос. Федерации. Волгогр. юрид. акад. – Волгоград: Волгогр. акад. МВД России, 2001. – 264.

[96]. Мальцев Г.В. Социальные основания права [Текст] / Г.В. Мальцев. – Москва: Норма, 2007. – 799 с.

[97]. Марцев, А.И. Общие вопросы учения о преступлении [Текст] / А.И. Марцев. – Омск: Омский юридический институт МВД России, 2020. – 136 с.

[98]. Микешина Л.А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования [Текст]: учебное пособие / Л.А. Микешина. – Москва: Прогресс-Традиция [и др.], 2005 (ГУП ИПК Ульян. Дом печати). – 463 с.

[99]. Михайлов К.В. Уголовно-правовой институт освобождения от наказания [Текст] / К.В. Михайлов. – Москва: Юрлитинформ, 2008. – 309 с.

[100]. Нарышкин С.Е., Хабриева Т.Я., Абрамова А.И. Научные концепции развития российского законодательства [Текст]: монография. 7-е изд. доп. и перераб / С.Е. Нарышкин, Т.Я. Хабриева, А.И. Абрамова и др.; отв. ред. Т.Я. Хабриева, Ю.А. Тихомиров; Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. – М.: ИД Юриспруденция, 2015. – 544 с.

[101]. Насреддинова К.А. Уголовное право (Общая часть) [Текст]: учебно-методическое пособие. - Самара: Самарский юридический институт ФСИН России, 2021. – 243 с.

[102]. Наумов А.В. Российское уголовное право [Текст]: курс лекций: в 2 т. / А.В. Наумов. – Москва: Юрид. лит., 2004. – 830 с.

[103]. Наумов А.В. Российское уголовное право [Текст]: курс лекций; в 3 т. 4-е изд., перераб. и доп. – М., 2007. – 710 с.

[104]. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву [Текст] / Б.С. Никифоров. – Москва: Госюриздат, 1960. – 229 с.

[105]. Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии: Сб. науч. статей [Текст] / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Юрид. фак.; Под ред. Л.Л. Кругликова и Н.Ф. Кузнецовой. – Москва: ЛексЭст, 2002 (Тип. АДИ Бизнес-Карта). – 463 с.

[106]. Ображиев К.В. Система формальных (юридических) источников российского уголовного права [Текст]: монография / К.В. Ображиев. – Москва: Юрлитинформ, 2015. – 502 с.

[107]. Общая теория государства и права [Текст]: учебник / А.Ф. Вишневский, Н.А. Горбатов, В.А. Кучинский; под общ. ред. В.А. Кучинского. - 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Изд-во деловой и учебной лит., 2006. – 654 с.

[108]. Общая теория права и марксизм. Опыт критики основных юридических понятий [Текст] / Е. Пашуканис. – М.: Изд-во Соц. акад., 1924. – 160 с.

[109]. Осипов П.П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций [Текст]: Аксиол. аспекты / П.П. Осипов; Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1976. – 135 с.

[110]. Основания уголовно-правового запрета [Текст]: Криминализация и декриминализация / В.Н. Кудрявцев, П.С. Дагель, Г.А. Злобин и др.; Отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев. – Москва: Наука, 1982. – 303 с.

[111]. Павлов В.Г. Учение о субъекте преступления [Текст]: монография / В.Г. Павлов. – М.: Юрлитинформ, 2015. – 376 с.

[112]. Панько К.К. Методология и теория законодательной техники уголовного права России [Текст]: монография / К.К. Панько. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004 (ИПФ Воронеж). – 270 с.

[113]. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности [Текст] / проф. Л.И. Петражицкий. - 2-е изд., испр. и доп. – Санкт-Петербург: Тип. Т-ва "Екатериингофское печатное дело", 1909-1910. Т. 1. - 1909. – 318 с.

[114]. Пикуров Н.И. Квалификация преступлений с бланкетными признаками состава [Текст]: монография / Н.И. Пикуров. – Москва: Российская академия правосудия, 2009. – 288 с.

[115]. Пикуров Н.И. Уголовное право в системе межотраслевых связей [Текст] / Н.И. Пикуров; под ред. д-ра юрид. наук, проф. А.В. Наумова; М-во внутр. дел РФ. Волгогр. юрид. ин-т. – Волгоград: ВЮИ, 1998. – 219 с.

[116]. Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права: в шести томах. Часть Общая. Том 2. Преступление [Текст] / А.А. Пионтковский. – М.: «Наука». 1970. – 311 с.

[117]. Познышев С.В. Основные вопросы учения о наказании [Текст] / С.В. Познышев. – М., 1904. – 407 с.

[118]. Понятовская Т.Г. Концептуальные основы системы понятий и институтов уголовного и уголовно-процессуального права [Текст] / Т.Г. Понятовская. – Ижевск: Изд. Удмуртского ун-та, 1996. – С. 231 с.

[119]. Похмелкин В.В. Социальная справедливость и уголовная ответственность [Текст] / В.В. Похмелкин. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1990. – 175 с.

[120]. Преступление и ответственность [Текст] / В.С. Прохоров. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 136 с.

[121]. Примерный уголовный кодекс (США). Официальный проект Института американского права: Перевод с английского [Текст] / Под ред.: Б.С. Никифоров (Предисл.); Пер.: А.С. Никифоров. – М.: Прогресс, 1969. – 303 с.

[122]. Прохоров В.С. Преступление и ответственность [Текст] / В.С. Прохоров. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1984. – 136 с.

[123]. Пудовочкин Ю Савицкий В.М. Язык процессуального закона [Текст]: Вопр. терминологии / В.М. Савицкий; Под ред. А.Я. Сухарева; АН СССР, Ин-т государства и права. – Москва: Наука, 1987. – 286 с.

[124]. Пудовочкин Ю.Е. Преступления против безопасности государства [Текст] / Ю.Е. Пудовочкин. – М.: Юрлитинформ, 2009. – С. 330 с.

[125]. Пудовочкин Ю.Е. Учение об основах уголовного права [Текст]: лекции / Ю.Е. Пудовочкин. – Москва: Юрлитинформ, 2012. – 237 с.

[126]. Пудовочкин Ю.Е. Учение об уголовном законе [Текст]: лекции / Ю.Е. Пудовочкин. – М.: Юрлитинформ, 2014. – 272 с.

[127]. Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств [Текст] / Ю.Е. Пудовочкин, С.С. Пирвагидов. – СПб., 2003. – 295 с.

[128]. Радько Т.Н. Основные функции социалистического права [Текст]: учеб. Пособие / Т.Н. Радько. – Волгоград, 1970. – 142 с.

[129]. Разгильдиев Б. Т. Задачи уголовного права Российской Федерации и их реализация [Текст] / Б.Т. Разгильдиев. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1993. – 226 с.

[130]. Рарог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам [Текст] / А.И. Рарог. – СПб., 2003. – 279 с.

[131]. Романов А.К. Современное уголовное право: доктрина и кризис // Куда идет федея? Кризис институциональных систем: век, десятилетие, год [Текст] / под ред. Т. И. Заславской. – М.: Логос, 1999. – 430 с.

[132]. Российское уголовное право [Текст]: Курс лекций / Т.А. Бушуева, Ю.В. Голик, А. И. Долгова и др.; Науч. ред. А.И. Коробеев. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1999-. - 21 см. Т. 1: Преступление. Т. 1. – 1999. – 602 с.

[133]. Савицкий В.М. Язык процессуального закона: Вопр. терминологии [Текст] / В.М. Савицкий; Под ред. А.Я. Сухарева; АН СССР, Ин-т государства и права. – Москва: Наука, 1987. – 286 с.

[134]. Сверчков В.В. Курс уголовного права. Общая часть. В 2 кн. Кн. 1. Преступления и другие деяния [Текст]: учебник для бакалавриата и магистратуры. – М.: Юрайт, 2014. – 372 с.

[135]. Система и структура уголовного права: Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции. В 3-х томах. Т. 3 [Текст]/ А.И. Бойко. – Ростов-на-Дону: Изд-во СКАГС, 2008. – 508 с.

[136]. Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права [Текст]: (Предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования) / Ленингр. ордена Ленина гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – 188 с.

[137]. Современное уголовное право. Общая и Особенная части [Текст]: учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности "Юриспруденция" / Абдулгазиев Р.З. и др.; под ред. А. В. Наумова. – Москва: Илекса, 2007. – 1039 с.

[138]. Табарин, И.В. Современная теория права [Текст]: новый научный курс / И.В. Табарин. – Москва: Табарин И. В., 2008. – 622 с.

[139]. Таганцев Н.С. Русское уголовное право [Текст] / Н.С. Таганцев. – Тула, 2001. – 798 с.

[140]. Теория государства и права [Текст]: учебник / С.А. Голунский, М.С. Строгович. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 304 с.

[141]. Тер-Акопов А.А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве [Текст] / А.А. Тер-Акопов. – Москва: Юркнига: Адвокат. фирма<Юстина>, 2003. – 478 с.

[142]. Тихонова, С.С. Юридическая техника в уголовном праве: курс лекций [Текст] / С.С. Тихонова. – Нижний Новгород: Деком, 2008. – 243 с.

[143]. Трайнин А.Н. Избранные труды [Текст] / СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 898 с.

[144]. Трайнин, А.Н. Состав преступления по советскому уголовному праву [Текст] / Чл.-кор. Акад. наук СССР А. Н. Трайнин; Всесоюз. ин-т юрид. наук М-ва юстиции СССР. – Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1951. – 388 с.

[145]. Тураева З.Я. Лингвистика текста [Текст]: Структура и семантика: учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности № 2103 "Иностранные языки" / З.Я. Тураева. - 2-е изд., доп. – Москва: URSS, 2009. – 136 с.

[146]. Уголовное право [Текст]: Общая часть: Допущено ВКВШ при СНК СССР в качестве учебника для юрид. ин-тов и фактов / Проф. А.А. Герцензон, доц. Н.Д. Дурманов, проф. М.М. Исаев и др.; Под общ. ред. И.Т. Голякова; Всес. ин-т юрид. наук НКЮ СССР. - 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Юрид. изд-во, 1943. – 284 с.

[147]. Уголовное право [Текст]: Часть общая: Учебник для юрид. фак. и ин-тов / Высш. школа М-ва охраны обществ. порядка СССР. – Москва: Юрид. лит., 1966. – 511 с.

[148]. Уголовное право БССР [Текст]: учебник для юридических факультетов вузов / И.И. Горелик, И.С. Тишкевич, П.А. Дубовец и др.; под ред. И.И. Горелика. – Минск: Высшэйшая школа, 1978. [Т. 1]: Часть общая. – 1978. – 344 с.

[149]. Уголовное право России [Текст]: Учебник для вузов. В 2-х томах. Т. 1. Общая часть. Ответственные редакторы и руководители второго коллектива – доктор юридических наук, профессор А.Н. Игнатов и доктор юридических наук, профессор Ю.А. Красиков. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2000. – 639 с.

[150]. Уголовное право России. Общая часть [Текст]: учебник / Под ред. А.И. Рарога. М., 1998. – 494 с.

[151]. Уголовное право России. Общая часть [Текст]: учебник / Под ред. Н.М. Кропачева, Б.В. Волженкина и В.В. Орехова. – СПб., 2006. – 1061 с.

[152]. Уголовное право России. Части Общая и Особенная [Текст]: учебник / под ред. А.В. Бриллиантова. – М., 2008. – 285 с.

[153]. Уголовное право России. Части Общая и Особенная [Текст]: учебник / под ред. А. В. Бриллиантова. -2-е изд. – М.: Проспект, 2016. – 1184 с.

[154]. Уголовное право России. Часть Общая [Текст]: учеб. для вузов / отв. ред. Л.Л. Кругликов. – М., 2000. – 568 с.

[155]. Уголовное право России: общая часть [Текст]: учебник / Л.В. Бакулина, [и др.]; под ред. Ф.Р. Сундурова., - 2-е изд. – М.: Статут, 2016. – 864 с.

[156]. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть [Текст]: учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности 021100 "Юриспруденция" / Грачева Ю. В. и др.; под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. - Изд. 2-е, перераб. и доп. – Москва: ИНФРА-М: КОНТРАКТ, 2008. – VI, 553 с.

[157]. Уголовное право Украины [Текст]: Общая часть: учебник / Под ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тация. – Киев, 2003. – 167 с.

[158]. Уголовное право. Общая часть [Текст] / Под ред. И.Я. Козаченко и З.А. Незнамовой. – М., 2001. – 553 с.

[159]. Уголовное право. Общая часть [Текст]: Учеб. для вузов / М.И. Ковалев, И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова и др.; Отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова. – Москва: ИНФРА-М: Норма, 1997. – 503 с.

[160]. Уголовное право. Общая часть [Текст]: учебник / И.В. Дворянсков [и др.]; под ред. д-ра юрид. наук, проф. И.В. Дворянскова. – М.: ИНФРА-М, 2023. – 581 с.

[161]. Уголовное право. Общая часть [Текст]: учебник / Н.И. Ветров, Р.Л. Габдрахманов, В.И. Динека и др.; Отв. ред. Н.И. Ветров, Ю.И. Ляпунов]. – Москва: Новый юрист: ООО "КноРус", 1997. – 583 с.

[162]. Уголовное право. Общая часть [Текст]: учебник / Под ред. В.М. Хомича. – Мн., 2002. – 496 с.

[163]. Уголовное право. Общая часть [Текст]: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению «Юриспруденция». – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2021. – 176 с.

[164]. Уголовное право. Общая часть [Текст]: учебное пособие / [Харьковский Е.Л. и др.]; Федеральная служба исполн. наказаний, Федеральное казенное образовательное учреждение высш. проф. образования Воронежский ин-т ФСИН России, Каф. уголовно-исполнительного и уголовного права. – Воронеж: Науч. кн., 2015. – 197 с.

[165]. Уголовное право. Общая часть. Преступление. Академический курс Общая часть [Текст]: в 10 т. / А.В. Наумов и др.; под ред. Н.А. Лопашенко. – Москва: Юрлитинформ, 2016. – 711 с.

[166]. Уголовный кодекс Российской Федерации: научно-практический комментарий (постатейный) [Текст] / под ред. Е.В. Благова. – М.: Проспект, 2021. – 1152 с.

- [167]. Учение об основах уголовного права [Текст]: лекции / Ю.Е. Пудовочкин. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 240 с.
- [168]. Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права [Текст]: Курс лекций / Ф. Н. Фаткуллин. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1987. – 334 с.
- [169]. Фейербах П.А. Уголовное право. Кн. 1. [Текст] / П.А. Фейербах. – СПб.: Мед. тип., 1810. – 142 с.
- [170]. Фейербах П.А. Уголовное право. Кн. 2. [Текст] / П.А. Фейербах. – СПб.: Тип. Император. воспитательного дома, 1827. – 118 с.
- [171]. Филимонов В.Д. Охранительная функция уголовного права [Текст] / В.Д. Филимонов. – СПб., 2003. – 196 с.
- [172]. Филимонов В.Д., Филимонов О.В. Институт права. Институт уголовного права. Институт уголовно-исполнительного права [Текст] / В.Д. Филимонов [Текст] / В.О. Филимонов. – М.: Юриспруденция, 2014. – 252 с.
- [173]. Чугаев А.П. Назначение наказания [Текст]: Учебное пособие / А.П. Чугаев. – Краснодар, 2003. – 347 с.
- [174]. Шаргородский М.Д. Курс уголовного права. Т. III: Уголовный закон [Текст] / М.Д. Шаргородский. – М.: Юридическое издательство Министерства Юстиции СССР, 1948. – 312 с.
- [175]. Шарипов, Т.Ш., Сафарзода, А.И., Камолов, З.А., Холиқзода, Ш.Л., Зокиров, З.Х., Зиёбоева, М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ) [Матн] / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холиқзода, З.Х. Зокирзода, М.Н. Зиёбоева. – Душанбе, 2019. – 152 с.
- [176]. Шейдлин Б.В. Сущность советского права [Текст] / Ленингр. ордена Ленина гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – 140 с.
- [177]. Щепеяков В.Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты [Текст] / В.Ф. Щевельков; Под ред. Н.И. Пикурова. – Москва: Юрлитинформ, 2003 (Красногорск (Моск. обл.): ЗАО Красногор. тип.). – 413 с.
- [178]. Энциклопедический учебник уголовного права. Общая часть в 2 томах [Текст]: – Пб.: Издание профессора Малинина, 2011. – 2160 с.

[179]. Энциклопедия уголовного права. Т. 3: Понятие преступления. Т. 3 [Текст]: – 2005. – 522 с.

[180]. Энциклопедия уголовного права: в 35 т. Т. 1: Понятие уголовного права [Текст] / под ред. В.Б. Малинина. 2-е изд. – СПб.: Изд. проф. Малинина, 2008. – 698 с.

[181]. Юридическая техника [Текст]: Курс лекций / Под ред. В.М. Баранова, В.А. Толстика. – М.: ДГСК МВД России, 2012. – 384 с.

[182]. Юридическая техника [Текст]: учебное пособие / Под ред. Т.Я. Хабриевой, Н.А. Власенко. – М, 2010. – 721 с.

[183]. Юридический энциклопедический словарь [Текст] / Гл. ред. А.Я. Сухарев. – Москва: Сов. энцикл., 1984. – 415 с.

[184]. Язык закона [Текст] / С.А. Боголюбов, И.Ф. Казьмин, Д.М. Локшина и др.]; Под ред. А.С. Пиголкина; ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. – Москва: Юрид. лит., 1990. – 189 с.

[185]. Яковлева Л.В. Институт освобождения от наказания в российском праве [Текст]: монография / Л.В. Яковлева; М-во внутр. дел Рос. Федерации, Гос. учреждение " Всерос. науч.-исслед. ин-т". – Москва: ВНИИ МВД России, 2002. – 194 с.

[186]. Яценко Б. В. Противоречия уголовно-правового регулирования [Текст]: монография / Б.В. Яценко; Моск. юрид. ин-т. – Москва: МЮИ, 1996. – 226 с.

III. Мақолаҳо ва маърузаҳо:

[187]. Абрамачюс А., Дракшене А., Павилонис В. Основные положения Уголовного кодекса Литовской Республики [Текст] / А. Абрамачюс, А. Дракшене, В. Павилонис // Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии. Сборник научных статей. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 190-218.

[188]. Асланян Р.Г. Институт и субинститут уголовного права: критерии обособления [Текст] / Р.Г. Асланян // 30 лет юридической науке КУБГАУ:

Сборник науч. тр. по материалам Всерос. науч.-практ. конф. с международ. ым участием. – Краснодар: КубГАУ, 2021. – С. 122-128.

[189]. Асланян Р.Г. Конструкция уголовно-правовой охраны как основа системы институтов особенной части уголовного права [Текст] / Р.Г. Асланян // Уголовная политика в сфере противодействия коррупции, терроризму и экстремизму: современное состояние и пути оптимизации (к юбилею М. П. Чубинского): Сборник науч. ст. по вопросам уголовного права и процесса первого Ярославского юридического форума в рамках международ. науч.-практ. конф. – Ярославль: ЯрГУ, 2021. – С. 289-300.

[190]. Асланян Р.Г. О критериях обособления институтов особенной части уголовного права [Текст] / Р.Г. Асланян // Азиатско-тихоокеанский регион: экономика, политика право. – 2021. – № 4. – С. 145-153.

[191]. Асланян Р.Г. Социальные источники особенной части уголовного права [Текст] / Р.Г. Асланян // Азиатско-тихоокеанский регион экономика политика право. – 2022. – № 4. – С. 193-112.

[192]. Асланян Р.Г. Структура института особенной части [Текст] / Р.Г. Асланян // Северо Кавказский юридический вестник. – 2022. – №1. – С.136-141.

[193]. Асланян Р.Г. Теоретико-методологические основы исследования институтов особенной части уголовного права [Текст] / Р.Г. Асланян // Союз криминалистов и криминологов. – 2022. – № 2. – С. 30-38.

[194]. Асланян Р.Г. Юридическое содержание института особенной части уголовного права [Текст] / Р.Г. Асланян // Юридический вестник Кубанского государственного университета. – 2021. – № 4. – С. 46-54.

[195]. Бабаев М.М., Пудовочкин Ю.Е. Об отсутствии конкуренции уголовно-политических идей в российском политическом пространстве [Текст] / М.М. Бабаев, Ю.Е. Пудовочкин // Уголовная политика и культура противодействия преступности: материалы Междунар. науч.-практ. конф. – Краснодар: Краснодарский университет МВД России, 2018. – Т. I. – С. 3-16.

[196]. Байтин М.И. О принципах и функциях права: новые моменты [Текст] / М.И. Байтин // Правоведение. – 2000. – №3(230). – С. 4-16.

[197]. Баранов В.М., Жалинский А.Э., Исаев В.Б. Техника юридической неграмотности. Рецензия на книгу Табарина И.В. «Современная теория права. М., Изд-е автора. 2008. [Текст] / В.М. Баранов, А.Э. Жалинский, В.Б. Исаев // Ежегодник «Юридическая техника». – Нижний Новгород. – 2008. – № 2. – 245 с.

[198]. Баршев С.И. Общие начала теории и законодательств о преступлениях и наказаниях: В 2 разд. [Текст] / С.И. Баршев // Соч. Имп. Моск. ун-та орд. проф. д-ра прав Сергия Баршева. – М.: Унив. тип., 1841. – 250 с.

[199]. Баулин Ю.В., Борисов В.И. Уголовный кодекс Украины: особенности и новеллы [Текст] / Ю.В. Баулин, В.И. Борисов // Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии: Сборник научных статей под ред. Л.Л. Кругликова и Н.Ф. Кузнецовой. – М.: ЛексЭст, 2002. – 463 с.

[200]. Бахтин М. Проблемы текста. Опыт философского анализа [Текст] / М. Бахтин // Вопросы литературы. – 1976. – № 10. – С. 122-151.

[201]. Беляева Г.С., Кузьменков В.И., Умарова А.А. К вопросу о понятии и признаках юридических институтов [Текст] / Г.С. Беляева, В.И. Кузьменков, А.А. Умарова // Пробелы в российском законодательстве. – 2018. – № 4. – С. 101-104.

[202]. Берг О.В. Некоторые вопросы теории нормы права [Текст] / О.В. Берг // Государство и право. – 2003. – № 4. – С. 19-25.

[203]. Бондаренко В.Е. Понятие уголовно-правовой охраны [Текст] / В.Е. Бондаренко // Вопросы российского и международного права. – 2019. – Т. 9. – № 3-1. – С. 224-230.

[204]. Бриллиантов А.В., Щербаков А.Д. Теория опасного состояния личности: шаг вперед или два назад? [Текст] / А.В. Бриллиантов, А.Д. Щербаков // Государство и право. – 2020. – № 10. – С. 90-99.

[205]. Векленко В.В., Попов И.В. Негативное воздействие на природу как основание юридической ответственности за экологические правонарушения

[Текст] / В.В. Векленко, И.В. Попов // Вопросы правовой теории и практики: межвуз. сб. науч. тр. – Омск, 2007. – Вып. 4. – С. 120-127.

[206]. Волженкин Б.В. Модельный уголовный кодекс и его влияние на формирование уголовного законодательства государств - участников Содружества Независимых Государств [Текст] / Б.В. Волженкин // Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии: Сборник научных статей под ред. Л.Л. Кругликова и Н.Ф. Кузнецовой. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 8-9.

[207]. Волженкин Б.В. Оценка состояния Уголовного кодекса Российской Федерации и перспективная характеристика законодательной деятельности [Текст] / Б.В. Волженкин // Международное и национальное уголовное законодательство: проблемы юридической техники. Материалы III Международной научно-практической конференции, состоявшейся на юридическом факультете МГУ им. М.В. Ломоносова, 29-30 мая 2003 г. – М.: ЛексЭст, 2004. – С. 9-12.

[208]. Вопленко Н.Н. Официальное толкование и конкретизация советских правовых норм [Текст] / Н.Н. Вопленко // Вопросы теории государства и права. Сборник статей. — Саратов: Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1971, Вып. 2. – С. 166-178

[209]. Гальперин И.М., Курляндский В.И. Предмет уголовной политики и основные направления ее изучения [Текст] / И.М. Гальперин, В.И. Курляндский // Основные направления борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1975. – С. 5-28.

[210]. Гарбатович Д.А. Ошибки при квалификации малозначительных деяний, содержащих признаки формальных составов преступлений [Текст] / Д.А. Гарбатович // Мировой судья. – 2020. – № 7. – С. 13-16.

[211]. Генрих Н.В. Предмет уголовно-правового регулирования в системе правоотношений [Текст] / Н.В. Генрих // Рос. юстиция. – 2010. – № 8. – С. 16-20.

[212]. Головкин Л. Соотношение уголовных преступлений и административных правонарушений в контексте концепции Criminal Matter

(уголовной сферы) [Текст] / Л. Головкин // Международное правосудие. – 2013. – № 1 (5). – С. 46-51.

[213]. Грошев А.В. Правосознание в системе оснований криминализации общественно опасных деяний [Текст] / А.В. Грошев // Российский юридический журнал. – 2003. – № 5. – С. 54-58.

[214]. Гуторова Н.А., Панов Н.И. О методологии научного исследования проблем Особенной части уголовного права [Текст] / Н.А. Гуторова, Н.И. Панов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2010. – № 1 (288). – С. 84-95.

[215]. Дембо Л.И. О принципах построения системы права [Текст] / Л.И. Дембо // Советское государство и право. – 1956. – № 8. – С. 88-98.

[216]. Демин А.В. Мягкое право» в системе социального регулирования [Текст] / А.В. Демин // Вопросы правоведения. – 2014. – № 1. – С. 155-156.

[217]. Денисова А.В. О приемах законодательной техники, используемых в Особенной части Уголовного кодекса Российской Федерации [Текст] / А.В. Денисова // Общество и право. – 2010. – № 2 (29). – С. 94-98.

[218]. Денисюк А.А. Проблемы квалификации преступлений с усеченным составом [Текст] / А.А. Денисюк // Научное обеспечение агропромышленного комплекса: сборник статей по материалам 71-й научно-практической конференции студентов по итогам НИР за 2015 год, Краснодар, 12 апреля 2016 года / Министерство сельского хозяйства РФ; ФГБОУ ВО «Кубанский государственный аграрный университет имени И.Т. Трубилина». – Краснодар: Кубанский гос аграрный университет, 2016. – 730-733.

[219]. Джалилова Е.А. Проблемы определения понятия и сущности института права [Текст] / Е.А. Джалилова // Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева. – 2018. – № 2. Т. – С. 22-31.

[220]. Ершов В.И. Судебное толкование правовых норм [Текст] / В.И. Ершов // Советская юстиция. – 1993. – № 20. – 19-20

[221]. Есаков Г.А. Сравнительное правоведение в области уголовного права и типология уголовно-правовых систем современного мира [Текст] / Г.А. Есаков // Российское право в Интернете. – 2006. – № 2. – С. 22-35.

[222]. Жалинский А.Э. Инструментальная характеристика состава преступления [Текст] / А.Э. Жалинский // Уголовное право и современность: сб. ст. / отв. ред. А.Э. Жалинский. - Т 1. Вып. 4. – М.: Юрист, 2012. – 237 с.

[223]. Жалинский А.Э. О системе источников уголовного права [Текст] / А.Э. Жалинский // Жалинский А.Э. Избранные труды. В 4 т. Т. II. Уголовное право / отв. ред. О.Л. Дубовик. - М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. – 697 с.

[224]. Жук М.С. Уголовно-правовой институт: внешняя форма и внутреннее содержание [Текст] / М.С. Жук // Вестник СевКавГТИ. – 2014. – №16. – С. 152-157.

[225]. Звечаровский И.Э. Меры уголовно- правового характера: понятие, система, виды [Текст] / И.Э. Звечаровский // Законность. – 1999. – № 3. – С. 41-42.

[226]. Землюков С.В. Понятие и содержание мер уголовно-правового характера [Текст] / С.В. Землюков // Государство и право на рубеже веков: материалы Всерос. конф. – М., 2001. – 311 с.

[227]. Злобин, Г.А. Основания и принципы уголовно-правового запрета [Текст] / Г.А. Злобин // Советское государство и право. -. 1980. № 1. – С. 70-76.

[228]. Злобин, Г.А. Советская, уголовная -политика: дифференциация уголовной ответственности [Текст] / Г.А. Злобин," С.Г. Келина, А.М. Яковлев // Сов. государство и право. – 1977. – № 9. – С. 54-62.

[229]. Иванчин А.В. Проблемы трактовки формальных, материальных и формально-материальных составов преступлений [Текст] / А.В. Иванчин // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы XII международной научно- практической конференции, Москва, 29-30 января 2015 года. - МГЮА. – М.: РГ-Пресс, 2015. – С. 110-114.

[230]. Идрисов Н.Т. Механизм уголовно-правового запрета [Текст] / Н.Т. Идрисов // Юридическая наука. – 2021. – № 4. – С. 131-135.

[231]. Иоффе О.С. Структурные подразделения системы права (на материалах гражданского права) [Текст] / О.С. Иоффе // Ученые записки ВНИИСЗ. Вып. 14. М., 1968 // Иоффе О.С. Избранные труды. В 4 томах. Т. IV. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2009. – С. 178-195.

[232]. Келина С.Г. «Иные меры уголовно-правового характера» как институт уголовного права [Текст] / С.Г. Келина // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы IV Междунар. науч.-практ. конф. – М., 2007. – С. 283-288.

[233]. Кибальник А.Г. Недопустимость административной преюдиции в уголовном законодательстве [Текст] / А.Г. Кибальник // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2013. – № 2. – С. 119-125.

[234]. Князьков А.А. О приемах законодательной техники в уголовном праве [Текст] / А.А. Князьков // Актуальные вопросы борьбы с преступностью. – 2015. – № 2. – С. 15-18.

[235]. Ковалев М.И. О технике уголовного законодательства [Текст] / М.И. Ковалев // Правоведение. – 1962. – № 3. – С. 142-146.

[236]. Ковалев М.И. Об общественной опасности деяния и личности преступника [Текст] / М.И. Ковалев // Проблемы совершенствования уголовного законодательства на современном этапе. – Свердловск, 1985. – 151 с.

[237]. Кокунов А.И. Материальный состав преступления как средство обеспечения качества уголовного закона [Текст] / А.И. Кокунов // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2018. – № 3. – С. 105-108.

[238]. Кокунов А.И. Техничко-юридическое конструирование единичных и альтернативных санкций в кодифицированном уголовном законе: постановка проблемы [Текст] / А.И. Кокунов // Юридическая наука и правоприменительная практика. – 2016. – № 1 (35). – С. 81-85.

[239]. Комягин Р.А. Доктринальный обзор нормативистского подхода к пониманию категории «состав преступления» [Текст] / Р.А. Комягин // Уголовная политика и правоприменительная практика: Сборник материалов УП-ой Международной научно-практической конференции, СПб, 01-02 ноября 2019 года. – СПб: Центр научно- информационных технологий «Астерион», 2019. – С. 566-567.

[240]. Коняхин В.П. Уголовно-правовые нормы Общей части и состав преступления [Текст] / В.П. Коняхин // Реализация уголовной ответственности: материально-правовые и процессуальные аспекты: межвуз. сб. науч. тр. – Краснодар, 1995. – С. 179-185.

[241]. Коняхин В.П., Жук М.С. Право уголовных проступков как подотрасль российского уголовного права: прогностический анализ [Текст] / В.П. Коняхин, М.С. Жук // Российский следователь. – 2012. – № 23. – С. 6-9.

[242]. Коробеев А.И. Философские основы учения о четырехэлементном составе преступления [Текст] / А.И. Коробеев // Современное право. – 2010. – № 2. – С. 25-28.

[243]. Коробов П. Неосторожные преступления в классификации преступных деяний [Текст] / П. Коробов // Уголовное право. 2005. № 4. С. 28.

[244]. Коробов П. Классификация преступлений по уровню их опасности // Российская юстиция. – 2004. – № 1. – С. 47-49.

[245]. Кострова М.Б. Теория языка и стиля уголовного закона: от М.Д. Шаргородского до современности [Текст] / М.Б. Кострова // Российское уголовное право: традиции, современность, будущее. Материалы НПК, посвященной памяти М.Д. Шаргородского. – СПб., 2005. – С. 144-150.

[246]. Крастиныш У. Новый Уголовный закон Латвии [Текст] / У. Крастиныш // Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии: Сборник научных статей под ред. Л.Л. Кругликова и Н.Ф. Кузнецовой. – М.: ЛексЭст, 2002. – 463 с.

[247]. Кругликов Л.Л. Сбои в конструировании санкций в уголовном законодательстве [Текст] / Л.Л. Кругликов // Юридическая техника. – 2008. – № 2. – С. 109-114.

[248]. Крылова Н.Е. Материальные, формальные и усеченные составы преступлений: дискуссия с продолжением [Текст] / Н.Е. Крылова // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. – 2017. – № 6. – С. 15-28.

[249]. Кудрявцев В.Н., Лунеев В.В. О криминологической классификации преступлений [Текст] / В.Н. Кудрявцев, В.В. Лунеев // Государство и право. – 2005. – № 6. – С. 54-66.

[250]. Кузнецов А.П. Система уголовного законодательства: методология и теория [Текст] / А.П. Кузнецов // Уголовное право: стратегии развития в XXI веке: сб. материалов третьей Международной научно-практической конференции. – М., 2006. – 365 с.

[251]. Кузнецов А.П., Маршакова Н.Н. Проблемы систематизации уголовного законодательства [Текст] / А.П. Кузнецов, Н.Н. Маршакова // Конституционные основы уголовного права: мат-лы I всерос. конгресса по уголовному праву, посвященно- го 10-летию Уголовного кодекса РФ / отв. ред. В. С. Комиссаров. – М., 2006. – С. 314-325.

[252]. Кузнецов В.Н. К вопросу об объективной стороне склонения к потреблению наркотиков [Текст] / В.Н. Кузнецов // Сибирский юридический вестник. – 2007. – № 4. – С. 56-64.

[253]. Кузнецова Н.Ф. Критерии эффективности уголовного закона [Текст] / Н.Ф. Кузнецова // Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы: мат-лы II междунар. науч.-практ. конф., состоявшейся на юридическом факультете МГУ им. М.В. Ломоносова 30–31 мая 2002 г. – М., 2003. – С. 61-62.

[254]. Курганов С.И. Меры уголовно-правового характера [Текст] / С.И. Курганов // Уголовное право. – 2007. – № 2. – 59-63.

[255]. Курочкин А.В. Институциональный подход к правовым явлениям [Текст] / А.В. Курочкин // Ученые записки Казанского университета. Гуманитарные науки. – 2015. – Т. 157, кн. 6. – С. 69-70.

[256]. Курылев С.В. О структуре юридической нормы [Текст] / С.В. Курылев // Труды Иркутского государственного университета им. А.А. Жданова. – Иркутск, 1958. – Т. 27: Вып. 4. – С. 172-189.

[257]. Лопашенко Н.А. Административной преюдиции в уголовном праве - нет! [Текст] / Н.А. Лопашенко // Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации. – 2011. – № 3(23). – С. 64-71.

[258]. Лукашов А.И. Уголовный кодекс Республики Беларусь: реальность и проблемы правового регулирования [Текст] / А.И. Лукашов // Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии: Сборник научных статей под ред. Л.Л. Кругликова и Н.Ф. Кузнецовой. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 62-101.

[259]. Ляпунов Ю.И. Состав преступления: гносеологический и социально-правовой аспекты [Текст] / Ю.И. Ляпунов // Уголовное право. – 2005. – № 5. – С. 44-48.

[260]. Макаров Д.Ю. К вопросу о понятии уголовно-правовой охраны [Текст] / Д.Ю. Макаров // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2017. – № 8-9. – С. 207-209.

[261]. Макаров Д.Ю. Понятие и формы реализации уголовно-правовой охраны [Текст] / Д.Ю. Макаров // Право. Законодательство. Личность. – 2016. – № 1 (22). – С. 103-107.

[262]. Мальцев В.В. Задачи уголовного права [Текст] / В.В. Мальцев // Правоведение. – 1999. – № 4. – С. 194-195.

[263]. Мальцев В.В. Категория «общественно опасное поведение» и ее уголовно-правовое значение [Текст] / В.В. Мальцев // Государство и право. – 1995. – № 9. – С. 52-59.

[264]. Мамхягов З.З. О допустимости использования административной преюдиции в уголовном законодательстве [Текст] / З.З. Мамхягов // Административное право и процесс. – 2015. – № 8. – С. 72-74.

[265]. Маньковский Б.С. Принципы системы уголовного права [Текст] / Б.С. Маньковский // Советское государство. – 1938. – № 6. – С. 43-68.

[266]. Маркунцов С.А. Особенности правовой оценки конкретного уголовно-правового запрета [Текст] / С.А. Маркунцов // Lex Russica. – 2016. – № 2. – С. 100-109.

[267]. Маркунцов С.А. Состав преступления и уголовно-правовой запрет как юридические конструкции [Текст] / С.А. Маркунцов // Юридическая техника. – 2013. – № 7-2. – С. 477-478.

[268]. Марцев А. О. Уголовно-правовая классификация преступлений [Текст] / А. Марцев, О. Михаль // Уголовное право. – 2005. – № 5. – С. 49-51.

[269]. Марцев А.И. Состав преступления: структура и виды [Текст] / А.И. Марцев // Уголовное право. – 2005. – № 2. – С. 47-49.

[270]. Мирзоахмедов, Ф.А. Баъзе масъалаҳои тақмилдиҳии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои терроризм аз рӯи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Мирзоахмедов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №10-2. – С. 248-252.

[271]. Михаль О. О классификационных единицах при классификации преступлений [Текст] / О. Михаль // Уголовное право. – 2006. – № 1. – С. 50-53.

[272]. Молчанов Д.М. Жесткая уголовная репрессия как путь реализации принципа гуманизма: Ф.М. Достоевский об антигуманности гуманизации УК РФ [Текст] / Д.М. Молчанов // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: Материалы XIII Международной научно-практической конференции (28-29 января 2016 г.). – М., 2016. – С. 14-18.

[273]. Назаренко Г.В. Ириипиы в уголовном праве [Текст] / Г.В. Назаренко // Уголовно-правовые, принципы и их реализация: правотворческий, правоприменительный уровни. Ч.1: Материалы научно-практ. конф., г. Саратов, 28-29 марта 2005 г. – Саратов: Изд-во СГАП, 2005. – С. 75-81.

[274]. Назаров, А.Қ. Натиҷаҳои санҷиши нишондод дар ҷойи ходиса аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ одамкушӣ [Матн] / А.Қ. Назаров // Осори Академияи ВКД ҶТ. – 2023. – №3 (59). – С. 81-87.

[275]. Намнясева В.В. Патологи уголовного права: перспектива или реальность? [Текст] / В.В. Намнясева // Философия права. – 2017. – № 3 (82). – С. 85-92.

[276]. Незнамова З.А. Проблемы применения обратной силы уголовного закона [Текст] / З.А. Незнамова // Российский юридический журнал. – 2012. – № 4 (85). – С. 168-174.

[277]. Непомнящая Т.В. Современная Российская уголовная политика: проблемы правотворчества и правоприменения [Текст] / Т.В. Непомнящая // Вестник Томского государственного университета. Право. – 2015. – № 2 (16). – С. 86-94.

[278]. Овчинников А.И. Институциональный анализ права: герменевтико-феноменологический аспект [Текст] / А.И. Овчинников // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право. – 2020. – № 4. – С. 102-107.

[279]. Орехов В.В. Понятие и признаки субинститута права: настоящее и будущее [Текст] / В.В. Орехов // Вестник Омского университета. Серия «Право». – 2016. – № 3 (48). – С. 51-55.

[280]. Орешкина Т.Ю. Современное состояние института квалифицирующих признаков [Текст] / Т.Ю. Орешкина // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию. Материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 - 27 мая 2011 года) / отв. ред. В.С. Комиссаров. – М.: проспект, 2011. – С. 261-263.

[281]. Петухов Н., Толкаченко А. К вопросу о совершенствовании военно-уголовного законодательства Российской Федерации [Текст] / Н. Петухов, А. Толкаченко // Уголовное право. – 2002. – № 2. – С. 56-62.

[282]. Пикуров Н.И. Оправдана ли полная кодификация уголовного законодательства в современных условиях? [Текст] / Н.И. Пикуров // Проблемы кодификации уголовного закона: история, современность, будущее (посвящается 200-летию проекта Уголовного уложения 1813 года): Материалы

VIII Российского конгресса уголовного права, состоявшегося 30-31 мая 2013 г. – М.: Юрлитинформ, 2013. – С. 184-187.

[283]. Пионтковский А. Полностью разоблачить порочные положения Вышинского в теории советского уголовного права [Текст] / А. Пионтковский // Социалистическая законность. – 1962. – № 7. – С. 10-15.

[284]. Пионтковский А. Полностью разоблачить порочные положения Вышинского в теории советского уголовного права [Текст] / А. Пионтковский // Социалистическая законность. – 1962. – № 7. – С. 10-15.

[285]. Понятие и признаки института уголовного права [Текст] / М.С. Жук // Российский ежегодник уголовного права. – 2011. – № 3-5. – С. 7-21.

[286]. Пудовочкин Ю.Е. Меры уголовно-правового характера: проблемы теории и законодательной регламентации [Текст] / Ю.Е. Пудовочкин // Криминологический журнал. – 2006. – № 2 (10). – С. 53-56.

[287]. Рарог А.И. Уголовный кодекс России против терроризма [Текст] / А.И. Рарог // Lex russa. – 2017. – № 4 (125). – С. 155-178.

[288]. Рарог, А.И. Законодательная техника как средство ограничения судебного усмотрения [Текст] / А.И. Рарог, Ю.В. Грачева // Государство и право. – 2002. – № 11. – С. 93-100.

[289]. Решетникова Д.В. К проблеме конструирования составов преступлений в условиях глобализации [Текст] / Д.В. Решетникова // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. – 2011. – № 1. – С. 397-399.

[290]. Решетникова Д.В. Формальный состав преступления в классификационном ряду Соерик беИсО // Общество и право. – 2012. – № 2(39). – С. 132-136.

[291]. Решетникова Д.В. Формальный состав преступления в классификационном ряду соернз с1еллсй [Текст] / Д.В. Решетникова // Общество и право. – 2012. – № 2 (39). – С. 132-136.

[292]. Романов А.К. Современное уголовное право: доктрина и кризис [Текст] / А.К. Романов // Куда идет федея? Кризис институциональных систем:

век, десятилетие, год / под ред. Т.И. Заславской. – М.: Логос, 1999. – С. 234-142.

[293]. Ромашов, Р.А. Конкретизация законодательства: процесс и результат (субъективные заметки участника международного симпозиума в Геленджике) [Текст] / Р.А. Ромашов // Юридическая техника. – 2007. – №1. – С. 296-302.

[294]. Савенюк А.Л. Качество уголовного закона: интегральное понимание [Текст] / А.Л. Савенюк // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: Материалы XIII Международной научно-практической конференции (28-29 января 2016 года). – М., 2016. – С. 25-28

[295]. Сайгашкин А.Н. Сущность уголовно-правовой охраны [Текст] / А.Н. Сайгашкин // Правовая политика и правовая жизнь. – 2011. – № 1. – С. 71-76.

[296]. Самандаров Ф.Ю., Гюльалиева Р.А. Некоторые вопросы Общей части в Уголовном кодексе Азербайджанской Республики [Текст] / Ф.Ю. Самандаров, Р.А. Гюльалиева // Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии: Сборник научных статей под ред. Л.Л. Кругликова и Н.Ф. Кузнецовой. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 32-46.

[297]. Сахаров А.Б. О классификации преступлений [Текст] / А.Б. Сахаров // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 17. – М, 1972. – С. 42-54.

[298]. Сизова В.Н. К вопросу об эволюции российской уголовно-правовой системы в период 1926-1996 гг [Текст] / В.Н. Сизова // Вестник Сибирского юридического института МВД России. – 2020. – № 3(40). – С. 170-175.

[299]. Сирик М.С. Соотношение общих начал назначения наказания и целей наказания по УК РФ [Текст] / М.С. Сирик // Интеграция науки и практики в контексте реализации правовой политики государства: исторические и современные проблемы права и правоприменения: материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Краснодар, 2015. – С. 188-190.

[300]. Системность в уголовном праве. Материалы II Российского конгресса уголовного права (31 мая - 1 июня 2007) [Текст] / отв. ред. В.С. Комиссаров. – М.: Проспект, 2007. – С. 576.

[301]. Тагер А.С. Проблема законности в Уголовном Кодексе РСФСР [Текст] / А.С. Тагер // Право и Жизнь. – М., 1922. – Книга 1 (Июнь). – С. 31 – 36.

[302]. Тенчов Э.С. О принципах и основаниях закрепления в законе системы уголовно-правовых институтов [Текст] / Э.С. Тенчов // Направления уголовной политики в борьбе с преступностью: межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1986. – С. 23-24.

[303]. Тихонова С.С. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2014. – № 3 (20). – С. 236-238

[304]. Ткешелиадзе Г.Т., Леквеишвили М.Ш., Хурошвили Г.А. Новый Уголовный кодекс Грузии [Текст] / Г.Т. Ткешелиадзе, М.Ш. Леквеишвили, Г.А. Хурошвили // Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии: Сборник научных статей под ред. Л.Л. Кругликова и Н.Ф. Кузнецовой. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 106-110.

[305]. Ушаков А.А. О понятии юридической техники и ее основных проблемах [Текст] / А.А. Ушаков // Ученые записки. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 1961, Т. 19: Вып. 5. – С. 73-85

[306]. Харитонов А.Н., Савельева С.Е. История развития института кражи в отечественном уголовном законодательстве [Текст] / А.Н. Харитонов, С.Е. Савельева // Гуманитарные исследования. – 2017. – № 1 (61). – С. 126-132.

[307]. Хилjuta В.В. Административная преюдиция в контексте понимания преступления и его признаков [Текст] / В.В. Хилjuta // Вестник Белгородского юридического института МВД России имени И.Д. Путилина. – 2021. – № 1. – С. 4-12

[308]. Чечель Г.И., Иванов С.А. Современное понимание принципа справедливости в уголовном праве России [Текст] / Г.И. Чечель, С.А. Иванов // Российский криминологический взгляд. – 2008. – №3. – С. 193-199.

[309]. Шатков Г.И. О структуре советской правовой нормы [Текст] / Г.И. Шатков // Вестник ЛГУ. – 1962. Вып. 3. – № 17. – С. 128-130.

[310]. Щедрин Н.В., Кылина О.М. Российское уголовное право в контексте доктринальных моделей построения уголовно-правовых санкций [Текст] / Н.В. Щедрин, О.М. Кылина // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2008. – № 3. – С. 40-49.

[311]. Яни П.С. Некоторые аспекты понимания профессором Н.Ф. Кузнецовой состава преступления [Текст] / П.С. Яни // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. – 2017. – № 6. – С. 6-14.

[312]. Яценко Б.В. Состояние административной наказанности как юридический факт уголовного права и его функции [Текст] / Б.В. Яценко // Уголовное право. – 2021. – № 8. – С. 44-52.

IV. Диссертация ва авторефератҳо:

[313]. Абдурахманова А.А. Проблемы института судимости в уголовном праве России [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Абдурахманова Аминат Абдурахмановна. – Махачкала, 2005. – 24 с.

[314]. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Азизов Убайдулло Абдуллоевич. – Душанбе, 2015. – 414 с.

[315]. Антонов В.Ф. Обстоятельства применения института крайней необходимости в деятельности правоохранительных органов [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Антонов Владислав Федорович. – Москва, 2000. – 24 с.

[316]. Антонов И.М. Пенализация преступлений, причиняющих вред здоровью [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Антонов Иван Михайлович. – Хабаровск, 2004. – 223 с.

[317]. Бабаян С.Л. Поощрительные институты уголовно-исполнительного права: теория и практика применения [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Бабаян Сергей Львович. – М., 2014. – 605 с.

[318]. Бибик О.Н. Источники уголовного права Российской Федерации [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Бибик Олег Николаевич. – Омск, 2005. – 19 с.

[319]. Блинников В.А. Система обстоятельств, исключающих преступность деяния, в уголовном праве России [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юридических наук: 12.00.08 / Блинников Валерий Анатольевич. – Нижний Новгород, 2002. – 45 с.

[320]. Бошук В.А. Теоретические основы уголовно-правовой политики России в сфере государственной безопасности [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Бошук Виктор Аркадьевич. – Краснодар, 2006. – 217 с.

[321]. Войтович А.П. Примечания в уголовном законе: сущность, виды, общая характеристика [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Войтович, Александр Петрович. – Москва, 2006. – 31 с.

[322]. Генрих Н.В. Предмет и метод уголовно-правового регулирования [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Генрих Наталья Викторовна. – Рязань, 2011. – 416 с.

[323]. Герасимов, А.М. Нравственность в уголовном праве России [Текст]: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Герасимов Александр Михайлович. – Саратов, 2006. – 24 с.

[324]. Грамматчиков М.В. Судимость: исторический, уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Грамматчиков Михаил Владимирович. – Красноярск, 2002. – 23 с.

[325]. Дайшутов М.М. Категория особо тяжких преступлений по уголовному праву России [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дайшутов Михаил Михайлович. – Москва, 2003. – 157 с.

[326]. Денисов Ю.Д. Освобождение от наказания в связи с изменением

обстановки [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Денисов Юрий Дмитриевич. – Владивосток, 2007. – 17 с.

[327]. Евстигнеева Г.Б. Судебные решения как источник права [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Евстигнеева Галина Борисовна. – Москва, 2007. – 24 с.

[328]. Ендольцева А.В. Институт освобождения от уголовной ответственности: теоретические, законодательные и правоприменительные проблемы [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08, 12.00.09 / Ендольцева, Алла Васильевна. – Москва, 2005. – 50 с.

[329]. Жук, М.С. Институты российского уголовного права: понятие, система и перспективы развития [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Жук Максим Сергеевич. – Краснодар, 2013. – 62 с.

[330]. Иванчин А.В. Концептуальные основы конструирования состава преступления [Текст]: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Иванчин Артем Владимирович. – Екатеринбург, 2015. – 462 с.

[331]. Иванчин А.В. Уголовно-правовые конструкции и их роль в построении уголовного законодательства [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Иванчин Артем Владимирович. – Ярославль, 2002. 462 с.

[332]. Игнатова М.А. Уголовное право Италии: Основные институты [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Игнатова Милена Алексеевна. – Москва, 2002. – 140 с.

[333]. Илюк Е.В. Законодательная техника построения диспозиции статьи уголовного закона [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Илюк Елена Вадимовна. – Ярославль, 2002. – 25 с.

[334]. Кадников Н.Г. Классификация преступлений по уголовному праву России [Текст]: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Кадников Николай Григорьевич. – М., 2000. – 349 с.

[335]. Камолов, З.А. Система наказаний по Уголовному кодексу Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Камолов Зубадулло Аюбувич. – Иркутск, 2009. – 193 с.

[336]. Кардаев П.С. Классификация преступлений по степени их тяжести в советском уголовном праве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Кардаев Петр Семенович. – Свердловск, 1977. – 198 с

[337]. Кириенко, М.С. Система Особенной части Уголовного кодекса Российской Федерации [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Кириенко Михаил Сергеевич. – Омск, 2015. – 26 с.

[338]. Киримова Е.А. Правовой институт: Теоретико-правовое исследование [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Киримова, Елена Андреевна. – Саратов, 1998. – 23 с.

[339]. Кленова Т.В. Основы теории кодификации уголовно-правовых норм [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кленова Татьяна Владимировна. – Самара, 2001. – 387 с.

[340]. Кленова Т.В. Уголовно-правовая норма: понятие, структура, виды [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Кленова Татьяна Владимировна. – М., 1986. – 26 с.

[341]. Комягин Р.А. Состав преступления: теоретическое моделирование понятия, структуры и соотношения с преступлением [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. науки: 12.00.08 / Комягин Роман Александрович. – Саратов, 2022. – 255 с.

[342]. Коняхин В.П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Коняхин Владимир Павлович. – Краснодар, 2002. – 346 с.

[343]. Крюкова Е.А. Язык и стиль законодательных актов [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Крюкова Елена Александровна. – Москва, 2003. – 22 с.

[344]. Кудратов, Н.А. Уголовно-правовая охрана основ конституционного строя и безопасности государства: проблемы доктрины, правоприменения и совершенствования законодательства [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Кудратов Некруз Абдунабиевич. – Душанбе, 2021. – 127 с.

[345]. Курц А.В. Штраф как вид уголовного наказания по законодательству России и зарубежных стран [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Курц Алексей Викторович. – Ижевск, 2001. – 22 с.

[346]. Маркунцов С.А. Теория уголовно-правового запрета [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Маркунцов Сергей Александрович. – М., 2015. – 550 с.

[347]. Марогулова И.Л. Законодательное регулирование амнистии и помилования: Генезис, сущность, теория, правоприменение [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08, 12.00.02 / Марогулова Ирина Львовна. – Москва, 1999. – 47 с.

[348]. Маршакова Н.Н. Классификация в российском уголовном законодательстве: Теоретико-прикладной анализ [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Маршакова, Наталья Николаевна. – Нижний Новгород, 2006. – 240 с.

[349]. Маршенев А.Ю. Развитие института судимости в уголовном праве Российской Федерации [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Маршенев, Анзор Юрьевич. – Ростов-на-Дону, 2002. – 23 с.

[350]. Миралиев, Э.Б. Институти шартан татбиқ накардани ҷазо: проблемаҳои назариявӣ, қонунгузорӣ ва амалӣ [Матн]: автореф. ... дис. ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Миралиев Эмомалӣ Бобоевич. – Душанбе, 2022. – 54 с.

[351]. Нерсисян В.А. Ответственность за неосторожные преступления [Текст]: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Нерсисян Ваган Агванович. – Москва, 2006. – 48 с.

[352]. Нечепуренко, А.А. Испытание в уголовном праве Российской Федерации [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нечепуренко Алексей Алексеевич. – Омск, 2009. – 43 с.

[353]. Новоселов Г.П. Актуальные вопросы учения об объекте преступления: методологические аспекты [Текст]: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Новоселов Геннадий Петрович. – Екатеринбург, 2001. – 46 с

[354]. Онгарбаев Е.А. Теоретические проблемы классификации преступлений по уголовному праву Республики Казахстан [Текст]: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Онгарбаев Еркин Ануарович. – Караганда, 1998. – 336 с.

[355]. Панько К.К. Основы законодательной техники в уголовном праве России: Теория и законодательная практика [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Панько Кирилл Константинович. – Саратов, 2006. – 52 с.

[356]. Петров Д.Е. Отрасль права [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Петров Дмитрий Евгеньевич. – Саратов, 2001. – 30 с.

[357]. Петрова И.Л. Правовой синтаксис [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Петрова Ирина Леонидовна. – Владимир, 2006. – 170 с.

[358]. Радаева, Н.Л. Лингвистические основания толкования уголовного закона и квалификации преступлений [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Радаева Наиля Люкмановна. – Волгоград, 2004. – 29 с.

[359]. Разгильдиев Б.Т. Задачи уголовного права Российской Федерации и их реализация [Текст]: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Разгильдиев Бяшир Тагирович. – Москва, 1994. – 38 с.

[360]. Ратъков А.Н. Правовое значение классификации преступлений [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ратъков Александр Николаевич. – Ростов-на-Дону, 2002. – 194 с.

[361]. Сапрыкин Н.И. Преступления небольшой тяжести и вопросы уголовной ответственности [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Сапрыкин, Иван Иванович. – М., 2004. – 165 с.

[362]. Семенов И.А. Поощрительные нормы в уголовном законодательстве России [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Семенов Игорь Анатольевич. – М., 2002. – 160 с.

[363]. Тарханов И.А. Поощрение позитивного поведения и его реализация в уголовном праве: Вопросы теории, нормотворчества и правоприменения [Текст]: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Тарханов Ильдар Абдулхакович. – Казань, 2002. – 458 с.

[364]. Тимохин С.Ю. Функции, задачи и цели уголовного права: проблемы соотношения [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Тимохин, Сергей Юрьевич. – Владивосток, 2002. – 18 с.

[365]. Третьякова Н.С. Лингвистические особенности уголовно-правовых норм об ответственности за хищения [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Третьякова Наталья Сергеевна. – Омск, 2008. – 19 с.

[366]. Трофимова М.П. Функции юридической ответственности [Текст]: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Трофимова Марина Павловна. – Самара, 2000. – 208 с.

[367]. Цзян Хуэйлинь. Основные черты Уголовного кодекса Китайской Народной Республики [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Цзян Хуэйлинь. – М., 1999. – 179 с.

[368]. Чистяков А.А. Теоретические и методологические проблемы учения об уголовной ответственности и механизме, формирующем ее основание [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Чистяков Алексей Алексеевич. – Рязань, 2003. – 56 с.

[369]. Шаутаева Г.Х. Судимость в уголовном праве России и ее правовое значение [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Шаутаева Гульнара Хасановна. – Ижевск, 2000. – 28 с.

[370]. Яковлева Л.В. Институт освобождения от наказания в российском праве [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Яковлева Лариса Владимировна. – Москва, 2003. – 54 с.

V. Захираҳои электронӣ [электронный ресурс]:

[371]. Беджанова Т.Е. Особенности уголовного законодательства англии в xvii-xix веках // Юридический вестник Дагестанского государственного университета. 2016. №3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-ugolovnogo-zakonodatelstva-anglii-v-xvii-xix-vekah> (дата обращения: 08.02.2026).

[372]. Боронбеков Султонбек Преступление и наказание по уголовному праву Соединенных штатов Америки (краткая характеристика) // Человек:

преступление и наказание. 2011. №3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prestuplenie-i-nakazanie-po-ugolovnomu-pravu-soedineniyh-shtatov-ameriki-kratkaya-harakteristika> (дата обращения: 08.02.2026).

[373]. Валиев Р.Г. Правовая и праворегулирующая деятельность: от семантического смысла к классификационной идентичности // Юридическая наука. 2022. №2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-i-pravoreguliruyushchaya-deyatelnost-ot-semanticheskogo-smysla-k-klassifikatsionnoy-identichnosti> (дата обращения: 25.03.2026).

[374]. Герасимова Д.А. Уголовно-правовые воззрения Чезаре Беккариа и Иеремиа Бенгама // Изв. Саратов. ун-та Нов. сер. Сер. Экономика. Управление. Право. 2012. №4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovno-pravovye-vozzreniya-chezare-bekkaria-i-ieremia-bentama> (дата обращения: 07.02.2026).

[375]. Крашенинников Е.А., Лисова Т.Н. Структура нормы права // Философские проблемы объективного права. Ярославль, 1990. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:– https://studref.com/575288/pravo/struktura_normy_prava?ysclid=mo29mer3a756684250 (дата обращения: 15.02.2025).

[376]. Майорова Е.И. К вопросу об источниках уголовного права // Nauka-rastudent.ru. - 2015. - № 11 (23). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://nauka-rastudent.ru/23/3042/> (дата обращения: 15.02.2025).

[377]. Baranov V. M. On the Conceptual Problems of Legal Technique // The Relationship of Criminalization and Legislative Techniques when Creating Criminal Prohibitions in the Sphere of Environmental Safety / Timoshenko (Ed.). Russian Journal of Legal Studies. – 2021. – Electronic resource. – URL: <https://journals.eco-vector.com/2410-7522/article/view/18311> (accessed 07.02.2026)

VI. Маводҳои таҷрибаи судӣ ва омор:

378. Парванда №1-416\10

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

Монография:

[1-М]. Қодирзода, Б.Б. Консепсияи муосири қонунгузории ҷиноятӣ ва низоми институтҳои он [Матн] / Б.Б. Қодирзода. – Душанбе, 2026. – 420 с.; ISBN 978-99985.

Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

[2-М]. Қодиров, Б.Б. Ҷавобгарии ӯқуқии адвакат дар назди муштарӣ [Матн] / Б.Б. Қодиров // Паёми Донишгоњи миллии Тоҷикистон. – 2019. – №1. – С. 196-201; ISSN 2413-5151.

[3-М]. Қодирзода, Б.Б. Институти таснифи ҷиноятҳо дар қонунгузории кишварҳои ИДМ ва Балтика [Матн] / Б.Б. Қодирзода // Паёми Донишгоњи миллии Тоҷикистон. – 2025. – №4. – С. 238–245; ISSN 2413-5151.

[4-М]. Қодирзода, Б.Б. Норасоӣҳо дар ҳуқуқи ҷиноятӣ [Матн] / Б.Б. Қодирзода // Паёми Донишгоњи миллии Тоҷикистон. – 2025. – №5. – С. 241-247. ISSN 2413-5151.

[5-М]. Қодирзода, Б.Б. Сарчашмаҳои умумии қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ [Матн] / Б.Б. Қодирзода // Паёми Донишгоњи миллии Тоҷикистон. – 2025 № 6 – С. 225–231 ISSN 2413-5151.

[6-М]. Қодирзода, Б.Б. Маҳфуми ба ҷамъият ҳафнокӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ: масоили назариявӣ ва ҳуқуқтатбиқнамоӣ [Матн] / Б.Б. Қодирзода // Паёми Донишгоњи миллии Тоҷикистон. – 2026. – №3 – С. 317-324; ISSN 2413-5151.

[7-М]. Қодирзода, Б.Б. Норасоӣ дар қонуни ҷиноятӣ: маҳфум, тасниф ва роҳҳои бартарафсозӣ [Матн] / Б.Б. Қодирзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2026. – №1 (41). – С. 201-213; ISSN 2414-9217.

[8-M]. Қодирзода, Б.Б. Маҳфуми ҷинойтҳо бо аломатҳои алтернативии таркиби онҳо [Матн] / Б.Б. Қодирзода // Қонунгузорӣ. – 2025. – №1 (57). – С. 248-254; ISSN 2410-2903.

[9-M]. Қодирзода, Б.Б. Принципҳои мантикии ба категорияҳо тақсими кардани ҷинойтҳо [Матн] / Б.Б. Қодирзода // Қонунгузорӣ. – 2026. – №1 (61). – С. 178-183; ISSN 2410-2903.

[10-M]. Назаров, А.Қ., Қодирзода, Б.Б. Алоқамандии қисми умумӣ ва қисми махсуси ҳуқуқи ҷинойтӣ [Матн] / А.Қ. Назаров, Б.Б. Қодирзода // Фурӯғи илм (маҷаллаи байналмилалӣ илмӣ). – 2025. – С. 215-220; ISBN 978-99985.

[11-M]. Қодирзода, Б.Б. Фаҳмиши муносибатҳои ҷамъиятӣ ва объективӣ нисбат ба таркиби ҷинойт [Матн] / Б.Б. Қодирзода // Фурӯғи илм (маҷаллаи байналмилалӣ илмӣ). – 2025. – №2 (06). – С. 134-140; ISBN 978-99985.

[12-M]. Қодирзода, Б. Б. Масоили ҷудосозии институтҳо дар низоми қонунгузори ҷинойтӣ [Матн] / Б.Б. Қодирзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2026. – №4. – С.329-336; ISSN 2413-5151.

[13-M]. Қодирзода, Б.Б. Таснифи ҷинойтҳо вобаста ба аломатҳои тарафи субъективӣ [Матн] / Б.Б. Қодирзода // Аҳбори Суди Конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ-иттилоотии ҳуқуқӣ). – 2026. – №2. – С. 381-390; ISSN 3107-247X.

[14-M]. Қодирзода, Б.Б. Мафҳум ва хусусиятҳои категорияҳои ҷинойтҳо [Матн] / Б.Б. Қодирзода // Аҳбори Суди Конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ-иттилоотии ҳуқуқӣ). – 2026. – №2. – С. 403-409; ISSN 3107-247X.

[15-M]. Қодирзода, Б.Б. Шакли гуноҳ ва дигар меъёрҳои ба категорияҳо ҷудо намудани ҷинойт дар ҳуқуқи ҷинойтӣ [Матн] / Б.Б. Қодирзода // Аҳбори Суди Конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ-иттилоотии ҳуқуқӣ). – 2026. – №2. – С. 427-236; ISSN 3107-247X.

[16-M]. Қодирзода, Б.Б. Категориябандии ҷинойтҳо ҳамчун воситаи фарқгузори ҷавобгарии ҷинойтӣ [Матн] / Б.Б. Қодирзода // Фурӯғи илм (маҷаллаи байналмилалӣ илмӣ). – 2026. – С. 78-84; ISBN 978-99985.

[17-М]. Кодирзода, Б.Б. Общие основы классификации преступления [Текст] / Б.Б. Кодирзода // Законодательства. – 2026. – №2 (62). – С. 286-294; ISSN 2410-2903.

[18-М]. Кодирзода, Б.Б. Таҷрибаи хориҷии таснифот ва ба категорияҳо ҷудо намудани ҷиноятҳо [Матн] / Б.Б. Кодирзода // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2026. – №2. – С. 156-169. ISSN: 2219-5408

Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои даврӣ ҷоп шудаанд:

[19-М]. Кодирзода, Б.Б. Гурӯҳбандии институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ [Матн] / Б.Б. Кодирзода // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ бахшида ба таҷлили Рӯзи байналмилалӣ ҳуқуқи инсон, 80-уми солгарди таъсисёбии СММ, эълон гардидани солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва иноватсия” ва қабул гардидани қатъномаи СММ зери унвони “Нақши зеҳни сунъӣ дар фароҳам овардани имконоти навин барои рушди устувор дар Осиёи марказӣ” (ш. Душанбе, 5-уми декабри соли 2025). – 2025. – С. 550-556.

[20-М]. Кодирзода, Б.Б. Принципиҳои мантиқии ба гурӯҳҳо тақсим кардани ҷиноятҳо [Матн] / Б.Б. Кодирзода // Маводи Конференсияи амалӣ-ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Вазъият ва дурнамои амнияти иттилоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (ш. Душанбе, 13-14-уми июни соли 2025). – 2025. – С. 176-172

[21-М]. Кодирзода, Б.Б. Масъалаҳои сарчашмаҳои иҷтимоии қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ [Матн] / Б.Б. Кодирзода // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Муқовимат ба экстремизму терроризм дар шароити нави тағйирпазирии ҷомеа” (ш. Душанбе, 3-майи соли 2025). – 2025. – С. 83-103.

[22-М]. Кодирзода, Б.Б. Административно-юрисдикционная деятельность: понятие и содержание [Текст] / Б.Б. Кодирзода // Материалы международной научно-практической конференции «Наука и практика права», посвященной дню таджикской науки и памяти Почетного профессора Академии МВД Республики Таджикистан, заслуженного ученого Российской Федерации, доктора юридических наук, профессора Р.С. Мулукаева. (г. Душанбе, 18 апрель 2025 года). – 2025. – С. 108-114.